

T.C.
ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
MUHASEBE FİNANSMAN BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KAMU VE ÖZEL BANKALARIN TARIMIN
FİNANSMANINDAKİ ROLÜ VE EKONOMETRİK BİR
UYGULAMA

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Nurettin ÜNSAL

Niğde
Mayıs, 2017

T.C.
ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
MUHASEBE FİNANSMAN BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KAMU VE ÖZEL BANKALARIN TARIMIN
FİNANSMANINDAKİ ROLÜ VE EKONOMETRİK BİR
UYGULAMA

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Nurettin ÜNSAL

Danışman : Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK
Üye : Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Üye : Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN
Üye : Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU
Üye : Doç. Dr. Okyay UÇAN

Niğde
Mayıs, 2017

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Kamu ve Özel Bankaların Tarımın Finansmanındaki Rolü ve Ekonometrik Bir Uygulama**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 26/05/2017

Nurettin ÜNSAL

JÜRİ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK danışmanlığında **Nurettin ÜNSAL** tarafından hazırlanan “**Türkiye’de Kamu ve Özel Bankaların Tarımın Finansmanındaki Rolü ve Ekonometrik Bir Uygulama**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 26/05/2017

JÜRİ :

Danışman : Prof. Dr. M.Başaran ÖZTÜRK

Üye : Prof. Dr. Ahmet AKSOY

Üye : Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN

Üye : Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU

Üye : Doç. Dr. Okyay UÇAN

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Tarih: .../.../.....

Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği ve Türkiye’de tarım sektörünün nasıl finanse edildiğinin incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeveye yer verilmiş olup ikinci bölümde Avrupa Birliği ve Türkiye’de tarım sektörünün nasıl finanse edildiği incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye’de kamu ve özel bankacılık sektörünün tarım sektörüne vermiş oldukları kısa ve uzun vadeli tarımsal kredilerin ve devlet tarafından tarımsal destek ve teşvik adı altında tarım sektörüne aktarılan kaynakların Türkiye’nin tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Çalışmamı titiz bir şekilde inceleyen ve tezin her aşamasında değerli görüş ve eleştirileri ile yol gösteren ayrıca akademik kariyer yapmam konusunda beni sürekli yönlendiren tez danışmanım, saygıdeğer hocam Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK’e sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim.

Tez çalışmamın analiz ve uygulama aşamasında destek ve katkısını esirgemeyen pozitif yaklaşımlarıyla bana cesaret veren Doç. Dr. Okyay UÇAN’a teşekkür ederim.

Doktora ders ve yeterlilik sürecinde bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım ayrıca da tezimin uygulama kısmının analizinde yapıcı eleştirileri ile katkı sağlayan Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU’na ve Muhasebe-Finans anabilim dalının tüm öğretim üyelerine teşekkür ederim.

Ayrıca akademik hayata ve doktora başlamam hususunda beni sürekli yönlendiren ve cesaret veren dostum Prof. Dr. Ali DERAN’a teşekkür ederim.

Maddi ve manevi katkılarını asla unutamayacağım sevgili anne ve babama da şükranlarımı sunarım.

Oğullarım Deniz ve Umut’a ve eşim Nuriye’ye sevgilerimle...

Nurettin ÜNSAL

Niğde - 2017

ÖZET
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE’DE KAMU VE ÖZEL BANKALARIN TARIMIN
FİNANSMANINDAKİ ROLÜ VE EKONOMETRİK BİR
UYGULAMA

ÜNSAL, Nurettin
İşletme Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK
Mayıs 2017, 218 sayfa

Bu çalışma kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye’de tarım sektörünün finansmanı ele alınmıştır. Türkiye’de bankacılık sektörünün tarım sektörüne vermiş olduğu tarımsal kredilerin ve devlet tarafından tarımsal destek ve teşvik adı altında tarım sektörüne aktarılan kaynakların Türkiye’nin tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hasılası üzerinde etkisi tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 2003:1–2014:4 dönemine ait olmak üzere üçer aylık veriler kullanılarak zaman serilerinden yararlanılmıştır. Verilerin birim kök içerip içermediği genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılarak belirlenmiş olup değişkenler arasındaki Eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesi amacıyla Maksimum Özdeğer ve İz test istatistiklerinden yararlanılarak Johansen–Jeselius Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Daha sonra Hata Düzeltme Modeli yardımıyla kısa dönem ilişkiler araştırılmıştır. Son olarak Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki fonksiyonları yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hasılası ile bağımlı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre kamu bankaları tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal krediler ile tarımsal destekleme ödemeleri tarımsal GSYH üzerinde pozitif bir etki yaratırken; özel bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal kredilerin ise tarımsal GSYH üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Sektörü, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, Finansman, Tarımsal Banka Kredileri, Ortak Tarım Politikası, Kırsal Kalkınma.

ABSTRACT
PhD Dissertation

**THE ROLE OF PUBLIC AND PRIVATE BANKS ON AGRICULTURE
FINANCING IN TURKEY AND AN ECONOMETRIC APPLICATION**

ÜNSAL, Nurettin
Department of Business Administration
Thesis Advisor: Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK
May 2017, 218 pages

Within the scope of this study, financing of agricultural sector both in Turkey and the European Union has been dealt with. The intended aim of this study is to determine the influence of the agricultural credits given to the agricultural sector by the banking sector in Turkey and the funds transferred to the agricultural sector by the state under the name of agricultural support and incentive on Turkey's agricultural gross domestic product. In this study, it has been benefitted from the time series by using quarterly data belonging to the periods between 2003:1 and 2014:4. Whether the data used in the study includes a unit root or not has been identified by using the Augmented Dickey-Fuller test (ADF) and the Johansen–Jeselius cointegration test has been applied by making use of Maximum Eigenvalue and Trace test statistics in order to analyze the cointegration relationship among the variables. In the next step, the short run interactions have been researched with the help of Error Correction Model. Finally the methods of Variance Decomposition and Action-Reaction function have been utilized.

In this study, the existence of a long-term relationship between the agricultural gross domestic product and the dependent variables has been determined. The findings of the study show that while the agricultural credits and support payments transferred to the agricultural sector by publicly banks have a positive effect on agricultural gross domestic product, the agricultural credits transferred to the agricultural sector by privately banks have a negative effect on agricultural gross domestic product.

Key Words: Agricultural sector, European Agricultural Guidance and Guarantee Fund, Financing, Agricultural Bank Credits, Common Agricultural Policy, Rural Development.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
ÖZET	İİ
ABSTRACT	İİİ
İÇİNDEKİLER	İV
TABLOLAR LİSTESİ	Vİİİ
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	Xİİ
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜN GENEL ÇERÇEVESİ

1.1. TARIM SEKTÖRÜ	4
1.2. TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ.....	5
1.3. TARIM SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	9
1.3.1. Avrupa Birliği'nde Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi	9
1.3.2. Türkiye'de Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi	16
1.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE VE TÜRKİYE'DE TARIMSAL İŞLETME KAVRAMI	23
1.4.1. Avrupa Birliği'nde Tarımsal İşletmeler.....	23
1.4.2. Türkiye'de Tarımsal işletmeler	29
1.4.2.1. Tarımsal İşletme Kavramı.....	29
1.4.2.2. Türkiye'de Tarımsal İşletmelerin Sınıflandırılması.....	30
1.4.2.2.1. İşletme Büyüklüklerine Göre Tarımsal İşletmeler	31
1.4.2.2.2. Mülkiyetlerine Göre Tarımsal İşletmeler	34
1.4.2.2.3. Üretim Koluna Göre Tarımsal İşletmeler.....	34
1.5. FİNANSMAN KAVRAMI VE TARIMSAL İŞLETMELERDE FİNANSMAN	36
1.6. FİNANSMAN KAVRAMI VE KAPSAMI.....	36

1.7. FİNANSMAN TÜRLERİ.....	39
1.7.1. Sermayenin Kaynağına Göre Finansman.....	39
1.7.1.1. Özkaynaklarla Finansman.....	39
1.7.1.2. Yabancı Kaynaklarla Finansman	42
1.7.2. Süreye Göre Finansman Şekilleri.....	44
1.7.2.1. Bir Defa Yapılan Finansmanlar	44
1.7.2.2. Devamlı Finansmanlar	45
1.8. TARIM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ VE AVRUPA BİRLİĞİ KARŞILAŞTIRMASI.....	46
1.8.1. Tarım Sektörünün GSYH'ye Katkısı ve Önemi	46
1.8.2. Tarım Sektörünün İstihdamdaki Katkısı ve Önemi.....	53
1.8.3. Tarım Sektörünün Dış Ticarete Katkısı ve Önemi.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMANI

2.1. ORTAK TARIM POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMANI.....

2.1.1. Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA).....	63
2.1.1.1. FEOGA'nın Avrupa Birliği Bütçesi İçindeki Yeri ve Önemi.....	65
2.1.1.2. FEOGA Harcamalarında Artışa Neden Olan Faktörler	69
2.1.1.2.1. Piyasa Organizasyonlarının Kapsamı.....	69
2.1.1.2.2. Avrupa Birliğinin Büyümesi	70
2.1.1.2.3. Tarımsal Üretimdeki Artış	70
2.1.1.2.4. Tarım Politikası ve Para Birimleri Arasındaki İlişkiler.....	70
2.1.1.2.5. Diğer Bazı Nedenler	71
2.1.1.3. FEOGA'nın Mali Kaynakları.....	71
2.1.1.3.1. Avrupa Birliği'nin Bütçesi	72
2.1.1.3.1.1. Avrupa Birliği Bütçesinin Kaynakları.....	72
2.1.1.3.1.1.1. Geleneksel Özkaynaklar	73
2.1.1.3.1.1.2. KDV Temelli Kaynaklar.....	75
2.1.1.3.1.1.3. GSMH Temelli Kaynaklar.....	75
2.1.1.3.1.1.4. Diğer Kaynaklar.....	76

2.1.1.3.1.1.5. Düzeltme Mekanizmaları.....	77
2.1.1.3.2. FEOGA Ödenekleri.....	80
2.1.1.3.2.1. FEOGA'nın Garanti Bölümüne Özel Ödenekler ..	80
2.1.1.3.2.2. FEOGA Yönlendirme Bölümüne Özel Ödenekler	81
2.1.1.4. FEOGA'nın Bölümleri.....	81
2.1.1.1.1. FEOGA'nın Garanti Bölümü	82
2.1.1.1.2. FEOGA Yönlendirme Bölümü.....	88
2.1.2. Avrupa Tarımsal Garanti Fonu	92
2.1.3. Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu	99
2.2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMANI	105
2.2.1. Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansmanında Tarımsal Krediler.....	105
2.2.1.1. Tarımsal Kredilere Genel Bakış.....	105
2.2.1.2. Tarımsal İşletmelerde Kredi İhtiyacının Nedenleri.....	109
2.2.1.3. Tarımsal Kredi Çeşitleri.....	111
2.2.1.3.1. Vadelerine Göre Tarımsal Krediler.....	112
2.2.1.3.2. Kullanım Amaçlarına Göre Tarımsal Krediler.....	114
2.2.1.3.3. Kredi Konularına Göre Tarımsal Krediler	114
2.2.1.3.4. Teminat Konularına Göre Tarımsal Krediler	115
2.2.1.4. Türkiye'de Tarımsal Kredi Kaynakları.....	116
2.2.1.4.1. Kurumsal Olmayan Tarımsal Kredi Kaynakları	116
2.2.1.4.2. Kurumsal Tarımsal Kredi Kaynakları	117
2.2.1.4.2.1. T.C. Merkez Bankası.....	117
2.2.1.4.2.2. Kamu Bankaları.....	118
2.2.1.4.2.3. Özel Bankalar	125
2.2.1.4.2.4. Kooperatifler.....	129
2.2.1.4.2.5. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.....	130
2.2.2. Tarımın Finansmanında Tarım Kredi Kooperatifleri	130
2.2.3. Tarımsal Devlet Destekleri ve Teşvikler.....	133
2.2.3.1. Türkiye'de Tarımsal Devlet Destekleme ve Teşvik Politikaları.....	133
2.2.3.2. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikasının Amaçları.....	134
2.2.3.3. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikasının Araçları.....	137
2.2.3.3.1. Alan Bazlı Tarımsal Destekler	137
2.2.3.3.1.1. Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri.....	137
2.2.3.3.1.2. Diğer Alan Bazlı Tarımsal Destekler	139

2.2.3.3.2. Fark Ödemesi	141
2.2.3.3.3. Hayvancılık Destekleri	143
2.2.3.3.4. Tarım Sigortası Ödemeleri	145
2.2.3.3.5. Kırsal Kalkınma Destekleri	146
2.2.3.3.6. Diğer Destekleme Ödemeleri	147
2.2.4. Tarımsal İşletmelere Yönelik Alternatif Finansman Yöntemleri.....	148
2.2.4.1. Finansal Kiralama	149
2.2.4.2. Factoring	150
2.2.4.3. Vadeli İşlemler	151

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIMSAL FİNANSMAN KAYNAKLARININ TARIMSAL GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TARIMIN FİNANSMANINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR	152
3.1.1. Dünyada Tarımın Finansmanına Yönelik Çalışmalar	152
3.1.2. Türkiye'de Tarımın Finansmanına Yönelik Çalışmalar.....	163
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	171
3.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KISITLARI	171
3.4. ARAŞTIRMA VERİLERİ	172
3.5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	173
3.5.1. Augemented Dickey Fuller Birim Kök Testi	174
3.5.2. Johansen–Jeselius Eşbütünleşme Analizi.....	179
3.5.3. Hata Düzeltme Modeli	182
3.5.4. Varyans Ayrıştırması.....	183
3.5.5. Etki Tepki Fonksiyonları.....	184
3.6. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	185
3.7. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	194
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	198
KAYNAKÇA.....	203
ÖZGEÇMİŞ	219

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Avrupa Birliği'nde Tanımlanan Büyüklük Sınıflaması ve Limitleri	24
Tablo 2: AB-27 Tarımsal İşletme Sayısı, Kullanılan Tarımsal Alan ve Ortalama Tarımsal İşletme Büyüklüğü.....	26
Tablo 3: Genel Tarım Sayım Sonuçlarına Göre İşletme Sayısı, Arazi Miktarı ve Ortalama İşletme Büyüklüğü (%)	33
Tablo 4: Genel GSYH ve Tarımsal GSYH Yıllar İtibari Zincirlenmiş Hacim Değer ve Değişim Oranları.....	47
Tablo 5: AB-20 ve Bazı Ülkelerin Tarımsal GSYH'nin Genel GSYH İçindeki Payı	51
Tablo 6: Yıllar İtibariyle Türkiye'de Genel Nüfus, Kırsal Nüfus, Kırsal Nüfusun Genel Nüfusa Oranı, Toplam İstihdam, Tarımsal İstihdam ve Tarımsal İstihdam Oranları..	54
Tablo 7: AB ve Bazı Ülkelerin Tarımsal İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payı	56
Tablo 8: Yıllara Göre Tarımın Dış Ticaretteki Yeri (Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına göre (ISIC, Rev.3)).	58
Tablo 9: FEOGA Harcamaları ve AB Bütçesi içindeki Payı	66
Tablo 10: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan FEOGA Harcamaları	68
Tablo 11: AB Bütçesi Gelir Kalemlerinin 2000-2014 Yılları Arasındaki Dağılımı ..	78
Tablo 12: 2013 Yılı AB Bütçe Gelirlerinin Üye Ülkeler İtibariyle Dağılımı	79
Tablo 13: FEOGA Garanti Bölümünün Tarafından Verilen Mali Yardımlar	83
Tablo 14: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan FEOGA Garanti Bölümü Harcamaları (Milyon Euro) ve Toplam Harcamalar İçindeki Payları (%).	87
Tablo 15: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan FEOGA Yönlendirme Bölümü Harcamaları (Milyon Euro) ve Toplam Harcamalar İçindeki Payları (%).	91
Tablo 16: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan EAGF Harcamaları (Milyon Euro) ve Yüzdeleri.....	94
Tablo 17: Yardımların Türüne Göre EAGF Harcamaları	96
Tablo 18: 2013 Yılında AB'ne Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan Doğrudan Yardımlar	98
Tablo 19: 2013 EAGF Harcamaları	99
Tablo 20: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan EAFRD Harcamaları	103
Tablo 21: Tüm Bankalar Tarafından Tarım Sektörüne Verilen Krediler ve Toplam Krediler İçindeki Payı	107

Tablo 22: Bankaların Sahiplik Durumuna Göre Tarımsal Kredilerin Sektör Kredileri İçindeki Payı (%)	108
Tablo 23: Tarımsal Kredilerin Sınıflandırılması.....	112
Tablo 24: Kamu Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri	119
Tablo 25: Özel Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri.....	125
Tablo 26: Yabancı Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri.....	127
Tablo 27: Türkiye’de Yıllara Göre Doğrudan Gelir Destekleme Ödemeleri	139
Tablo 28: Alan Bazlı Tarımsal Destek Ödemeleri	140
Tablo 29: Tarımın Finansmanına Yönelik Çalışmalar.....	169
Tablo 30: Türkiye’de Tarımın Finansmanını Belirleme Modelinde Kullanılan Değişkenler	173
Tablo 31: ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	186
Tablo 32: Gecikme Uzunlukları.....	186
Tablo 33: Johansen–Jeselius (JJ) Testi - İz (Trace) İstatistiği Sonuçları.....	187
Tablo 34: Johansen–Jeselius Testi-Maksimum Öz Değer (Max-Eigen) İstatistiği Sonuçları	188
Tablo 35: Normalize Edilmiş Denklem ve Hata Düzeltme Katsayısı Sonuçları	189
Tablo 36: Varyans Ayırıştırma Analiz Sonuçları.....	191

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 2013 Yılı İtibariyle Bazı AB'ye Üye Ülkelerinin Tarımsal İşletme Sayıları ve Birlik İçindeki Payları (%).....	27
Şekil 2: Bazı AB'ye Üye Ülkelerinin Arazi Büyüklükleri	28
Şekil 3: Bazı AB ülkelerinde Ortalama Tarım İşletmesi Büyüklüğü	29
Şekil 4: Tarımsal İşletme Tipleri.....	35
Şekil 5: Sektörlerin GSYH içindeki Payı (%).....	49
Şekil 6: Dünyanın En Büyük 10 Tarım Üreticisi Ülkesi.....	52
Şekil 7: Sektörlerin Toplam İstihdamdaki Payı (%).....	55
Şekil 8: Sektörlerin Toplam İhracattaki Payları (%).....	59
Şekil 9: Sektörlerin Toplam İthalattaki Payları (%).....	60
Şekil 10: Dünyada Tarımsal İhracat.....	61
Şekil 11: Dünya'da Tarım İthalatı.....	62
Şekil 12: FEOGA Garanti Bölümü Tarafından Tarımsal Ürünlere Yapılan Mali Yardımlar	85
Şekil 13: Ziraat Bankası Tarımsal Kredileri ve Toplam Krediler İçindeki Payı (%)	122
Şekil 14: Halk Bankası Tarımsal Krediler ve Toplam Krediler	123
Şekil 15: Vakıflar Bankası Tarımsal Krediler ve Toplam Krediler	124
Şekil 16: Bazı Özel Sermayeli Bankalar Tarafından Tarım Sektörüne Verilen Tarımsal Krediler	126
Şekil 17: Bazı Yabancı Sermayeli Bankalar Tarafından Tarım Sektörüne Verilen Tarımsal Krediler.....	129
Şekil 18: Tarım Kredi Kooperatifleri Tarafından Tarım Sektörüne Açılan Krediler	132
Şekil 19: Fark Ödemesi Destekleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).....	142
Şekil 20: Hayvancılık Destekleme Ödemeleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).....	144
Şekil 21: Tarım Sigorta Destekleme Hizmetleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).....	146
Şekil 22: Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme Harcamaları ve Tarımsal Destekleme Bütçesi İçindeki Payı (%).....	147
Şekil 23: Diğer Destekleme Ödemeleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).....	148

Şekil 24: Faktöring Alacaklarının Sektörlere Dağılımı	150
Şekil 25: Etki Tepki Analizi Sonuçları.....	193

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ÇATAK	Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması
ÇKS	Çiftçi Kayıt Sistemi
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EAGF	Avrupa Tarımsal Garanti Fonu
EAGGF	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
EAFFDR	Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu
ECU	Avrupa Para Birimi
ESU	Avrupa Büyüklük Birimi
FADN	Tarım İşletmeleri Muhasebe Veri Ağı
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü
FEOGA	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
İMF	Uluslararası Para Fonu
OTP	Ortak Tarım Politikası
SBK	Standart Brüt Kar
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TSKB	Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TRUP	Tarım Reformu Uygulama Projesi
TZDK	Türkiye Zirai Donatım Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Tarım sektörü başta insanoğlunun temel ihtiyaçlarının karşılanması olmak üzere ülkelerin ve toplumların ekonomik ve sosyal gelişimlerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın en fazla önem arz eden sektörlerden birisi olan tarım sektörü aynı zamanda finansmanına çözüm aranan başlıca sektör olmuştur. Tarım sektörünün finansmanında kullanılan tarımsal kredilere yönelik yapılan çalışmalar genellikle bölgesel analizler şeklinde yapılmakta olup bu çalışmalarda kullanılan kredilerin tarımsal üretime ve üreticiye etkileri, tarımsal kredi kullanımında karşılaşılan sorunlar gibi genellikle teorik olarak açıklanmakta veya anketler yoluyla analizler yapılmaktadır. Tarım sektörüne aktarılan kaynakların (kamu ve özel bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan kısa ve uzun vadeli krediler ve devlet tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal destek ve teşvik ödemeleri) tarımsal Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) üzerinde etkilerini tespit etmeye yönelik olarak doktora düzeyinde ekonometrik bir çalışma yok denecek kadar azdır. Bu çalışma bu açığı kapatmak amacıyla atılmış bir adım olacaktır.

Günümüzde ülkelerin nüfuslarının temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaları, ekonomik açıdan ülkelerin dış ticaretine (ithalat, ihracat), Gayri Safi Milli Hâsılaya (GSMH) ve ülkelerin istihdamına yaptığı katkılar nedeniyle, tarım sektörü gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın tüm ülkeler için stratejik bir öneme sahiptir. Tarım sektörü bu katkıların yanı sıra günümüzde hammadde olarak sadece sanayide girdi olarak kullanılmamakta; ilaç, enerji, tekstil gibi daha pek çok sektörün de girdilerini sağlamaktadır. Bu çerçevede tarım sektörü birçok farklı sektöre hammadde ve kaynak sağlayarak ülke ekonomilerinin sosyal ve iktisadi kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerin tarımsal üretimlerini artırma hedeflerinin yanında, gelişmekte olan ülkelerde tarımı kalkınmada öncelikli sektör olarak görmeleri tarım sektörünün stratejik rolünü ortaya koymaktadır.

Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ülkeler, tarım sektörünün finansmanı çerçevesinde önemli adımlar atmış, küreselleşme ile birlikte tarımın finansmanı dünya genelinde incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. İkinci dünya savaşından sonra özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere dünya tarımında ortaya çıkan iktisadi, sosyal, teknik ve politik gelişmeler çerçevesinde

tarım sektörüne tarımın gelişmesi amacıyla teşvikler vermiş ve tarım sektörünü koruma altına almışlardır.

Avrupa Birliği'nde tarım sektörü 1962 yılında uygulamaya konan ve tüm üye ülkeleri kapsayan Ortak Tarım Politikası (OTP) çerçevesinde şekillenmektedir. Birliği kuran altı üye gıda yetersizliklerinin önlenmesi, tarım sektöründe faaliyette bulunan kesimin gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesi ve üye ülkelerin ulusal tarım politikaları arasındaki farklılıkların giderilmesi amacıyla OTP'yi oluşturmuşlar ve Roma antlaşmasınının 39. maddesiyle de kayıt altına almışlardır. AB OTP'nin amaçlarını gerçekleştirirken Tek Pazar İlkesi, Birlik Tercih İlkesi ve Mali Dayanışma İlkesini dikkate almıştır. Bu ilkelerin uygulanabilmesi için ortak bir finansman kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. OTP'nin finansmanı amacıyla, AB Bakanlar Konseyi tarafından 4 Nisan 1962 yılında Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (The European Agricultural Guidance and Guarantee Fund-EAGGF) adıyla bir fon kurulmuştur. Fon daha sonra 5 Nisan 1964 yılında Garanti Bölümü ve Yönlendirme Bölümü olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ortak Tarım Politikasının mali aracı olan söz konusu fon, aslında bağımsız bir fon ise de, Birlik bütçesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yaygın kullanımıyla FEOGA olarak adlandırılan bu fon zamanla azalsa da kurulduğu ilk yıllarda Birlik bütçesinin yaklaşık %90'ını oluşturmaktadır. OTP'nin tarımı desteklemek için başlangıçta başvurduğu temel araçlar olan yüksek fiyat ve sıkı dış koruma politikaları sonucunda tarımsal üretim bazı ürünlerde aşırı artış göstermiş ve AB'ye giderek altından kalkılması güç olan bir finansal yük getirmeye başlamıştır. Bu iki temel sorun OTP'de reform arayışlarının başlamasına neden olmuştur. OTP'ye ilişkin ilk reform çalışması 1968 yılında OTP ile ilgili sorunun, arzın talepten fazla olduğu yönündeki saptama çerçevesinde hazırlanan Mansholt Planı'dır. Bu reformu 1992 yılında Mac Sharry Reformu, 1999 yılında Gündem 2000 reformu, 2003 reformu ve son olarak da 2014-2020 döneminde uygulanması planlanan reform çalışmaları izlemektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği tarafından OTP reformları çerçevesinde tarımsal harcamaların finansmanında kullandığı FEOGA'nın yapısında değişikliğe giderek bu fonun görevlerini yerine getirmek üzere 2007 yılında iki yeni fon oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi Avrupa Tarımsal ve Garanti Fonu (European Agricultural Guarantee Fund-EAGF) ikincisi Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (European Agricultural Fund For Rural Development-EAFRD) dur. Bu fonlardan EAGF tarımsal destekleri finanse ederken, EAFRD kırsal kalkınmayı finanse etmekte kullanılmaktadır.

Yukarıda kısaca özetlenen AB’de tarım sektörünün finansmanı OTP çerçevesinde oluşturulan fonlarla belirli bir sistem içerisinde gerçekleştirilirken; Türkiye’de ise tarım sektörünün finansmanında kullanılan kaynaklar hangi kalemlerden oluşmaktadır bu kalemlerin tarımsal GSYH üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmakta olup birinci bölümde tarım sektörünün genel çerçevesi ile birlikte AB ve Türkiye’de tarım politikalarının tarihsel gelişimi, tarımsal işletmeler ve tarımsal işletmelerde finansman kavramı incelenmiştir. Daha sonra tarım sektörünün Türkiye ekonomisindeki önemi ve AB karşılaştırması yapılarak GSYH’ye, istihdama ve dış ticarete katkısı Avrupa Birliği ülkelerini de kapsayacak şekilde açıklanmıştır.

İkinci bölümde üyesi olmak istediğimiz ve dış ticaretimizin yaklaşık yarısını oluşturan Avrupa Birliği’nde tarım sektörünün finansman yapısı incelenmiştir. Bu çerçevede OTP’nin finansman aracı olan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ve Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türkiye’de tarım sektörünün finansmanında kullanılan tarımsal banka kredileri, Tarım Kredi Kooperatifleri, tarımsal destek ve teşvik ödemeleri ve tarımsal işletmelere yönelik alternatif finansman yöntemleri açıklanmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise tarım sektörünün finansmanına yönelik literatür çalışmasına yer verilmiş olup ayrıca Türkiye’de tarım sektörünün finansmanında kullanılan kaynakların tarımsal GSYH üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Bu çerçevede ekonometrik çalışmaya yönelik teorik açıklamalara verilmiştir. Son olarak da 2003-2015 dönemini kapsayan üçer aylık veriler kullanılarak Augmented Dickey–Fuller Test (ADF), Johansen – Jeselius Eşbütünleşme Analizi, Hata Düzeltme Modeli, Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki Analizleri testleri yapılmış ve elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

Çalışma incelenen konuların genel bir değerlendirmesini içeren sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜN GENEL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde tarım sektörüne yönelik kavramsal çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle tarım sektörü hakkında genel bilgiler verildikten sonra tarımın tanımı önemi ve özellikleri AB ve Türkiye’de tarım sektörünün tarihsel gelişimi ve tarımsal işletmeler konusundan bahsedilmiştir. Daha sonra tarımsal işletmelerin finansmanı ile ilgili kavramsal çerçeveye yer verilmiş olup son olarak da Türkiye’de tarım sektörünün ekonomiye katkısı ve önemi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

1.1. TARIM SEKTÖRÜ

İnsanlık tarihi incelendiğinde tarım sektörü ülkelerin ve toplumların ekonomik ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın tarım sektörü tüm ülkelerde en fazla önem arz eden ve finansmanına çözüm aranan başlıca sektörlerden birisidir. Ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş ülkeler, tarım sektörünün finansmanı çerçevesinde önemli adımlar atmış, küreselleşme ile birlikte tarımın finansmanı dünya genelinde incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. İkinci dünya savaşından sonra özellikle başta ABD ve AB olmak üzere tüm ülkeler dünya tarımında ortaya çıkan iktisadi, sosyal, teknik ve politik gelişmeler çerçevesinde tarım sektörüne tarımın gelişmesi amacıyla teşvikler vermiş ve tarım sektörünü koruma altına almışlardır.

Gelişmiş ülkelerde tarımsal korumacılık ve devlet müdahaleleri istisna olmaktan çıkmış nerdeyse bir kural haline gelmiştir. Söz konusu ülkeler tarımsal destekleme fiyatları ile tarımsal ithalatı sınırlayarak yerli tarımı korumak politikalarını benimsemişlerdir. Avrupa Birliği ve ABD tarım sektörlerini korumak için birçok ortak amaç ve çıkarları benimsemişlerdir. Bunlar çiftlik gelirlerinin desteklenmesi, yeterli gıda arzının sağlanması ve kırsal çevrenin korunmasını kapsamaktadır. Amaçları aynı olmasına rağmen uyguladıkları politikalar farklılaşabilmektedir. Örneğin ABD

krediler, fark ödemeleri, fiyat ve gelir destekleri sistemini kullanırken; AB OTP çerçevesinde ihracat sübvansiyonları, değişken harçlar dahil çeşitli mekanizmalar kullanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde de, tarımda devlet müdahaleleri tarım sektörünün yapısında önemli bir rol oynamış, tarımsal ticaret rejimleri farklı özelliklere bürünmüş ve tarım ürünlerinin fiyatları gerçek değerinin altında kalmıştır. Pazarlama kurulları önemli tarımsal ihraç mallarının ticaretinde tekel konumunda olmuş bu durum çiftçilerin eline daha düşük fiyat geçmesiyle sonuçlanmış ayrıca kotalar ve ihracat tarifeleri getirilerek miktar kısıtlamasına gitmişlerdir. Bununla birlikte bazı gelişmekte olan ülkeler kendi ekonomilerini yeniden yapılandırma adına tarım sektöründe daha liberal politikalar uygulamışlardır (Lueschen, 1993: 73-76).

Tarım sektörü ülkelerin iktisadi kalkınma faaliyetleri içerisinde her zaman önemli bir yer teşkil etmiş ve gelecek yıllarda da teşkil etmeye devam edecektir. Nobel ekonomi ödüllü Gunnar Myrdal'a göre "uzun vadeli ekonomik kalkınma mücadelesinin kazanılıp kazanılamayacağı tarım sektörüne bağlıdır" (Todaro ve Smith, 2000: 416). Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarının nasıl gerçekleştirileceği, tarım sektörünün kalkınma faaliyetlerindeki rolünün ne olması gerektiği gibi sorular iktisatçılar tarafından tartışılmış ve tartışılmaya da devam etmektedir.

1.2. TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

İnsanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi diğer bir ifadeyle insanoğlunun hayatta kalabilmesi Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşinin birinci basamağında yer alan temel fizyolojik ihtiyaçların (yemek, içmek, barınmak ve giyinmek gibi) giderilmesine bağlıdır. Bunun için de tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi gereklidir. Ancak üretim insanoğlunun çok sonraları keşfettiği bir olgudur. İlk insanın avcılık-toplayıcılık teknolojisinden tarımsal üretim teknolojisine geçişi insanoğlunun en büyük kültürel devrimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Uygarlığın temeli olduğu varsayılan tarımın tanımı "bitkisel ve hayvansal üretim" olarak dar anlamda tanımlanabilir. Geleneksel anlamda ise tarım "insanlara besin maddeleri ve hammadde sağlamak amacı ile bitkisel ve hayvansal varlıkların biyolojik üretim yeteneklerini planlı ve yönlendirilmiş şekilde kullanması"dır şeklinde tanımlanabilirken daha geniş bir çerçeveden bakıldığında ise "tarım ürünlerinin

işlenmesi, girdilerin üretimi ve temini, ürünlerin pazarlanması gibi birçok faaliyet'' tarımın tanımı içinde değerlendirilebilir (Gürler, 2012: 1).

Benzer şekilde tarımı ''insanlar, hayvanlar ve sanayi için gıda üretimi amacıyla hayvansal üretim ve toprağın işlenmesi''dir şeklinde tanımlanabilirken bu tanıma ''tarımsal üretimin işlenmesi, pazarlanması, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve bitkisel üretimi'' de dâhil edilebilir (Anthony, 2010: 1). TC. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının yaptığı tanıma göre ise tarım veya diğer adıyla ziraat, ''bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, üretilen bu ürünlerin verimlerinin arttırılması, bu ürünlerin uygun koşullarda saklanması ve pazarlanmasını inceleyen bir kültür ve bilim dalıdır.'' Diğer bir ifadeyle insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak ve ekonomik değerlere sahip ürünlerin yetiştirilmesi, bakımı gibi çalışmalar tarımın kapsamı içinde değerlendirilmektedir.

Günümüzde ülkelerin nüfuslarının temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaları, ekonomik açıdan ülkelerin dış ticaretine, Gayri Safi Milli Hâsılaya (GSMH) ve ülkelerin istihdamına yaptığı katkılar nedeniyle, tarım sektörü gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın tüm ülkeler için stratejik bir öneme sahiptir. Tarım sektörü bu katkıların yanı sıra günümüzde hammadde olarak sadece sanayide girdi olarak kullanılmamakta, ilaç, enerji, tekstil gibi birçok sektörün de girdilerini sağlamaktadır. Bu çerçevede tarım sektörü bir yandan farklı sektörlerle hammadde ve kaynak sağlamakta bir yandan da ülke ekonomilerinin sosyal ve iktisadi kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerin tarımsal ihracatlarını artırma hedefleri yanında, gelişmekte olan ülkelerin tarımı kalkınmada öncelikli sektör olarak görmeleri ise tarım sektörünün stratejik bir sektör olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılmasında tarım sektörünün öncülüğü giderek görece olarak azalma eğilimi gösterse de yoksul insanların geçimlerinin sağlanmasının önemli bir parçası olup yoksulluğun azaltılmasının da temel bir ön koşuludur (Dorward, Kydd, Morrison ve Urey, 2004: 73). 2008 Dünya Kalkınma Raporu tarımın gıda güvenliği, yoksulluk ve eşitsizliği azaltmadaki rolünü teyit etmiş ve yoksulluğun azaltılması için üç seçenek sunmuştur. Bu seçeneklerden birincisi tarımda uzmanlaşma yoluyla verimliliğin ve rekabetin artırılması gerektiği (daha iyi donatılmış hane için yeterli insan, sosyal ve mali sermaye) ikinci olarak kırsal çeşitlendirme (tarım dışı ve girişimcilik) ve son olarak da tarımda uzmanlaşması mümkün olmayanlar için göç seçeneğidir (Gresh, White ve Losch, 2012: 4).

Bir ülkenin ekonomisi üç ana sektörden oluşmaktadır. Bunlar tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Ekonomik kalkınma ve büyümeden söz edebilmek için bu üç sektörün dengeli bir şekilde gelişmesi ile mümkündür. Bir ekonomide söz konusu sektörlerin payı ülkelere göre değişiklik gösterse de tarım sektörü diğer sektörlere yukarıda ifade ettiğimiz katkılardan dolayı stratejik bir öneme sahiptir.

Az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün ekonomik büyüme sürecindeki rolünü iki önemli özelliği ayırt etmektedir. Bunlardan birincisi hemen hemen bütün az gelişmiş ülke ekonomilerinde tarım sektörünün varlığı, ikincisi ise tarım sektörünün göreceli büyüklüğüdür. Tarım sektörü diğer sektörlerin büyümesi ve genişlemesi için sermaye sağlamakla kalmamakta aynı zamanda ekonomik kalkınmada da önemli bir etki yaratmaktadır (Jonhston ve Miller, 1961: 566-567).

Ekonomik kalkınmanın hangi sektörün öncülüğünde yapılması gerektiği konusu günümüzde hala tartışılan bir konu olmakla birlikte genel destek bulan görüş ise sektörlerin birbirlerine destek olarak büyüyüp gelişmesidir. Bu çerçeveden bakıldığında tarım sektörü diğer sektörler arasındaki karşılıklı uyum içinde ekonomik gelişmeye destek olmakla birlikte, ekonomik büyümenin getirilerinden de yararlandırılmalıdır. Ekonomideki büyüme nedeniyle elde edilen getirilerden tarım sektörüne daha fazla kaynak kanalize edilerek, tarımsal işletmelerinin verimliliğinin artırılması sağlanabileceği gibi uzun vadede sürdürülebilir bir tarımsal üretimi gerçekleştirmekte mümkündür (Yıldız ve Oğuzhan, 2007: 209). Günümüzde küreselleşme olgusunu dikkate aldığımızda rekabet avantajının sağlanması açısından sektörlerin hepsinin birlikte desteklenmesi görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Türkiye’de tarım sektörü hem ekonomik hem sosyal açıdan kilit öneme sahiptir. Türkiye AB’ye katıldığında AB’nin mevcut tarım alanına yaklaşık 41 milyon hektar ilave edilecek ve bu durum Türkiye’yi gelecekte AB-28 toplam tarım alanının beşte birine ulaştıracaktır. Türkiye dünyanın yedinci büyük tarım üreticisi olmasına karşın son yıllarda toplam iş gücü içinde tarımsal emeğin payı gittikçe azalmaktadır. Oysa Türkiye’nin büyük tarımsal kaynakları (bereketli topraklar, yeterli suya erişim gibi) büyümesi ve gelişmesi için önemli bir potansiyel sunmaktadır (Fellmann, Leeuwen, Salaman, Koç ve Boluk, 2012: 2). Türkiye’de tarım sektörünün, ekonomi içindeki payı azalma eğilimi göstermesine rağmen, istihdam oranının yüksekliği, nüfusun büyük bir bölümünü barındırması gibi nedenlerden dolayı Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar değer atfedilen bir sektör konumuna sahiptir. Bununla birlikte 1980’li yıllardan itibaren hem dünyada hem de Türkiye’de tarımsal politikalarda önemli

değişimler geçirme sürecine girmiştir. Özellikle 2000 yılından itibaren Türkiye'deki tarım politikalarının değişiminde; Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği'nin (AB), yönlendirmelerinin etkili olduğu söylenebilir (Narin, 2011: 1).

Türkiye ekonomisinde özellikle son yıllarda kaydedilen yapısal değişimler, tarım sektörünün önemini azaltmamış, aksine tarımın ekonomik gelişmede katkısının ihmal edilemeyeceği anlaşılmıştır. Tarım sektörünün GSYH'de, istihdamda, ithalat ve ihracatta görece ağırlığı giderek azalmış olsa da, sektörün mutlak büyüklüğünde artışlar gerçekleşmiştir. Bu olgu sanayileşme sürecindeki Türkiye ekonomisi açısından tarım sektörüne gereken önemin verilmesi ve tarımsal üretimin artırılabilmesi için tarımsal modernizasyonun kesintisiz sürdürülmesi gereğinin ekonomik kalkınma için bir ön koşul olduğunu göstermektedir.

Tarım sektörünün kendine has bir takım özellikleri bulunmakta olup tarım sektörü dışında faaliyette bulunan sektörlerden bariz bir şekilde farklılıklar göstermektedir. Tarım sektöründe bu farklılıkları yaratan temel özellikleri şöyle sıralayabiliriz (Tufan, 1997: 128-129):

- Tarım sektöründe doğa koşulları hakim olup insan faktörü ancak yardımcı durumda kalabilmektedir.
- Tarım sektöründe doğa koşullarına olan bağımlılık belirsizliği beraberinde getirmektedir.
- Tarım sektöründe arz ve talebin fiyat esneklikleri düşük olup tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki değişimler tüketicilerin taleplerinde önemli değişiklik oluşturmaz.
- Tarım sektöründe üretim kesikli ve mevsimseldir. Bundan dolayı mevsimlik işgücü fazlası söz konusudur.
- Tarımsal üretim daha ziyade küçük aile işletmeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Çiftçilerin eğitim düzeylerinin düşük olması ve finansman yetersizliği modern yöntemlerle tarım yapılmasını zorlaştırabilmektedir.

Tarım sektörünün ülke ekonomilerine sosyal ve iktisadi açıdan yapmış olduğu katkıların hayata geçirilebilmesi şüphesiz tarımsal üretimin artırılmasına bağlıdır. Tarımsal faaliyetin doğa şartlarına bağlı olması, üretimde ve çiftçi gelirlerinde

dalgalanmalara neden olmakta bu durum ise "risk ve belirsizlik" oranını artırmaktadır. Tarım işletmelerinin genellikle küçük ölçekli ve dağınık bir yapıda olması, verimlilik oranının düşmesine yol açmakta bu durum tarım ürünlerinin fiyatları ve üretici gelirinde dalgalanmalara neden olmaktadır. Tarımsal ürünlerin, pazar yerine taşınması ve muhafazasının zorluğu nedeniyle kısa sürede bozulmakta ve dolayısıyla pazarlanmasında sorunlar yaşanmaktadır (Özdemir, 1998: 262).

Tarım sektöründe yaşanan bu olumsuzlukların giderilebilmesi için devlet tarafından bir takım tedbir ve önlemlerin alınması ve takibinin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede devlet tarım sektörüne yönelik olarak; çiftçilerin uğraş alanlarına yönelik eğitim çalışmaları, tarımsal üreticilerin refah seviyelerinin artırılması, çiftçilerin hangi ürünleri üretmesi gerektiğine yönelik bir takım yönlendirmeler, tarımsal ürünlerin fiyatlarında meydana gelebilecek dalgalanmaların azaltılmasına yönelik bir takım destek ve teşviklerde bulunması gerekmektedir.

1.3. TARIM SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarım sektörü geçmişten günümüze kadar geçen süreç içinde geleneksel üretimden teknolojik üretime geçmiş ve bu yönde politikalar üretilmiştir. Geniş anlamda tarım politikası tarım sektörünün kararlarını etkileyen yatırım, üretim, fiyatlandırma ve dağıtım ile ilgili kararları kapsayan devlet politikası olarak ifade edilebilir (Owens, 1987: 39). Tarım politikalarında yıllara göre değişimler söz konusu olsa da 20. yüzyıl boyunca tarım politikalarında korumacılık ön planda tutulmuştur. Ancak 20. yüzyılın sonlarında dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme olgusu hiç kuskusuz tarım sektörünü de etkisi altına almış ve dünyada tarım politikaları yeni bir yapılanma ve dönüşüm süreci içine girmiştir.

Bu bölümde AB'ne üye 28 üyeyi kapsayan Ortak Tarım Politikasının geçirdiği reform süreçleri ve Türkiye'de tarım sektörünün tarihsel gelişimi incelenecektir.

1.3.1. Avrupa Birliği'nde Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi

Dünyada tarımsal üretimin yüksekliği, dünya ekonomisi içinde ağırlıklı rolleri nedeniyle dünya tarım ticaretinde AB ve ABD önemli bir paya sahiptirler. Bu bölümde hem tarımsal üretim açısından dünya ekonomisi içerisinde önemli bir yer tutan hem de

üyeyi olmak istediğimiz ayrıca ihracatımızda önemli bir paya sahip olan AB'nin tarım sektörünün tarihsel gelişimi incelenecektir.

Avrupa Birliği'nde tarım sektörü 1958 yılında uygulamaya konan ve Birliğe üye tüm ülkeleri kapsayan OTP çerçevesinde şekillenmektedir. Ortak Tarım Politikası üye ülkelerin tarım politikalarını ekonomik ve siyasi anlamda bütünleştiren "Ortak" bir politikadır. AB tarafından kabul edilen ilk ve en önemli ortak politikası olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahip olan OTP, üye devletlerin tarım politikalarının ortak bir mekanizma ile yönetilmesi esasına dayanmaktadır (Diana, 2007: 528).

Avrupa Birliği'nin OTP'sı, birliğin tarımsal politikalarını belirlenen hedeflere ulaşmak için bütünleştiren, AB'nin bütçesinin %50'ye yakınına tarım sektörüne ayıran önemli ve kapsamlı bir organizasyondur. OTP kurulduğu yıldan günümüze kadar sürekli reformlara tabi tutulmakla birlikte, işleyiş mekanizmaları açısından istikrarlı bir görünüm arz etmektedir. Tarımsal politika araçları zaman içinde değişikliğe uğramakla birlikte tarım sektörüne aktarılan destekleme ödemelerinde tutar olarak azalma görülmemektedir (Dellal, 2004: 1).

AB'nin OTP'sının hayata geçirilmesindeki amaçlar başlangıçta gıda yetersizliklerinin önüne geçilmesi, tarımda çalışan kesimin gelir düzeyinin korunması ve artırılması, tarım kesiminin muhtemel fiyat dalgalanmalarından çok fazla etkilenmesinin önüne geçilmesi, üye ülkeler arasında değişik müdahale ve koruma araçlarına dayalı mekanizmalar arasındaki farklılıkların giderilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Fennell, 1997: 8-9). Buna ilaveten, İkinci Dünya Savaşı'nda çok sayıda insanın gıda maddesi yokluğu gibi savaş dışı nedenlerden dolayı hayatlarını kaybetmesi Avrupa ülkelerini harekete geçirmiş ve OTP'nin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Bütün bu kaygıların sonucu olarak 1957 tarihli Roma Antlaşmasında ortak bir politika belirlenmesi kararlaştırılmış 1958 yılında altı üye ülkenin tarım bakanlarının katıldığı Stresa Konferansı ile ortak bir tarım politikasının temelleri atılmış ve 1962'de ise Birliğe üye ülkelerin uyması gereken ortak bir politika benimsenmiştir (Fennell, 1997: 15).

Günümüzde AB'nin OTP diye adlandırılan bu tarım politikasının amaçları Roma Antlaşmasınının 39. maddesinde beş noktada toplanmıştır. Buna göre:

- Teknik ilerlemeyi desteklemek ve üretim faktörlerinin optimum kullanımını sağlamak suretiyle tarımda verimliliği artırmak,

- Tarım alanında çalışanların bireysel gelirlerini artırarak tarımsal nüfusa uygun bir hayat standardı sağlamak,
- Tarımsal piyasalara istikrar kazandırmak,
- Tarımsal ürünlerin arzını güvence altına almak,
- Tarımsal ürünlerin tüketicilere uygun fiyatlarla ulaşmasını sağlamaktır.

Yukarıda beş maddede toplanan amaçların gerçekleştirilmesi için Avrupa Birliği OTP'si üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bu temel ilkeler (Burny, 2010: 175-176).

- Tek Pazar İlkesi,
- Birlik Tercih İlkesi,
- Mali Dayanışma İlkesi,

Bu ilkelerden Tek Pazar İlkesinin uygulanması ile tarım ürünlerinin üye ülkeler arasında herhangi bir kısıtlama olmaksızın serbest dolaşımı sağlanacaktır. Bununla beraber Birlik Tercih İlkesi ile Birlik içi piyasalarda ve Birlik sınırlarında, AB'ye üye ülkeler tarafından üretilen tarımsal ürünlere öncelikli bir politika uygulanacak Mali Dayanışma İlkesi ile de AB'ye üye ülkeler tarafından OTP'ye ilişkin tüm harcamalar finanse edilecektir (Weyerbrock, 1996: 377; Moussis, 2004: 483).

Bu ilkelerin uygulanabilmesi için ortak bir finansman kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. OTP'nin finansmanı amacıyla, AB Bakanlar Konseyi tarafından 1962 yılında Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (The European Agricultural Guidance and Guarantee Fund-EAGGF) adıyla, Birliğin tarımsal piyasalara müdahalelerinin yanı sıra Avrupa tarımının temel yapısal koşullarını geliştirmeyi amaçlayan sosyal ekonomik politikalar da içeren bir fon kurulmuştur (Dinan, 2005: 189; Moussis, 2004: 479). Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) daha ziyade Fransızca kısaltması olan FEOGA (Fonds European d'Orientation et de Garanti Aricoles) adı ile bilinmekte (Ackrill, 2000: 33) olup; çalışmada Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonunun Fransızca kısaltması olan FEOGA terimini kullanılacaktır.

FEOGA daha sonra 5 Nisan 1964 yılında Garanti Bölümü ve Yönlendirme Bölümü olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Fon bu yüzden iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan "Garanti Bölüm" ortak tarım, pazar ve fiyat politikalarından doğan harcamaları finanse etmek için oluşturulmuş olup ayrıca OTP'nin harcamalarının

ihracat iadeleri, müdahale ve özel depolama tedbirlerin yanı sıra prim ödemeleri ve maliyetlerinin finansmanını da kapsamaktadır. Bu tür giderler üye devletlere doğrudan komisyon tarafından yapılan peşin ödemeler yoluyla FEOGA tarafından finanse edilmektedir. FEOGA'nın ikinci bölümü ise "Yönlendirme Bölümü"nden oluşmakta olup Birliğin yapısal politika harcamalarını finanse etmektedir. Ayrıca yönlendirme bölümü pazarlama, tarımsal ürünlerin işlenmesi, modernleşme, tarım ve balıkçılık gelişimi ve yeniden yapılandırılması, tarımsal altyapı ve destekler ile ilgili yardımları da kapsamaktadır (Coulibaly, 1998: 37-38). Ortak Tarım Politikasının finansmanında kullanılan FEOGA Birlik bütçesinin önemli bir kalemini oluşturmaktadır.

OTP'nin ilk amaçları arasında yer alan gıda arzının güvence altına alınma isteği politikası başarılı olmuş ve tarımsal üretim önemli ölçüde artmıştır. Üretimde bazı yapısal değişikliklere gidilmiş ve AB ülkeleri kendi kendine yeterli olmuştur. Bu yüzden stoklar çok önemli miktarlarda artış göstermiş (40 milyon ton tahıl, dağlarca tereyağı gibi) ve ihracat sübvansiyonları çok maliyetli olmakla birlikte aynı zamanda tarımsal girdilerin kullanımı büyük ölçüde artmış ve bazı çevre hasarları görülmeye başlanmıştır. Tüm bunlara çiftçilere doğrudan ödemeler ve müdahale fiyatlarının azalmasından kaynaklanan sözde gelir kayıpları eklenmiştir (Burny, 2010: 177).

Avrupa Birliğinin oluşturduğu OTP'de tarım sektörünü desteklemek için tarımsal ürünlerin fiyatları yüksek belirlenmiş ayrıca sıkı bir tarımsal dış ticaret rejimi (korumacı) oluşturulmuştur. Bu durum Birliğin tarım sektörünü güçlü kılmasına karşın dünya ekonomisinden soyutlanmasına da neden olmuştur. Bununla birlikte bu durum Birlik bütçesine önemli mali yük getirmiştir. Şöyle ki bir taraftan tarımsal üretim fazlalıkları oluşmuş diğer taraftan da OTP finansman harcamaları Birlik bütçesi içinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu iki temel sorun OTP'de reform arayışlarının başlamasına neden olmuştur (Öztürk ve Ardor, 2004: 215).

1962 yılından itibaren OTP'nin desteklenmesiyle ortaya çıkan en temel sorun, tarımsal ürünlerin sınırsız alımlardan kaynaklanan stoklar olmuştur. Tarımsal ürün stokları çok fazla artınca AB tarımsal üretimi sınırlandırmak için çareler aramaya başlamıştır. Günümüze kadar sürecek OTP'ye ilişkin ilk reform çalışması 1968 yılında, OTP ile ilgili sorunun, arzın talepten fazla olduğu yönündeki saptama çerçevesinde hazırlanan Mansholt Planı'dır.

Tarımda oldukça köklü düzenlemeleri öngören Manshold Planı ile fiyat desteğinden çok tarım işletmelerinin yapısının ve tarımsal altyapısının iyileştirilmesi planlanmıştır. Tarımsal üretim ile bu ürünlere olan talep arasındaki dengenin

sağlanabilmesi amacıyla da üretim kotaları belirlenmesi, 5 milyon çiftçi ile küçük işletmelerin tarımsal üretimden çekilmesi ve 5 milyon hektar arazinin boş bırakılması hedeflenmiştir. Mansholt Planı başta Fransa olmak üzere AB'ye üye ülkelerin bir kısmının tepkisi üzerine uygulama alanı bulamamış bununla birlikte daha sonra yapılacak reformlara temel oluşturmuştur (Acar ve Bulut, 2010: 6).

Mansholt Planından sonra, OTP harcamalarının yüksek olması, tarımsal üretim fazlalığı gibi sorunlara çözüm getirilmesi amacıyla yeni reformlara gidilmiştir. Bu çerçevedeki reformlardan birincisi 1977 yılında süt ürünleri 1986 yılında ise tahıllar için uygulamaya konan "Ortak Sorumluluk Vergisi"dir. Belirlenen kotaların üzerinde üretim yapan üreticilerden alınması planlanan bu vergi ile tarımsal üreticilerin mali yükün karşılanmasına katkıda bulunması hedeflenmiş olup ilk olarak süt ürünleri ve tahıllar için uygulanmıştır. İkinci önemli reform, "Garanti Eşiği"dir. Söz konusu Eşikler üretim hacmi, ihracat potansiyeli tahmini tüketim miktarı gibi özellikler dikkate alınarak her ürün için ayrı ayrı belirlenmiştir. Eşiğin aşılması durumunda üreticilerin fazla ürünlerin stoklama ve satış masraflarına üretim vergisi ile katılımları sağlanmıştır. Garanti Eşiklerinin yüksek tutulması, eşiğin aşılması durumunda ise destek fiyatlarının sınırlı tutulması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır (Ülkü, 2006: 16-17).

1992 yılı Mac Sharry Reformu'na kadar AB'de OTP uygulamasının bir sonucu olarak kabul edilen yüksek müdahale fiyatları, dünya tarım fiyatlarının çok üzerinde seyretmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak, üretim talepten fazla artmış ve çok büyük stokların artmasına neden olmuştur. İzlenen yüksek fiyat politikaları ve üretim miktarına bağlı olarak yapılan ödemeler üretici gelirlerinin yüksek olmasına yol açmış ve özellikle buğday, arpa, tahıl, sığır eti, tereyağı, süt ve şarap gibi ürünlerde aşırı stoklar oluşmasına neden olmuştur. Yüksek fiyatlar nedeniyle bu ürünlerin ihracatı olumsuz yönde etkilenmiş AB bütçesine ağır bir finansal yük getirerek kaynakların israfına yol açmıştır (Kelch ve Normile, 2004: 2).

Tarım sektörünün desteklenmesi amacıyla uygulanan yüksek fiyat politikası tarımsal üretimi artırırken OTP'nın mali harcamalarının artmasına da yol açmıştır. Bu durum Birliğe üye bazı ülkelerde özellikle Birlik bütçesine yaptıkları katkıya nazaran FEOGA'dan daha az yararlanan ülkelerde problem oluşturmuştur. Bu problemin giderilmesi için Mac Sharry reformu adı verilen bir anlaşma imzalanmıştır (Dinler, 2014:360). Bu anlaşma ile Mayıs 1992'de AB bugüne kadarki en radikal OTP reformu paketini kabul etmiştir (Weyerbrock, 1996: 380). Bu reformun özü OTP'nın finansman

yükünü azaltmak ve bu uygulama nedeniyle geliri azalan çiftçilerin gelir kayıplarının da “Doğrudan Ödemeler” yoluyla telafi edilmesidir.

1992 Mac Sharry reformunda dikkate alınan temel faktörler şunlardır (Winter ve Gaskel, 1998: 218):

- Dünya piyasalarında ve Birlik içerisinde daha fazla rekabet edebilmek için tarımsal destek fiyatlarında önemli bir indirimle gidilmesi,
- Düşük fiyat politikasının çiftçi gelirlerine etkisini telafi etmek için doğrudan ödemeler yapılması,
- Tahıl dışı ürünlerde (koyun ve sığır eti sektörü, tütün mamulleri) üretim artışını kontrol altına alabilmek için üretim kotalarının azaltılması.

Yukarıda sıralanan Mac Sharry reformları kapsamında, tarımsal ürün piyasasına müdahalelerin azaltılması, destekleme fiyatlarında indirimle gidilmesi, telafi yardımlarının hektar başına hesaplanması uygulaması yolu benimsenmiştir. Böylece tarımsal destekler üretimden bağımsız hale getirilmiştir. Zamanla da doğrudan gelir desteklerine dönüşmüştür. Bu süreçte üretimi artırmaktan çok vazgeçilen üretim için destek verildiğinden, stokların azaltılması amacı etkin olmuştur. Mac Sharry Reformları sayesinde üretim fazlalıkları nispeten azalma eğilimi göstermiş ve üye ülkelerin tarım ürün fiyatları dünya fiyatlarına yaklaşmışsa da, Birliğin genişleme sürecinde karşılaşılabilecek muhtemel sorunlara çözüm bulunması için yeni bir reforma daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede 1992 Mac Sharry reformlarının daha etkin uygulanabilmesi için “Gündem 2000” ile tarım sektöründe yeni düzenlemelere gidilmiştir (Varol, 2003: 113).

1999 yılı Mart ayında Berlin’de Gündem 2000 Belgesinin kabul edilmesiyle OTP’nin amaçları yeniden düzenlenerek, sorunlu sektörlerde tarımsal ürün destek fiyatlarının indirilmesi, indirimler ölçüsünde üreticilere telafi edici ödemeler sağlanması ve kırsal kalkınmaya yönelik yapısal önlemlerle üreticilerin desteklenmesi amaçlanmıştır (Dinler, 2014: 361-362). Bu çerçevede Gündem 2000 reformları şöyle sıralanabilir (Ülkü, 2006: 24):

- Avrupa Birliğine üye ülkelerin tarım ürünlerinin dış ticarete rekabet gücünün artırılarak tüketicilerin daha düşük fiyatlardan yararlandırılması,

- Tarımsal ürün üreticilerinin gelirlerinde istikrarın sağlanarak adil bir yaşam standardının sağlanması,
- Gıda güvenliğinin sağlanması ve tarımsal ürün kalitesinin iyileştirilmesi,
- Çiftçiler ve ailelerine tamamlayıcı veya alternatif gelir ve istihdam olanakları yaratılması,
- Kırsal kalkınmanın OTP'nin ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi,
- Tarım sektörüne yönelik mevzuatın daha basit hale getirilmesi hedeflenmiştir.

Yukarıda maddeler halinde çerçevesi çizilen Gündem 2000 reformları, Mac Sharry Reformlarını bir adım daha ileriye götürmüş ancak, OTP'de gereksinim duyulan kökten değişikliklerin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Son olarak Birliğe üye ülkeler Fischler ya da Landmark reformu olarak da bilinen bir reform çalışmasına yönelik bir karar almışlardır. Gündem 2000 reformları uygulamasının dönem ortası değerlendirmesinde alınan bu kararlar Haziran 2003 yılında yapılması planlanan OTP'de önceliklere göre çok daha köklü değişiklikleri öngören bir reform paketi üzerinde anlaşmışlardır (Eraktan ve Ören, 2005: 3). Ortak Tarım Politikasının en önemli reformlarından biri 2003 yılında gerçekleşmiştir. Bu reformun ana unsurları "Tek Ödeme Planı" ile çok sayıda sübvansiyon programlarının yeniden değerlendirilmesi ve kırsal kalkınmanın güçlendirilmesidir (Jones, 2008: 1).

2003 Reformu ile tarım sektörü üreticilerine verilen sübvansiyonların temeli tamamen değişmiş böylece OTP, hem üreticiye piyasada talep edilen malları üretme özgürlüğü veren hem de tüketicileri ve vergi ödeyen kesimi koruyucu niteliğe sahip bir şekle dönüşmüştür.

Haziran 2003'te onaylanan reformlar temelde dört konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir (Kelch ve Normile, 2004: 3):

- Mali disiplin yoluyla piyasa desteği ve bütçe harcamalarını kontrol altına almak,
- Çok taraflı tarım müzakereleri için hazırlıklar,
- Doğu Avrupa'ya doğru genişlemenin sonucu olarak ortaya çıkan ve desteklemeden kaynaklanan bütçe sorunları,
- Tarım politikasında tüketiciler ve çevre ile ilgili sorunlar.

OTP'nin gözden geçirilmesine ilişkin 9 Temmuz 2002 tarihinde kabul edilen tebliğde 2005 yılından itibaren, tarım sektöründe çalışanların gelirlerinin artırılması,

kırsal kalkınma politikasının daha etkin bir hale getirilmesi, kırsal kalkınmaya ilave kaynak yaratabilmek için büyük tarım arazilerine yapılan doğrudan ödeme desteklerinin azaltılması, 2007-2013 dönemini kapsayacak şekilde tarımsal bütçeye uyulmasını garanti edecek bir mali disiplin mekanizmasının hayata geçirilmesi ve Birliğe üye ülkeler tarafından zorunlu olarak çiftçi danışma sistemlerinin oluşturulması ve gibi konular da söz konusu tebliğde yer almaktadır (Öztürk ve Ardor, 2004: 220).

2013 sonrası için OTP’de reform ihtiyacı hissedilen ve tedbir alınması gereken konulardan bazıları aşağıda belirtilmiştir (Kilit, 2013: 70):

- Birlik içindeki ve dışın gıda güvenliği ile ilgili sorunların giderilmesi,
- İklim değişikliğinin neden olduğu tarımsal üretim şartlarındaki baskıların hafifletilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi,
- OTP destekleme ödemelerinin dağılımın gerek çiftçiler gerekse üye ülkeler arasında adil olmasının sağlanması,
- Tarım sektörünün dünya piyasalarında rekabet gücünün artırılması,
- Birlik içerisinde kırsal bölgede yaşayan toplumun bölgesel ve sosyal alanlara adaptasyonunun artırılması
- Çok karışık olan OTP mevzuatının uygulama alanında basitleştirilmesi gibi konulardan oluşmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, OTP'nin günümüzdeki hedefleri sürdürülebilir tarım, gıda kalite ve güvencesi, hayvan sağlığı ve refahı, çevre ve kırsal kalkınma ana başlıkları ile özetlenebilir. AB'nin kuruluşundan bugüne gerçekleştirilen değişiklikler dikkate alındığında OTP’de yapılan reformların devam eden bir süreç olduğu açıktır. Amaç ise bu süreçte tarım sektörünü serbest piyasa koşullarına hazırlamak ve uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmaktır.

1.3.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde tarım sektörünün yapısı büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu döneminden devralınan miras tarafından belirlenmiştir. Bu yapı içinde nüfusun çok büyük bir bölümü tarım ekonomisine bağlı ve milli hasılanın da yaklaşık yarısı tarım sektöründen sağlanmaktadır. Ülke ekonomisinin

gelişip büyüebilmesi tarım sektörünün kalkınmasına bağlıdır. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında toprakların bakımsız, kullanılan tekniklerin çağ dışı tarımsal alet ve gereçlerin son derece sınırlı ve ilkel, tarım sektörünün gelişmesini sağlayacak sermaye birikiminin de son derece az olması gibi olumsuzluklar nedeniyle tarım sektörü gelişmemiştir (Bulut, 2006: 2).

Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tarım sektörünün kalkınabilmesi için gerekli ve yeterli tarımsal üretim araçlarına sahip olunamamasından dolayı tarım sektörünün finansman ihtiyacı acil çözülmesi gereken bir problem haline gelmiştir. Tarım sektöründe sermaye birikimi imkânlarının çok sınırlı olması nedeniyle tarımın finansmanında tarımsal krediler büyük bir önem kazanmaktadır. Türkiye'de çiftçilerin sermaye sahibi olmasının en önemli yollarından biri olan tarımsal krediler, üreticinin toprak, makine araç gereç, ilaç, gübre, tohumluk gibi tarımsal girdilerin sağlanmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda tarımsal krediler, üreticilerin üretim faktörlerine sahip olmasında, tarımsal faaliyetlerinin devam ettirilebilmesinde ve üretimin artırılmasında vazgeçilmez önemli bir finansman kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (İnci, 2010: 92-93).

Tüm bu yetersizliklere karşın Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte tarım sektörü büyüyüp gelişmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemlerde ekonomide yarı liberal politikalar benimsenmiş bununla birlikte tarım sektörünün kalkınmasına ve gelişmesine yönelik birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlardan ilki 17 Şubat 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış olup alınan bu kararlar:

- Tarımla ilgili Aşar vergisinin kaldırılması,
- Tarım sektörünün gelişmesi için vergi muafiyetinin getirilmesi,
- Yabancıların toprak mülkiyet hakkının kaldırılması,
- Tarımsal kredi veren kurumlarının düzenlenmesi,
- Tarım alet ve makinelerinin standartlaştırılması ile ilgili kararlardır.

Çiftçilere tarımsal faaliyetlerde kullanmaları amacıyla ilk kez 1923 yılında 8 milyon TL tarımsal kredi kullanılmış olup, 1924 yılında ise Tarım Birlikleri ve Kredi Kooperatifleriyle ilgili yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelere göre (Aksu, 2012: 6):

- TC. Ziraat Bankası'nın sermayesi ile tarım sektörüne yönelik tarımsal krediler artırılmış,
- Tarımda makineleşmenin artırılmasına yönelik önemli kolaylıklar sağlanmış,
- İthal edilen makinelerin, gümrüksüz olarak yurda sokulmasına izin verilerek, söz konusu makineler TC. Ziraat Bankası kredileriyle tarımsal üreticiye satılmış,
- Devlete ait tarım arazilerinin bir kısmının çiftçilere satılmasını öngören yasa gereği göçmenlere ya da az toprağa sahip köylülere toprak dağıtılmıştır.

Bu düzenlemeler çerçevesinde toprağı olmayan çiftçiye 3,7 milyon dekar arazi dağıtılmakla birlikte meralar da tarıma açılmıştır. Tarımın gelişmesine yönelik getirilen bu önlemler etkisini göstermeye başlamasıyla birlikte tarım sektöründe 1929 yılında %27'lik bir büyüme sağlanmıştır (Dernek, 2006: 3). Bu dönemde devlet, tarım sektörünü desteklemek için TC. Ziraat Bankası vasıtası ile tarım sektörüne açılan kredileri genişleterek 1924 yılında tarım kesimine 17 milyon TL, 1930 yılında ise 35,7 milyon TL kaynak aktarmıştır.

Dünya ekonomisi 1929 yılında ekonomik bir krize girmiş ve Türkiye ekonomisi de bundan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının iç ve dış piyasalarda büyük oranlarda azalması, yabancı kredilerin kesilmesiyle birlikte tarımsal ticarete dengesizlik artmış, çiftçilerin gelirlerinde azalmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönemde T.C. Ziraat Bankasının hizmet olarak ulaşamadığı yerlerde çiftçilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması için Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) kurulmuştur (Kandemir, 2010: 6). Bu kooperatifler TC. Ziraat Bankasından sağlanan finansmanla ortaklarına çeşitli girdi ve kredi desteği vermiş olup ayrıca da kooperatif ortaklarının ürününü de satın alarak pazarlama imkânlarını da artırmışlardır. Ekonomide devletçilik politikasının başlamasıyla birlikte buğday koruma kanunu çıkarılmış ve tahıllar desteklenme kapsamına alınmıştır. Bunlarla ilgili olarak Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) kurulmuştur. Bu gelişmelerden sonra 1933'e gelindiğinde tarımda üretim rakamları sevindirici düzeye gelmiştir (Dernek, 2006: 3-4). Tarımsal üretimi teşvik amacı ile ilk defa bu dönemde traktör, tohum ve gübre gibi girdileri kullanılmaya başlanmış, T.C. Ziraat Bankasının görevleri artırılarak çiftçiye daha fazla kredi verme olanağı sağlanmıştır.

1939-1949 yılları arasında yaşanan ikinci dünya savaşının tarım sektörüne etkisi olumsuz olmuştur. Bu dönemde tarımsal üretimde azalmalar olmuş ve bazı ürünlerde

kıtlık baş göstermiştir. Devlet üretimi artırmak amacıyla bazı ürünlerin fiyatlarını kendisi belirlemiştir (Aksu, 2012: 8). 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmış ve bu dönemde çiftçiye daha fazla kredi verilmiş ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu'na (TZDK) küçük tarımsal işletmelere canlı ve cansız demirbaş ile üretim malzemeleri taksitle verilmiştir (Erdaş, 2012: 36).

Marshall Planı'yla sağlanan kredilerle alınan traktör sayısında bir artış olmuştur. Ayrıca tarımsal kredilerin artırılması, tarımsal alanların genişlemesi ve tarımda makineleşme ile birlikte 1950-1953 yılları arasında tarım sektörü hızlı bir gelişme göstermiş ve ekilebilir tarımsal alan 14,5 milyon hektardan 18,8 milyon hektara yükselmiş ve tarımsal üretim ise bir kat artış göstermiştir. (Tufan, 1997: 53).

Tarım ve sanayi sektöründe dengeli bir büyüme sağlanması amacıyla 1963-1967 yıllarında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve bu plan çerçevesinde, toprak reformu yeniden gündeme gelmiştir. Bu plana göre topraklar kamulaştırılıp, toprağı olmayan çiftçilere dağıtılacak ve ayrıca çiftçiler tarımsal donanım açısından desteklenecektir. Özellikle gübre, kaliteli tohum, ilaç gibi girdilerin aynı olarak verilmesinin sağlanacağı belirtilmiştir. Plâna göre tarımsal hedeflere ulaşabilmek için tarımsal krediler etkili bir araç olarak kullanılacaktır. Diğer bir ifadeyle verimliliğin artırılması, tarımsal girdilerin daha çok kullanılmasını sağlamak için tarımsal kredilerden yararlanılacaktır. Kredilerin amaca uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı ise denetime tabi tutulacaktır.

1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonomik gelişmenin sürükleyici itici gücü olarak sanayileşme öngörülmüş ve tarımın ikinci sırada önemli bir sektör olduğu vurgulanmıştır. Bunun sonucu olarak tarım sektörüne yapılan yatırımların payı azalmış, tarımsal politikalara ve tarım sektörünün desteklenmesine yeterince önem verilmemiştir (Erdaş, 2012: 38). Plana göre tarım sektöründe kullanılan krediler tarım sektöründe faaliyette bulunan üreticilerin üretim kapasiteleri dikkate alınarak kullanılacak ve kredilerin dağıtım işlemi kooperatifler aracılığıyla yapılacaktır. Ayrıca tarımsal kredilerin kullanımında aynı kredilerin daha fazla kullanılmasına yönelik tedbirler alınacağı belirtilmiştir (Tuna, 1998: 357). İkinci planda tarım sektörünün geri plana atılması sebebiyle tarımsal üretim azalmış bunun sonucu olarak tarım sektörü diğer sektörlerle göre daha yavaş büyümüştür.

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da daha önceki planlarda olduğu gibi küçük çiftçilere Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla aynı kredi verilmesinin yaygınlaştırılması ve tarımsal kredilerin belirli projelere

bağlanarak verilmesini öngörülen ilkelere yer verilmiştir. Ayrıca 1973 yılında “Toprak ve Tarım Reformu Yasası” çıkarılmıştır (Taşkıran, 2011: 28).

1980 yılında yaşanan krizin ardından Türkiye’de ekonomik politikalarda radikal değişikliklere gidilmiş piyasaya müdahale edilen eski sistem terkedilmiş yerine üretimi artıracak rekabetçi bir düzene geçilmiştir. Tarım politikaları 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. İstikrar tedbirlerine bağlı olarak ekonomide liberalleşme politikası izlenmiş, hükümetlerin tarım sektörüne karşı izlenen koruyucu ve düzenleyici politikalar değişmiştir. Bu dönemde gübre fiyatlarının artırılması, tarımsal kredilerin kullanım şartlarının zorlaştırılması, tarımsal destekleme fiyatlarının düşürülmesi ve kapsamının daraltılması yönelik bir takım politikalar benimsenmiştir (Narin, 2011: 5).

1980 sonrası, 4, 5, 6 ve 7. kalkınma planların da tarım politikaları ile ilgili olarak belirlenen ortak amaçları şu şekilde özetlemek mümkündür (Yalçınkaya, Yalçınkaya ve Çılbant, 2006: 104):

- Nüfusun artmasına paralel olarak gıda ihtiyacının karşılanması,
- Tarım sektöründe çalışanların gelir seviyelerinin artırılması,
- Tarımsal ürünlerin fiyatlarında istikrarın sağlanması,
- Tarımsal ürünlerin ihracat kapasitelerinin artırılması,
- Tarımsal girdi kullanan sektörlerin ham madde ihtiyacının karşılanması,
- Tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında etkinliğin artırılması,
- Tarım sektöründe çağdaş yöntemlerin uygulanması amaçlanmıştır.

Bu genel çerçevenin tarıma yansımaları; destekleme kapsamının daraltılması, tarımsal ürün fiyatlarının baskı altına alınması ve iç ticaret hadlerinin keskin bir şekilde tarımın aleyhine dönmesi ile kendisini göstermiştir (Günaydın, 2006: 16).

1990’lı yıllara gelindiğinde tarımsal desteklemeler sınırlandırılmış 5 Nisan 1994’de mali piyasalar ve döviz kuruna istikrar kazandırmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve yapısal reformları uygulamak için ‘‘Ekonomik Önlemler Uygulama Planı’’ yürürlüğe konmuştur. Bu çerçevede tarım sektörüne yönelik birtakım düzenlemeler öngörülmüş ve tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın kapsamı daraltılmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) faaliyet konusuna giren tarımsal ürünlerde destekleme alımları yapılmayacağı, TSKB’nin devlet adına değil, kendi nam ve hesaplarına alım yapabilecekleri açıklanmıştır (Erdaş, 2012: 41). Yine bu dönemde

girdi destekleri ve prim uygulamasına yönelik desteklerin bütçe kapsamına alınması öngörülmüş ve TSKB'ye tanınan kredi ayrıcalıkları kaldırılmıştır (Narin, 2011: 5).

2000'li yıllarda tarım politikalarının temeli, IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar ile atılmış 22 Aralık 1999 tarihinde IMF ile imzalanan Stand By anlaşması ve 2001 yılında Dünya Bankası ile imzalanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) anlaşmasının hükümleri büyük oranda hayata geçirilmiştir. TRUP, tarım sektörüne yönelik olmak üzere IMF'ye verilen taahhütlerinin finansmanında kullanılmak üzere kredi sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Özkaya, Günaydın, Bozoğlu, Olhan ve Sayın, 2010: 7-8). Bu proje ile tarım reformuna 600 milyon dolar finansman desteği sağlanmıştır (World Bank, 2011).

Türkiye ile IMF arasında 1999 yılında imzalanan niyet mektubuna göre tarımda aşağıdaki uygulamalar esas alınacaktır (Aksu, 2012: 8):

- Mevcut tarımsal destekleme politikaları yerine “Doğrudan Gelir Desteği Sistemi” ne (DGD) geçilmesi,
- İlerleyen yıllarda tarımsal destekleme alımlarının kaldırılması,
- Sübvansiyonlu kredilerin aşamalı olarak kaldırılması,
- Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi,
- Gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının üç yıl içinde tamamen kaldırılması gibi kararlar alınmıştır.

IMF'ye verilen taahhütlere göre, Ziraat Bankası'nın sübvansiyonlu tarım kredi sistemine son verilmesi kararlaştırılmış ayrıca TRUP kapsamında; çiftçilere verilen kredi ve fiyat destekleri ile sübvansiyonların kaldırılmasının neden olacağı olumsuzlukların en aza indirilmesi için üretimden bağımsız bir destekleme aracı olan “Doğrudan Gelir Destekleri” ödemelerinin verilmesi planlanmıştır. Bu ödemelerden kimlerin yararlanacağıın tespit edilmesine yönelik bir “Çiftçi Kayıt Sistemi”nin (ÇKS) kurulması planlanmıştır (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 42).

2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizler Türkiye ekonomisini ve tarımı sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımsal kredi faizleri %40'lardan %110'lara kadar yükselmiş, akaryakıt, gübre ve tarımsal ilaç fiyatları tarımsal ürün fiyatlarının çok üzerinde artmıştır. Bunun sonucu olarak IMF ile yapılan Stand-By anlaşmasının bir gereği olarak mevcut tarımsal destekleme politikalarına son verilip, 2002 yılından itibaren DGD uygulamasına geçilmiştir (Erdaş, 2012: 42).

Kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde rekabet gücü yüksek sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulması ve Avrupa Birliğine uyumu da gözeterek, tarım sektörü ile ilgili kesimlerin karar almalarını kolaylaştırmak amacıyla ‘‘Tarım Strateji Belgesi’’ oluşturulmuştur. 2006-2010 yıllarını kapsayan bu belge ile temel tarımsal destekleme araçları, DGD ödemeleri, fark ödemeleri, hayvancılık destekleri, Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması (ÇATAK) programı destekleri, telafi edici ödemeler, ürün sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri olarak belirlenmiştir (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 44). Tarım Strateji Belgesine Üreticilere yapılacak her türlü destekleme ödemelerinde, Çiftçi Kayıt ve Hayvan Kayıt Sistemleri esas alınacak olup destekleme ödemelerinde bölge, işletme, arazi, ürün, tarım sistemi, sözleşmeli üretim ve çevre gibi konular dikkate alınacaktır. Ayrıca tarım sektörü desteklemeleri için ayrılan kaynağın GSMH'nin yüzde 1'in altına inmemesinin sağlanması Tarım Strateji Belgesinde kabul edilmiştir.

2010 yılı ile birlikte destekleme türleri değiştirilerek Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeline geçilmiştir (Erdaş, 2012: 45). Bakanlar Kurulunun 23.08.2009 tarih ve 27297 sayısı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 2009/15173 sayılı karardaki birinci maddesinde belirtilen ‘‘tarımsal üretimin kendi ekolojisine uygun alanlarda yoğunlaşması, desteklenmesi, örgütlenmesi, ihtisaslaşması, entegre bir şekilde yürütülmesi ve tarım envanterinin hazırlanması amacıyla’’ Ülkemizde otuz ayrı tarım havzası tespit edilmiş olup bu tarım havzaları şunlardır: Güney Marmara Havzası, Kuzey Marmara Havzası, Batı Karadeniz Havzası, Kuzeybatı Anadolu Havzası, Doğu Karadeniz Havzası, Orta Karadeniz Havzası, Karasu-Aras Havzası, Büyük Ağrı Havzası, Söğüt Havzası, Çoruh Havzası, Yukarı Fırat Havzası, Kıyı Ege Havzası, Ege Yayla Havzası, İç Ege Havzası, Van Gölü Havzası, Erciyes Havzası, Kaz Dağları Havzası, Gediz Havzası, Meriç Havzası, Yeşilırmak Havzası, Karacadağ Havzası, Zap Havzası, GAP Havzası, Batı GAP Havzası, Doğu Akdeniz Havzası, Kıyı Akdeniz Havzası, Orta Kızılırmak Havzası, Orta Anadolu Havzası, Fırat Havzası ve Göller Havzası.

Bu havza modelinin hedefleri olarak, verimliliğin ve üretici gelirinin artması, arz-talep dengesinin sağlanması, kamu finansman yükünün azalması, üretim planlaması ve buna bağlı olarak uluslararası rekabet gücünün artması, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. 2014-2018 dönemi kapsayan Onuncu Kalkınma Planında tarımsal desteklerin, tarım havzaları ve parselleri bazında, sosyal amaçlı ve üretim odaklı olarak düzenleneceği belirtilmiştir.

1.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE VE TÜRKİYE'DE TARIMSAL İŞLETME KAVRAMI

Tarım işletmeler tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği ekonomik birimler olup taşıdıkları özellikler itibariyle tarımsal yapıyı belirleyen temel unsurlardır. Tarım işletmelerinin sahip olduğu toprak varlığı, sermaye, arazilerin büyüklükleri ve tarımsal girdiler verimliliği ve ekonomik gelişmeyi etkileyen en önemli özelliklerdir. Bu nedenle ülkeler tarımsal politika ve programlarını belirlerken tarımsal işletmelerinin yapılarının ve taşıdıkları özelliklerin belirlenmesi zorunludur (Akçay ve Baydaroğlu, 2000: 52). Bu bölümde AB ve Türkiye'de tarımsal işletmelerin tanımını özellikleri ve sınıflandırılması ele alınacaktır.

1.4.1. Avrupa Birliği'nde Tarımsal İşletmeler

Avrupa Birliği'nde, 1996 yılında Eurostat tarafından yayımlanan ‘‘Tarım İşletmelerinin Yapısal Analizi Araştırması Metodolojisi’’ adlı yayımda, tarımsal işletmeleri ‘‘tek bir yönetim altında tarımsal ürünler üreten teknik ve ekonomik bir ünite’’ olarak tanımlanmıştır.

AB tarımsal işletmelerinin yapısı hakkında düzenli ve karşılaştırılabilir bilgi ihtiyacı, Birliğe üye ülkelerin tarımsal işletmelerinin sistemli bir şekilde karşılaştırılamaması, üye ülkeler arasında aynı döneme ait verilerin sağlanamaması ayrıca uygulama farklılıklarının ortadan kaldırılması amacıyla tarımsal işletmelerinin sınıflandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Tipi, 2002: 27). Bu çerçevede 1965 yılında AB'nin tarım politikalarının amaçlarının gerçekleştirilmesi için tarım işletmelerinin yıllık gelirlerinin belirlenmesi ve tarım işletmelerinin iş analizleri için ihtiyaç duyulan verileri toplamak amacıyla Tarım İşletmeleri Muhasebe Veri Ağı (FADN) kurulmasına karar verilmiştir. Bu karara istinaden bir politika perspektifinden verileri sunmak ve analiz etmek için ortak bir tipoloji kullanılmasına karar verilmiştir. Bu karara göre; Tarım işletmelerinin tipolojisi OTP'nin bilgi ihtiyacını karşılamak için AB düzeyinde göstergeler şeklinde düzenlenecektir. Buradaki temel amaç ekonomik kriterlere dayalı olarak tarımsal işletmelerin yapısının karşılaştırılabilmesidir. Bu karşılaştırmalar ise üye ülkeler ve üye ülkelerin bölgeleri arasında farklı dönemleri kapsayacak şekilde yapılacaktır (Andersen, Elbersen, Godeschalk ve Verhoog, 2006: 355).

Avrupa Birliğinin tarımsal işletmeler sınıflaması, işletmelerin ekonomik büyüklüğü ve işletme tipine göre sınıflandırılmaktadır. Tarım işletmelerinin ekonomik büyüklükleri Avrupa Büyüklük Birimi (ESU) ile değerlendirilir. 1 ESU'nun değeri, işletmenin brüt karının Avrupa Para Birimi (ECU) cinsinden değerine eşittir ve zamanla enflasyon gibi unsurların etkilerinden dolayı ESU başına düşen ECU miktarı değişebilmektedir. Örneğin daha önce 1.000 ECU olan 1 ESU, şu an 1.200 ECU'ya eşittir. Burada ECU değeri Euro cinsinden değerlendirilmektedir. Tarımsal işletmelerin büyüklüğünün ESU cinsinden belirlemenin beş aşaması vardır (Aslan, 2008: 49):

- İşletmelerdeki faaliyetler tespit edilir,
- Her bir faaliyetin hektar miktarı veya hayvan varlığı gibi ölçüleri belirlenir,
- Her bir faaliyetin Standart Brüt Kar (SBK) değerleri hesaplanarak işletmede gerçekleştirilen her bir faaliyetin standart brüt karları toplanır. Bu toplam işletmenin toplam SBK'sını verir.
- Toplam SBK, ESU değerine bölünerek işletmenin ekonomik büyüklüğü hesaplanır. Örneğin toplam SBK 1.200€ ise $1.200\text{€}/1.200\text{€} = 1$ ESU olduğundan işletmenin ekonomik büyüklüğü 1 ESU olur.

Bu çerçevede Tablo 1'de AB'de tanımlanan büyüklük sınıflaması ve limitleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Avrupa Birliği'nde Tanımlanan Büyüklük Sınıflaması ve Limitleri

Gruplar	Büyüklük (ESU)
Çok küçük	< 4 ESU
Küçük	4 – 8 ESU
Ortalamanın altında	8 – 16 ESU
Ortalamanın üstünde	16 – 40 ESU
Büyük	40 – 100 ESU
Çok büyük	>= 100 ESU

Kaynak: European Commission, 2011.

Buna göre 4 ESU değerinden küçük işletmeler çok küçük işletmeler, 4-8 ESU değerindeki tarımsal işletmeler küçük işletmeler, 40-100 ESU değerindeki işletmeler büyük tarımsal işletmeler ve 100 ESU değerinden büyük işletmeler ise çok büyük tarımsal işletmeler olarak kabul edilmektedir.

AB-27'ye üye ülkeler bazında 2003, 2007, 2010 ve son tarım sayım yılı olan 2013 tarihi itibarıyla tarımsal işletmelerin sayıları, söz konusu tarımsal işletmelerin kullandıkları tarımsal alan ve ortalama tarımsal işletme büyüklüğü Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2'ye göre AB-27'de 2003 yılında tarımsal işletme sayısı yaklaşık 15 milyon iken 2007 yılında 13 milyona son tarım sayım yılı olan 2013 yılında ise 10,6 milyona düşmüştür. Bu durum yıllar itibarıyla tarımsal işletme sayılarında bir azalma olduğunu göstermektedir. 2003-2013 döneminde tarımsal işletmelerin sayısında %29 oranında azalma görülmektedir. Buna karşılık 2003 yılında yaklaşık 172 milyon hektar arazi tarımsal faaliyet için kullanılırken 2013 yılında kullanılan tarımsal alanlarda fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Yine aynı şekilde ortalama tarımsal işletme büyüklüğünün 2003 yılında 12 hektar iken 2010 yılında 15 hektara 2013 yılında ise 16 hektara yükselmiştir. AB-27 ülkelerindeki tarımsal işletmelerin sayısı ülke bazında Türkiye ile karşılaştırıldığında Türkiye 3 milyonu aşan işletme sayısı ile Romanya hariç AB üyesi ülkelerin hepsinden daha fazla tarımsal işletmeye sahiptir. AB'nin kullanılan tarım alanı açısından ortalama 174 milyon hektar bir alana sahip olduğu görülmektedir. Kullanılan tarımsal alan açısından Türkiye 18,4 milyon hektar ile Fransa (28 milyon hektar) ve İspanya (23 milyon hektar) dışında diğer AB üyesi ülkelerin hepsinden daha fazla tarımsal alana sahiptir.

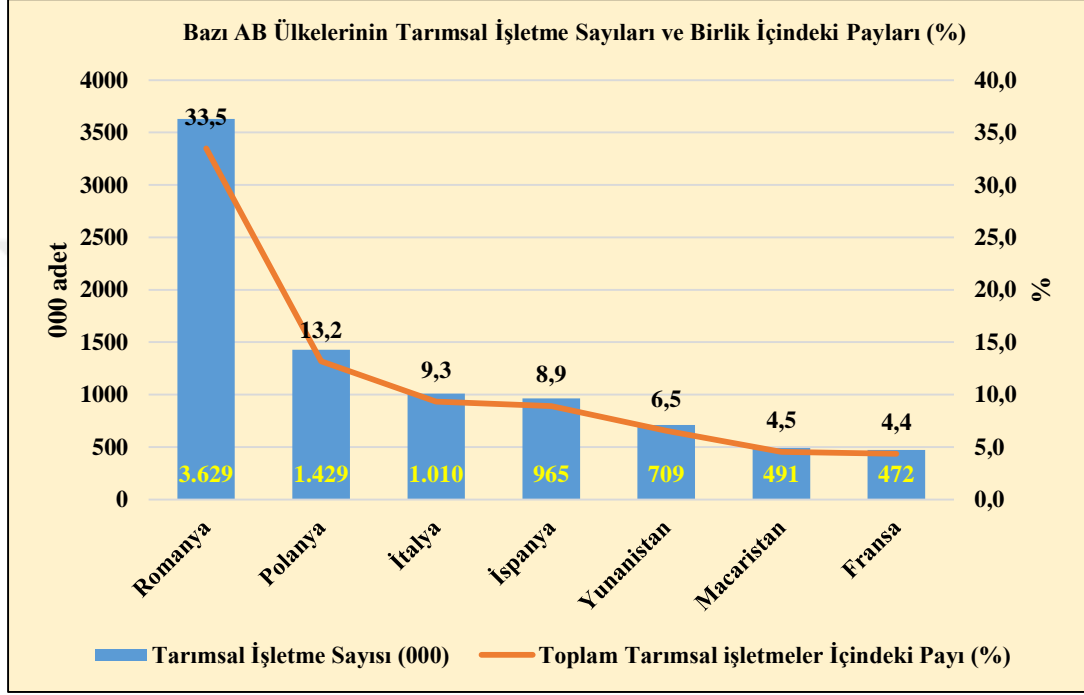
AB-27 ülkelerindeki tarımsal işletmelerin büyüklüklerini Türkiye ile karşılaştırdığımızda AB-27 ülkelerinin ortalama tarımsal işletme büyüklüklerinin Türkiye'deki tarımsal işletmelerin yaklaşık iki katı olduğu görülmektedir. 2003 yılında AB-27'de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 11,5 hektar iken aynı yıl Türkiye'de 6,0 hektar 2007 yılında AB-27'de 12,7 hektar iken Türkiye'de 6,1 hektar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 6,1 ortalama tarımsal işletme büyüklüğü ile sadece Yunanistan (4,7), Kıbrıs Rum Kesimi (3,6), Romanya (3,5) ve Malta'yı (0,9) geçebilmiştir. Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve Slovenya ile de başa baş olduğu söylenebilir. Türkiye'de tarımsal işletme büyüklüğü yıllar itibarıyla pek fazla değişmezken AB'de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü artarak devam etmiş ve 2013 yılında 16,1 hektara kadar ulaşmıştır.

Tablo 2: AB-27 Tarımsal İşletme Sayısı, Kullanılan Tarımsal Alan ve Ortalama Tarımsal İşletme Büyüklüğü

AB-27	Tarımsal İşletme Sayısı (000 adet)				Kullanılan Tarımsal Alan (000 Hektar)				Ortalama Tarımsal İşletme Büyüklüğü (Hektar)			
	2003	2007	2010	2013	2003	2007	2010	2013	2003	2007	2010	2013
Belçika	55	48	43	38	1.394	1.374	1.358	1.307	25	29	32	35
Bulgaristan	666	493	371	254	2.905	3.051	4.476	4.651	4	6	12	18
Çek Cum.	46	39	23	26	3.632	3.518	3.484	3.492	79	89	152	133
Danimarka	49	45	42	39	2.658	2.663	2.647	2.619	55	60	63	67
Almanya	412	371	299	285	16.982	16.932	16.704	16.699	41	46	56	58
Yunanistan	824	860	723	709	3.968	4.076	5.178	4.856	5	5	7	6
İspanya	1.141	1.044	989	965	25.175	24.893	23.753	23.300	22	24	24	24
Fransa	614	527	516	472	27.795	27.477	27.837	27.739	45	52	54	59
İtalya	1.964	1.679	1.621	1.010	13.116	12.744	12.856	12.099	7	7	8	12
Kıbrıs	45	40	39	35	156	146	118	109	4	4	3	3
Litvanya	272	230	199	172	2.491	2.649	2.743	2.861	9	12	14	17
Lüksemburg	2	2	2	2	128	131	131	131	52	57	60	63
Macaristan	773	626	577	491	4.352	4.229	4.686	4.657	6	7	8	9
Malta	11	11	13	9	10	10	11	11	1	1	1	1
Hollanda	86	77	72	68	2.007	1.915	1.872	1.848	24	25	26	27
Avusturya	174	166	150	140	3.257	3.189	2.878	2.727	19	19	19	19
Polonya	2.172	2.391	1.507	1.429	14.426	15.477	14.447	14.409	7	7	9	10
Portekiz	359	275	305	264	3.725	3.473	3.668	3.642	10	12	12	14
Romanya	4.484	3.931	3.859	3.630	13.931	13.753	13.306	13.056	3	3	3	4
Slovenya	77	75	75	72	487	489	482	486	6	7	7	7
Slovakya	72	69	24	23	2.138	1.937	1.896	1.902	29	28	78	81
İsveç	68	72	71	67	3.127	3.118	3.066	3.029	46	43	43	45
İngiltere	281	227	187	185	16.105	16.043	16.882	17.096	57	71	90	92
Diğer	374	329	308	298	11.487	9.111	10.020	11.955	-	-	-	-
AB-27	15.021	13.627	12.015	10.683	172.794	172.398	174.499	172.779	12	13	15	16
Türkiye	3.076	3.022	-	-	18.434	18.434	-	-	6.0	6.1	-	-

Kaynak: Eurostat, 2015.

Yukarıdaki veriler bize Türkiye olası bir AB'ye üye olduğunda tarımsal alan ve tarımsal işletme sayısı olarak rekabet edebilecek durumda olduğunu buna karşılık ortalama tarımsal işletmelerinin büyüklüğü konusunda rekabet açısından zorlanabileceğini göstermektedir. Büyüklük sorununu aşılabildiği takdirde AB'nin büyük tarım ülkelerinden birisi konumuna gelebilecektir. Şekil 1'de bazı AB'ye üye ülkelerinin tarımsal işletme sayıları ve Birlik içindeki payları gösterilmiştir.

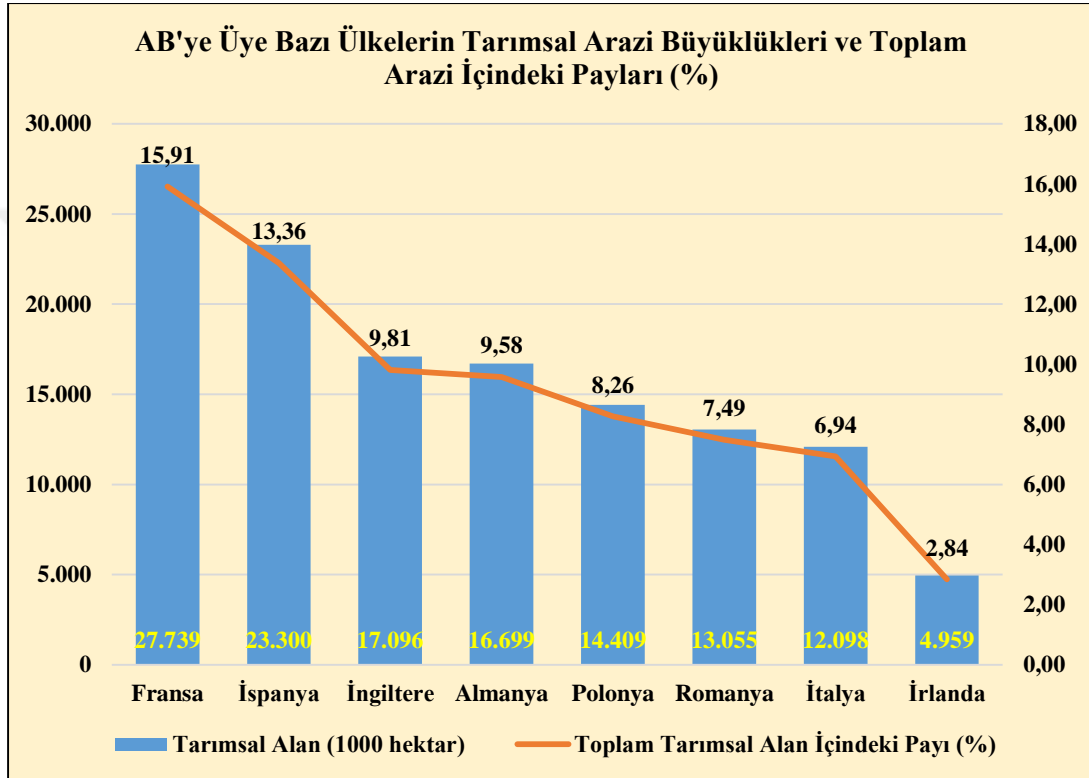

Şekil 1: 2013 Yılı İtibariyle Bazı AB'ye Üye Ülkelerinin Tarımsal İşletme Sayıları ve Birlik İçindeki Payları (%)

Buna göre 2013 yılında AB-27'de tarımsal işletmelerin %80'den fazlasını yedi üye ülke oluşturmaktadır. Romanya 3,6 milyon tarımsal işletme sayısı ve toplam tarım işletmeleri içindeki %33,5 oranında payı ile AB-27'de en büyük paya sahiptir. Romanya'yı 1,4 milyon işletme sayısı ve %13,2'lik pay ile Polonya ve 1 milyon işletme sayısı ve %9,3'lük pay ile İtalya takip etmektedir. Çek Cumhuriyeti hariç birliğe üye bütün devletlerde 2010 yılı ile karşılaştırıldığında tarımsal işletme sayılarında azalma meydana geldiği görülmektedir.

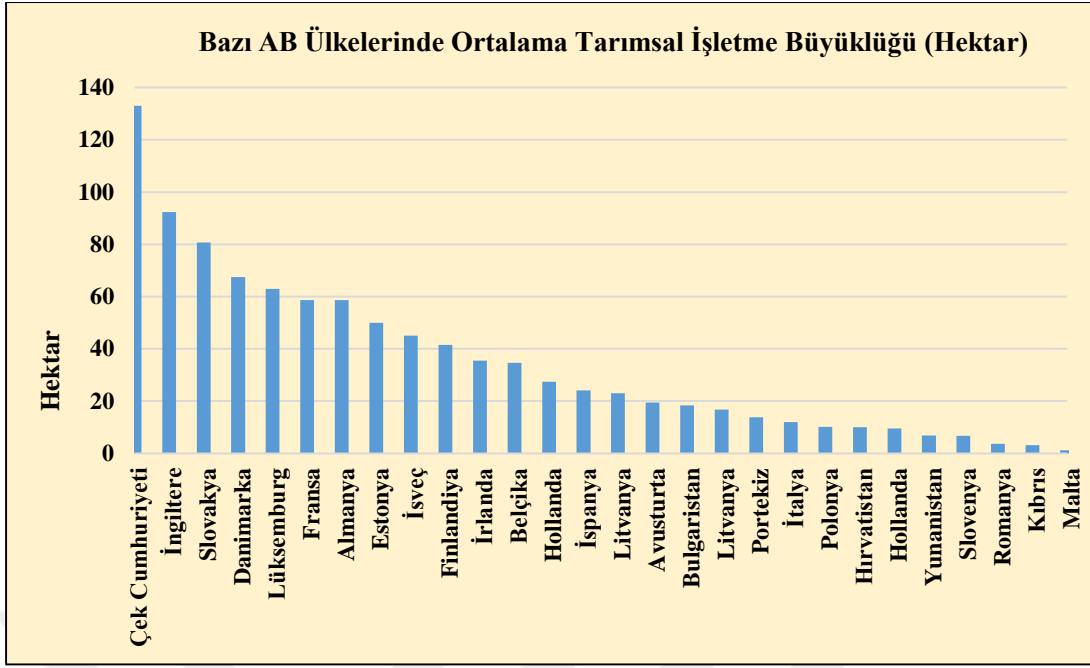
Şekil 2'de 2013 yılında bazı AB'ye üye ülkelerinin arazi büyüklükleri ve toplam arazi içindeki payları gösterilmektedir. AB-27'de kullanılan tarımsal alanların yaklaşık %75'ini birliğe üye sekiz ülke oluşturmaktadır. Bu ülkeler Şekil 2'de

görüldüğü üzere Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya, Polonya, Romanya, İtalya ve İrlanda'dan oluşmaktadır. Yine aynı şekilde kullanılan tarımsal alanlar dikkate alındığında Fransa 27,7 milyon hektar tarımsal arazi ve %15,9 kullanılan tarımsal alan içindeki payı ile en büyük tarımsal alana sahiptir. Fransa'yı İspanya 23,3 milyon hektar ve %13,3 pay ile takip etmektedir. Birliğe üye bu sekiz devlet 2013 yılında AB-27 kullanılan tarımsal alanın yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaktadır.

Şekil 2: Bazı AB'ye Üye Ülkelerinin Tarımsal Arazi Büyüklükleri ve Toplam Arazi İçindeki Payları (%)

Şekil 3'te ise bazı AB ülkelerinde ortalama tarım işletmesi büyüklüğü yer almaktadır. Buna göre AB-27 ülkelerinde ortalama tarım işletmesi büyüklüğü 2003 yılında 11,5 hektar iken 2013 yılında 16,1 hektara yükselmiştir. Ülkeler bazında değerlendirildiğinde 2013 yılında en büyük ortalama tarım işletmesi tarım işletmesi başına 133 hektar ile Çek Cumhuriyeti olurken onu 92,3 hektar ile İngiltere takip etmektedir. En küçük ortalama tarım işletmesi ise 1,2 hektar ile Malta olmuştur.

Şekil 3: Bazı AB ülkelerinde Ortalama Tarım İşletmesi Büyüklüğü

1.4.2. Türkiye’de Tarımsal İşletmeler

Son yıllarda teknik ve ekonomik gelişmeler diğer sektörlerle birlikte tarım sektörünü de etkilemiş ve tarımsal faaliyetin geleneksel yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Böylece dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerindeki çiftçiler geleneksel tarımsal faaliyetten modern tarımsal faaliyete yönelik aktivite içerisine girmişlerdir. Bunun sonucu olarak sadece kendisi için üretim yapan değil farklı ülkelerdeki tüketicilerin, pazarların da ihtiyaçlarını dikkate alarak üretim yapan tarımsal işletmeler doğmuştur. Bu bölümde tarımsal işletme kavramı ve tarımsal işletmelerin sınıflandırılması hakkında bilgiler verilmiştir.

1.4.2.1. Tarımsal İşletme Kavramı

Tarımsal işletme denildiği zaman, genel anlamda tarımsal üretim faaliyetinde bulunan ekonomik birimler anlaşılmaktadır. Bu tanıma daha iyi anlayabilmek için tarımsal faaliyetin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bu çerçevede tarımsal faaliyet “toprağı ve tohumu kullanarak bitkisel ve hayvansal üretimde bulunmak, elde edilen ürünleri tam ve yarı mamul şeklinde işlemek” olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre tarımsal faaliyet; bitkisel üretim, hayvansal üretim, tarım ürünleri teknolojisi

olarak üç ana bölüme de ayrılabilir (Rehber, 2013: 89). Bir başka tanıma göre ise tarımsal işletme ‘‘tarımsal ürünlerin üretimine yönelik olarak, üretim faktörlerinin organizasyonu ile oluşturulan bütünlüğün her biri’’ olarak tanımlanmaktadır. Burada sözü edilen üretim faktörleri, mallar (toprak ve diğer varlıklar), hizmetler ve haklar şeklinde ifade edilebilir (Erkuş vd, 1995: 134).

Ekonomik bir birim olarak tarım işletmeciliği ise ‘‘yumurta, et, süt, tahıl, sebze ve meyve gibi değerli ürünleri üretmek için tohum, gübre, su, yem ve işgücü gibi kaynaklar kullanılarak yapılan bir faaliyettir’’ şeklinde tanımlanabilir. Burada girdi olarak ifade edilen kaynaklar tarım işletmelerinde çıktı olarak ifade edilen tarımsal ürünlere dönüşmektedir. Bir çiftçi ekonomik bir tarım işletmesi çalıştırmak istiyorsa bu ancak bir tarımsal çıktı üretmekle mümkün olabilir. Tarımsal çıktının tarımsal girdiden büyük olması halinde gelir elde edilecektir (Gietema, 2006: 7).

18.04.2006 tarih 5488 sayılı tarım kanuna göre ise tarımsal işletmeler ‘‘Üretim faktörlerini kullanarak; bitkisel ve/veya hayvansal ve/veya su ürünlerinin üretimi için tarımsal faaliyet yapan veya söz konusu tarımsal faaliyete ilave olarak işleme, depolama, muhafaza ve pazarlamaya yönelik faaliyetlerde bulunan işletmeyi’’ ifade eder şeklinde tanımlanmıştır. TÜİK’e göre ise tarımsal işletmeler ‘‘yasal durumu ne olursa olsun, sahip olduğu veya ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediği arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın, kendi adına bitkisel üretim yapan ya da büyükbaş veya küçükbaş hayvan besleyen veya hem bitkisel üretim hem de hayvancılık yapan ‘‘tek yönetim’’ altındaki ekonomik birimdir’’ şeklinde tanımlanmıştır. Tek yönetim bir birey ya da hane halkları, bir kooperatif, şirket ya da devlet kurumu gibi tüzel kişiliğe sahip olabilir.

1.4.2.2. Türkiye’de Tarımsal İşletmelerin Sınıflandırılması

Diğer işletmelerde olduğu gibi tarım işletmelerinin sınıflandırılması da çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Tarımsal işletmeler sınıflandırılırken genellikle aşağıdaki üç kriter dikkate alınmakta olup bunlar (Tipi, 2002: 17-18):

- Tarımsal işletmelerin büyüklüğü,
- Hukuki yapılarının dikkate alınması,
- Tarımsal işletmenin hâkim olduğu üretim kolu veya kollarından oluşmaktadır.

1.4.2.2.1. İşletme Büyüklüklerine Göre Tarımsal İşletmeler

İşletmelerde büyüklüğün çeşitli kriterleri bulunabilir. Literatürde büyüklük kriterleri olarak öz sermaye, yıllık net kar, aktif hacmi, işletmede çalışan personel sayısı, satış hacmi, üretim miktarı gibi faktörler kullanılmaktadır. Bu kriterlere nispeten daha az kullanılan fiziksel sermaye, işletmenin kapladığı fiziki alan gibi büyüme kriterleri de ilave edilebilir (İskenderoğlu, 2008: 3). Tarım işletmelerinde ise işletme büyüklüğü olarak işlenen arazinin büyüklüğü ölçü olarak kullanılmakla birlikte bu ölçünün dışında sermaye miktarı, hayvan miktarı, işçi sayısı, elde edilen gelirler, üretim miktarı ve toplam maliyetler de tarım işletmelerinin büyüklüğünün genel göstergeleri olarak kabul edilmektedir (Özguven, 1997: 164-165).

Türkiye’de tarım işletmelerinin büyüklük itibariyle sınıflandırılmasında 11.06.1945 tarihli ve 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde belirlenen arazi büyüklüğü esas alınmaktadır. Buna göre:

- 500 dekar kadar olan işletmeler küçük büyüklükte tarım işletmeleridir. Küçük büyüklükte tarım işletmeleri de kendi içerisinde aile işletmeleri olarak üç büyüklük grubuna ayrılmıştır.
 - 1) 1-100 dekar arasındakiler küçük aile işletmesi,
 - 2) 101-250 dekar arasındakiler orta aile işletmesi,
 - 3) 251-500 dekar arasındakiler büyük aile işletmesi.
- 501-5000 dekar arasındakiler orta büyüklükte tarım işletmeleri
- 5000 dekardan fazla araziye sahip olanlar büyük tarım işletmeleri olarak kabul edilmiştir.

Tarımsal işletme büyüklüğü girdi ve çıktı esasına göre de ölçülebilmektedir. Bu durumda tarımsal işletmeleri büyüklüklerine göre sınıflandırmada kullanılan kriterler iki ana grupta toplanabilir (Rehber, 2013: 92);

- I. Üretim girdisi özelliği gösteren kriterler
 - a) Arazi büyüklüğü
 - b) Hayvan varlığı
 - c) Sermaye miktarı
 - d) İşgücü sayısı
 - e) Üretim masrafları toplamı

II. Üretim değeri (çıktı) gösteren kriterler

- a) Gayrisafi hâsıla veya gayrisafi üretim değeri
- b) Satış değeri
- c) Tarımsal gelir

Üretim girdisi özelliği gösteren kriterler (arazinin büyüklüğü, işgücü sayısı, sermaye, hayvan varlığı vb) daha çok belirli ürün bazında uzmanlaşmış işletmelerin büyüklüklerine göre sınıflandırılmasına uygundur. Üretim değeri gösteren kriterler (tarımsal gayri safi milli hasıla, tarımsal gelir vb) ise genel olarak tüm tarımsal işletmelerin büyüklük sınıflandırılmasında kullanılabilir. Türkiye’de tarımsal işletmelerin sayısı, tasarruflarındaki arazi miktarları ve ortalama işletme büyüklükleri Tablo 3’te verilmiştir.

Buna göre 1991 yılında 4 milyon tarımsal işletme mevcutken son tarım sayım yılı olan 2006’da %25,7 azalarak 3 milyona gerilemiştir. Tarım işletmelerinde bu azalmaya rağmen ortalama tarımsal işletme arazisi büyüklükleri 1991 yılında 58 dekar iken 2001 yılında 60 dekara 2006 yılında ise 61 dekara yükseldiği görülmektedir. Ancak söz konusu büyüklük artışları son derece sınırlı kalmış beklenen artışı sağlayamamıştır. Son tarım sayım yılı olan 2006 yılında tarımsal işletmeler %32,7 ile en fazla 20-49 dekar işletme büyüklük grubunda, tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi ise %23,6 ile en fazla 200-499 dekar işletme büyüklük grubunda yer almaktadır. Tarımsal işletmelerin %78,9’u 99 dekardan %91,6’sı ise 199 dekardan küçük işletme büyüklük gruplarında yer almaktadır. Tarımsal işletmelerin %78,9’u toplam arazinin %34,2’ini %91,6’sı ise %55,2’ni tasarruflarında bulundurmaktadır. Tarımsal işletmelerin %21,1’i 100 dekar ve daha fazla işletme büyüklük gruplarında yer almakta ve bu işletmeler toplam arazinin %65,7’sini tasarrufunda bulundurmaktadır. 500 dekarın üzerinde işletme büyüklük gruplarında yer alan tarımsal işletmeler %1,8 iken söz konusu işletmeler toplam arazilerin %21,1’e sahiptir.

Bu durum Türkiye’de özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hakim olduğu bir tarımsal yapının mevcut olduğunu göstermektedir. Türk tarım sektörünü omurgasını oluşturan küçük ölçekli ve sadece kendi kendine yetebilen işletmeler, düşük üretim, yüksek gizli işsizlik ve düşük rekabet gücüne neden olmaktadır. Bu noktada kamusal destek kaynakları ve tarımsal politikaların doğru yönlendirilmesi bu noktada daha fazla önem arz etmektedir.

Tablo 3: Genel Tarım Sayım Sonuçlarına Göre İşletme Sayısı, Arazi Miktarı ve Ortalama İşletme Büyüklüğü (%)

İşletme Büyüklüğü (dekar)	1991		2001		2006	
	Tarımsal İşletme	Arazi	Tarımsal İşletme	Arazi	Tarımsal İşletme	Arazi
0-19	36,6	5,7	34,6	5,4	24,8	3,2
20-49	31,3	16,5	30,9	16,0	32,7	12,9
50-99	17,5	19,9	18,2	20,7	21,4	18,1
100-199	9,4	21,0	10,6	23,8	12,7	21,0
200-499	4,3	19,8	5,0	22,8	6,6	23,6
500-999	0,6	6,4	0,6	6,1	1,3	9,9
1000-2499	0,3	5,9	0,1	3,0	0,4	7,4
2500-4999	0,1	2,8	0,0	0,4	0,1	1,8
5000+	0,0	2,0	0,0	1,9	0,0	2,0
Toplam	100	100	100	100	100	100
İşletme Sayısı (1000)	4.068		3.076		3.022	
Arazi (1000)		234.510		184.340		184.340
Tarımsal İşletme Büyüklüğü (Dekar)	58		60		61	

Kaynak: OECD, 2011: TÜİK

Tarım sektörünün küçük ölçekli olmasından kaynaklanan sorunları olup en önemlisi sermaye birikiminin sağlanamaması dolayısıyla yatırım yapılamamasıdır. Yeni yatırımlar olmaksızın da tarım sektörünün gelişmesi beklenemez. Tarım sektöründe yaşayan nüfusun baskısı, miras hukukunda önleyici hükümlerin olmaması nedeniyle tarım toprakları devamlı parçalanmış ve (2014 yılında çıkarılan yasayla bu durum ortadan kalkmıştır) devamlı küçülmüştür. Tarımsal işletmelerin bütünlüğünün korunması veya büyütülmesi için yeterli önlemlerin alınmamasından dolayı tarımsal arazilerin zamanla küçüldükleri ve ekonomik bir bütün olmaktan çıktıkları görülmüştür. Öyle ki miras yoluyla arazilerin küçülmesi, girdi fiyatlarının sürekli artması sonucu çoğu kez bir ailenin asgari geçim koşullarını bile karşılamamaktadır. Bu durum tarımsal faaliyetleri engellemekte ve verimliliği artırıcı tedbirlerin alınmasını da güçleştirmektedir. Bunun sonucu olarak da köyden kente göçler meydana gelmektedir.

1.4.2.2.2. Mülkiyetlerine Göre Tarımsal İşletmeler

Tarımsal işletmeler mülkiyetlerine (hukuki yapılarına) göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir (Deran, 2005: 41; Dernek, 2011: 11; Rehber, 2013: 98);

- **Özel İşletmeler:** Gerçek ya da tüzel kişilikler tarafından işletilen tarım işletmeleri olup genellikle küçük tarım işletmeleri şeklinde örgütlenmiştir. Özellikle son yıllarda tarım teknolojisi alanındaki gelişmelerin tarım sektörünü karlı kılmaması ve tarımsal ürünlerin stratejik bir konuma gelmesi sektöre uluslararası işletmeler tarafından yatırım yapılmasına yol açmıştır (Deran, 2005: 41).
- **Kamuya İşletmeleri:** Bu işletmelerde üretim araçlarının tamamı ve işletme yönetimi kamuya bağlı kuruluşlara aittir. Kamu tarım işletmeleri; kamu kurum ve kuruluşlarınca özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektörünü kaldırmak, tarımsal üretimi arttırmak ve çiftçilere örnek olmak amacı ile kurulan devlet işletme çiftlikleri, araştırma merkezleri vb. tarım işletmeleridir. Ülkemizde faaliyet gösteren kamu tarım işletmeleri Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlıdır. TİGEM'e bağlı 37 tarımsal işletme bulunmakta olup bunlardan 15'i kiralanmak suretiyle özel sektör tarafından işletilmektedir (www.tigem.gov.tr)
- **Kooperatif İşletmeler:** Kooperatif şeklinde kurulan tarım işletmeleri ise genellikle ürünlerin pazarlanması, üye işletmelere tarımsal girdi ve finansman desteği sağlamak gibi fonksiyonları üstlenmektedir. Kooperatif işletmelerine Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Yaş Sebze ve Meyve Kooperatifleri, Tütün Tarım Satış Kooperatifleri örnek gösterilebilir.

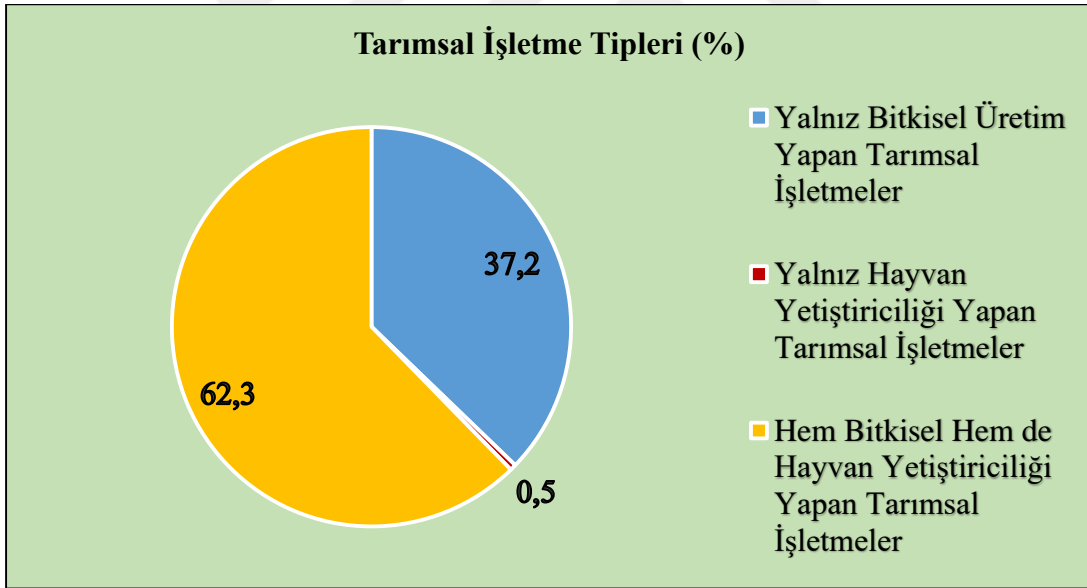
1.4.2.2.3. Üretim Koluna Göre Tarımsal İşletmeler

İşletme üretiminde hâkim olan üretim koluna göre tarım işletmelerinin sınıflandırılması ise dört ana gruba ayrılabilir (Tipi, 2002: 23);

- Bitkisel üretim işletmeleri: Buğday işletmeleri, çeltik işletmeleri, pamuk işletmeleri, tütün işletmeleri, meyve üretimi yapan işletmeler... vb

- Hayvansal üretim işletmeleri: Süt sığırcılığı, sığır besiciliği, koyunculuk, keçi yetiştiriciliği, kümes hayvancılığı bu grupta yer alır.
- Tarım ürünleri Teknolojisi alanında çalışan işletmeler.
- Genel tarım işletmeleri: İki den fazla üretim kolunun hâkim olduğu işletmeler veya karışık işletmeler olarak sınıflandırılır.

Sekil 4'te son tarım sayım yılı olan 2006 yılı itibariyle Türkiye'de tarımsal işletme tipleri gösterilmektedir. Buna göre tarımsal işletmelerin %62,3'ünde hem bitkisel üretim hem de hayvan yetiştiriciliği, %37,2'sinde yalnız bitkisel üretim, %0,5'inde ise yalnız hayvan yetiştiriciliği yapılmıştır. Tarımsal işletmenin tasarrufunda bulunan toprakların %66,4'ünü hem bitkisel üretim hem de hayvan yetiştiriciliği yapan işletmeler %33,5'ini yalnız bitkisel üretim yapan işletmeler, %0,03'ünü yalnız hayvan yetiştiriciliği yapan işletmeler tasarrufunda bulundurmışlardır.

Şekil 4: Tarımsal İşletme Tipleri, 2006

Kaynak: TÜİK, 2008.

Tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazinin; %69,7'si ekilen tarla, %13,3'ü nadas, %9,4'ü meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler ile içecek ve baharat bitkileri %1,7'si sebze ve çiçek bahçeleri %2,5'i daimi çayır, %0,4'ü otlak mera, %1,3'ü tarıma elverişli olduğu halde kullanılmayan arazi, %1,7'si diğer arazilerdir.

Buna göre tarımsal işletmeler tasarrufunda buldukları arazinin, %97'sini tarımsal amaçlı kullanmaktadır. Büyükbaş hayvanı (sığır ve manda) olan tarımsal işletmelerin, büyükbaş hayvan sayısına göre işletme büyüklüğü grubu incelendiğinde, işletmeler %59,7 ile 1-4 baş hayvanı olan işletme büyüklüğü grubunda, hayvan sayısı ise %25,4 ile 10-19 baş hayvanı olan işletme büyüklüğü grubunda yoğunlaşmaktadır. Küçükbaş hayvanı (koyun ve keçi) olan tarımsal işletmelerin, küçükbaş hayvan sayısına göre işletme büyüklüğü grubuna bakıldığında, işletmeler %25,3 ile 20-49 baş hayvanı olan işletme büyüklüğü grubunda, hayvan sayısı ise %36,1 ile 50-149 baş hayvanı olan işletme büyüklüğü grubunda yoğunlaştığı belirlenmiştir (TÜİK, 2008).

1.5. FİNANSMAN KAVRAMI VE TARIMSAL İŞLETMELERDE FİNANSMAN

Türkiye’de tarım sektörünün en önemli sorunlarının başında tarım sektörünün finansmanı gelmektedir. Yirminci yüzyılın başından itibaren dünyada ekonomik ve sosyal anlamda önemli gelişmeler yaşanmış; bu anlamda finansman alanında da önemli değişimler gerçekleşmiştir. Tarımsal anlamda kalkınma ve beraberinde gelen sanayileşme hareketlerine bağlı olarak tarımsal işletmelerin artan finansman ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir takım arayışlara gidilmiştir. Tarım sektörünün finansmanı da bu arayış sürecinde en fazla ilgi gören sektörlerden biri olmuştur.

Bu bölümde genel çerçevede finansman konusu ele alınarak tarım dışı işletmeler ile tarım işletmelerinin finansmanı açıklanmıştır. Bu amaçla finansmanın tanımı, işlevleri, prensipleri, vadelerine göre, kaynaklarına göre ve süreye göre finansmanın türleri incelenmiştir.

1.6. FİNANSMAN KAVRAMI VE KAPSAMI

Son yıllarda gözlemlenen kurumsal rekabet, teknolojik değişim, enflasyon ve faiz oranlarındaki oynaklık, dünya çapında ekonomik belirsizlik, dalgalı döviz kurları, vergi hukukunda değişiklikler vb. gelişmeler finansman kavramını her zamankinden daha fazla stratejik bir konuma getirmiştir. Tarım sektöründe de işletmelerin giderek daha büyük ölçeklerle çalışmaya başlamaları, kaynak ve kapasitelerine karşın üretimin daha enstansif yöntemlerle yapılmaya başlanması ve rekabetin artması tarımsal işletmelerin finansman ihtiyaçlarının önemi önceki yıllara nazaran daha da artırmıştır.

Bu çerçevede finans para yönetme bilimi ve sanatı şeklinde tanımlanabilir. Genel olarak finans paranın karşılığı olarak ifade edilirken aynı zamanda sermaye, yatırım, fon... vb kavramlarla da adlandırılır. Finans fonksiyonu finansal hizmetler ve finansal araçları da içermekle birlikte işletmelerde fonların sağlanması ve etkin kullanımı ile ilgilidir (Paramasivan ve Subramanian, 2008: 1). Bunlara ilave olarak finans, ekonomi ilke ve yaklaşımlarının, işletme yönetimi içinde karar verme problem çözmede kullanılmasıdır. Finansın; finansal yönetim, yatırım ve finansal kurumlar olmak üzere üç esas alanı kapsadığı söylenebilir. Finansal yönetim işletme finansı veya kuramsal finansman olarak adlandırılabilirle birlikte, esas olarak işletmedeki tüm finansal kararlarla ilgilidir. Nakit dengesinin sağlanması, kredi olanaklarının artırılması, bankalardan borçlanma, tahvil veya hisse senedi ihracı gibi konular finansal yönetim çerçevesinde ele alınmaktadır (Fabozzi ve Peterson, 2003: 3).

Finans ve finansal yönetim “işletme için gerekli fonların sağlanması, korunması ve etkin olarak kullanılması” anlamına gelirken finansman ise, finans fonksiyonunun yalnızca, işletmeye gerekli fonların sağlanması bölümünü ifade eder. Dünyada yaşanan küreselleşme sürecini de dikkate alarak, finansal yönetimi ise işletmenin minimum riske katlanarak, ortakların refah düzeyini maksimum kılacak şekilde, ihtiyaç duyulan fonların bulunması, korunması ve etkin bir şekilde kullanılması olarak tanımlayabiliriz (Büker vd, 2010: 4). Buna göre işletmelerde finansmanın fonksiyonu ise (Karacan, 1991: 15-16);

- İşletmelerin faaliyetlerini aksatmadan yürütülmesi için ihtiyaç duyulan girdilerin temini,
- İşletmelerin fiziki ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılması gereken harcamaların tespit edilmesi,
- Yapılacak harcamalar için gerek duyulan finansman ihtiyacının en uygun şekilde nereden ve nasıl sağlanacağını belirlenmesi,
- İşletmenin finansman yapısının analizi ve bu kapsamda yapılacak planlamalar, şeklinde açıklayabiliriz.

Tarımsal finans tarımsal kredi, tasarruf, gelir ve sermaye birikimini içermekle birlikte sadece tarımsal kredi olarak değil daha fazlası olarak değerlendirmek gerekir ve iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan birincisi bireysel çiftliklerin finansman sorunlarının değerlendirildiği mikro tarımsal finans ikincisi ise hükümetlerin ve

bankaların tarım kredi politikalarının değerlendirildiği makro tarımsal finanstır. Bu yüzden tarımsal finans hem kredi verenleri hem de borç alanlarla ilgili çalışmalarını kapsamaktadır (Rane ve Deorukhkar, 2007: 5).

Tarımsal finansman ise tarımsal girdilerin temini, üretimi, dağıtımını ve pazarlanmasına yönelik faaliyetlerin finansmanı ilgili bir kavramdır (Andrews, 2006: 3). Bu çerçevede tarım işletmelerinin finansmanı, tarımda sermayenin nereden ve nasıl sağlanacağı ve sağlanan bu finansmanın nerelerde kullanılacağı ile ilgili çalışmalarını kapsar. Tarımsal işletmeler yeterli düzeyde öz sermayeye sahip olmamaları nedeniyle, yatırım yapabilmek ve tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmek için yabancı sermayeye gereksinim duymaktadırlar. Bu nedenle işletmeler yabancı sermaye gereksinimini genellikle çeşitli kredi kuruluşlarından sağlama yoluna gitmektedirler. Tarım kesiminin finansman ihtiyacının uygun koşullarda sağlanması tarımsal üretimin artması ve dolayısıyla gıda ve tekstil sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde gereksiniminin sağlanmasına; ayrıca ürün kalitesinin ve çeşitliliğinin artmasına yardımcı olacaktır. Buna bağlı olarak yeni istihdam kapılarının açılmasına da yardımcı olacaktır.

İşletmelerin amaçlarına ulaşabilmesi ve firma değerinin maksimize edilmesinde işletme sermayesi önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca işletmelerin üretimlerinin kesintisiz sürdürülebilmesi, iş hacminin genişletilebilmesi, yükümlülüklerini karşılayabilmesi ve kredibilitesinin artırılması, satışlarının kesintisiz sürdürebilmeleri vadesi gelen borçları ödeyebilmeleri ve karlılıklarını artırabilmeleri için optimal bir işletme sermayesine gereksinim duymaktadırlar (Öztürk, 2002: 52).

Tüm işletmelerde olduğu gibi tarımsal işletmelerde de, tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için girdilerin satın alınması, teknolojiye yararlanılması, pazarlama faaliyetinde bulunulması ve yatırım yapabilmeleri için finansman temin edebilmek ve işletme sermayesi sağlamak zorundadır. Bununla birlikte, tarımsal üretimin genellikle doğa koşullarına bağlı olması, sermaye devir hızının düşük olması, tarımsal işletmelerin genellikle küçük aile işletmelerinden oluşması, tarımsal üretimin hemen artırılamaması, tarımsal ürünlerin hasadının genellikle senede bir kez yapılabilmesi, tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlardan dolayı diğer işletmelere göre daha fazla öz sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar. Kendi kendini finanse edemeyen tarımsal işletmeler ise yabancı kaynak kullanmak koşulu ile tarımsal faaliyetlerini ve yatırımlarını finanse edebilmekte ve tarımsal işletmelerin sürekliliği bu şekilde

sağlanabilmektedir. Ancak yabancı kaynak kullanılması karşılığında ödenen yüksek faizler nedeniyle tarımsal işletmelerin gelirlerinin azalmasına neden olmakla birlikte faiz yükü altında ezilmelerine hatta topraklarına, makine araç ve gereçlerine haciz gelebilmektedir (Erdaş, 2012: 20).

1.7. FİNANSMAN TÜRLERİ

Finansman türleri değişik şekillerde ifade edilmekle birlikte bu çalışmada; işletmelerin ihtiyaç duyduğu finansal kaynaklar, sermayenin kaynağına göre ve sürelerine göre finansman türleri olmak üzere iki grup altında incelenecektir.

1.7.1. Sermayenin Kaynağına Göre Finansman

İşletmelerin yatırımlarını finanse etmek için sağladıkları fonları kaynaklara göre, işletmenin ortakları tarafından konulan öz sermaye ile finansman; finansal kuruluşlar tarafından faiz karşılığı sağlanan yabancı kaynaklar ile finansman ve işletmenin sağladığı karların bir kısmını dağıtmayarak işletme alıkonması şeklinde sağlanan kaynaklar oto finansman olmak üzere üç şekilde incelenebilir (Ercan, 2005: 3). Bu çalışmada oto finansman, öz sermaye içerisinde değerlendirilecek olup; işletmelerin fonları sağladıkları yerlere göre finansman türlerini, Özkaynaklarla finansman ve yabancı kaynaklarla finansman olmak üzere iki şekilde incelenecektir.

1.7.1.1. Özkaynaklarla Finansman

İşletmenin sahip ve ortakları tarafından, gerek kuruluş aşamasında, gerekse daha sonradan işletmeye konulmuş bulunan sermaye, Özkaynaklardan sağlanan sermayeyi veya finansmanı ifade etmektedir. İşletmeler kuruluşundan sonra yasal şekline göre yeni ortaklar alarak veya hisse senedi ihraç ederek öz sermayelerini artıracabilecekleri gibi, dönem içinde elde edilmiş karları, faaliyetin finansmanında (oto-finansman) kullanarak da öz sermayelerini artırabilirler (Akgüç, 1998: 753).

Özkaynaklar ile finansman işletmelere sabit bir yük getirmediği gibi vadesi de yoktur. İşletmeler açısından sürekli bir kaynak niteliğindedir. Kredi kuruluşlarından finansman sağlamak istenildiğinde bir güvence oluşturur. Öz sermayesi yeterli işletmeler hem kendi ortaklarına hem de üçüncü kişilere karşı bir itibar oluşturur ve

darboğaza düştüğü dönemlerde kendi sermayelerini kullanarak darboğazlardan kurtulabilirler.

Bir ülkenin kalkınabilmesi ve gelişebilmesi için üretimin artırılması gerekmektedir. Üretimi artırabilmek için amaca yönelik yatırımlara, teknolojik yeniliklere ve know how'a ihtiyaç vardır. Tüketicilerin zevk ve tercihlerine uygun mal ve hizmetlerin üretilebilmesi yeterli sermaye miktarına veya sermaye sağlama olanaklarına bağlıdır. Söz konusu bu durum imalat sektörü için geçerli olabileceği gibi tarımsal sektörü için de geçerlidir. Bu bağlamda bir üretim faktörü olan sermaye, tarım sektörü açısından tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için son derece önemli bir faktördür.

Bu çerçevede tarımsal üretimde kullanılan tüm varlıklar bir üretim faktörü olan sermayeyi oluşturmaktadır. Genel olarak tarımsal üretimdeki tüm makine araç ve gereçler, hayvanlar, binalar ve para sermaye olarak kabul edilmektedir (Berberoğlu, 1981: 39). Üretimde sık sık ve uzun süreli kullanılan kendileri de üretilmiş mallara sabit sermaye adı verilmekte olup; tarımsal işletmeler açısından binalar, araziler, makine araç ve gereçler ve iş hayvanları bu grupta yer almaktadır. Sabit sermayeler tarımsal faaliyette kullanım süresince şeklini değiştirmemekle birlikte yıpranma ve eksilmeler olabilmektedir. Bununla birlikte üretimde bir kez kullanılan, kullanıldıktan sonra şeklinde ve yapısında değişeme uğrayan veya yok olan mallar ise değişen sermaye olarak adlandırılmaktadır. Her türlü hammaddeler, tohum, gübre, yem, akaryakıt, ilaç ve diğer yardımcı maddeler de bu grup altında yer almaktadır (Dernek, 2011: 58).

Tarımsal sermayenin yeterli ve işletme yapısına uygun bulunması tarımsal işletmelerin etkin ve verimli çalışmasında önemli bir faktördür. Türkiye tarımında üretim araçları olarak genellikle arazi ve işgücü ön plana çıkmakta, işletme sermayesi yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Bu duruma, Türkiye'deki tarımsal işletmelerin küçük ölçekte faaliyette bulunması, arazilerin miras yoluyla parçalanması, tarımın modern koşullarda yapılamaması, üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanmasında zorluklar dolayısıyla tarımsal gelir düzeyinin düşüklüğü nedeniyle sermaye birikiminin istenilen düzeyde olmamasına yol açmaktadır.

Tarımsal işletmelerde sermaye doğrudan üretimin artmasına katkıda bulunmakta olup aynı zamanda işletmelerde modern teknolojilerin satın alınmasında ve tarımda kitlesel üretiminin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülke ekonomilerinde tarım sektörünün sürükleyici bir

rol oynadığı aşikârdır. Bu rolün devam ettirilebilmesi için tarımda yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve yeni yatırımların yapılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle üretimi artırmak için daha teknik daha enstansif ve daha rasyonel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Tarımsal işletmelerin bu amaçlara ulaşabilmesi için gerekli girdileri sağlamada yeterli ve dengeli sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar (Bülbül, 2006: 45-46).

Tarımsal işletmelerde girdi fiyatlarının yüksek olması, öz sermaye devir hızının düşük olması ve küçük aile işletmelerinin tarımsal faaliyet içinde bulunması, tarım sektörünün Özkaynaklarla finansmanını zorlaştırmaktadır. Tarımsal işletmelerin tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri ya kredi kuruluşlarından borçlanmaları ya da devlet destekleri ile olabilmektedir. Devlet desteklerinin yeterli olmadığı durumlarda işletmeler yeni arazi almak değil mevcut arazilerini satarak yatırım yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle tarım sektörünün devlet tarafından daha fazla desteklenmesi ve kendi kendine yeter hale gelmesi gerekmektedir (Erdaş, 2012: 22).

Şüphesiz hiçbir tarım işletmesi yeterli öz sermaye sahip olmadan sadece devletten destek alarak veya borçlanmak suretiyle faaliyetlerini devam ettiremez. İşletmelerin sürekliliğinin sağlanabilmesi bir anlamda güçlü sermaye yapısıyla mümkün olabilmektedir. Bunun için ise işletmelerin oto finansmana zaman zaman başvurmaları gerekmektedir. Bu bağlamda oto finansman bir işletmenin belirli bir faaliyet dönemi içerisinde elde ettiği karların bir kısmını veya tamamını ortaklarına dağıtmayarak işletme bünyesinde tutması yoluyla sermaye ihtiyacının karşılanması olarak tanımlanabilir.

Tarım işletmelerinde oto finansman tarım dışı işletmelere nazaran daha düşüktür. Bunun sebebi tarım işletmelerinde yeterli ve doğa koşulları nedeniyle düzenli gelir elde edilememesi, ürün fiyatlarının düşük, üretimde kullanılan girdi (yem, gübre, ilaç... vb) fiyatlarının sürekli artması dolayısıyla üretim maliyetinin yüksek olmasıdır. Ayrıca tarım işletmelerinin kendilerine yeterlilik oranının düşük olması, tarım işletmelerinin çoğu bir sonraki sezona borçlu girmesi ve girdi fiyatlarındaki artışlar, kredi faiz oranlarının yüksekliği, vade yapılarının kısılalığı gibi nedenler az gelişmiş ülkelerde oto finansmanı dolayısıyla sermaye oluşumunu engelleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.7.1.2. Yabancı Kaynaklarla Finansman

Tarımsal işletmelerin küçük ölçekte faaliyette bulunmaları, girdi fiyatlarındaki sürekli artışlar, sermaye devir hızının düşük olması, tarımsal üretim ve fiyatların doğa koşullarına endeksli olması, emek yoğun tarımdan (ekstantif tarım), sermaye yoğun tarıma (entansif tarım) geçiş çalışmaları, oto finansman olanağının çok sınırlı olması, tarımsal desteklerin az olması gibi nedenlerden dolayı tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri için yabancı kaynaklara müracaat etmek zorunda kalmaktadırlar.

Yabancı kaynaklarla finansman, bir işletmeyi kurarken veya sürekliliğini sağlarken, belirli bir faiz karşılığında işletmenin dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlardan sağladığı borçtur. Bu borçlar banka ve diğer finansal kuruluşlardan kredi şeklinde sağlanabilir.

Yabancı kaynaklarla finansmanın işletmelere sağladığı bir takım avantajlar vardır. Yabancı kaynakların firmaya maliyeti özellikle sabit faizle borçlanıldığında belirli ve sınırlı olmakla birlikte genellikle öz sermaye ile finansmana kıyasla daha düşüktür. Borç verenler firma çok başarılı olsa da firmanın başarısına, karına iştirak etmek hakkına sahip değildirler. Yabancı kaynaklarla finansmanda faiz ödemelerinin vergi matrahından indirilebilmesi vergi avantajı sağladığı gibi finansal kaldıraçtan olumlu şekilde yararlanarak öz sermaye karlılığını artırma olanağı da sağlamaktadır (Akgüç, 1998: 646).

Yabancı kaynaklarla finansmanın bu avantajlarının yanı sıra bir takım dezavantajları da mevcuttur. Bu dezavantajları ise; yabancı kaynaklarla finansman faiz yükü getirdiğinden satış ve karlarının dalgalanma gösterdiği dönemlerde büyük bir risk taşır. İşletmenin borçlarını vadesinde ödeyememe ihtimali işletmenin varlığını tehlikeye düşürebilmektedir. Ayrıca yabancı kaynak, süresi ne olursa olsun belirli bir tarihte geri ödenecektir. Yüksek kaldırıca sahip işletmelerin finansal yapısı uzun süreli yabancı kaynak bulma olanağını sınırladığı gibi kredi değerliliği de düşük olacaktır. Yabancı kaynaklardan sağlanan finansmanları vadelerine göre kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere ikiye ayrılır.

Kısa vadeli yabancı kaynaklarla finansman, işletmelerin en fazla bir yıl içinde geri ödemeleri gereken yabancı kaynaklardır. İşletme kredileri de adı verilen kısa vadeli krediler üretimi finanse etmekte ve genellikle işletme sermayesini artırmaktadır. Genel kural olarak bu kaynaklar, işletmelerin kısa vadeli varlıklarının finansmanında kullanılmaktadır. İşletme sermayesinin özellikle sabitlik özelliği

göstermeyen yani geçici kısmının finansmanında kısa vadeli dış kaynakların kullanımı, işletmenin riskini artırmaması açısından önemli olmakla birlikte iş hacmindeki dalgalanmaların gerektirdiği fon ihtiyacının da kısa vadeli dış kaynaklarla karşılanması gerekmektedir.

Tarım sektörü açısından kısa vadeli yabancı kaynakları incelediğimizde tarımsal işletmelerin mazot, hayvan alımı, tohum, ilaç, gübre, yem, gibi üretim girdileri ile işçilik, aydınlatma, bakım, yetiştirme, ısıtma, su gibi kısa vadeli giderlerin karşılanması amacıyla yıllık üretim faaliyetinin devamlılığının finansmanı için sağlanan bir yıl vadeli krediler oluşmaktadır (Erdoğan, 2002: 123).

Tarımsal işletmelerin canlı ve cansız varlıkların finansmanı için verilen beş yıl vadeli krediler orta vadeli krediler olup genellikle işletmelerin geliştirilmesi ve ıslah edilmesi amacıyla yapılan ahır, kümes ile bu gibi tesislerin tamamlayıcı makine ve iş hayvanları, demirbaş alımı, meyvelik ve sebzeliklerin yeniden yapılandırılması, ağaçlık, makine araç ve gereç satın alınması, tesviye gibi çalışmalar için bu kredilerden yararlanılmaktadır. Orta vadeli kredilerde gelirin elde edilme sürecinin, borcun vadesini geçmemesine dikkat edilmekte, yatırımın özelliği, işletmenin karlılık ve verimlilik durumu dikkate alınarak ödemeler aylık, altı aylık veya yıllık olarak planlanmaktadır (Erdoğan, 2002: 123).

Uzun vadeli yabancı kaynaklar ise, geri ödeme süresi bir yıldan daha uzun süreli yabancı kaynaklar olup, daha çok duran varlıkların (sabit sermayenin) ya da devamlılık arz eden faaliyetlerin finansmanında kullanılmaktadır.

Tarımsal işletmeler açısından sabit yatırımlarının tamamlanması amacıyla genelde projeye dayalı olarak verilen 5-20 yıl vadeli kredilere uzun vadeli krediler adı verilmekte olup; genellikle taşınmazların satın alınması ile tarımsal faaliyette kullanılmak üzere kalıcı yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Tarımsal işletmelerin yapısının düzeltilmesine yönelik çalışmalar makine ve arazi alımları, tarımsal işletmelerinin modernizasyonu, sulama yatırımları, hayvancılık işletmelerinde damızlık materyalin sağlanması gibi konularda uzun vadeli kredilerden yararlanılmaktadır. (Erdoğan, 2002: 123).

Tarımsal faaliyette bulunan işletmelerin sermaye devir hızının düşük olması, doğa koşullarına bağılılık, küçük işletme ölçeğinin bulunması, girdi fiyatlarındaki sürekli artış, verimliliği artırma çabaları, modern teknolojiye sahip olma isteği, uluslararası standartlara uygun mal ve hizmet üretme çabası ve öz sermayenin yetersiz olması gibi nedenlerden dolayı kendine yetemeyen işletmeler yabancı kaynak

kullanılmaktadır. Türkiye’de tarımsal işletmelerin finansman yapısının genellikle yabancı kaynak ağırlıklı olduğu görülmüştür. Çünkü devletin tarım sektörüne verdiği destekler yeterli değildir. Tarımsal işletmeler modern teknoloji ile birlikte faaliyetlerini sürdürebilmek ve sürekliliklerini devam ettirebilmek amacı ile yabancı finansman kaynağına ihtiyaç duymaktadırlar (Erdaş, 2012: 22-23).

1.7.2. Süreye Göre Finansman Şekilleri

Tarım işletmelerinde ekonomik faaliyetlerin düzenli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için üretim faaliyetine katılan sermayenin yeniden yerine konması veya yenilenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan tarımsal işletmelerin finansmanı işletmelerin sürelerine göre sağladıkları finansman şekillerine göre bir defa yapılan finansman ve devamlı yapılan finansman olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir (Bülbül, 2006: 38; Çetin, 2008: 8).

1.7.2.1. Bir Defa Yapılan Finansmanlar

Üretim faaliyetleri ile ilgili olmayan yatırım amacıyla bir defa yapılan ve sonraki üretim dönemlerinde devamlılık gösteren finansman şeklidir. Bir defa yapılan finansmanları mevcut binaların yenilenmesi veya genişletilmesi, makine araç ve gereçlerin modernizasyonun yapılması veya yerine yenisinin alınması, kısa vadeli borçların uzun vadeli borca dönüştürülerek konsolide işlem yapılması gibi işlemleri kapsamakta olup aynı zamanda uzun vadeli finansmanlardır (Erdaş, 2012: 25). Bunlar bir üretim faaliyetinde bir defa yapılan finansmanlardır. Bir taraftan yatırım için gerekli finansmanın sağlanması diğer taraftan sağlanan bu finansmanla yatırım mallarının satın alınması ve bunların üretime katılmalarının sağlanması gibi uzun bir süre geçmektedir (Bülbül, 2006: 40).

Bir defa yapılan finansmanlar dört grup altında incelenebilir bunlar (Arıcı, 2007: 7; Çetin, 2008: 10):

- Mevcut sabit sermayenin değerini arttırıcı yatırımlar,
- Yeni yatırımlar,
- Konsolide işlemler,
- İştirakler.

Bir işletme içindeki sabit sermaye malları zaman içinde çeşitli nedenlerden dolayı ömrünü tamamlayabilir. Bunların yerine alınanlar ise örneğin; yeni bir traktör, biçerdöver, mibzer gibi makinalar kapasite ve teknik özellikler açısından daha üstün olduğu için satın almak için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde yapılan sabit sermaye mallarının değerlerinde ve özellikle de verimlerinde artışlar olur. İşletmede mevcut yıpranmış herhangi bir makineyi veya benzerini yenisi ile ikame etmeden veya direkt olarak kapasite arttırmadan yapılan yatırımlar yeni yatırımlar olup modern tarım tekniğindeki gelişmelere paralel olarak artmaktadır. Konsolide işlemler, birikmiş ya da ödenmemiş kısa vadeli borçların uzun vadeli borca çevrilmesidir. Bu işlem ile ödenmesi tehlikeye düşmüş krediler tekrar likit hale getirilmiş olmaktadır. Tarımsal işletmelerin iştirakleri olarak sayılan Tarım Satış Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarış, Ant birlik, Fiskobirlik...vb kooperatiflere çiftçilerin az bir sermaye ile yaptıkları iştirakler de bir defa yapılan finansmanlar kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir (Bülbül, 2006: 40-42).

1.7.2.2. Devamlı Finansmanlar

İşletmelerin ekonomik faaliyet süreleri içinde düzenli olarak tekrar eden ihtiyaçların yerine getirilmesi için yapılan finansmanlar olup süreklilik arz ettiği için periyodik finansman da denilmektedir. Devamlı finansmanlar tarımsal işletmelerde kullanılan tohum, zirai ilaç, hayvan yemleri, çiftlik gübresi, ticari gübre, mazot ve yağlar, yakacak maddeler, su, elektrik vb. gibi tarımsal girdilerin satın alınabilmesi, makine araç ve gereçlerin bakım onarımları için kullanılan kısa süreli finansmanlardır (Erdaş, 2012: 25). Tarımsal işletmelerin faaliyet alanına, büyüklüğüne, hacmine ve işletme organizasyonuna göre yukarıda adı geçen giderlerin tüketim seviyeleri farklılıklar arz edebilmektedir.

Ayrıca bunlara ilave olarak yedek parça, bakım, tamir, onarım için gerekli olan finansmanlar sabit sermayeyi ilgilendirir. Mevcut tesislerin üretim faaliyetlerin kesintisiz devam ettirebilmesi için bazı parçalarının zaman zaman yenilenmesi gerekebilir. Şayet makina, cihaz, gibi komple sabit sermaye ünitelerinin yenileri ile ikame edilmeleri, özel şekilde finansman teminini gerektirmeden işletmenin genel mali bütçesi içinde mümkün olursa, bunlar da periyodik yani devamlı finansmanlardan sayılırlar, sabit tesislerin tamir bakım ile ilgili masrafları tamamen periyodik masraflara dahil edilirler (Çetin, 2008: 9)

1.8. TARIM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ VE AVRUPA BİRLİĞİ KARŞILAŞTIRMASI

Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar geçen süre içerisinde her alanda olduğu gibi, tarım alanında da büyük gelişmeler yaşanmış ve tarım her zaman Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörlerinden biri olmuştur. Bunun en temel nedeni olarak Türkiye'nin zengin toprak kaynakları, biyolojik çeşitlilik, iklim ve coğrafi koşullar gibi faktörlere sahip olması gösterilebilir. Tarım sektörünün ekonomiye olan katkısının net bir şekilde belirlenmesi çok kolay olmasa da, sektörün milli hâsılda, istihdamda ve dış ticaretteki payı, ülke ekonomisi içindeki konumu hakkında genel olarak bilgi vermektedir. Tarım sektörü, ülke nüfusunun beslenmesini doğrudan sağlayan sektör olması, ihracat yoluyla döviz girdisi sağlaması, sanayi sektörüne hammadde temin etmesi ve istihdam olanakları sunması gibi katkıları nedeniyle Türkiye ekonomisi açısından hâlâ önemini korumaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de son yıllarda tarım sektörünün GSYH, istihdam ve dış ticaret içindeki payı giderek azalmaktadır.

Bu bölümde tarım sektörünün yaratmış olduğu genel GSYH, Tarımsal GSYH, genel istihdam, tarımsal istihdam, genel dış ticaret ve tarımsal dış ticaretin Türkiye ekonomisine katkısını inceleyeceğiz.

1.8.1. Tarım Sektörünün GSYH'ye Katkısı ve Önemi

Tarım sektörünün ülke ekonomisi içerisindeki yeri, tarımın genel ekonomi içerisinde yaratmış olduğu katma değer ile ölçülürken; bu katma değer ise, tarımsal faaliyetler sonucu ortaya çıkan tarımsal hâsıla, tarımsal çıktı, dış ticaret, istihdam ve tarım dışı sektörlerle girdi sağlamak gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. İktisadi anlamda hâsıla, bir üretim faaliyeti sonucunda yaratılan mal ya da mamullerin fiziki değerinin toplam parasal tutarı olarak tanımlanabilirken; Tarım sektörü açısından hâsıla ise, tarımsal faaliyetler sonucunda üretilen mamullerin fiziki değerinin toplam parasal tutarı olarak ifade edilebilir. Tarım sektörünün ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini diğer bir ifade ile ekonomiye katkısını, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından üretim yöntemi ile hesaplanan tarımsal GSYİH belirlemekte ve tarımsal GSYH'nin genel ekonomi içerisindeki payı, bu katkının büyüklüğünü ortaya koymaktadır (Ege, 2011: 1).

Tablo 4'te üretim yöntemine ve zincirlenmiş hacim endeksine göre; genel GSYH tutarı, tarımsal GSYİH tutarı, genel GSYH değişim oranı, tarımsal GSYİH değişim oranı ve genel GSYİH içerisindeki tarımsal GSYH'nin payı yıllar itibari ile yer almaktadır.

Tablo 4: Genel GSYH ve Tarımsal GSYH Yıllar İtibari Zincirlenmiş Hacim Değer ve Değişim Oranları

Yıllar	GSYH (Milyar TL)	GSYH Değişim Oranı (%)	Tarımsal GSYH Tutarı (Milyar TL)	Tarımsal GSYH Değişim Oranı (%)	Tarımsal GSYH'nin Genel GSYH İçerisindeki Payı (%)
1998	710,0	-	70,5	-	9,9
1999	686,0	-3,3	67,3	-4,5	9,8
2000	731,5	6,6	71,6	6,4	9,7
2001	687,9	-5,9	65,2	-8,8	9,4
2002	732,1	6,4	70,9	8,6	9,6
2003	773,2	5,6	69,8	-1,5	9,0
2004	847,8	9,6	72,6	3,9	8,5
2005	924,2	9,0	78,3	7,9	8,4
2006	989,9	7,1	79,5	1,5	8,0
2007	1.039,7	5,0	74,6	-6,2	7,1
2008	1.048,5	0,8	78,0	4,5	7,4
2009	999,1	-4,7	81,2	4,1	8,1
2010	1.083,9	8,4	87,4	7,6	8,0
2011	1.204,4	11,1	90,4	3,4	7,5
2012	1.262,1	4,7	92,4	2,2	7,3
2013	1.369,3	8,4	94,6	2,3	6,9
2014	1.440,0	5,1	95,1	0,5	6,6
2015	1.527,3	6,0	103,8	9,1	6,7

Kaynak: TÜİK, 2016.

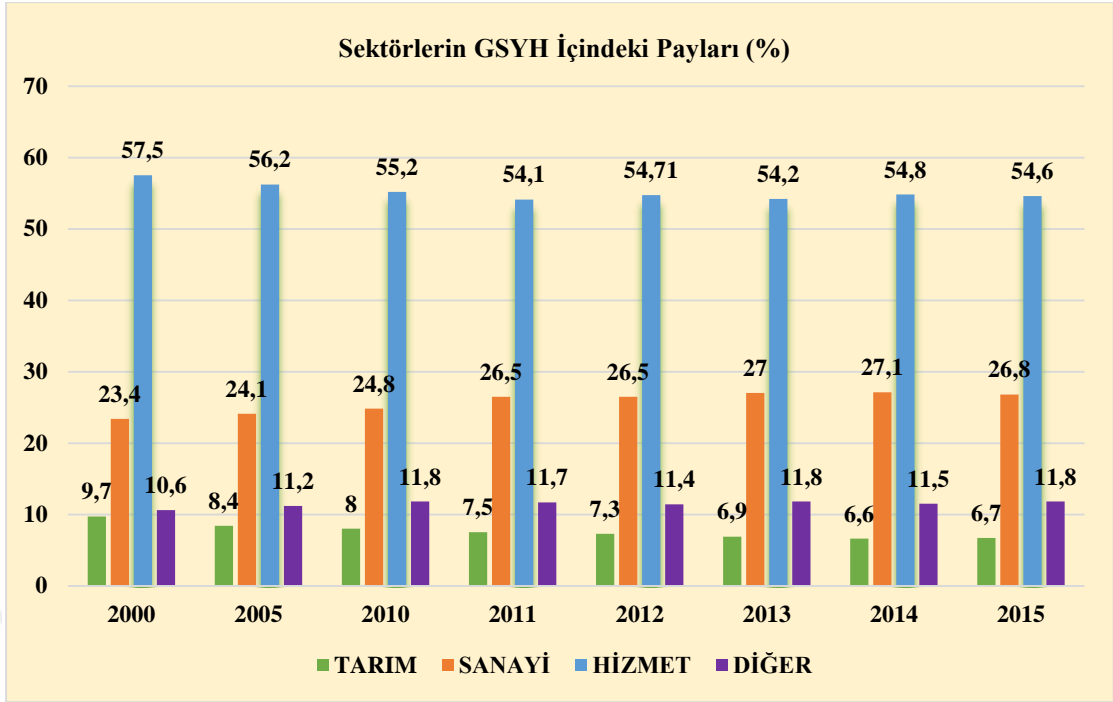
Tablo 4'e göre Türkiye'de 1998 yılında GSYH 710 milyar TL iken tarımsal GSYH 70,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle genel GSYH'nin %9,9'u tarımsal GSYH tarafından sağlanmıştır. 1999 yılında tarım sektöründeki negatif büyüme etkisini genel GSYH'de göstermiş 686 milyar TL'ye düşmüş ve Türkiye ekonomisi %3,3 ile negatif büyümüştür. Tarım sektöründe yaşanan en büyük daralmalar, ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında ve küresel iklim krizinin yaşandığı 2007 yılında gerçekleşmiştir. 2007 yılında tarımsal GSYH'de %6,2'lik bir düşüş görülmüştür. Bunun nedeni ise mevsim normalleri üzerinde seyreden hava

sıcaklıkları ve aşırı kuraklık tarımsal üretimde azalmaya yol açmıştır. Bu durum 2007 yılında GSMH büyüme hızının %5,0'dan %0,8'e düşmesine neden olmuştur. Küresel mali krizin yaşandığı 2008 ve 2009 yıllarında tarım sektöründe sırasıyla yüzde 4,5 ve 4,1 oranında büyüme görülmüş ancak bu durum Türkiye ekonomisinin 2008 yılında büyümesine 2009 yılında ise %4,8 küçülmesine engel olamamıştır.

Türkiye Ziraat Odaları Birliğinin '2013-2014 Yılı Tarımsal Üretim Dönemi Kuraklık Risk Tahmin Raporu'na göre, 2013 yılının Ekim ayından 2014 Şubat ayına kadar geçen sürede yağışların mevsim normallerinin altında seyretmesi ve buna bağlı olarak yaşanan kuraklık, don ve sel nedeniyle birçok tarım ürününde (fındık, elma, kiraz, ceviz, buğday arpa, nohut... vd.) önemli zararlar söz konusu olmuş ve tarımsal üretim azalmıştır. Tarımsal üretimin azalması büyüme verilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Sonraki yıllarda da tarım sektöründeki büyüme pozitif oranlarda devam etmiş ve 2015 yılında ise %9,1 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü üzere tarım sektöründe büyüme oranlarının yıllar itibariyle dalgalanmalar göstermektedir. Bunun nedenleri olarak gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'de doğa şartlarına bağlı üretim yapılması, tarımsal girdilerde dışarıya bağımlı olması, tarımsal teşvik politikalarının sık sık değişmesi ve yanlışlıklar, tarım ürünleri fiyatlarındaki dalgalanmalar, tarımsal kredi faiz oranların yüksek olması gibi faktörler tarım sektörünün dönemler itibariyle büyüme hızlarında dalgalanmalara yol açmıştır. Tarımsal GSYH'nin tutar olarak artma eğilimi ve büyüme hızlarının yıllar itibariyle dalgalanma göstermesinin yanında bir gerçek vardır ki tarımsal GSYH'nin genel GSYH içindeki payı yıllar itibariyle azalma trendine girdiği görülmüştür. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda yaklaşık %43'ler civarında olan tarım sektörünün payı 2000 yılında %9,7'ye 2015 yılında ise %6,7'ye kadar düşmüştür.

Gelişmekte olan ekonomilerin tarihsel süreci ve kalkınma teorisinin temel prensipleriyle de uyumlu olan bu durum, yalnızca ülkemize has olmayıp, birçok ülkede gözlenen bir gerçektir. Sanayi ve hizmet sektörlerinde yaşanan hızlı dönüşüm, bu sektörlerin üretim kapasitesini ve ekonomi içerisindeki katma değerini arttırırken, tarım sektörünün GSYH'den görece daha az pay almasına yol açmıştır (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 28-29). Şekil 5'te sektörlerin zincirleme hacim endeksine göre GSYH içindeki payları görülmektedir.

Şekil 5: Sektörlerin GSYH içindeki Payları

Türkiye de hizmet sektörü 1970 yılında birinci sırada yer alırken tarım sektörü ikinci sanayi sektörü üçüncü sırada yer almaktadır. Bu sıralama 1980 yılına kadar devam etmiş ve tarım sektörü Türkiye ekonomisinde GSYH'ye katkısı açısından önemini sürdürmüştür. Türkiye 24 Ocak 1980 ekonomik kararları sonucu dışa kapalı devletçi politikalardan vazgeçmiş liberal politikalar uygulamaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da ekonomi kabuk değiştirmiş 1980 öncesinde cumhuriyetin kurulduğu yıllarda birinci sektör 1980'li yıllara kadar ikinci sektör olan tarım sektörü 1990 yılında üçüncü sektör olarak karşımıza çıkmıştır. Yine aynı dönemde sanayi sektörünün GSYH içindeki payı %26,2'ye yükselmiş ve tarım sektörünü geçerek ikinci sıraya yerleşmiştir. Tarım sektörünün payında yıllara göre azalış trendi devam etmiştir. Şekil 5'e göre 2000 yılında tarım sektörünün genel GSYH içindeki payı %9,7 iken sanayi sektörünün payı %23,4 ve hizmet sektörünün payı %57,5 olmuştur. 2015 yılında ise tarım sektörünün genel GSYH içindeki payı %6,7'ye düşerken sanayi sektörünün payı %26,8 ve hizmet sektörünün payı %54,6 olmuştur. Tarım sektörünün GSYH içindeki payının azalması tarımın önemini kaybettiği olarak değil bilakis Türkiye'nin sanayileşme yolunda ilerlediğinin bir göstergesi olarak bakmak gerekir. Tarımsal GSYH yıllar itibariyle tutar olarak artış göstermiş buna mukabil diğer

sektörlerin artış oranlarının daha yüksek olması tarım sektörünün payının azalmasına neden olmuştur.

Gelişen bir ekonominin en önemli göstergelerinden biri GSYH miktarıdır. Ülkelerin ekonomik büyüklüğünü değerlendirmek ve diğer ülkelerle karşılaştırma yapabilmek açısından kullanılan başlıca gösterge GSYH verileri olmaktadır. Bir ülkenin GSYH'si içinde sektör payına bakarak ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir yürütmek mümkündür. Tablo 5'te AB ve bazı ülkelerin tarımsal GSYH'nin genel GSYH içindeki payı görülmektedir.

Bu çerçevede hem AB'ye üye hem de G-8 ülkesi olan Almanya'nın GSYH içinde sanayi sektörünün payı 1996 yılında %31,7 iken 2013 yılında %30,7 hizmet sektörünün payı ise 1996 yılında %67,2 iken 2013 yılında %68,4 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkelerin genel yapısına uygun olarak tarımın payı ise %1'ler civarında sabitlendiği görülmektedir. Fransa da ise GSYH içinde sanayi sektörünün payı 1996 yılında %23,9 iken 2013 yılında %19,8'e düşmüş buna karşılık hizmet sektörünün payı ise 1996 yılında %73,4 den 2013 yılında %78,5 yükselmiştir. Tarım sektörünün payı ise 1996 yılında %2,7 den peyderpey azalarak 2013 yılında %1,7 olmuştur. İngiltere de GSYH içinde sanayi sektörünün payı 1996 yılında %30 iken 2013 yılında %20,2 hizmet sektörünün payı ise 1996 yılında %68,7 iken 2013 yılında %79,2 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörünün payının ise %0,7 civarında seyrettiği görülmektedir.

Japonya da ise GSYH içinde sanayi sektörünün payı %32,9'lardan %25,6'lara kadar düştüğü buna karşılık hizmet sektörünün payının ise sürekli artış eğilim içinde olduğu ve 2012 yılı itibariyle %73,2'lere kadar yükseldiği görülmektedir. Tarımın payının ise son on yılda % 2 civarında olduğu görülmektedir.

G-8 üyesi ABD ve Kanada da sanayi sektörlerinin payı azalma göstermesine karşılık hizmet sektörlerinin payı artma eğilimindedir. Tarım sektörünün payı ise %1'ler düzeyindedir. Buna karşılık Po ovası gibi verimli topraklara sahip olan İtalya da tarımın GSYH içindeki payı 2010 yılında %2 iken 2013 yılında %2,3 olmuştur. G-8 ülkeleri içinde tarımın payının yükseldiği tek ülke İtalya olmuştur. G-8 ülkeleri içinde 1,2 milyon kare tarımsal alana sahip Rusya'da tarımın GSYH içindeki payı en yüksek ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya da 1996 yılında tarımın payı %7,2 iken 2000 yılında %6,4 ve son beş yılda ise yaklaşık %4'ler civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 5: AB-20 ve Bazı Ülkelerin Tarımsal GSYH'nin Genel GSYH İçindeki Payı

	1996	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Almanya	1,1	1,1	0,8	0,7	0,8	0,9	0,9
Avusturya	2,2	1,8	1,4	1,4	1,6	1,5	1,4
Belçika	1,5	1,3	0,9	0,9	0,7	0,8	0,8
Bulgaristan	12,9	12,4	8,7	5,1	5,4	5,4	5,5
Çek Cum.	4	3,4	2,4	1,7	2,4	2,6	2,6
Danimarka	3,2	2,5	1,3	1,4	1,5	1,8	1,4
Finlandiya	3,9	3,4	2,6	2,7	2,7	2,6	2,7
Fransa	2,7	2,3	1,9	1,8	1,8	1,9	1,7
Hırvatistan	7	6,4	5	4,9	4,7	4,5	4,3
Hollanda	3,2	2,5	2	1,9	1,7	1,8	2
İngiltere	1,3	0,9	0,6	0,7	0,6	0,7	0,7
İspanya	4,8	4,1	3	2,6	2,5	2,4	2,8
İtalya	3,3	2,8	2,2	2	2,1	2,2	2,3
Lüksemburg	0,9	0,7	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3
Macaristan	8,5	5,8	4,3	3,6	4,7	4,5	4,4
Polonya	5	3,3	3,3	3	3,3	3,2	3,3
Portekiz	5,2	3,5	2,6	2,2	2,1	2,2	2,3
Romanya	20,6	12,1	9,5	6,4	7,5	6	6,4
Slovakya	5,3	4,4	3,6	2,8	3,4	3,6	3,4
Yunanistan	7,2	6,1	4,8	3,3	3,5	3,7	3,8
ABD	-	1,2	1,2	1,2	1,4	1,3	-
Güney Kore	5,5	4,4	3,1	2,5	2,5	2,5	2,3
İsveç	2,5	1,9	1,1	1,6	1,6	1,5	1,4
Japonya	1,8	1,6	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Rusya	7,2	6,4	5	3,9	4,4	3,9	3,9

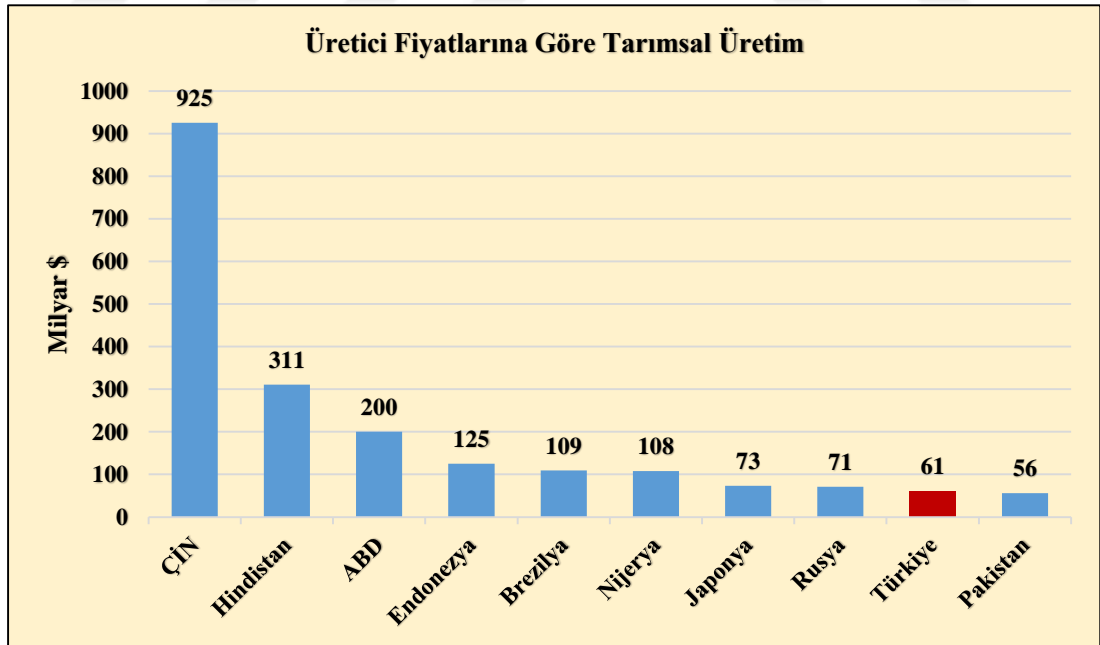
Kaynak: TÜİK (Uluslararası Seçilmiş Göstergeler), 2016.

Tarımın gelişmiş ülkelerde GSYH içindeki payının azalması tarımsal üretimim azalmasından değil bilakis tarımsal üretim yıllara göre artış göstermesine mukabil diğer sektörlerde daha yüksek oranlı üretim artışından kaynaklanmaktadır.

Bu arz yönlü boyut yanında talep cephesinin de bu tür bir değişimi tetiklediğini vurgulamak gerekmektedir. Çünkü tarım ve gıda ürünleri talebinin gelir esnekliği katsayısı birden küçük olmasından dolayı tüketicilerin gelirlerinin artan kısmının daha az miktarını gıda ürünlerine, daha büyük miktarını ise sanayi ve hizmet sektörü ürünlerine ayırmasıdır. Sonuç olarak, tarımın GSYİH içindeki payının azalması teorik olarak da beklenen bir durumdur. Bununla birlikte gelir arttıkça talebi de hızla artan organik tarım ürünleri de bulunmaktadır (Uysal, 2006: 35).

AB'ye üye ülkelere baktığımızda 2013 yılı itibariyle Tarımın GSYH içindeki payı en düşük ülkeler %0,3 ile Lüksemburg ve %0,7 ile İngiltere olurken; %6,4 ile Romanya ve %5,5 ile Bulgaristan en yüksek ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. AB üye ülkelerde tarımın payının düşük olması tarım sektörünün önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü AB Ortak Tarım Politikası çerçevesinde tarım sektörüne 1996 yılında birlik bütçesinin %55'ini 2000 yılında %50 ve 2013 yılında ise %45'ini ayırmıştır.

Şekil 6'da 2012 yılında dünyanın en büyük 10 tarım ülkesi yer almaktadır. Buna göre dünyanın en büyük tarımsal üretim gerçekleştiren ülkelerin başında 925 milyar \$ ile Çin gelmektedir. Çin'i 311 milyar \$ ile Hindistan ve 200 milyar \$ ile ABD izlemektedir. Türkiye ise 61 milyar \$ tarımsal üretimiyle 2012 yılı itibariyle dünya'da dokuzuncu Avrupa'da ise birinci ülke konumundadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus tarımsal hasılanın hesaplanmasında üretici fiyatlarının kullanılmasıdır. Tarımsal hâsıla, üretim miktarını göstermediği için, söz konusu istatistik, ülkelerin üretim miktarına göre dünya tarımındaki yerini göstermemektedir. Tarımsal hasılanın bazı ülkelere yüksek çıkmasında, ülkedeki tarımsal fiyat seviyesi önemli rol oynamaktadır.

Şekil 6: Dünyanın En Büyük 10 Tarım Üreticisi Ülkesi

Kaynak: İTO

1.8.2. Tarım Sektörünün İstihdamdaki Katkısı ve Önemi

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana kırsal bir nüfus yapısından kentsel bir nüfus yapısına doğru bir dönüşüm yaşamaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13,6 milyon iken bunun 10,3 milyonunu kırsal kesimde yaşayan halk oluşturmaktaydı. Diğer bir ifadeyle nüfusun %75,8'ini kırsal kesimde yaşamaktaydı. Tüm ekonomik büyüme ve kalkınmayı amaçlayan gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de toplam nüfus içinde kırsal nüfus azalırken kentsel nüfus artma eğilimine girmiştir. 1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları kentsel alanlarda oluşan hizmet ve sanayi sektörü için daha fazla işgücü ihtiyacı yaratmış ve köyden kente göç dalgası başlamıştır. Kentlere göçün bir sonucu olarak 1980 yılında kırsal nüfusun genel nüfusa oranı %56.1'e 2000 yılında %35'lere ve 2014 yılında ise %8.2 ye kadar gerilemiştir. Kırsal nüfusun payının azalması Türkiye'nin sanayi ve hizmet sektörüne ağırlık vermesinin bir sonucu olarak görmek ve Türkiye'nin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişinin bir aşaması olarak değerlendirmek gerekir.

Makro iktisat politikalarının ana hedeflerinden biri ülkedeki işsizliğin azaltılarak, çalışmak isteyenlere istihdam olanağının sağlanmasıdır. Türkiye'de istihdamın yapısı incelendiğinde tarım sektörünün her zaman önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Tablo 6'da yıllar itibariyle Türkiye'de genel nüfus, kırsal nüfus, kırsal nüfusun genel nüfusa oranı, toplam istihdam, tarımsal istihdam ve tarımsal istihdam oranları yer almaktadır.

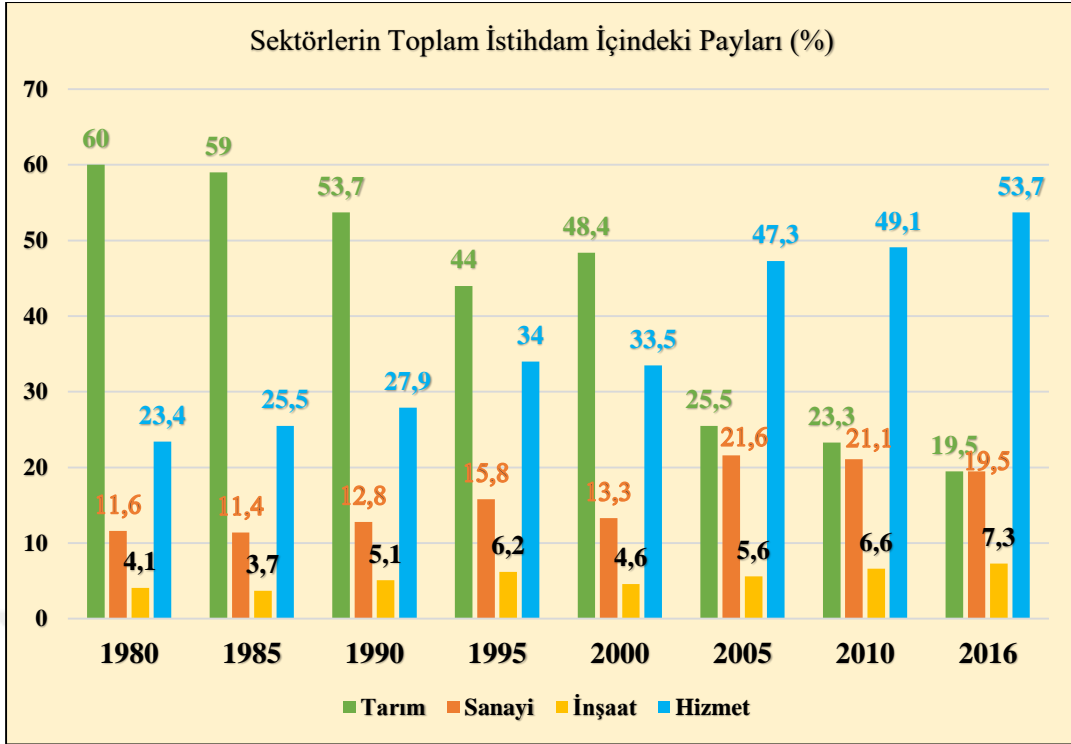
Buna göre 1927 yılında Türkiye 5,5 milyon kişilik bir istihdam olanağı yaratmış ve bunun 4,9 milyonu tarım sektörü tarafından sağlanmıştır. Bu durum savaştan yeni çıkmış sanayisi ve sermaye birikimi olmayan bir ülke için doğal bir sonuç olarak karşılamak gerekir. Türkiye'de tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı yıllar itibariyle özellikle 1950'li yıllarda önemli miktarda düşüş göstermiştir. 1955 yılında %77,2 olan pay 2000 yılında %36'e 2016 yılında ise %19,4'e kadar düşmüştür. Bu düşüşün temel nedenleri arasında; tarım sektöründe makinalaşmaya bağlı olarak işgücü talebinin azalması, sanayi ve hizmetler sektörünün işgücü ihtiyacının artması, ekilebilir toprakların parçalanmasıyla tarım sektöründe geçim imkânlarının daralması, çocuklarının eğitiminden dolayı kente göç etme gibi sosyal ve ekonomik kaygılar gösterilebilir.

Tablo 6: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Genel Nüfus, Kırsal Nüfus, Kırsal Nüfusun Genel Nüfusa Oranı, Toplam İstihdam, Tarımsal İstihdam ve Tarımsal İstihdam Oranları

Yıllar	Genel Nüfus (Bin)	Kırsal Nüfus (Bin)	Kırsal Nüfusun Genel Nüfusa Oranı	Toplam İstihdam (Bin)	Tarımsal İstihdam (Bin)	Tarımsal İstihdam Oranı (%)
1927	13.648	10.342	75.8	5.593	4.909	87.8
1935	16.158	12.355	76.5	6.638	5.835	87.9
1940	17.821	13.475	75.6	7.259	6.243	86.0
1945	18.790	14.103	75.1	7.681	6.559	85.4
1950	20.947	15.703	75.0	8.790	7.408	84.3
1955	24.065	17.137	71.2	10.482	8.093	77.2
1960	27.755	18.895	68.1	11.945	8.342	69.8
1965	31.391	20.586	65.6	12.761	8.352	65.4
1970	35.605	21.914	61.6	13.768	8.243	59.9
1975	40.348	23.479	58.2	15.169	8.398	55.4
1980	44.737	25.092	56.1	16.523	8.360	50.6
1985	50.664	23.799	47.0	17.547	8.246	47.0
1990	56.473	23.147	41.0	18.539	8.691	46.9
2000	67.804	23.798	35.1	21.580	7.769	36.0
2007	70.586	20.838	29.5	20.209	4.546	22.5
2008	71.517	17.905	25.0	20.604	4.621	22.4
2009	72.561	17.754	24.5	20.615	4.752	23.1
2010	73.723	17.500	23.7	21.858	5.084	23.3
2011	74.724	17.339	23.2	23.266	5.412	23.3
2012	75.627	17.179	22.7	23.937	5.301	22.1
2013	76.668	6.634	8.7	24.601	5.204	21.2
2014	77.696	6.410	8.2	25.933	5.470	21.1
2015	78.741	6.218	7.9	26.621	5.483	20.6
2016	79.815	6.143	7.7	27.205	5.305	19.5

Kaynak: TÜİK, 2016.

Tüm bunlara rağmen 2016 yılı itibariyle yaklaşık her beş kişiden biri tarım sektörü tarafından istihdam edilmesi tarım sektörünün önemini ortaya koymaktadır. Tarım üretimin gerçekleştirilmesine yönelik doğrudan istihdam olanağının yanı sıra tarımsal hammaddenin işlenmesi, taşınması ve depolanması ve diğer hizmetler esnasında da istihdam yaratılabilmektedir. Şekil 7’de sektörlerin toplam istihdamdaki payları gösterilmiştir.

Şekil 7: Sektörlerin Toplam İstihdamdaki Payları

Buna göre sektörlerin toplam istihdamdaki paylarını incelediğimizde 2000 yılına kadar tarım sektörünün bariz bir üstünlüğü olduğunu görüyoruz. 1980 yılında tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %60 iken 1990 yılında %53,7'ye 2016 yılında ise %19,5 'e düşmesine rağmen söz konusu yıllarda işsizliğin azaltılmasında önemli bir sektör olmuştur.

İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında; tarım sektörünün istihdamdaki payının hala önemini koruduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Diğer yandan, ekonomik krizin etkisinin en sert hissedildiği 2009 yılında sanayi sektöründen çekilen istihdamın tarım ve hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir. Krizin etkisi sona ermesine karşın sanayi istihdamı kriz öncesi istihdam oranına ulaşamamıştır. Bununla birlikte inşaat sektörü istihdamının payı 2012 yılı dışarıda tutulduğunda giderek artmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 40).

20.yüzyıl boyunca Amerika ve Avrupa'da tarımsal istihdam hem rakam olarak hem de mutlak önem olarak düşüş göstermiştir. Tarım sektöründe çalışanlar tarım dışı istihdam alanlarına doğru yönelmişlerdir (Breustedt ve Glauben, 2007: 115).

Tablo 7'de AB ve bazı ülkelerin tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı gösterilmiştir. Buna göre G-8 ülkelerinden Almanya da 2000 yılından Tarımsal

istihdam oranı %2,6 iken 2012 yılında %1,5'e düşmüştür. Yine aynı şekilde sanayi sektöründeki istihdam oranı 2000 yılında %33,5 iken 2012 yılında %28,2'ye düşmüştür. Buna karşılık hizmet sektöründeki istihdam oranı 2000 yılında %61,8 iken 2012 yılında %70,2 'ye yükselmiştir. Fransa'nın istihdam durumuna baktığımızda 1996 yılında %4,8 olan tarımsal istihdamın 2012 yılında %2,9'a düştüğünü görüyoruz. Almanya'da olduğu gibi sanayi sektöründe istihdamında düşüş yaşanırken hizmet sektöründe %75'lere varan bir istihdam söz konusudur. 2012 yılında tarımsal istihdam oranı İngiltere'de %1,2 İtalya'da 3,7 olarak gerçekleşmiştir. ABD'de ise 2010 yılında tarımsal istihdam oranı %1,6 olmuştur. Görüldüğü üzere G-8 ülkelerinde tarımsal istihdam oranlarında bir azalış hizmet sektörü istihdam oranlarında bir artış söz konusudur. AB ülkelerinde 2012 yılında tarımsal istihdamın en yüksek olduğu ilk üç ülke sırasıyla Romanya (%29), Yunanistan (%13) ve Polonya (%12,6) olmuştur. Tarımsal istihdamın en düşük olduğu ilk üç ülkeden İngiltere (%1,2)'ile ilk sırada yer alırken Belçika ikinci sırada ve %1,3 ile Lüksemburg üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 7: AB ve Bazı Ülkelerin Tarımsal İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payı

Ülkeler	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Belçika	3,1	1,9	2	1,9	1,8	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2
Bulgaristan	18,5	13,1	8,9	8,1	7,5	7,5	7,1	6,8	6,8	6,4
Çek Cum.	-	5,1	4	3,8	3,6	3,2	3,1	3,1	3	3,1
Danimarka	5,5	3,3	2,8	2,9	2,6	2,5	2,6	2,4	2,4	2,6
Fransa	5,6	4,1	3,6	3,7	3,5	2,7	2,9	2,9	2,9	2,9
Almanya	-	2,6	2,4	2,3	2,2	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5
Yunanistan	23,9	17,4	12,4	12	11,5	11,3	11,9	12,5	12,4	13
Macaristan	18,2	6,5	5	4,9	4,7	4,3	4,6	4,5	4,8	5,2
İtalya	8,8	5,2	4,2	4,3	4	3,7	3,7	3,8	3,7	3,7
Lüksemburg	3,3	2,4	1,8	1,8	1,8	1,7	1,3	1	1,2	1,3
Hollanda	4,5	3	3,2	3,1	2,8	2,6	2,5	2,8	2,5	-
Polonya	25,2	18,8	17,4	15,8	14,7	14	13,3	12,8	12,7	12,6
Portekiz	17,9	12,5	11,8	11,7	11,6	11,2	11,2	10,9	9,9	10,5
Romanya	29,1	42,8	32,1	30,5	29,5	28,7	29,1	30,1	28,6	29
İspanya	11,8	6,7	5,3	4,8	4,5	4	4,2	4,3	4,2	4,4
İngiltere	2,1	1,5	1,3	1,3	1,4	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2
ABD	2,9	2,6	1,6	1,5	1,4	1,5	1,5	1,6	-	-
Çin	60,1	50	44,8	42,6	40,8	39,6	38,1	36,7	34,8	-

Kaynak: TÜİK (Uluslararası Seçilmiş Göstergeler), 2016.

Görüldüğü üzere Türkiye'nin tarımsal istihdam oranları AB ülkelerinin çok üzerindedir. 2012 yılında AB ülkelerinden sadece Romanya da tarımsal istihdam oranı

(%29) Türkiye'deki tarımsal istihdam oranlarından (%22,1) yüksektir. Bu istihdam yapısı ile Türkiye'nin AB'ye uyum sağlaması oldukça zor görünmektedir.

1.8.3. Tarım Sektörünün Dış Ticarete Katkısı ve Önemi

Tarım sektörünün dış ticaretteki önemini kavrayabilmemiz için söz konusu sektörün ihracata sağladığı katkının yıllara göre izlediği trendin ortaya konulması gerekir. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı ülkelerde temel döviz kaynağı tarım ürünleri ihracatıdır. Deran'a göre tarım sektörü aracılığı ile ülkelere döviz girişi üç şekilde sağlanmaktadır. Bunlardan birincisi; ülkelerin üretmiş oldukları tarımsal mamulleri ihraç etmek sureti ile döviz girişinin sağlanması, ikincisi tarımsal üretim sonucunda ithal ikâmesinin sağlanarak ülke dışına çıkması olası dövizlerin ülke içerisinde kalmasının sağlanması, üçüncüsü ise tarıma dayalı sanayileşmenin gelişimi sonucunda, hammaddenin yanı sıra, tüketim mallarının da ihracı ile döviz girişinin sağlanmasıdır (Deran, 2005: 29).

Türkiye'nin ihracatı da uzun yıllar tarım sektörüne bağlı kalmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin tarım tabanlı bir yapı sergilemesi, dış ticaretin de tarım ağırlıklı olmasını sağlamıştır. Ancak 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla beraber Türkiye ekonomisi çok farklı bir konjonktüre girmiş sanayileşme ve hizmet sektörlerinde gelişme ile beraber tarım sektörü ekonomi içinde ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. Tarımın dış ticaretteki yeri incelendiğinde 1948 yılında genel ihracat içindeki payı %92,2 iken on yıllık zaman zarfında %10'luk bir azalma ile %81,5'e düşmüştür. Tarımsal ürün ihracatının bu on yıllık dönemde %91,7'i bitkisel üretim kaynaklıdır. Bitkisel üretim içinde de pamuk, incir, üzüm gibi sanayi bitkilerinin payı %58,9 olmuştur (Rehber, 2013: 77).

Tablo 8'de yıllara göre tarımın dış ticaretteki yeri gösterilmiştir. Buna göre 1970 yılında toplam ihracat içinde tarımsal ihracatın payı %72,8 iken bu oran 1980 yılında %56'ya gerilemiştir. Bununla birlikte tarım sektörü hala dış ticaretin yarından fazlasını oluşturmuştur. 1980 yılında Türkiye 7,9 milyar \$'ithalat gerçekleştirirken bunun sadece 51 milyon \$'ı tarımsal sektöre ait bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle tarımsal ihracatından 1,6 milyar \$ ülkeye döviz geliri sağlarken tarımsal ithalatından dolayı sadece 51 milyon \$ döviz çıktısına neden olmaktadır.

Tablo 8: Yıllara Göre Tarımın Dış Ticaretteki Yeri (Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına göre (ISIC, Rev.3)).

Yıllar	Toplam İhracat (Milyar \$)	Tarımsal İhracat (Milyar \$)	Tarımsal İhracatın Oranı (%)	Toplam İthalat (Milyar \$)	Tarımsal İthalat (Milyar \$)	Tarımsal İthalat Oranı (%)	Tarımsal İhracatın Tarımsal İthalatı Karşılama Oranı (%)
1970	0,58	0,42	72,8	0,9	0,9	1,0	43,2
1980	2,9	1,6	56,0	7,9	0,05	0,6	3137,2
1990	13,0	2,0	15,6	22,3	1,3	5,8	153,8
2000	27,8	1,7	6,0	54,5	2,1	3,9	78,1
2004	63,2	2,6	4,2	97,5	2,8	2,8	95,7
2005	73,5	3,5	4,7	116,8	2,8	2,4	122,7
2006	85,8	3,6	4,2	139,6	2,9	2,1	123,0
2007	107,3	3,9	3,6	170,1	4,8	2,7	83,1
2008	132,0	4,2	3,2	202,0	6,4	3,2	64,9
2009	102,1	4,5	4,4	140,9	4,6	3,3	98,1
2010	113,9	5,1	4,5	185,5	6,5	3,5	78,4
2011	134,9	5,4	4,0	240,8	8,9	3,7	59,9
2012	152,5	5,4	3,5	236,5	7,5	3,2	71,7
2013	151,8	5,9	3,9	251,7	7,8	3,1	76,0
2014	157,6	6,4	4,0	242,2	8,7	3,6	73,6
2015	143,8	6,1	4,2	207,2	7,2	3,4	84,7
2016	142,5	5,8	4,1	198,6	7,1	3,5	81,6

Kaynak: TÜİK, 2016.

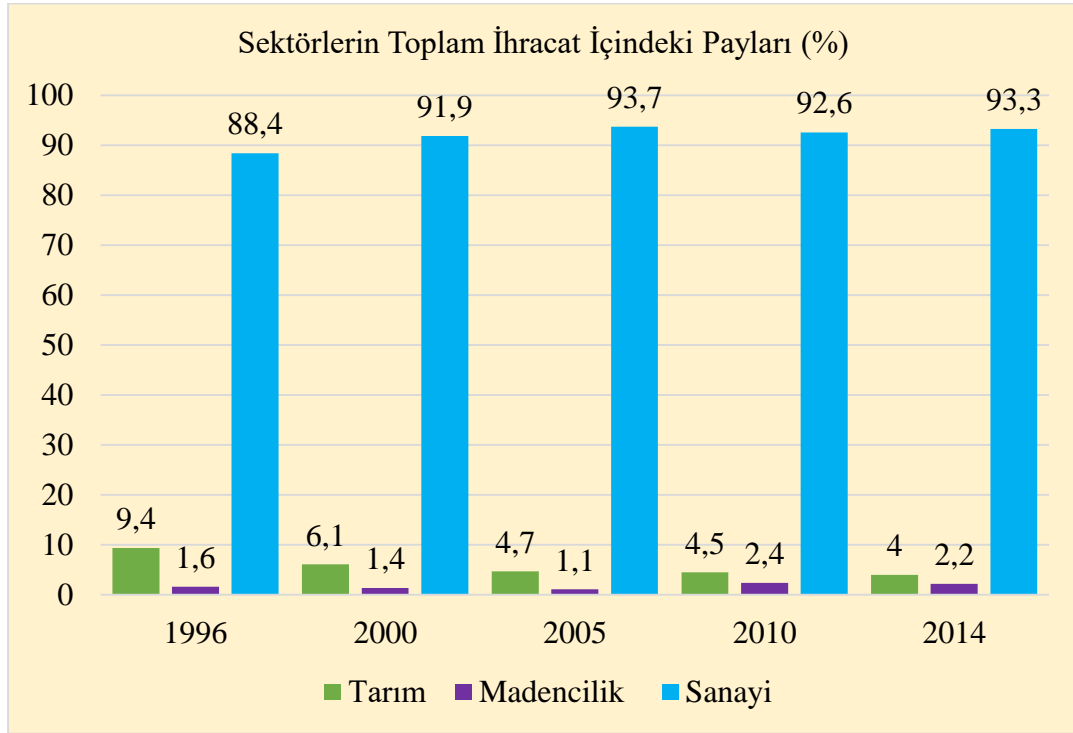
1980’li yılların başında uygulanmaya başlayan dışa açık sanayileşme politikaların sonucu olarak Türkiye’nin tarımsal üretim yapısında ve dış ticaretinde büyük değişiklikler olmuştur. Tarımda büyük ölçüde kendine yetebilen bir ülke olan Türkiye, bu konumunu yitirerek, pek çok ürünü ithal etmek zorunda kalmış ve tarımda net ihracatçı konumdan net ithalatçı konuma gelinmiştir.

Türkiye’de 2000 yılında 27,8 milyar \$ olarak gerçekleşen genel ihracat rakamı yaklaşık 5,7 kat artışla 2014 yılında 157,6 milyar \$’a ulaşmıştır. Tarımsal ihracat ise 2000 yılında 1,7 milyar \$ iken yaklaşık 3,8 kat artarak 2014 yılında 6,4 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık tarımsal ihracat oranı 2000 yılında % 6’dan 2014 yılında %4’e düşmüştür. Genel ihracatın düşüş gösterdiği 2008 krizi sonrası dönemde 2009 yılında genel ihracat bir önceki döneme göre yaklaşık %22,7 azalma gösterirken, tarımsal ihracat bu azalmadan etkilenmemiş ve %6,5 oranında bir artış göstermiştir.

Türkiye’de 1980 yılında genel ithalat 7,9 milyar \$ iken tarımsal ithalat sadece 51 milyon \$ olmuştur. 1980-2014 döneminde Türkiye’de genel ithalat sürekli artış

göstermiş ve yaklaşık 30 kat artarak 2014 yılında 242,2 milyar \$'a ulaşmıştır. Tarımsal ithalat ise yine aynı dönemlerde 170 kat artarak 2014 yılında 8,7 milyar \$'a ulaşmıştır. Özellikle hava şartlarından, artan girdi maliyetleri ve uygulanan yanlış tarım politikalarından kaynaklanan bu ithalat artışı kendisini 2000'li yıllardan itibaren hissettirmiştir. Tarımsal dış fazla veren Türkiye günümüzde artık tarımsal dış ticarete açıklar vermeye başlamıştır. Nitekim 2016 yılında 5,8 milyar \$ tarımsal ihracat yapan Türkiye 7,1 milyar \$ ithalat yaparak tarımsal dış ticarete 1,3 milyar \$ açık vermiştir.

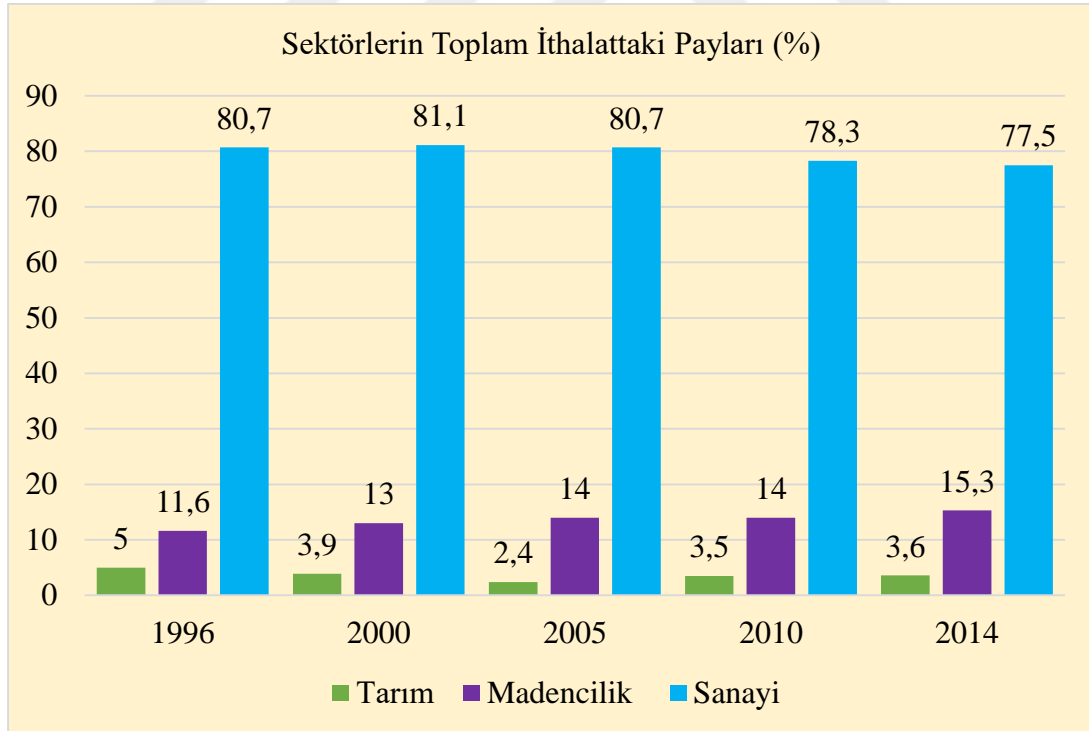
Hiç şüphesiz ki ülke tarımın açık vermesini etkileyen faktörlerin başında mazottan gübreye, zirai ilaçtan tohuma ve hayvancılıkta en önemli maliyet kalemini oluşturan yeme kadar hemen hemen tüm tarımsal girdilerde büyük oranda dışa bağımlı bağımlı bir ülke olmamız ayrıca katma değeri yüksek tarımsal ürünler üretilmiyor olmamız gelmektedir. Tarımda temel iki temel girdi kalemi olan gübre ve mazot fiyatlarının sürekli artıyor olması örneğin 2002 yılında mazotun litresi ortalama 95 kuruş iken 2015 yılı itibarıyla 4 TL'ye yükselmesi ve tarım ürünlerinin fiyatının aynı oranlarda gerçekleşmemesi rekabeti zayıflatmaktadır. Buğday, pamuk, tütün, canlı hayvan gibi birçok üründe ihracatçı olan Türkiye artık söz konusu ürünlerde ithalatçı konumuna gelmiştir.

Şekil 8: Sektörlerin Toplam İhracattaki Payları

Şekil 8’de sektörlerin toplam ihracattaki payları gösterilmiştir. Buna göre 1996 yılında sanayi sektörünün toplam ihracattaki payı %88,4 ile Türkiye ekonomisi için gelir sağlayan öncü bir sektör konumundayken onu %9,4 ile tarım sektörü takip etmiştir. Madencilik sektörünün payı ise %1,6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün payı yıllar itibariyle artış göstererek %93,3’e kadar yükselmiş buna karşın tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı ise 2000 yılında %6,1’e 2014 yılında ise %4’e kadar düşmüştür. Türkiye ekonomisinin canlanması için tarım sektörünün ihracatının artırılması yönünde adımlar atılması gerekmektedir.

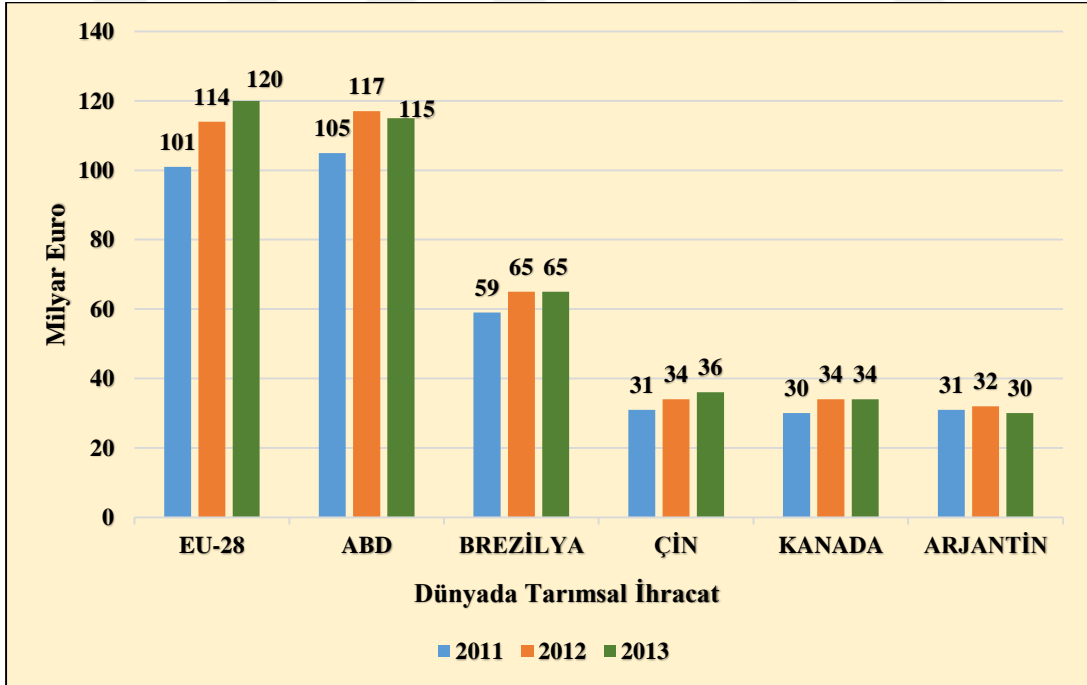
Şekil 9’de sektörlerin ithalat payları gösterilmiştir. Buna göre 1996 yılında sanayi sektörünün toplam ithalattaki payı %80,7 iken madenciliğin payı %11,6 ve tarım sektörünün payı ise %5 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılından itibaren sanayi sektörünün ithalattaki payı azalırken madencilik sektörünün payının arttığı görülmektedir. Tarım sektörünün ithalattaki payı ise 2005 yılına kadar azalma gösterirken ki 2005 yılında %2,4 olmuştur. Bu tarihten sonra kısmen de olsa yükselmeye başlamış ve 2014 yılında ise %3,6’ya kadar yükselmiştir.

Şekil 9: Sektörlerin Toplam İthalattaki Payları

Kaynak: TÜİK, 2016.

Şekil 10'da dünyada tarımsal ihracatın genel görünümü görülmektedir. Dünyada tarımsal ticaret performansı son yıllarda küresel ekonomideki gelişmelerden etkilenmiştir. Tarımsal ticarete önemli bir paya sahip ülkeler tarımsal dış ticarete durgun bir görüntü çizmektedir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde talep büyümeye devam etse de dış ticaretteki büyüme daha yavaş olmuştur. Tarım ürünleri 2013 yılında AB toplam mal ihracatının değerinin %7'si ile AB'nin toplam ihracat sepetinde sağlam bir paya sahiptir. 2009 yılında net ithalatçı konumunda iken 2010 yılında net ihracatçı konumuna geçen AB'nin bu tarihten sonra tarımsal ticaret fazlası her yıl artmaktadır. AB-28 tarımsal ürün ihracatı 2013 yılında 120 milyar € 'ya yükselmiştir. Ancak tarımsal ihracattaki büyüme 2011 yılında %17, 2012 yılında %12 ve 2013 yılında ise %5,8 olarak gerçekleşmiş olup önceki yıllara göre azalan bir seyir göstermiştir. Aynı zamanda ABD tarımsal ihracat değerleri de 2011 yılında 105 milyar € iken 2012 yılında 117 milyar € olmuş yani %11,4 artmıştır. Kuraklık 2013 yılında ABD tarımsal üretimini dolayısıyla da bu ülkenin tarımsal ihracat performansını da olumsuz etkilemiştir. Tarımsal ihracat 2013 yılında %1,7 düşerek 115 milyar € olmuştur (European Commission, 2013).

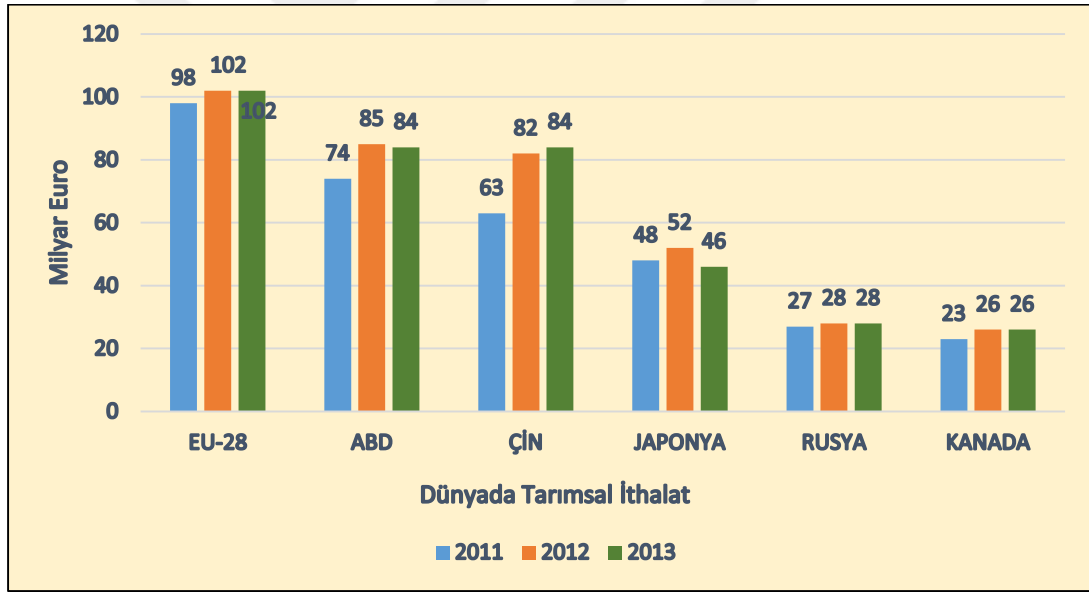

Şekil 10: Dünyada Tarımsal İhracat

Kaynak: European Commission.

Diğer tarımsal ihracatta payı olan ülkelerden Brezilya, Kanada ve Arjantin tarımsal ihracat değerlerini korumuşlardır. Buna mukabil Çin ise iç talebi karşılamak için büyük çaba sarf etmenin yanında hem tarımsal ithalat hem de tarımsal ihracat açısından önemli bir aktör konumundadır. 2011 yılında 31 milyar € olan tarımsal ihracat değerini 2013 yılında 36 milyar €'ya çıkararak %16 büyümeye sağlamıştır. Bununla birlikte son beş yılda, Çin tarım ürünleri ihracatının değeri de %74 genişlemiştir. Aynı şekilde son beş yılda Brezilya da tarımsal ihracat değerlerini artıran ülkeler arasına girmiştir. Bundan dolayıdır ki dünyanın üçüncü büyük tarımsal ürün ihraç eden ülke konumunu korumuştur (European Commission, 2013).

Şekil 11'da dünya 'da tarım ihracatının genel görünümü görülmektedir. Şekil 11'e göre AB-28 tarımsal ihracat kadar tarımsal ithalatta da yaklaşık 102 milyar € ile dünyanın en büyük tarım ürünleri ithalatçısı konumundadır. AB-28'den sonra dünyanın ikinci büyük ithalatçı ülkesi ise 2013 yılında 84 milyar € ile ABD olmuştur.

Şekil 11: Dünya'da Tarım İthalatı

Kaynak: European Commission

2013 yılında, Çin, tarım-gıda ürünleri ithalatı açısından ABD ile aynı düzeye gelmiştir. 2011 yılında 63 milyar € olan tarımsal ithalat 2012 yılında %30 artarak 82 milyar € 'ya yükselmiştir. 2013 yılında tarımsal ithalat artış hızı düşüş göstermesine rağmen 84 milyar €'ya yükselerek dünyanın en büyük tarımsal ürün ithal eden üçüncü ülkesi konumuna gelmiştir. 2013 yılında Japonya'nın tarımsal ithalatı ise 2012 ile karşılaştırıldığında %12 azalarak 46 milyar € olmuştur (European Commission, 2013).

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMANI

Bu bölümde AB'de ve Türkiye'de tarım sektörünün nasıl finanse edildiği incelenecektir. Bu çerçevede AB'de tarım sektörünün finansmanı OTP çerçevesinde oluşturulan Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA), FEOGA Garanti Bölümü, FEOGA Yönlendirme Bölümü, Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (EAGF) ve Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD) analize tabi tutulacaktır. Türkiye'de tarım sektörünün finansmanı ise tarımsal krediler, Tarım Kredi Kooperatifleri, devlet tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal destekleme ve teşvik politikaları ve tarımsal işletmelere yönelik alternatif finansman teknikleri çerçevesinde incelenecektir.

2.1. ORTAK TARIM POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMANI

Avrupa Birliği kuruluşundan bu yana sosyal ve ekonomik alanda gösterdiği faaliyetlerini genellikle geliştirmiş oldukları ‘‘Ortak’’ politikalar çerçevesinde yürütmektedir. Ortak Ticaret Politikası, Gümrük Birliği Politikası, Ortak Para Politikası, Ortak Ulaşım Politikası ve Ortak Tarım Politikası bunlardan bazılarıdır. Avrupa Birliğinin bu politikalar arasında en önemli politikalarından biri kurulduğu ilk yıllarda birlik bütçesindeki harcamaların yaklaşık %90'ını kapsayan Ortak Tarım Politikasıdır. Ortak Tarım Politikasının finansmanı ise Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) ile gerçekleştirilmektedir.

2.1.1. Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA)

Tarım sektörü AB'ye üye ülkelerin ekonomik ve sosyal politikaları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede OTP'nin amaçları Roma Antlaşması'nın 39. Maddesinde verimliliğin artırılması, piyasada arz ve talep dengesinin sağlanması,

adil bir gelir dağılım sisteminin oluşturularak tüketicinin korunması, tarımsal altyapının düzenlenmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için ise Ortak Pazar'ın oluşturulması, Birlik Tercihi ve Ortak Mali Sorumluluk'' gibi bir takım ilkeleri benimsemiştir (Burny, 2010: 175-176). OTP'nin ''Ortak Pazar'' ve ''Birlik Tercihi'' ilkelerinin uygulanabilmesi için ortak bir finansman kaynağına ihtiyaç duyulmuştur. Bu finansman kaynağının Birlik bütçesinden sağlanması ve OTP'nin finansmanı ile ilgili faaliyetleri yürütecek bir organizasyonun kurulması Roma Antlaşması ile öngörülmüştür.

Bu çerçevede 4 Nisan 1962 tarihinde Birliğin altı kurucu üyesinden (Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa, İtalya ve Lüksemburg) oluşan Bakanlar Kurulu tarafından ortak bir fon oluşturan 25/1962 sayılı Konsey Tüzüğü ile Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (European Agricultural Guarantee and Guidance Fund-EAGGF) kurulmuştur (Parsy, Nordman, Merla, Nebe ve Kruse, 1986: 3). EAGGF'nin yaygın kullanımıyla FEOGA'nın kurulmasını öngören Tüzüğün hazırlanmasının gerekçesi Tüzüğün giriş kısmı şu şekilde ifade edilmiştir ''*Tarımsal ürünler için Ortak Pazarın işleyebilmesi ve gelişebilmesi, tarım piyasalarının ortak organizasyonunu kapsayan, ortak bir tarım politikasına gidilmesi gerekmektedir. Ortak organizasyonun hedefine ulaşabilmesi içinde Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonunun tesis edilmesi ve fonun işleyiş şartlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Fonun kurulması ve ortak bir tarım politikasının gerçekleştirilmesi, bütçe ve finansman politikasına ait ortak bazı kuralların karar altına alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır*'' şeklinde ifade edilmiştir (Herekmen, 1969: 116-117). 25/1962 sayılı Konsey Tüzüğü OTP finansmanı ile ilgili genel nitelikteki hükümlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus 25/1962 sayılı Konsey Tüzüğü ile AB kendi tarım politikasının finansmanından sorumlu bir duruma geldiğini ilan etmiş olmasıdır. Bu sorumluluğun çerçevesini daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak amacıyla 29 maddeden oluşan 17 no'lu ikinci bir tüzük çıkarılmıştır. Söz konusu Tüzük ile FEOGA kapsamındaki konular ayrıntılı bir şekilde karara bağlanmış ve OTP'nin finansmanını sağlayacak Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'nun kuruluşu tamamlanmıştır.

17 Nolu Tüzüğün ilk maddesi, OTP'nin finansmanının 25/1964 nolu konsey tüzüğünün 1.maddesi ile ''Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu''nun kurulduğuna atıf yaparak söz konusu fonun Garanti Bölümü ve Yönlendirme Bölümü olarak iki bölüme ayrıldığı ifade edilmiştir (Regulation No 17/64).

Fonun Garanti Bölümü FEOGA'nın çok büyük bir bölümünü oluşturmakta olup pazar ve fiyat politikasının uygulanmasından kaynaklanan harcamaların finanse edilmesi amacıyla; fonun Yönlendirme Bölümü ise tarım sektöründeki yapısal politika tedbirlerini finanse etmek için kullanılmaktadır (European Parliament, 2004). Fonun yıllara göre dağılımını incelendiğinde Garanti Bölümün aksine Yönlendirme Bölümü'nün FEOGA içindeki payının çok düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir.

Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonunun idari yapılanmasına bakıldığında en yüksek karar organının Avrupa Konseyi olduğu görülmektedir. FEOGA Konsey kararlarıyla kurulmuş olup FEOGA ile ilgili yapılacak her türlü değişiklikler ve alınacak kararlar ancak Konsey kararlarıyla çıkarılacak tüzüklerle mümkün olabilmektedir. Avrupa Parlamentosu ise FEOGA ile ilgili alınacak kararlarda sadece bir danışma organı pozisyonundadır. Komisyon FEOGA'nın icra organı durumunda olup, Konsey kararlarını yürütür ve Konseyin kendisine tanıdığı hususlarda Komisyon Tüzükleri çıkartmak suretiyle FEOGA'nın çalışmasını sağlar. Konseye söz konusu fonla ilgili önerilerde bulunur. Fonun çalışmasında danışma organları olarak da çeşitli komiteler (Yönetim Komitesi, FEOGA Komitesi, Tarımsal Yapılar Daimi Komitesi... vb) kurulmuştur. Bu komitelerin görevleri özellikle komisyona teknik işlerde ve üye ülkelerle olan ilişkilerde yardımcı olmaktır (Herekmen, 1969: 118-119).

2.1.1.1. FEOGA'nın Avrupa Birliği Bütçesi İçindeki Yeri ve Önemi

Avrupa Birliğinin OTP'sine ilişkin harcamaları Roma Anlaşmasınının 40. ve 43. maddelerini dikkate alarak oluşturulan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu tarafından finanse edilecektir. OTP kapsamındaki harcamaların Birlik bütçesi tarafından üstlenildiği bir geçiş döneminin ardından 21 Nisan 1970 tarih ve (EEC)/279/70 sayılı Tüzük ile 1 Ocak 1971'den itibaren yürürlükte olan ve Birliğe üye ülkelerin mali katkılarının yerine Birliğin kendi kaynaklarının yer aldığı "Öz Kaynak Politikası"na geçileceğine ilişkin düzenlemeler getirilmiştir (Yiğit, 1996: 93). Bu bağlamda FEOGA tek başına bir fon olmayıp Birlik bütçesinin ayrılmaz bir parçasıdır (Regulation No: 25, md.1). Diğer bir ifade ile FEOGA'nın bütçesi kurulduğu 1964 yılı ile 1970 yılları arasında üye ülkelerin doğrudan mali katkılarından oluşmakta iken; 1971 yılından itibaren mali özerkliğe kavuşarak günümüze kadar gelen Özkaynaklar sistemine geçilmiştir.

FEOGA'nın Birlik içindeki yeri ve önemini anlayabilmek için Birlik bütçesine, Birlik bütçesinden FEOGA'ya yapılan harcamalara ve FEOGA'nın Birlik bütçesi içindeki payına bakmak gerekir. Bu çerçevede Tablo 9'da FEOGA Harcamaları ve AB bütçesi içindeki payı görülmektedir.

Tablo 9: FEOGA Harcamaları ve AB Bütçesi içindeki Payı (Milyon Euro)

Yıllar	AB Bütçesi	FEOGA Bütçesi	FEOGA'nın AB Bütçesine Oranı
1965-EU6	76,6	28,7	37,5
1966	125,2	50,7	40,5
1967	476,1	340	71,4
1968	1.487,9	1.293,7	86,9
1969	1.904,8	1.719,9	90,3
1970	3.385,2	3.166,5	93,5
1971	2.207,1	1.817,1	82,3
1972	3.122,3	2.538,8	81,3
1973	4.505,2	3.625,2	80,5
1974	4.826,4	3.494,6	72,4
1980-EU9	15.857,3	11.606,5	73,2
1981-EU10	17.726	11.603,6	65,5
1982	20.469,6	12.910,6	63,1
1983	24.506	16.361,1	66,8
1984	27.081,4	18.926	69,9
1985	27.867,3	20.413,3	73,3
1986-EU12	34.675,4	22.889,3	66
1990	44.062,9	27.429,9	62,3
1991	53.510,6	33.188,6	62
1992	58.490,2	34.112,4	58,3
1993	67.783,4	37.850	55,8
1994	59.273,1	35.429,3	59,8
1995-EU15	66.547,4	37.021	55,6
2000	80.448,9	41.828	52
2001	80.557,7	43.474,3	54
2002	85.765,7	44.731,9	52,2
2003	89.377,4	46.704,1	52,3
2004-EU25	99.934,2	46.354,9	46,4
2005	103.999,6	51.290,1	49,3
2006	105.808,8	53.032	50,1

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

Tablo 9'a göre FEOGA'nın kurulduğu yıl olan 1965 yılında AB'nin bütçesi 76,6 milyon € iken bu bütçeden FEOGA'nın aldığı pay %37,5 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği bütçesinden tarımın finansmanı için FEOGA'ya ayrılan pay ilerleyen yıllarda artarak devam etmiş 1966 yılında %40,5 1967 yılında ise %71,4'e yükselmiştir. 1970 yılına gelindiğinde ise AB'nin bütçesi 3,3 milyar € olurken FEOGA'ya ayrılan pay 3,1 milyar € olmuş FEOGA'nın AB bütçesi içindeki payı ise %93,5 gibi rekor bir düzeye ulaşmıştır. Bu yıllar AB'nin tarım sektörüne en yoğun destekleme yaptığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. FEOGA'nın bütçe içindeki payı 1980'li yıllarda ortalama %68'ler civarındayken 1990'larda %57'lere 2000-2013 yılları arasında ise %48'lere kadar gerilemiştir. Yıllar itibariyle FEOGA'nın Birlik içindeki payında azalmalar görülse de yine de Birlik bütçesinin yaklaşık yarısını oluşturmasından dolayı halen önemini korumaktadır.

Birlik tarafından OTP çerçevesinde yapılan harcamalar Birliğin bütçesinin son yıllarda yarısını oluştururken Birliğe üye ülkelerin bu bütçeden ne kadar pay aldıkları Tablo 10'da görülmektedir. Tablo 10'a göre 2006 yılı itibariyle FEOGA bütçesinden en fazla pay alan ülkelerin sırasıyla Fransa %18,8 (10,1 milyar €) ile ilk sırada yer alırken Fransa'yı, İspanya %14,0 (7,5 milyar €), Almanya %13,1 (7 milyar €), İtalya %11,2 (6 milyar €), İngiltere %8,1 (4,3 milyar €) ile takip ettiği görülmektedir.

FEOGA bütçesinin ülkeler arasındaki dağılımında AB'nin OTP kapsamında benimsediği politikalar ve Birliğin tarihsel gelişim sürecinin bütçede oluşturduğu yük önemli olmakla birlikte aynı zamanda Birlik bütçesinin oluşumunda ülkelerin sağladıkları net katkı da etkili olmaktadır. Gerçekten de Almanya, İngiltere, Fransa gibi tarımdan ziyade sanayi alanında gelişmiş ülkelerin bütçeye katkıları ile bütçeden aldıkları pay orantılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Söz konusu ülkelerin yıllar itibariyle bütçeye olan katkıları bütçeden aldıkları paydan daha fazla olup adeta bütçenin finansörü konumundaki ülkelerdir. İtalya ve Hollanda gibi tarım sektörünün geliştiği ülkeler ile Birliğin kurulduğu ilk yıllarda nispeten daha az gelişmiş ülkeler 1990 yıllara kadar bütçeden net alıcı ülkeler konumunda iken bu yıllardan sonra Birlik bütçesi olan katkıları da artmış durumdadır. Birliğe üye az gelişmiş ancak ekonomilerinde tarım sektörünün payı büyük olan İspanya, Danimarka, İrlanda, Portekiz, Yunanistan gibi ülkelerin FEOGA'dan aldıkları pay ile FEOGA bütçesinden en fazla yararlanan ülkeler konumunda olmuşlardır (Tan ve Dellal, 2003: 7).

Tablo 10: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan FEOGA Harcamaları (Milyon Euro)

	1981-EU10	1986-EU12	1995-EU15	2000	2002	2003	2004-EU25	2005	2006
Belçika	504,7	994,3	1.662,1	959,1	955	1.026,7	1.082,7	1.042,7	952,3
Çek Cumhuriyeti	-	-	-	-	-	-	206,8	519,4	592,6
Danimarka	528,7	1.086,6	1.406,1	1.304,8	1.223,5	1.222,9	1.219,9	1.228	1.165,8
Almanya	2.136,7	4.504,2	6.187,9	5.959,2	7.332,6	6.396,7	6.546,2	7.014,4	7.095,8
İrlanda	512	1.291,9	1.574,8	1.713,8	1.745,4	1.980,5	1.855,6	1.827,1	1.749,4
Yunanistan	163,6	1.526,4	2.902,6	2.639,8	3.045,3	3.169,5	3.293,2	3.275,9	3.576,5
İspanya	-	357,9	5.271,8	5.481,8	6.766,3	7.323,2	7.193,5	7.341,7	7.582,2
Fransa	3.153,3	5.694,4	8.724,4	9.075,9	9.892,7	10.566,9	9.522,7	10.106	10.187,6
İtalya	2.307,3	3.222	3.818,5	5.415,4	6.159	5.936,2	5.594,1	6.080,1	6.047,6
Letonya	-	-	-	-	-	-	122,7	170,5	195,5
Litvanya	-	-	-	-	-	-	179,9	33	395,3
Lüksemburg	6,3	3,8	20	20,6	37,4	43,6	38	45,4	45,2
Macaristan	-	-	-	-	-	-	254,8	821,2	961,4
Hollanda	1.191,7	2.298,6	1.942,8	1.398,7	1.146,1	1.374	1.276,1	1.273,8	1.228,5
Avusturya	-	-	183,8	1.025,4	1.107,1	1.143,8	1.161,2	1.256,3	1.293,3
Polonya	-	-	-	-	-	-	1151,7	2237,2	2549,4
Portekiz	-	63,2	988,4	1.057,2	1.106,7	1.197,9	1.154,8	1.233,2	1.272,7
Slovenya	-	-	-	-	-	-	90,2	135,2	152,8
Slovakya	-	-	-	-	-	-	163,2	308	372,3
Finlandiya	-	-	171,7	743,6	874,7	914,6	911,6	947,5	861,8
İsveç	-	-	99,8	814	839,2	888,9	872,5	981,2	949,7
İngiltere	1.200,5	2.086,8	3.028,1	4.115,9	3.724,1	4.048,7	4.060,6	4.285,8	4.356,7
TOPLAM	11.704,8	23.130,1	37.982,8	41.854,1	46.211,5	47.573,5	48.042,5	52.893	54.058,6

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

FEOGA'nın kuruluşundan bu yana AB bütçesinden aldığı payın tutar olarak sürekli artış gösterdiğini buna mukabil Birlik bütçesi içindeki payında düşüşler yaşandığı görülmektedir. Bu çerçevede FEOGA'da ki söz konusu artış nedenleri üzerinde durulmasında fayda vardır. Sonraki bölümlerde açıklanacağı üzere FEOGA 2007 yılında kaldırılmış yerine iki yeni fon oluşturulmuştur.

2.1.1.2. FEOGA Harcamalarında Artışa Neden Olan Faktörler

Ortak Tarım Politikasının en masraflı kısmının, FEOGA'nın Garanti Bölümü bünyesindeki pazar giderleri ve fiyat desteklemeleri olduğunu göz önünde bulundurursak, bu bölüm tarafından finanse edilen giderlerin 1978 yılında 8,6 milyar €'dan 1985 yılında 19,8 milyar €'ya 2013 yılında ise 36,7 milyar €'ya yükseldiği görülmektedir.

FEOGA harcamalarındaki bu artışın birçok nedeni bulunmakla birlikte bazıları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Parsy vd.,1986: 6-8; Aydemir, 1988:6-9; Yiğit, 1996: 100-102).

2.1.1.2.1. Piyasa Organizasyonlarının Kapsamı

Piyasa organizasyonları tedrici bir şekilde genişlemesinin ardından, Birliğin finansmanı artık Birliğin tarımsal üretiminin %91'lik kısmını kapsar hale gelmiştir. Temel ürün grupları tahıllar, pirinç, şeker, zeytinyağı, yağlı tohumlar (şalgam, ayçiçeği, soya), proteinli bitkiler (bezelye, fasulye, bakla, saman), lifli bitkiler, taze ve işlenmiş meyve-sebzeler, şarap, tütün, süt ve süt ürünleri, sığır eti/dana eti, koyun eti ve keçi eti, domuz eti, yumurta ve kümes hayvanları eti şeklindedir. Canlı bitkiler ve çiçekler de piyasa organizasyonuna dâhildir ancak Birliğin finansmanı tarafından tamamen karşılanmazlar. Ayrıca farklı piyasa organizasyonları içerisinde Garanti Bölümü'ne yüklenecek olan giderlerde artışa neden olan bazı ek düzenlemeler de yapılmıştır. Ancak, belirli ürünler hâlâ piyasa organizasyonunun dışında kalmaktadır, bunlardan birisi de patatestir (nişasta yapımında kullanılan patatesler tahıl grubu market organizasyonuna dâhil edilmektedir) (Aydemir, 1988:6).

2.1.1.2.2. Avrupa Birliğinin Büyümesi

Avrupa Birliği başlangıçta altı üye devletten oluşmuştur ancak 1973'te Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık, 1981'de Yunanistan ve 1986'da İspanya ve Portekiz'in de katılımıyla üye sayısı 12'ye yükselmiştir. Bununla birlikte AB üye sayısı 1995 yılında 15 olurken 2004 yılında 25 ve 2013 yılında ise 28 olmuştur. Buradan da açıkça görülebileceği gibi, özellikle de Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de tarımın diğer ülkelere oranla çok daha önemli bir ekonomik aktivite olduğunu göz önünde bulundurursak, bu değişiklikler beraberinde büyük ek giderler getirmiştir.

2.1.1.2.3. Tarımsal Üretimdeki Artış

Komisyona, Temmuz 1985 tarihli "Yeşil Kitap"ında son 25 yılın ortak tarım politikaları hakkındaki "perspektifler" bölümünde Avrupa tarımındaki modernizasyonun hızlanması, Birlik içi ticaretin önündeki ulusal engellerin kaldırılması ve ortak tarım politikasının piyasa ve fiyat garantisi sağlaması gibi gelişmeler tarımsal üretimin arttığını ortaya koymuştur. Üretimin artmasının bir başka nedeni de son yıllarda Avrupalı çiftçilerin kullandığı tekniklerdeki önemli gelişmelerdir. Bu gelişmeler ile birlikte Avrupa tarımı dünyada benzeri olmayan bir verimliliğe kavuşmuştur (Parsy vd.,1986: 6-8).

Ürün çeşitliliğindeki (buğday, mısır) ve hayvan türlerindeki (büyükbaş hayvan) gen ıslahı düzenli bir verim artışı sağlamıştır. Ayrıca üretim tekniklerinde de, başta mineralli gübre ve sağlık koruma ürünlerinin kullanımıyla, göze çarpan ilerlemeler kaydedilmiştir. Verimlilik artışı sayesinde, tarım ürünlerinin üretimindeki artış tüketimi geçmiştir, böylece fazla ürünler dünya pazarına açılmıştır. Tarım ürünlerindeki üretim ve tüketime dair bu eşitsizlik birçok üründe şimdiye kadar görülmemiş bir ihtiyaç fazlasına yol açmıştır, bunların tasarrufu Birlik bütçesi için büyük masraflara yol açmıştır (Aydemir, 1988:6).

2.1.1.2.4. Tarım Politikası ve Para Birimleri Arasındaki İlişkiler

Yıllık fiyat değerlendirmesinde alınan kararlar, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki artış, artan destekle birlikte düşünöldüğünde, yıllık birkaç yüz milyon ECU'ya denk gelecek ek bir masraf anlamına gelmektedir.

Birlik üyeleri para birimi 1980 yılındaki 0.72 ECU'nun değeri 1985 yılında 1.31 ECU'ya yükselterek değerini neredeyse iki kat arttırmıştır. Bu da fiyatlarının çoğu dolar bazında hesaplanan dünya pazarı fiyatlarında da artış anlamına gelmektedir (Parsy vd.,1986: 6-8).

2.1.1.2.5. Diğer Bazı Nedenler

Bazı tarım giderleri, OTP dışındaki politikalar, özellikle de Birliğin dış ilişkiler politikası ve ticaret politikası bünyesindeki birtakım tercih ve kararlar sonucu oluşmaktadır. Bu kararlar doğrudan OTP'na dayanmıyor olsa da, OTP'sına doğrudan bağlı olan başlıklarda belirtilmemiş olsa da bütçesel harcamaları gerektirmektedir. Bu kararlar arasında Lome Sözleşmesi ve Hindistan'la yapılan özel bir antlaşma gereği gerçekleştirilen şeker ithalatı, Yeni Zelanda'dan düşük prelevmanlı tereyağı ithalatı ve düşük veya sıfır gümrük vergili sığır eti ve hububat ikameleri ithalatı önemli kalemleri oluşturmaktadır (Aydemir, 1988:7).

Kısaca özetleyecek olursak FEOGA'nın kuruluşundan bu yana AB bütçesinden aldığı pay tutar olarak sürekli artış göstermesine karşılık oransal olarak azaldığı görülmektedir. AB bütçesi içindeki bu payın azalma göstermesinin en önemli nedeni, AB'nin sanayi, ticaret ve çevre gibi alanlarda ortak politikalar üretmesi ve böylece tarıma ayrılan miktarın azalmamasına karşın, bütçeden tarımın finansmanına ayrılan payın göreceli olarak azalmasıdır. Bunun yanında OTP'nin yeniden yapılandırılmasına yönelik reform çalışmaları da FEOGA'nın bütçe payının azalmasında önemli rol oynamıştır.

2.1.1.3. FEOGA'nın Mali Kaynakları

FEOGA'nın kendine ait bağımsız kaynakları olmadığından mali bir özerkliği de yoktur. Tüzük (AET) No. 729/70 tarafından onaylanan 25 no'lu Tüzüğün 1.maddesi uyarınca, FEOGA "Birlik bütçesinin bir parçası"dır (Parsy vd.,1986: 11). Geçiş dönemi boyunca FEOGA 25 no'lu Tüzük uyarınca kendisine yüklenen tüm mali yüklerden sorumludur (Berntson, 1966: 4). Bunun sonucu olarak FEOGA Birliğin genel bütçe hükümlerine tabii olmasından dolayı AB'nin bütçe yapısı hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1.3.1. Avrupa Birliği'nin Bütçesi

Avrupa Birliği'nin bütçesi hacim itibariyle yirmi sekiz ülkenin milli gelirleri toplamının yaklaşık %1 büyüklüğünde olup kaynakların önemli bir kısmı sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla özellikle tarım, hayvancılık, alt yapı alanlarına tahsis edilmesi nedeniyle OTP'nin finansmanında önemli bir rol oynamaktadır (Bilge ve Çelikay, 2010: 214).

Avrupa Birliği bütçesi kuruluşundan 1970 yılına kadar Roma Antlaşmasının 200'ncü maddesinde yer alan oranlara göre Birliğe üye ülkelerin yaptıkları mali desteklerle oluşturulmuştur. 1970 yılından sonra ise birliğin bütçesi Birliğe üye ülkelerin mali katkılarının yerini Özkaynaklar sistemi almıştır (Karluk, 1995: 238).

Özkaynaklar sisteminin temeli 1971 yılında imzalanan Lüksemburg Antlaşması ile alınmış 2007/ 436 sayılı Konsey kararı ile son şekli verilmiştir. 1958-1970 yılları arası Birliğin bütçesi üye ülkeler tarafından oluşturulması nedeniyle Birliğin bütçesinin mali yönden özerkliği bulunmamakta idi. 1971 yılından sonra Özkaynaklar sistemine geçilmesi ile birlikte Birlik bütçesinin mali özerkliğe ve düzenli bir gelir kaynağına kavuştuğu söylenebilir.

Avrupa Birliğinin işleyişine yönelik antlaşmanın 311. maddesinde AB bütçesinin diğer gelirler saklı kalmak kaydıyla, Birlik bütçesinin tamamen Özkaynaklardan finanse edileceği belirtilmiştir. (Güvenç, 2010: 22-23). Bu kısımda OTP'nin finansmanında kullanılan AB bütçesinin gelir kaynakları ve Birliğe üye ülkelerin bütçeye sağladıkları katkılar incelenecektir.

2.1.1.3.1.1. Avrupa Birliği Bütçesinin Kaynakları

Günümüzde Özkaynaklar sistemi ile finanse edilen AB Bütçesi'nin kaynakları aşağıda belirtilen beş kalemden oluşmakta olup bunlar (European Parliament, 2015):

- Geleneksel Özkaynaklar
- KDV Temelli Kaynaklar
- GSMH Temelli Kaynaklar
- Diğer Gelirler
- Düzeltme Mekanizmalarıdır.

2.1.1.3.1.1.1. Geleneksel Özkaynaklar

Konsey tarafından 7 Haziran 2007 yılında çıkarılan 437 sayılı Tüzüğün Özkaynaklar kararına istinaden geleneksel Özkaynaklar; vergi prim ve harçlar, ortak gümrük tarifesi vergileri, Birliğe üye olmayan ülkelerle yapılan ticari faaliyetler için belirlenmiş vergiler, ortak şeker piyasaları çerçevesinde alınan vergiler ve diğer vergilerden oluşmaktadır. Esas olarak geleneksel Özkaynaklar gümrük, tarım ve şeker vergilerinden elde edilen gelirlerdir.

Geleneksel Özkaynakların bir bileşeni olan gümrük vergileri, Birliğin dışından ithal edilen ürünlerden ortak gümrük tarifesi uyarınca belirlenen oranlarda alınır. Yine aynı şekilde geleneksel Özkaynaklar arasında Birliğin OTP uyarınca üye olmayan devletlerle yaptığı ticarete tabi tuttuğu diğer vergiler mevcut olup bunlar çoğunlukla ithalat vergileridir. Dünya pazarındaki fiyatlarla Birlik pazarındaki fiyatlar arasındaki farkı azaltmak için Birliğe üye olmayan devletlerin piyasa organizasyonları bünyesinde gelen tarım ürünlerinin ithalatında uygulanan çeşitli vergileri kapsar. Diğer taraftan, çok nadir de olsa, ihracat ürünlerine de vergi konabilmektedir ve bu vergiler de Birliğin kendi kaynakları kapsamına girer. Geleneksel kaynaklar içerisinde yer alan son bileşen ise şeker vergileridir. Şeker ve glikoz gibi tarımsal ürünlerin ihtiyaç fazlasını engellemek için finansman giderlerine üreticileri de dahil eden vergilerdir. Bu vergiler hem şeker üretim vergilerini hem de pazarlama yılı boyunca ihtiyaç fazlası şekerin düzenli olarak elden çıkarılmasını garantiye almak için gereken depolama vergilerini de kapsamaktadır (Parsy vd.,1986: 13-14).

Geleneksel Özkaynakların bileşenlerini oluşturan vergilerin tahsil edilmesi ve birlik bütçesinin hesabına geçmesinden birliğe üye ülkelerin sorumluluk alanlarındadır. Yine aynı şekilde Konseyin 437/2007 sayılı Özkaynaklar kararı gereği birliğe üye ülkeler tarafından tahsil edilen söz konusu vergilerin %25'ini tahsilat maliyet bedeli olarak alıkoyma hakkına sahiptirler.

Geleneksel Özkaynaklar 1970 tarihinden itibaren birlik bütçesinin finansmanında kullanılmaktadır. AB Komisyonu verilerinden hareketle hazırlanan Tablo 11 ve Tablo 12'deki veriler birlikte değerlendirildiğinde AB bütçesi 2000 yılında 92,7 milyar € iken 2010 yılında 127,7 milyar €'ya 2013 yılında ise 150 milyar €'ya kadar yükselmiştir. Geleneksel Özkaynaklar ise 2000 yılında 15,2 milyar € Birlik bütçesi içindeki payı ise %16,4 iken 2010 yılında fazla bir değişiklik olmamış ve 15,6 milyar € olarak gerçekleşmiştir. Ancak Birlik bütçesi içindeki pay %12,2'ye düşmüştür.

Yine 2013 yılı itibariyle Geleneksel Özkaynaklarda fazla bir değişme olmazken (15,3 milyar €) Birlik bütçesi içindeki pay %10,2'ye kadar düşmüştür. Bütçe gelirlerini Geleneksel Özkaynakları oluşturan tarım vergi gelirleri, şeker vergi gelirleri ve Gümrük vergi gelirleri açısından değerlendirdiğimizde en büyük payın Gümrük vergi gelirlerinden oluştuğunu görmekteyiz.

Gümrük vergi gelirlerinin Birliğin toplam bütçesi içindeki payı 2000 yılında %15,7 (14,5 milyar €) iken yıllar itibariyle peyderpey artarak 2010 yılında %16,1'e (20,6 milyar €) yükselmiş ve 2013 yılında ise kısmen düşerek %13,5 (20,2 milyar €) olmuştur. Tarım vergilerinden elde edilen gelirlerin Bütçe içindeki payı ise ortalama %1,5 civarında gerçekleşmiştir. Tarım ürünlerinden verginin kaldırılması ile birlikte 2009 yılından itibaren tarım vergi gelirleri elde edilememiştir. Geleneksel Özkaynakları oluşturan son gelir kalemi ise şeker vergileridir. Şeker vergi gelirlerinin bütçe içindeki payı 2000 yılı hariç diğer yıllarda %1'lerin altında gerçekleşmiştir. Birliğe üye ülkelerden Geleneksel Özkaynaklar olarak bütçeye en fazla katkı %21,1 (3,2 milyar €) ile Almanya olmuştur. Almanya'nın bütçeye bu katkısında en büyük destek 3,1 milyar € ile Gümrük vergileri oluşturmaktadır. Almanya'yı %16,6 (2,5 milyar €) ile İngiltere, %11,76 ile Hollanda (1,8 milyar €) ve %9,2 (1,4 milyar €) ile İtalya ve Fransa izlemektedir. Birliğe üye diğer ülkelerin Geleneksel Özkaynaklar itibariyle katkıların %1'ler civarında olduğu görülmektedir.

Gümrük vergisi gelirlerinin Birlik bütçesi içindeki payı yıllar itibariyle farklılık göstermekle birlikte 2005-2013 ortalamasının yaklaşık %16 olduğu görülmektedir. Gümrük vergilerinin ithalattan alınması nedeniyle daha ziyade sanayileşmiş ülkelerin (Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Hollanda ve Belçika) payının yüksek olduğu görülmektedir. Aynı şekilde tarım ürünleri ithalatından alınan vergilerin Birlik bütçesi içindeki payı %1,5 civarında olup daha ziyade tarımsal ithalat yapan ülkelerin katkıları daha fazladır.

AB'de şeker üretimiyle tüketimi arasında dengenin korunması ve şeker harcamalarının finansmanına sektörün katkısının sağlanması amacıyla, şeker pancarı ve şeker üreticilerinden üretim vergisi alınmaktadır. Bu çerçevede şeker vergilerin Birlik bütçesi içindeki payı 2000'li yıllardan sonra %1'in altında seyretmekte olup şeker üreticisi ülkelerin bütçeye katkısı daha fazla olmaktadır.

2.1.1.3.1.1.2. KDV Temelli Kaynaklar

Geleneksel Özkaynakların AB'nin harcamalarını karşılamakta yetersiz kalması sonucu, 1970 yılında alınan bir kararla KDV gelirlerinin bütçe kalemlerine dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Üye ülkeler arasında KDV oranlarının farklılığından kaynaklanan sorunların giderilmesi amacıyla 29 Mayıs 1989 tarihinde yapılan düzenlemeyle (Council Regulation (EEC, Euratom) No 1553/89) KDV temelli kaynakların belirlenmesi ve toplanması sürecinde tekdüzeliğin sağlanması kararı alınmıştır (Bilge ve Çelikay, 2010: 218).

Bu doğrultuda Katma Değer Vergisine dayanan bütçe geliri, Birliğe üye her ülke için Birlik kuralları uyarınca uyumlaştırılmış vergi matrahı üzerinden tek bir oranın uygulanması ile elde edilen gelirdir (Simovic, 2005: 247). Uyumlaştırılmış KDV kaynağı matrahı ise birliğe üye ülkeler tarafından elde edilen yıllık toplam net KDV geliri ağırlıklı ortalama KDV oranına bölünerek ortalama matrah değeri bulunur. Özkaynaklar kararı gereği, Birlik ülkelerinin her birinin uyumlaştırılmış KDV matrahı o ülkenin GSMH'sinin %50'ni geçmemesi gerekir. Daha sonra KDV matrahlarına "Fiili Uygulama Oranı" uygulanarak AB bütçesine ilgili üye ülke tarafından aktarılacak KDV kaynağı miktarı hesaplanmış olur (Güvenç, 2010: 517-518).

437/2007 sayılı Özkaynaklar kararı gereği KDV matrahına uygulanan fiili uygulama oranı basitliğin ve şeffaflığın sağlanması adına %0,3 olarak belirlenmiştir. Yine aynı Tüzük gereği sadece 2007-2013 yılları arasında geçerli olmak kaydıyla KDV matrahına uygulanan fiili uygulama oranı Hollanda ve İsveç için %1, Avusturya için %0,2 ve Almanya için %0,1 olarak sınırlandırılmasına karar verilmiştir.

Tablo 11 ve Tablo 12'deki verilere göre 2000 yılında bütçe gelirlerinin %37,9'luk kısmı (35,1 milyar €) KDV temelli kaynaklardan oluşurken bu oran 2010 yılında %9,7'ye (12,4 milyar €) 2013 yılında ise 14 milyar €'luk gelire %9,3'e düşmüştür. KDV temelli gelirler açısından Birlik bütçesine en fazla katkı %20,2 ile (2,8 milyar €) Fransa olurken; Fransa'yı %18 (2,5 milyar €) ile İngiltere, %12,9 (1,8 milyar €) ile Almanya, %12,4 (1,7 milyar €) İtalya izlemiştir.

2.1.1.3.1.1.3. GSMH Temelli Kaynaklar

Altı ülkenin AB'yi kurmasıyla birlikte Birlik zamanla genişlemiş üye sayısı 1973'te 9'a 1981 yılında 10'a 1986 yılında ise 12'ye yükselmiştir. Avrupa Birliğinde

üye sayısının artması beraberinde başta OTP olmak üzere diğer harcamalarında artmasına neden olmuştur. Buna karşın birliğin harcamalarının artmasıyla beraber Birliğin bütçesini oluşturan geleneksel Özkaynaklardan elde edilen gelirlerde bir artış olmamış bilakis zamanla azalmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 1988 tarihinde yapılan Avrupa Konsey toplantısında bu gerçek kabul edilmiş ve yeni bir kaynak arayışına girmişlerdir. Tam bu noktada Birliğin bütçe gelirleri ile bütçe harcamalarını eşitlemek için 1988 yılında Birliğe üye ülkelerin GSMH'sini temel alacak yeni bir kaynağın Birliğin bütçesine eklenmesini kararlaştırmışlardır.

GSMH temelli kaynak, Birliğe üye ülkelerin GSMH'lerinin toplamına bütçe prosedürüne uygun olarak belirlenecek bir oranın uygulanması yoluyla elde edilir. GSMH temelli kaynak, herhangi bir mali yılda geleneksel Özkaynaklar ve KDV temelli kaynak toplamını aşan Birlik harcamalarını karşılamak amacıyla oluşturulduğundan dolayı yıllara göre değişen miktarlarda olabilmektedir. Bu çerçevede GSMH matrahına uygulanacak GSMH uygulama oranı da (1989 yılında %1,4, 1999'da %1,27 ve 2014'de %1,23) bu miktarlara bağlı olarak belirlenir. Böylece AB bütçesinin her zaman denk olması sağlanmış olur (Güvenç, 2010: 519).

Tablo 11 ve Tablo 12'deki verilere göre GSMH temelli kaynağın AB bütçesi içindeki önemi son yıllarda artmıştır. 2007 yılında AB bütçe gelirlerinin %62,5'ini oluştururken bu oran 2013 yılında %73,4'e kadar yükselmiştir. Mutlak anlamda GSMH temelli kaynak 2007-2013 döneminde 71,2 milyar €'dan 97,5 milyar €'ya kadar yaklaşık üçte bir oranında artmıştır (Leontjeva, 2013: 10).

GSMH temelli kaynaklar açısından Birlik bütçesine en fazla katkı %21,3 (23,8 milyar €) payı ile Almanya başı çekerken, Almanya'yı %16 (17,6 milyar €) ile Fransa, %14,73 ile (16,2 milyar €) İngiltere ve %11,8 ile (13 milyar €) İtalya takip etmektedir. Dikkat edileceği üzere GSMH temelli bütçeye katkının en fazla sanayi alanında gelişmiş ülkeler tarafından yapılmıştır.

2.1.1.3.1.1.4. Diğer Kaynaklar

Avrupa Birliği bütçesi sadece geleneksel Özkaynaklardan elde edilen gelirler, KDV temelli kaynaklar ve GSMH'nin belli bir oranında elde edilen gelirlerden oluşmamakta, bütçe içerisinde küçük bir paya sahip olmakla birlikte diğer gelirlerden de oluşmaktadır. Diğer gelirler adı altında elde edilen gelirler, banka faizi, çalışanların ücretlerinden alınan vergiler, kullanılmayan Birlik imtiyazlarının geri ödemesi, üçüncü

ülkelerin araştırma programları gibi birlik programlarına katılımı, gecikme zammı faizi ve önceki yılların bilançolarından aktarılan fazlalıklardan oluşturmaktadır (EU, 2007). Ayrıca bunlara ilave olarak Birliğin taşınabilir ve taşınamaz mallarının satışından gelen gelirleri ve yayınların satışından elde edilen gelirleri de diğer gelirleri kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir (Parsy vd.,1986: 14). Tablo 11 ve Tablo 12'deki verilerden hareketle diğer kaynakları diğer gelirler ve önceki dönemden kalan fazlalıklar ile birlikte düşündüğümüzde 2000 yılı itibariyle toplam kaynaklar içindeki payı %5,1 iken 2010 yılında %7,8 ve 2013 yılında ise %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Diğer kaynakları Özkaynaklarla birlikte değerlendirdiğimizde toplam bütçe içerisindeki payının düşük olduğu görülmektedir.

2.1.1.3.1.1.5. Düzeltme Mekanizmaları

AB harcamaları esas olarak Birliğe üye ülkelerin katkıları ile finanse edilmektedir. Ancak Üye ülkelerin GSMH farklılıkları, topladıkları gümrük ve şeker vergileri ile KDV oranlarındaki farklılıkları, bu ülkelerin AB bütçesine olan katkılarının da farklılaşması gerektiği, bir başka ifadeyle her ülke oransal olarak eşit katkı sağladığı için farklılıkların tazmin edilmesi yani düzeltilmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Buna göre Birliğe üye ülkeler görece refah düzeyine kıyasla aşırı bir bütçe yükünün altında kalıyorsa bir bütçe düzeltmesinden yararlanabilmelidir.

Bu çerçevede, 25-26 Haziran 1984 tarihli Fontainebleau Zirvesi'nde dönemin 10 Üye Devleti (Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Yunanistan) İngiltere'nin Birlik bütçesine katkısını azaltmak için bir indirim yapılmasına karar vermiştir. Bu çerçevede, Jensen İngiltere'nin üç nedenle bütçeye net katkı sağladığını ileri sürmektedir. İlk olarak İngiltere diğer AB'ne üye ülkelerden daha çok Birlik dışındaki ülkelere ticaret yapmaktadır. Bunun sonucu olarak da Birlik bütçesine Gümrük vergisi ve tarım vergileri olarak İngiltere'nin Birlik bütçesine aktardığı katkı diğer üye ülkelere nazaran daha fazla olmaktadır. İkinci olarak İngiltere de tarım sektörü, diğer Birliğe üye ülkelere kıyasla İngiltere ekonomisinde daha küçük bir yer tutmaktadır. Son olarak ise, 1984 yılında İngiltere'de ortalama gelir Birlik ortalamasının %90,6'sı kadar olduğundan İngiltere oransal olarak Birliğe daha fazla katkıda bulunmaktadır (Jensen, 2011: 15). Tüm bu nedenlerden dolayı İngiltere düzeltme mekanizmalarından yararlanmaktadır.

Tablo 11: AB Bütçesi Gelir Kalemlerinin 2000-2014 Yılları Arasındaki Dağılımı (Milyon Euro).

	2000	%	2005	%	2010	%	2013	%
A. ÖZKAYNAKLAR (1+2+3+4+5)	87.969	94,9	100.811	94,1	119.074	93,18	139.743	93,5
1. Geleneksel Özkaynaklar*	15.267	%16,5	14.063	%13,1	15.695	%12,3	15.365	%10,1
- Tarım Vergileri	1.198	%1,3	1.801	%1,7	-	-	-	-
- Şeker Vergileri	1.196	%1,3	926	%0,9	194	%0,1	268	%0,2
- Gümrük Vergileri	14.568	%15,7	16.023	%14,5	20.684	%16,2	20.218	%13,5
2. KDV Payı	35.192	%38,0	16.018	%15,0	12.470	%9,8	14.019	%9,4
3.GSMH Payı	37.580	%40,5	70.860	%66,2	91.066	%71,3	110.194	%73,7
4. İngiltere Düzeltmesi	-70	-%0,08	-130	-%0,01	-114	-%0,09	169	%0,1
5. Diğer Düzeltmeler**	0	%0,0	0	%0,0	-6,9	-%0,01	-5,9	%0,0
B. DİĞER KAYNAKLAR (6+7)	4.755	%5,1	6.279	%5,9	8.720	%7,8	9.760	%6,5
6. Diğer Gelirler	1.546	%1,67	3.542	%3,31	6.466	%5,06	8.706	%5,82
7. Önceki Yılda Fazlalıklar	3.209	%3,46	2.736	%2,56	2.253	%1,76	1.053	%0,70
TOPLAM	92.724	%100	107.090	%100	127.795	%100	149.503	%100

Kaynak: European Commission, EU Budget 2013 Financial Report, Luxemburg, 2014, s.122.

(*) %25 oranında Geleneksel Özkaynaklar toplama maliyetleri düşüldükten sonraki tutarı göstermektedir.

(**) Üye Ülkelerden/ülkelere diğer ödemeler.

Tablo 12: 2013 Yılı AB Bütçe Gelirlerinin Üye Ülkeler İtibariyle Dağılımı (Milyon Euro).

	1. Geleneksel Özkaynaklar		Geleneksel Özkaynaklar Toplamı	2.KDV Temelli Kaynaklar	3.GSMH Temelli Kaynaklar	4.İngiltere Düzeltilmesi	5.Diğer Düzeltilmeler	ÖZKAYNAKLAR TOPLAMI
	Tarım ve Şeker Vergileri	Gümrük Vergileri						
Belçika	8,9	1.350,6	1.359,5	476,9	3.198,0	229,1	27,2	5.289,0
Bulgaristan	0,4	54,3	54,7	60,0	336,0	24,0	2,8	477,3
Çek Cum.	7,6	164,1	171,7	199,8	1.152,4	83,0	9,8	1.616,1
Danimarka	5,1	288,2	293,3	290,4	2.153,0	149,6	13,0	2.903,2
Almanya	48,1	3.203	3.251,1	1804,1	23.848,5	278,8	193,7	29.363,6
İrlanda	0	210,6	210,6	202,2	1.234,2	78,4	5,8	1.734,2
Yunanistan	1,4	110,9	112,3	204,2	1.480,7	96,4	12,9	1.905,6
İspanya	5,6	987,5	993,1	1.292,1	8.415,7	595,1	72,8	11.364,0
Fransa	40,9	1.376,3	1.417,2	2.837,1	17.685,4	1.204,2	147,7	23.282,1
Hırvatistan	0	11,5	11,5	32,1	180,5	12,7	1,4	238,2
İtalya	7,7	1.412,2	1.419,9	1.732,2	13.003,8	902,3	109,9	17.160,9
Letonya	0	20,8	20,8	26,5	206,1	14,0	1,6	268,9
Litvanya	5,1	50,3	55,4	43,4	284,2	19,5	2,3	404,7
Lüksemburg	0	11,3	11,3	42,9	246,4	18,9	2,3	321,7
Macaristan	2,3	88,7	91	109,2	751,2	53,3	6,6	1.010,9
Hollanda	13,4	1.794,2	1.807,6	260,2	5.074,5	60,5	-650,6	6.549,4
Avusturya	3,1	160,7	163,8	333,8	2.639,1	32,2	22,4	3.189,9
Polonya	31,1	352,8	383,9	501,4	3.083,2	219,7	26,3	4.212,8
Portekiz	0,08	113,9	113,98	225,6	1.347,4	94,6	11,2	1.792,0
Romanya	5,1	100,3	105,4	153,8	1.122,0	83,3	9,8	1.473,7
Slovenya	3,5	82,4	85,9	67,9	598,7	41,8	5,1	799,1
Finlandiya	3	124,7	127,7	285,3	1.614,5	117,6	14,1	2.158,3
İsveç	1	443,6	444,6	198,6	3.664,3	47,0	-141,0	4.211,6
İngiltere	10,4	2.548,4	2.558,8	2.527,3	16.230,0	-4.329,5	81,7	17.110,2
TOPLAM	201,7	15164,2	15.367,98	14.019,7	110.194,6	169,9	-5,9	139.745,9

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

2.1.1.3.2. FEOGA Ödenekleri

FEOGA ödeneklerinin onayı, Birlik ile ilgili diğer ödeneklerde de olduğu gibi, bütçenin oluşturulmasında belirlenen genel prosedürlere tabidir. Bu nedenle söz konusu ödeneklerin bütçe yetkilileri, yani öncelikle Konsey ve ardından Parlamento tarafından kabul edilmesi, sonrasında da Birlik bütçesine dair son onay olarak Parlamento Başkanı tarafından imzalanması gerekmektedir. Ödenekler iki gruba ayrılır: “Antlaşma veya bu antlaşma uyarınca kabul edilen kanunlardan mecburi olarak” kaynaklanan “zorunlu” giderler ve miktarı yönetmeliklerle belirlenmemiş olan “zorunlu olmayan” giderler. Zorunlu giderler için gerekli ödenekler Konsey’in son mercii tarafından onaylanmaktadır; Parlamento Konsey metinlerinde düzenleme yapılmasını önerebilir ya da değişiklik yapabilir. Tüm FEOGA garanti giderleri zorunludur, ancak yönlendirme giderlerinin bir kısmı zorunlu statüsünde değildir. “Evrensellik” ve “Yıllık” ilkeleri tüm Birlik giderlerine olduğu gibi FEOGA giderlerine de uygulanmaktadır. Bu da demektir ki bu giderlerin finanse edilmesinde yetkililer yalnızca belirli tarım kaynaklarını değil, Birlik bütçesinin tüm kaynaklarını kullanabilmektirler (Parsy vd., 1986: 11).

2.1.1.3.2.1. FEOGA’nın Garanti Bölümüne Özel Ödenekler

FEOGA’nın Garanti Bölümüne ait Özel Ödeneklerin bazı belirli özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Aydemir, 1998: 11).

- Bu ödenekler kişileri değil, tarımsal ürünlerle ilgili tasarıları finanse etmekte kullanılmaktadır,
- Piyasa düzenlemelerinden kaynaklanan FEOGA Garanti Bölümü harcamaları zorunlu niteliktedirler. Birlik, üye devletlerin tarımsal düzenlemelere uymak amacıyla yaptığı giderleri finanse etmek zorundadır,
- Tahmin edilmelerinde güçlük bulunan harcamalar ve elde edilen giderler bir dizi faktöre bağlı bulunmaktadır. Bütçenin planlanması aşamasında bu faktörlerin hepsinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi oldukça zordur,
- Bu nedenle, tahsis edilmiş ödenekler genellikle gerçek ihtiyaçlarla uyumlu olmadığından, yıl içerisinde düzenlenirler. Ödenekler, mevcut diğer ödeneklerden veya ek bütçelerden karşılanır.

2.1.1.3.2.2. FEOGA Yönlendirme Bölümüne Özel Ödenekler

Tarımsal yapılara dair ortak politika uyarınca, bu ödenekler ya üye ülkelerin giderlerini kısmi olarak telafi etmek ya da yatırım projelerini finanse etmek için kullanılmaktadır. Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile birlikte, FEOGA'nın Yönlendirme Bölümü, Birlik bünyesinde bulunan ve aktiviteleri gittikçe daha koordine hale gelen üçüncü yapısal fondur. Bunun ilk örnekleri Akdeniz Entegre Programlarıdır (Parsy vd., 1986: 12).

Yatırım projelerine yönelik yardımlar "ortak tedbirler" çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlar için önce yardımda bulunulması kararlaştırılmakta (ödenek kararları) ve daha sonra ödeme kararlarına konu olmaktadır. Bu "Farklılaştırılmış" ödenekler sistemi normal olarak bütün Yönlendirme Bölümü harcamalarına uygulanmaktadır. Ancak bu bölümden yapılan harcamaların çoğu Birlik yapısal programları uyarınca yapılan ödemelerin, belirli yüzdeler göz önüne alınarak, üye Devletlere iade edilmesi şeklinde olmaktadır. İadeler, genel olarak "dolaylı" tedbirler şeklinde olup zorunlu bir nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan, yatırım projelerine "doğrudan" yardımlardan kaynaklanan harcamalar zorunlu bir nitelik taşımamaktadırlar. Yardım verilmesi tüzük hükümlerinden kaynaklanmamakta fakat Birlik bütçesinde yapılan ödenek hacmine bağlı olmaktadır. Ayrıca, Birlik bütçesinde yer alan, uygun bir FEOGA ödeneğine konulamayan fakat tarım sektöründe harcamalar başlığına girebilen veterinerlik tedbirleri veya araştırma programlarından kaynaklanan belirli tarımsal harcama kalemleri de bulunmaktadır (Aydemir, 1988: 12).

2.1.1.4. FEOGA'nın Bölümleri

Ortak Tarım Politikasından kaynaklanan harcamaları finanse etmek amacıyla 4 Nisan 1962 yılında kurulan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) tek başına bir Fon olmayıp, Avrupa Birliği bütçesinin en önemli bölümü olarak genel bütçe harcamaları içerisinde ilk yıllarda yaklaşık %90'lık bir paya sahip olan bir fondur. Kuruluşundan iki yıl sonra 5 Nisan 1964 yılında FEOGA Garanti Bölümü ve Yönlendirme Bölümü olarak ikiye ayrılmıştır.

AB Tarım Bakanları Konseyi, 30 Mayıs 2005 tarihinde OTP finansmanına yönelik yeni bir Tüzük üzerinde siyasi anlaşmaya varmıştır. 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanacak söz konusu Tüzük ile iki yeni Fon oluşturması

planlanmaktadır. (Council Regulation (EC) No 1290/2005). Bu plan dâhilinde FEOGA 1 Ocak 2007 yılından itibaren kaldırılmış ve yerine iki yeni fon oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (European Agricultural Guarantee Fund - EAGF) diğeri ise Avrupa Kırsal Kalkınma için Tarım Fonu (European Agricultural Fund for Rural Development - EAFRD)'dur (European Parliament, 2009: 167).

2.1.1.1.1. FEOGA'nın Garanti Bölümü

Ortak Tarım Politikası'nın kurulduğu ilk yıllarda FEOGA harcamalarının dörtte üçü Garanti Bölümünden üçüncü ülkelere ihracat geri ödemeleri ve iç piyasa müdahalesi için yapılmıştır (Berntson, 1966: 10).

Bu durum FEOGA'nın en önemli bileşeninin "Garanti Bölümü" olduğunu göstermektedir. FEOGA'nın Garanti Bölümü kurulduğu yıldan beri AB'nin Ortak Piyasa Düzenleri çerçevesinde fiyat ve piyasa mekanizmalarının uygulanması ile ilgili tüm zorunlu harcamaların finansmanında kullanılmaktadır. Garanti Bölümü 1992 yılına kadar büyük çoğunluğu müdahale alımları, stoklama giderleri ve ihracat iadeleri gibi ürünlere fiyat desteği sağlanmasında kullanılmaktadır. Daha önceki bölümlerimizde de ifade ettiğimiz üzere 1992 yılında gerçekleştirilen Mac Sharry reformları ile tarımsal ürünlere fiyat desteği sağlamaya yönelik önlemlerin payı azaltılmış bunun yerine üreticilere yapılan doğrudan ödemelerin Garanti Bölümü içindeki payı artırılmıştır (Baş, 2004: 9).

FEOGA Garanti Bölümünün harcamalarını iki şekilde ifade edilebilir. Bunlardan birincisi AB üye ülkelerin Ortak Piyasa Düzenleri çerçevesinde destekledikleri tarımsal ürünlerin piyasa fiyatları dünya piyasalarındaki tarımsal ürünlerin piyasa fiyatlarından düşük olması durumunda Birliğe üye ülkeye "Telaflı Edici Primler" verilmesi söz konusu olmaktadır. Birliğe üye ülkelerin yukarıda ifade ettiğimiz şartlar çerçevesinde üçüncü ülkelere bir tarımsal ürün ihracatının gerçekleşmesi halinde ihracata konu olan tarımsal ürünün net ihracat miktarının Birlik tarafından önceden belirlenmiş telafi edici prim oranı ile çarpılması suretiyle Garanti Bölümünün ilgili Birliğe üye ülkeye ödeyeceği telafi edici prim tutarı hesaplanmış olacaktır. Telaflı edici primler tüm tarımsal ürünler için geçerli olmayıp ihracatın net miktarının hesaplanmasında temel ürünler esas alınmaktadır. Bu temel ürünler zamanla değişmekle birlikte ilk yıllarda telafi primlerine konu olan tarımsal ürünler konunun

sonunda açıklanmıştır. 130/66 md.8/II Tüzüğü ile telafi edici primlerin hesaplanmasına konu olan net ihracat miktarı 1967 yılından itibaren kaldırılmış yerine brüt ihracat miktarı getirilmiştir. Bu düzenlemedeki temel amaç AB üye ülkelerin tarımsal ihracata verilen telafi edici primlerden daha fazla yararlanmak için ihracatlarını artırmak ithalatlarını ise azaltmak için arayışlara girmelerinin önünü kesmek en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

FEOGA Garanti Bölümünün harcamalarının ikincisi ise Birliğe üye ülkelerin iç piyasalarını düzenlemek amacıyla verilen telafi edici primlerdir. Tarımsal ürünlerin bu yolla desteklenmesindeki temel amaç Birlik içerisindeki farklı fiyatlardan oluşan tarımsal ürünlerin tek fiyata indirgenmesi ve tarımsal ürünlerin sürüm kabiliyetlerinin artırılmasıdır. Tablo 13'te FEOGA Garanti Bölümünün tarafından 1964-1965 yıllarında verilen mali yardımların dağılımı görülmektedir.

Tablo 13: FEOGA Garanti Bölümünün Tarafından Verilen Mali Yardımların Dağılımı (1964 - 1965).

Yıllar	İhracat için Verilen Telafi Edici Primler (%)	İç Piyasaların Tanzimi için Verilen Telafi Edici Primler (%)
1964	86,3	13,5
1965	80,3	19,5

Kaynak: Herakmen, 1969: 33.

Tablo 13'e göre Garanti Bölümü tarafından yapılan mali yardımların 1964 yılında %86,3'ünü 1965 yılında ise %80,3'ünü ihracat için verilen telafi edici primlerin oluşturduğu görülmektedir. İç piyasaların düzenlenmesi amacıyla verilen primlerin ise Garanti Bölümü tarafından verilen primlerin ancak 1964 yılında %13,5, 1965 yılında ise %19,5'ini oluşturmaktadır. Bu tablo bize AB bağlı üye ülkelerin Garanti Bölümü fonundan yararlanmak için iç piyasadaki fiyat düzenlemelerinden ziyade ihracatlarını geliştirmek için çaba gösterdiklerini ifade etmektedir. FEOGA'nın Garanti Bölümü, Ortak Piyasa Düzenleri içindeki harcamaları finanse etmek için de kullanılmaktadır.

Garanti Bölümünün finanse ettiği harcamalar ise aşağıdaki gibidir (Diana, 2007: 529; Gaytancıoğlu, 2009: 171-172; Karluk, 1995: 121-122):

- Avrupa Birliği'nin tarımsal pazar ve fiyat politikasının yürütülmesi amacıyla yapılan ödemeler,
- Üretim ve işleme yardımları, primler, stoklama, satın alma ve geri çekme yardımları
- İhracat sırasında yapılan yardımlar,
- Erken emeklilik,
- Avantajsız bölgelerde, çevre sınırlılığı olan alanlarda yapılan yardımlar,
- Tarımsal çevre önlemleri,
- Bazı veterinerlik harcamaları,
- Parasal rezerv ve OTP ile ilgili bilgi akışına ilişkin önlemlere yönelik harcamaları kapsamaktadır.

FEOGA'nın Garanti Bölümü yukarıda belirtilen harcamaların dışında Birliğin Tarımsal üretimle ilgili harcamalarını da finanse etmektedir. Bu bağlamda Garanti Bölümünün tarımsal üretimle ilgili harcamaları üç başlık altında bitkisel üretim, hayvansal üretim ve diğer tarımsal harcamalar olarak sınıflandırılabilir (Baysuğ, 2010: 27-28). Bu sınıflandırmalar ile OTP'nin hedeflerine ulaşabilmek çiftçiler için istikrarlı bir geliri garanti altına almak, tarımsal verimliliğin artırılması ve özellikle tarımsal piyasaların istikrar altına alınması amaçlanmaktadır. Ortak piyasa düzenlemeleri Avrupa tarımsal üretimin yaklaşık %90'ını kapsamakta olup 21 ürün ve ürün grubunu kapsamaktadır. Bu ürün ve ürün grupları aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir (Delayen, 2007: 3).

I. Bitkisel Ürünler

- Şeker
- Zeytinyağı
- Lif Bitkileri
- Meyve ve Sebzeler
- Şarap
- Tütün
- Diğer Bitkisel Ürünler

II. Hayvansal Ürünler

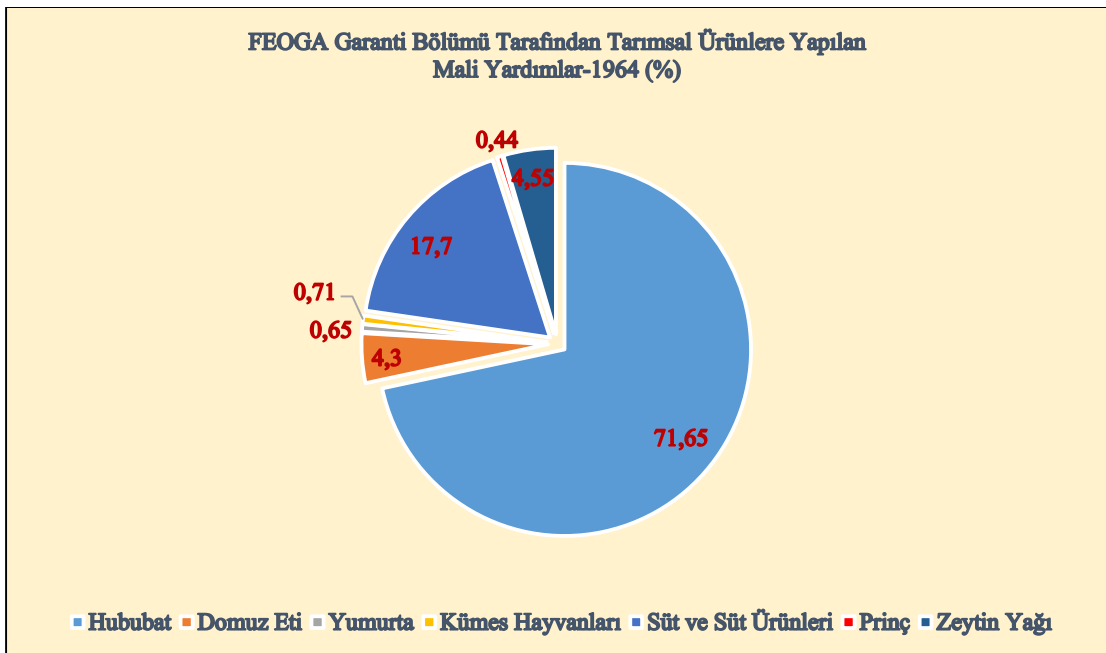
- Süt ve Süt Ürünleri
- Sığır ve Dana Eti
- Koyun Eti ve Domuz Eti
- Yumurta ve Kümes Hayvanları Eti
- Diğer Hayvansal Ürünler
- Balıkçılık

III. Diğer Harcamalar

- Gıda Yardımı
- Avrupa Birliğindeki Fakirler İçin Gıda Yardımı
- Hilekârlığa Karşı Mücadele İçin Yardımları
- Bölgesel Kalkınma Projeleri ile İlgili Pazar Düzenlemeleri
- Gelir Yardımları
- Destekleme Yardımları olarak tespit edilmektedir.

Şekil 12’de FEOGA Garanti Bölümü tarafından tarımsal ürünlere yapılan mali yardımlar görülmektedir.

Şekil 12: FEOGA Garanti Bölümü Tarafından Tarımsal Ürünlere Yapılan Mali Yardımlar

Kaynak: Herekmen, 1969.

Şekil 12'ye göre OTP çerçevesinde 1964 yılında FEOGA Garanti Bölümü harcamalarının büyük bir bölümünü hububat (%71,6) ve süt ve süt mamulleri (%17,7) oluşturmaktadır. Bunları %4,5 Zeytinyağı ve %4,3 ile domuz eti izlemektedir. Garanti Bölümü tarafından yapılan söz konusu bu harcamalar Roma Antlaşması hükümleri çerçevesinde yapılan zorunlu harcamalar niteliğindedir.

Birliği kuran altı üyenin hububat üretimlerini incelediğimizde Almanya 15,7 milyon ton, Fransa 25,4 milyon ton, İtalya 13,3 milyon ton ve Lüksemburg 115 bin ton olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Fransa'nın hububata yapılan yardımlardan en fazla pay aldığı ortaya çıkmaktadır. Zaten fonun kurulduğu ilk yıllarda Fransa'nın %85 ile Garanti Bölümü harcamalarından en fazla pay alan ülke olmuştur. Fransa özellikle üçüncü ülkelere yapılan ihracata verilen telafi edici primlerden %95,5 oranında bir yardım sağlamıştır. Oysa aynı yıllarda Almanya ve Lüksemburg hiç yardım almamış Belçika, %0,7, İtalya %1,4 ve Hollanda ise % 2,3 gibi çok düşük oranlarda yardım almışlardır. Garanti Bölümünün iç piyasalara müdahale için yapmış olduğu yardımlardan da yine en büyük pay %49,7 ile Fransa almış onu %27,7 ile Almanya, %14,9 ile İtalya, %5,2 ile Hollanda, %2,2 ile Belçika ve %0,05 ile Lüksemburg izlemiştir (Herekmen, 1969: 133-134).

Tablo 14'te AB'ne üye ülkeler tarafından kullanılan FEOGA Garanti Bölümünün harcamaları tutar ve yüzde olarak görülmektedir. Tablo 14'e göre FEOGA Garanti Bölümü harcamaları olarak Birliğe üye ülkelere 1986 yılında 22,1 milyar € kaynak aktarılmıştır. Bu kaynaktan Fransa 5,4 milyar € (%24,6) ile en fazla yararlanan ülke olurken Fransa'yı 4,4 milyar € (%19,9) ile Almanya, 3 milyar € (%13,8) ile İtalya, 2,2 milyar € (%10,2) ile Hollanda ve 1,9 milyar € (%8,9) ile İngiltere izlemiştir. En az yararlanan ülkelerin başında 2 milyon € ile Lüksemburg gelirken onu 30 milyon € ile Portekiz takip etmiştir. 2006 yılında Birliğe üye ülkelere 49,8 milyar Garanti Bölümü harcamalarından pay verilmiş olup en yüksek payı 10 milyar € ve %20,1'lik payı ile yine Fransa alırken 6,7 milyar € (%13,3) ile İspanya, 6,5 milyar € (%13,1) Almanya 5,4 milyar € (%10,9) İtalya ve 4,3 milyar € (%8,5) ile İngiltere izlemiştir. Birliğe üye diğer ülkelerin payları ise %1-4 arasında değişmektedir. FEOGA Garanti Bölümü harcamalarından en yüksek payı Birliği kuran ve Birlik bütçesine en yüksek katkı sağlayan ülkelerin aldıkları görülmektedir.

Tablo 14: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan FEOGA Garanti Bölümü Harcamaları (Milyon Euro) ve Toplam Harcamalar İçindeki Payları (%).

	1986- EU12	%	2004- EU25	%	2005	%	2006	%
Belçika	978,4	4,4	1.072,7	2,4	1.034,5	2	943,7	1,9
Çek Cum.	-	-	168	0,4	463,8	0,9	517,3	1
Danimarka	1.063,2	4,8	1.217,1	2,7	1.224,9	2,4	1.162,2	2,3
Almanya	4.400,6	19,9	6.033,7	14	6.503,1	13	6.543,4	13
Estonya	-	-	45,8	0,1	77,4	0,2	87,7	0,2
İrlanda	1.212,9	5,5	1.829,6	4,1	1.806,2	3,6	1.723,2	3,5
Yunanistan	1.386,9	6,2	2.777,6	6,3	2.754	5,4	3.070,6	6,2
İspanya	271,4	1,2	6.319,3	14	6.406,5	13	6.654,5	13
Fransa	5.440,3	24,6	9.389,1	21	9.968,9	20	10.044,6	20
İtalya	3.067,8	14	5.022,5	11	5.499,7	11	5.461	11
Kıbrıs	-	-	22,2	0	58,8	0,1	50,9	0,1
Letonya	-	-	98,7	0,2	137,5	0,3	160,7	0,3
Litvanya	-	-	147,9	0,3	291,2	0,6	346,1	0,7
Lüksemburg	2	0,01	37,6	0,1	45	0,1	44,7	0,1
Macaristan	-	-	181,7	0,4	716,8	1,4	826,1	1,7
Malta	-	-	9,1	0	9,9	0	11,2	0
Hollanda	2.276,5	10,3	1.291,9	2,9	1.256,3	2,5	1.209,6	2,4
Avusturya	-	-	1.141,9	2,6	1.235,7	2,4	1.271,5	2,5
Polonya	-	-	873,1	2	1839	3,6	2.035	4,1
Portekiz	30,4	0,1	823,3	1,9	891,9	1,8	946,4	1,9
Slovenya	-	-	84,7	0,2	127,3	0,3	142,6	0,3
Slovakya	-	-	120,9	0,3	247,5	0,5	294	0,6
Finlandiya	-	-	868,8	2	902,9	1,8	817,1	1,6
İsveç	-	-	849,1	1,9	956,3	1,9	923,9	1,9
İngiltere	1.983	8,9	3.986,6	9	4.215	8,3	4.287,2	8,6
Diğer	-	-	-	-	1.965,1	3,9	293,3	0,6
Toplam	22.113	100	44.412	100	50.675	100	49.865	100

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

FEOGA bütçesi içinde Garanti Bölümü harcamalarının payı oransal olarak yıllar itibariyle azalma göstermiş olup; bunun sebebi 1992 yılında gerçekleştirilen Mac Sharry reformları çerçevesinde Birliğin dışı karşı tarımsal ürünlerde izlediği sıkı korumacı politikalarından vazgeçmesidir. Bunun sonucu olarak fazla harcama gerektiren tarımsal ürün gruplarına yapılan tarımsal desteklemeler azaltılarak Birlik bütçesine olan yükü hafifletilmiştir.

2.1.1.1.2. FEOGA Yönlendirme Bölümü

FEOGA'nın Yönlendirme Bölümü, Roma Antlaşmasınının 39. maddesinde sayılan ve OTP'nin hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik ortak eylemleri finanse etmek için oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle Yönlendirme Bölümü; tarımsal üretimde teknik ilerlemenin geliştirilmesi ile başta emek olmak üzere üretim faktörlerinden optimum düzeyde faydalanarak üretkenliğin artırılması ve tarımda verimliliğin artırılması, Birliğin geri kalmış bölgelerinin geliştirilmesi ve üreticilerin eğitilmesi amaçlarına hizmet eden yapısal nitelikli projelere mali destek sağlamaktadır. Üretim ve pazarlama Yönlendirme Bölümünün ilgilendiği alanlar olup bu çerçevede belirli üretim şekillerinin değişimini ve ürünlerin kalitesinde iyileşmeyi, belirli ürünlerin tüketiminin artırılması, dağıtım kanallarının iyileştirilmesine yönelik projelerin gerçekleştirilmesini sağlamak için tasarlanmıştır (Berntson, 1966: 11-12).

Söz konusu projeler için yardımlar Yönlendirme Bölümü tarafından peşin veya taksitler şeklinde ödenen sermaye yardımlarını kapsamakta olup toplam yatırımın %25'ini geçemez. Kendi sınırları dahilinde bir projenin geliştirildiği üye ülke yatırıma finansman sağlamakla da yükümlüdür. Proje üye ülke tarafından takdim edilmeli ve onaylanmalıdır. Projenin Yönlendirme Bölümünden yardım almak üzere onaylanmasından önce üç kriterin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu kriterlerden birincisi proje, OTP'ninde gerektirdiği üzere tarımsal adaptasyon ve oryantasyonunu yerine getirmek üzere tasarlanmalıdır. İkincisi projenin ekonomik etkilerinin sürekli olacağına dair teminat verilmelidir. Üçüncü olarak da proje AB'nin bir parçasını oluşturmak zorundadır. Düzenlemelere göre projelerde öncelik ise AB kapsamındaki bölgesel ekonomik gelişim planının ayrılmaz bir parçası olarak tasarlanan projelere verilmesini şart koşmaktadır (Berntson, 1966: 12-13).

Yönlendirme Bölümünden ödenen miktarlar Garanti Bölümüne göre çok daha düşüktür. Birlik ilk yıllarda garanti harcamalarının aksine, Yönlendirme harcamalarının ancak %25 oranında finanse ederken, bu oran İspanya ve Portekiz'in Birliğe üye olmasıyla birlikte %75'lere kadar yükselmiştir. Yönlendirme Bölümü orta ve uzun dönemde tarım sektöründeki yapısal uyumu sağlamaya çalışmaktadır (Karluk, 1995: 122).

FEOGA Yönlendirme Bölümün işlevlerini dört grup altında özetleyebiliriz bunlar (Özgüven, 1982: 124-125):

- Üretim Koşullarını Geliştirmek ve Tarımsal Yapıyı Değiştirmek: Tarım sektörüne üretim tekniği yardımları yaparak üretim faktörlerinin daha verimli ve optimum kullanımını sağlar ve OTP'nin gelişmesine katkıda bulunur. Böylece verimlik artmış bunun sonucu olarak tarımsal nüfus %8 oranında azalmıştır.
- Tarımsal Üretimin Yönünü Belirlemek: Tüketicilerin satın alma gücünü artırarak tarım ürünleri talebinin dağılımı değiştirmek, daha iyi ve kaliteli ürünlerin satılmasını ve gelir dağılımı düzenlemek amacıyla finansal yardımda bulunur. Böylece et meyve ve sebze gibi daha kaliteli ürünlerin talebi artacak; buna mukabil tahıl ve nişastalı maddelerin talebi azalacaktır. İşte tarım üreticisine bu değişmeye uyabilmesi bakımından da (bazı ürünlerin üretimini değiştirmek) yardım edilecektir.
- Ürünlerin Pazarlanmasını Kolaylaştırmak: Tarımsal ürünlerin pazarlanması, bu ürünlerin özelliklerinden dolayı önemlidir. Çünkü ürünlerin daha kolay mübadele edilebilmeleri için büyük silolar, depolar inşa etmek, satış mağazaları açmak gibi yatırımların yapılması gereklidir.
- Tarım Pazarlarını Geliştirmek: Bu fonksiyon tarım ürünleri tüketimini artırmak için yeni pazarlar bulmak veya yeni tüketim yolları aramaktan ibarettir. Tarımsal Pazarlar gerek Birlik içinde gerekse Birlik dışında olmak üzere iki biçimde genişletilebilir. Birlik içi pazarların genişletilmesi nüfusa ve gelire bağlıdır. Aynı zamanda bu ürünlere olan talebi canlandıracak bazı değişik yöntemler bulunabilir. Birlik dışı pazarların genişletilmesi, dış talep elastikiyetine ve ülkelerin kendi üreticilerini koruma politikasına bağlıdır.

FEOGA Yönlendirme Bölümü Hedef 1, Hedef 5a, Hedef 5b ve Hedef 6 kapsamındaki projelerin finansmanında da kullanılmakta olup bu kapsam; kalkınmada geri kalmış bölgelerin yapısal uyum ve gelişmesinin desteklenmesi (Hedef 1), tarım ve ormancılıkta üretim ve işleme yapılarının düzenlenmesi (Hedef 5a), kırsal alanlarda ekonomik çeşitliliğin teşvik edilmesi (Hedef 5b) ve nüfus yoğunluğu az olan bölgelerin yapısal düzenlemelerinin ve kalkınmasının desteklenmesi şeklinde belirtilebilir (Baysuğ, 2010: 30).

Karmaşık ve anlaşılması güç olan hedef bölge seçimleri Gündem 2000 reformuyla basitliğin sağlanması amacıyla yapısal fonların öncelikli hedefleri üçe indirilmiştir.

Bu bağlamda Yönlendirme Bölümü tarafından finanse edilen başlıca projeler genel olarak şunlardır (European Community: 9);

- Tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlama yatırımlarının desteklenmesi,
- Çiftliklerin modernizasyonu,
- Dağ tepe gibi az tercih edilen tarımsal alanların desteklenmesi,
- Bazı az gelişmiş bölgelerde (Birliğin güneyi) tarımsal alt yapı, sulanma, ağaçlandırma için destekler,
- Şarap planlaması için üzüm bağlarının yeniden organizasyonu ve/veya diğer ürünlere dönüştürme,
- Su ürünleri ve Balıkçılığın gelişmesi ve modernizasyonu ve yeniden yapılandırılması,
- Özellikle pek tercih edilmeyen bölgelerin gelişmesi için Birlik fonları kapsamında entegre faaliyetlerin desteklenmesi,
- Tarımsal danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla belirli bölgeler için özel yardımlar,
- Üretici örgütlerine yardımlar,
- Hayvan hastalıkları ile ilgili tedbirler,
- Çiftliklerde özel ormancılık planlaması için yardımlar.

Yukarıda ifade edilen projelerden yararlanabilmek için projelerin Roma antlaşmasında çerçevesi çizilen OTP amaçlarını gerçekleştirecek nitelikte olması, projelerin genel ekonomiyi etkileyecek yan etkilerinin de göz önünde bulundurularak hazırlanması gerekmektedir. Örneğin projelerde insan unsuru ön plana çıkarılması Yönlendirme Bölümü projelerinden destek sağlanması daha öncelikli hale gelebilmektedir. Tüzüğün 17/64 md.20/II ye göre Yönlendirme Bölümü projelerin finansmanının %25 ile %40 oranına kadar destek sağlamaktadır. Ayrıca söz konusu projelerin aynı zamanda Birliğe üye ülkelerin hükümetleri tarafından da onaylanması gerekmektedir. Tablo 15’de AB’ye üye ülkeler tarafından kullanılan FEOGA Yönlendirme Bölümü harcamaları ve payları görülmektedir.

Tablo 15: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan FEOGA Yönlendirme Bölümü Harcamaları (Milyon Euro) ve Toplam Harcamalar İçindeki Payları (%).

	1986- EU12	%	2004- EU25	%	2005	%	2006	%
Belçika	15,9	1,6	10	0,3	8,1	0,2	8,6	0,2
Çek Cumhuriyeti	-	-	38,8	1,1	55,6	1,4	75,3	1,8
Danimarka	23,4	2,4	2,8	0,1	3,1	0,1	3,5	0,1
Almanya	103,6	11	512,5	14	511,3	13	552,4	13
Estonya	-	-	13,1	0,4	18,6	0,5	25,1	0,6
İrlanda	79	8,1	26	0,7	20,9	0,5	26,2	0,6
Yunanistan	139,5	14	515,6	14	521,9	13	505,9	12
İspanya	86,5	8,9	874,2	24	935,2	24	927,7	22
Fransa	209,1	22	133,6	3,6	137,1	3,5	143	3,4
İtalya	154,2	16	571,6	16	580,4	15	586,7	14
Letonya	-	-	24	0,7	33	0,8	34,8	0,8
Litvanya	-	-	32	0,9	41,8	1,1	49,2	1,2
Lüksemburg	0,8	0,2	0,4	0	0,4	0	0,4	0
Macaristan	-	-	73,1	2	104,4	2,6	135,3	3,2
Hollanda	22,1	2,3	14,2	0,4	17,5	0,4	18,8	0,4
Avusturya	-	-	19,3	0,5	20,6	0,5	21,8	0,5
Polonya	-	-	278,6	7,6	398,2	10	515,9	12
Portekiz	32,8	3,4	331,5	9,1	341,4	8,6	326,3	7,8
Slovenya	-	-	5,5	0,2	7,9	0,2	10,2	0,2
Slovakya	-	-	42,3	1,2	60,5	1,5	78,3	1,9
Finlandiya	-	-	42,8	1,2	44,6	1,1	44,8	1,1
İsveç	-	-	23,4	0,6	24,9	0,6	25,6	0,6
İngiltere	103,8	11	74	2	70,7	1,8	69,5	1,7
Diğer	-	-	58,8	0,1	81,6	0,2	91,8	0,2
Toplam	971,7	100	3.362,1	100	3.964,9	100	4.193,1	100

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

Tarımın yapısal sorunlarının giderilmesi için oluşturulan bu fon 1981 yılında 725 milyon € iken ilerleyen yıllarda artırılmış ve 2004 yılında 3,4 milyar € olurken 2006 yılında ise 4,2 milyar €'ya kadar yükseltilmiştir. 1986 yılında FEOGA Yönlendirme Bölümü bütçesinden 971 milyon € Birliğe üye ülkeler tarafından kullanılmıştır. Aynı yıl içinde 209 milyon € ve %21 pay ile Fransa Yönlendirme Bölümü bütçesinden en fazla yararlanan ülke olmuştur. Fransa'yı 154 milyon € (%15,8) ile İtalya, 139 milyon € (%14,3) ile Yunanistan takip etmektedir. 2006 yılında ise Yönlendirme Bölümünden Birliğe üye ülkelere 4,2 milyar € yardım yapılmıştır. Bu yardımlardan en fazla yararlanan ülke 928 milyon € (%22,1) ile İspanya olurken onu

587 milyon € (%14) ile İtalya 552 milyon € (13,2) ile Almanya 516 milyon € (12,3) ile Polonya 506 milyon € (%12,1) Yunanistan ve 326 milyon € (%7,8) ile Portekiz izlemiştir. Birliğe üye diğer ülkelerin payları ise %1-3 arasında değişmektedir.

FEOGA Yönlendirme Bölümü Fonu 2007 yılında kaldırılmış yerine ise European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu kurulmuştur.

2.1.2. Avrupa Tarımsal Garanti Fonu

1965 yılında FEOGA bütçesinin tamamı Garanti Bölümüne harcanırken 1968 yılından itibaren Yönlendirme Bölümüne de çok az pay ayrılmaya başlanmıştır. Ancak uzun yıllar FEOGA'nın yaklaşık %90'ından fazlası Garanti Bölümü oluşturmuştur. Garanti Bölümü ile Yönlendirme Bölümü arasındaki bu dengesizlik Birliğe üye ülkeler tarafından sürekli tartışma konusu yapılmıştır (Dinler, 2014:357).

Bu bağlamda Avrupa Birliği tarafından OTP reformları çerçevesinde tarımsal harcamaların finansmanında kullandığı FEOGA'nın yapısında değişikliğe giderek bu fonun görevlerini yerine getirmek üzere iki yeni fon oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi Avrupa Tarımsal ve Garanti Fonu (EAGF), ikincisi Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD) dur. Avrupa Tarımsal ve Garanti Fonu, 1962 yılında 25 no'lu Tüzükle kurulan FEOGA'nın yerine 21 Haziran 2005 yılında 1290/2005 Konsey Tüzüğüne istinaden 1 Ocak 2007 yılında kurulmuştur.

Bu fonun kurulmasıyla birlikte tarım sektöründe yapısal harcamaların finansmanında kullanılan FEOGA Yönlendirme Bölümü Fonu ortadan kalkmıştır. Bu fonlardan EAGF tarımsal destekleri finanse ederken, EAFRD kırsal kalkınmayı finanse etmekte kullanılmaktadır. Bu iki fonun kurulması ile birlikte OTP iki sütunlu bir yapıya kavuşmuştur. Bu yapılardan birinci sütunda (Pillar 1) direkt ödemeler, ihracat iadeleri, depolama yardımları gibi destekler yer alırken, ikinci sütunda (Pillar 2) ise kırsal kalkınma amaçlı destekler yer almaktadır.

Ortak Tarım Politikasının finansmanı kapsamında 21 Haziran 2005 yılında 1290/2005 no'lu Konsey düzenlemesinin Genel Hükümler ana başlığı altında EAGF harcamaları madde 3'ün 1. ve 2. fıkrasında EAGF'nin hangi tür harcamaları finanse edeceği belirtilmiştir. Bu çerçevede:

- Üçüncü ülkelere yapılan tarımsal ürün ihracatına yönelik ödemeler,
- Tarımsal piyasaların düzenlenmesine yönelik müdahale önlemleri,
- OTP çerçevesinde çiftçilere ödenen doğrudan ödemeler,
- Birlik içinde ve Birlik dışındaki piyasalar için üretim yapan çiftçiler için üye ülkeler tarafından uygulanan bazı bilgi ve teşvik tedbirlerine yönelik harcamalar
- Bitki sağlığı tedbirleri, hayvan hastalıklarının kontrol ve eradikasyonu programları, veterinerlik, hayvan yemleri ve gıda malzemeleri kontrolleri ve özel veterinerlik tedbirlerine Topluluğun mali katkısı,
- Uluslararası örgütler ya da Komisyon yoluyla tarımsal üretimin doğrudan teşvik edilmesi,
- Tarımda genetik kaynakların toplanması ve kullanımı, karakterize edilmesi ve korunması Komisyon mevzuatının gerektirdiği tedbirler,
- Çiftlik muhasebe sistemlerinin kurulması ve çalıştırılması,

Tablo 16’da AB’ye üye ülkeler tarafından kullanılan EAGF harcamaları ve harcama yüzdeleri görülmektedir. Tablo 16’ya göre 2007 yılında EAGF harcamaları olarak Birlik bütçesinden tarım sektörüne 41,7 milyar € harcama yapılmış iken 2010 yılında 43,6 milyar € ve tarım sektörüne yapılan harcamalar peyderpey artarak 2013 yılında ise 45,2 milyar €’ya kadar yükseldiği görülmektedir.

2007-2013 yılları arasında tarım sektörüne yapılan harcamaları Birliğe üye ülkeler açısından baktığımızda ise EAGF’den en yüksek payı 2007 yılında %21,9 (9,1 milyar €) ile Fransa’nın aldığını görüyoruz. Fransa’yı %14,1 (5,8 milyar €) ile İspanya, %13,5 (5,6 milyar €) Almanya, %11,5 (4,8 milyar €) ile İtalya ve %9,5 (3,9 milyar €) ile İngiltere izlemektedir.

2010 yılında yine % 20,4 (8,9 milyar €) ile Fransa EAGF fonundan en yüksek pay alan ülke olurken onu %13,6 ile İspanya (5,9 milyar €), %13,1 (5,6 milyar €) Almanya, %11,1 (4.852,7) ile İtalya, %7,7 (3,3 milyar €) İngiltere takip etmiştir.

2013 yılında ise gelenek bozulmamış yukarıda saydığımız beş ülke EAGF bütçesinden en fazla yararlanan ülkeler olmuşlardır. Söz konusu ülkelerin EAGF bütçesinden en fazla yararlanan ülke olmalarını normal karşılamak gerekecektir. Tablo 24’deki verileri incelediğimizde söz konusu ülkelerin ortak noktası AB bütçesinin oluşumunda en fazla katkı sağlayan sanayileşmiş ülkeler oldukları görülecektir.

Tablo 16: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan EAGF Harcamaları (Milyon Euro) ve Yüzdeleri.

	2007-EU27	%	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%	2012	%	2013-EU28	%
Belçika	769,2	1,8	747,9	1,8	717,6	1,7	679,3	1,6	637,5	1,5	649,6	1,5	645	1,4
Bulgaristan	0,2	0,0	178,3	0,4	225,7	0,5	293	0,7	316,6	0,7	425	1,0	537,5	1,2
Çek Cumhuriyeti	351,6	0,8	401,7	1,0	502,7	1,2	608,6	1,4	669,3	1,5	768,9	1,7	838,1	1,9
Danimarka	1.083,5	2,6	1.061,3	2,5	1.038,8	2,4	1.006,4	2,3	963,8	2,2	954,1	2,1	946	2,1
Almanya	5.646,2	13,5	5.704	13,7	5.715,3	13,3	5.697,9	13,1	5.518,8	12,7	5.443,8	12,3	5.355,1	11,8
Estonya	38,4	0,1	41,7	0,1	54,7	0,1	66,6	0,2	74,7	0,2	91,4	0,2	95,4	0,2
İrlanda	1.319,8	3,2	1.306,3	3,1	1.336,4	3,1	1.300,4	3,0	1.314,9	3,0	1.293,2	2,9	1.258	2,8
Yunanistan	2.681	6,4	2.553,8	6,1	2.594,4	6,0	2.504,7	5,7	2.425	5,6	2.416,4	5,4	2.346,2	5,2
İspanya	5.874,9	14,1	5.864,1	14,1	5.986,4	13,9	5.944,2	13,6	5.906,4	13,6	5.847,3	13,2	5.935,4	13,1
Fransa	9.172,4	22,0	8.946,9	21,5	8.920,1	20,7	8.908,8	20,4	8.762	20,1	8.642,4	19,5	8.601,9	19,0
İtalya	4.804,1	11,5	4.660,6	11,2	4.930	11,5	4.852,7	11,1	4.806,5	11,0	4.787	10,8	4.662,3	10,3
Letonya	54,8	0,1	63,3	0,2	80,7	0,2	96,8	0,2	109,3	0,3	126,8	0,3	148,4	0,3
Litvanya	168,2	0,4	173,9	0,4	218	0,5	268,2	0,6	279,8	0,6	330,4	0,7	357,2	0,8
Lüksemburg	36,8	0,1	35,3	0,1	35,5	0,1	36	0,1	34,8	0,1	35	0,1	34,3	0,1
Macaristan	473,2	1,1	513,6	1,2	758	1,8	955	2,2	1.053,5	2,4	1.144,1	2,6	1.272	2,8
Hollanda	1.110,2	2,7	977,4	2,3	1.077,4	2,5	1.022,5	2,3	942,1	2,2	927,5	2,1	905,6	2,0
Avusturya	746,8	1,8	741,6	1,8	747	1,7	743,8	1,7	745,9	1,7	743,9	1,7	730	1,6
Polonya	1.209,5	2,9	1.453,3	3,5	1.749,7	4,1	2.058,6	4,7	2.483,2	5,7	2.836,1	6,4	3.184,5	7,0
Portekiz	705,1	1,7	717,7	1,7	722,6	1,7	761,2	1,7	769,5	1,8	775,6	1,7	769,4	1,7
Romanya	6,9	0,0	474	1,1	596,2	1,4	670,8	1,5	797,2	1,8	1.022,3	2,3	1.206,8	2,7
Slovenya	49	0,1	61,8	0,1	77,1	0,2	91	0,2	108,8	0,2	125,3	0,3	138,8	0,3
Slovakya	157,6	0,4	165,2	0,4	220,4	0,5	274,3	0,6	297,7	0,7	332,6	0,7	363,5	0,8
Finlandiya	585,8	1,4	559,9	1,3	574,6	1,3	598,3	1,4	497,2	1,1	550,4	1,2	541,5	1,2
İsveç	758,9	1,8	745,1	1,8	751,8	1,7	739,5	1,7	700,9	1,6	713,2	1,6	701,9	1,6
İngiltere	3.950,8	9,5	3.494,9	8,4	3.333,8	7,8	3.375,4	7,7	3.322,2	7,6	3.351,7	7,6	3.331,3	7,4
TOPLAM	41.784,4	100,0	41.674,3	100,0	43.007,3	100,0	43.602,1	100,0	43.584,6	100,0	44.385,8	100,0	45.235	100,0

Kaynak:EU Budget, Financial Reports.

2003 yılında tarımsal destekleme sistemindeki reform kapsamında çiftçilere verilen desteğin büyük bir kısmının üretimle bağlantısı kesilmiş sınırsız üretimi teşvik eden üretime bağlı destekleme sistemini terk ederek, üretimden bağımsız (decoupled) bir Tek Ödeme Planının (Single Farm Payment) uygulanmasına geçilerek çiftçilerin piyasaya yönelik üretim yapmalarının teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Beşirov, 2003; 39). Tek ödeme planı Birliğe üyesi ülkelerin çiftçilerinin yararlanmakta olduğu doğrudan ödemelerin birçoğunun yerini almıştır. Bu uygulama ile çiftçilerin daha rekabetçi bir üretim politikası izleyecekleri ve bu sayede OTP'nin mali yükünün azalacağı hedeflenmiştir. Tek ödeme planı 1 Ocak 2005 yılında yürürlüğe girmiş ancak birliğe yeni giren üye ülkelerin tarımsal koşullara intibakının sağlanması için 2007 yılına kadar ek süre verilmiştir.

Tarımsal desteklerin üretimden bağımsız tek bir ödeme şeklinde verilmesinde Birliğe üye devletler için iki istisna öngörülmüştür. Bunlardan birincisi, mevcut uygulama kapsamında bazı tarımsal desteklerin bir kısmının üretimle bağlantılı olarak verilmeye devam etmesi; ikincisi de Birliğe üye ülkelerin bazı sektörler için, kendilerine tahsis edilen toplam ödeneğin %10'una kadar ek destek ödemesi yapabilmeleridir. 2004 ve 2007 yılında Birliğe yeni üye ülkelerin AB destekleme sistemi mekanizmaları konusunda tecrübelerinin olmamasından dolayı "Tek Alan Ödeme Planı" getirilmiştir. Tek Alan Ödeme Planı hektar başına sabit oranlı bir ödeme olup, ilgili ülkeye sağlanan toplam destek miktarının kullanılan tarımsal araziye bölünmesi ile hesaplanmaktadır (Kilit, 2013: 20).

FEOGA'nın ortadan kalkması yerine EAGF ile EAFRD'nin kurulmasıyla birlikte OTP'nin iki sütunlu bir yapıya dönüşmüştür. Birinci sütunda yer alan doğrudan ödemeler, ihracat iadeleri, depolama giderleri gibi destekler EAGF fonu tarafından finanse edilirken; ikinci sütunda yer alan kırsal kalkınmanın desteklenmesi EAFRD tarafından finanse edilmektedir. Birinci sütun içerisinde yer alan doğrudan yardımlar toplam yardımlar içerisinde çok geniş bir yer tutmaktadır. Birinci sütunda yer alan doğrudan yardımlar yıllar itibariyle Tablo 17'de gösterilmiştir.

Buna göre 2007 yılında AB bütçesinden OTP çerçevesinde EAGF'ye ayrılan 42,1 milyar €'luk fonun %88'inin (37 milyar €) doğrudan yardımlar olarak tarım sektörüne aktarıldığını, %10'nun (4,2 milyar €) tarımsal piyasalara müdahale amaçlı kullanıldığını bunun ise %7,8'inin (3,2 milyar €) bitkisel ürünlerde, %2,2'sinin de (935 milyon €) hayvansal ürünlerde piyasalara müdahale amaçlı olarak kullanıldığını görülmektedir.

Tablo 17: Yardımların Türüne Göre EAGF Harcamaları (Milyon Euro).

SEKTÖR	2007		2008		2009		2010		2011		2012		2013	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
A.DOĞRUDAN YARDIMLAR														
1.ÜRETİMDEN BAĞIMSIZ DOĞRUDAN YARDIMLAR	30.369,00	%72.1	31.414,40	%74.5	32.794,10	%75.5	33.825,00	%76.7	36.830,40	%83.8	37.666,50	%84.1	38.842,20	%85.6
- Tek Ödeme Planı	28.119,30	%66.8	28.233,80	%66.9	28.805,60	%66.3	29.070,90	%66.0	31.081,80	%70.7	31.080,50	%69.5	31.393,90	%69.3
- Tek Alan Ödemesi Planı	2.083,00	%4.9	2.974,40	%7.1	3723,4	%8.6	4.460,90	%10.1	5.084,30	%11.6	5.915,70	%13.2	6.681,20	%14.7
- Şeker Ödemeleri	166,7	%0.4	206,2	%0.5	252,9	%0.6	281	%0.6	270,2	%0.6	281,2	%0.6	280,1	%0.6
- Meyve ve Sebze Ödemeleri					12,2	%0.0	12,2	%0.0	12,2	%0.0	12,3	%0.0	12,3	%0.0
- Özel Destekler (Madde 68)									381,9	%0.9	376,8	%0.8	463,2	%1.0
- Yumuşak Meyve Ödemeleri													11,5	%0.0
2.DİĞER DOĞRUDAN YARDIMLAR	6.260,80	%14.9	5.620,40	%13.3	5.777,60	%13.3	5.847,00	%13.3	3.347,00	%7.6	3.213,90	%7.2	2.816,00	%6.2
3.EK YARDIM MİKTARI	434	%1.0	533,7	%1.3	542,2	%1.2	3,7	%0.0	0,6	%0.0	0,6	%0.0	0,2	%0.0
DOĞRUDAN YARDIMLAR TOPLAMI	37.045,80	%88.0	37.568,50	%89.1	39.113,90	%90.0	39.675,70	%90.1	40.178,00	%91.4	40.880,00	%91.4	41.658,30	%92.0
B.TARIMSAL PİYASALARA MÜDAHALELER	4.205,90	%10.0	3.460,80	%8.2	3.176,50	%7.3	3.215,50	%7.3	2.575,40	%6.3	2.635,90	%5.9	2.452,20	%5.4
- Hububat	-133,30	%-0.3	-51,3	%-0.1	65,1	%0.1	135,1	%0.3	-156,2	%-0.4	41,9	%0.1	0,1	%0.0
- Şeker	455,5	%1.1	475,6	%1.1	147	%0.3	10	%0.0	2,2	%0.0	-0,2	%0.0	0,1	%0.0
- Zeytin Yağı	64,40	%0.2	45,1	%0.1	54,5	%0.1	53,2	%0.1	44,2	%0.1	55,3	%0.1	60,9	%0.1
- Kurutulmuş Yem Bitkileri & Tahıl Bakliyat	154,1	%0.4	136,1	%0.3	126,6	%0.3	121,6	%0.3	141,2	%0.3	99	%0.2	0	%0.0
- Tekstil Bitkileri	20,00	%0.0	21	%0.0	21,1	%0.0	28,8	%0.1	30,3	%0.1	25,2	%0.1	17,1	%0.0
- Meyve Ve Sebzeler	1.249,90	%3.0	1.153,00	%2.7	793,7	%1.8	836,7	%1.9	1.127,90	%2.6	1.071,20	%2.4	1.138,10	%2.5
- Bağcılık Sektörü Ürünleri	1.453,10	%3.4	1.170,00	%2.8	1.311,70	%3.3	1.309,20	%3.0	1.104,30	%2.5	1.072,00	%2.4	1.044,20	%2.3
- Tütün	7,60	%0.0	6,3	%0.0	1,1	%0.0	0,7	%0.0	0,4	%0.0				
- Diğer Bitkisel Ürünler	-0,70	%0.0							2,3	%0.0	2,3	%0.0	2,3	%0.0
1.BİTKİSEL ÜRÜNLER	3.270,50	%7.8	2.955,80	%7.0	2.520,60	%5.8	2.495,30	%5.7	2.296,40	%5.7	2.366,70	%5.3	2.262,60	%5.0
- Süt Ve Süt Ürünleri	638,20	%1.5	148,00	%0.4	370,6	%0.9	529,1	%1.2	5,10	%0.0	67,00	%0.1	70,30	%0.2
- Sığır Ve Dana	98,30	%0.2	47,20	%0.1	59,3	%0.1	24,6	%0.1	55,60	%0.1	37,30	%0.1	6,50	%0.0
- Domuz Eti & Kanatlı Hayvanlar(Yumurta)	173,80	%0.4	258,90	%0.6	196,5	%0.5	136,1	%0.3	188,30	%0.4	134,40	%0.3	80,50	%0.2
- Balık	25,10	%0.1	51,80	%0.1	29,4	%0.1	31.	%0.1	30,00	%0.1	30,50	%0.1	32,20	%0.1
2.HAYVANSAL ÜRÜNLER	935,40	%2.2	505,00	%1.2	655,9	%1.5	720,2	%1.6	279	%0.6	269,2	%0.6	189,6	%0.4
C.DİĞER	895,90	%2.1	1.165,00	%2.8	1.176,90	%2.7	1.161,90	%2.6	1.223,30	%2.8	1.232,40	%2.8	1.192,70	%2.6
D.KIRSAL KALKINMA	-26,80	%-0.1	-14,10	%0.0	-13,3	%0.0	-7,1	%0.0	-6,6	%0.0	-2,8	%0.0	-0,1	%0.0
TARIMSAL GARANTİ FONU HARCAMALARI TOPLAMI	42.120,80	%100.0	42.180,20	%100.0	43.454,00	%100.0	44.046,00	%100.0	43.970,10	%100.0	44.745,50	%100.0	45.303,10	%100.0

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

Tarımsal harcamaların %88'ini oluşturan doğrudan yardımlar ise üretimden bağımsız doğrudan yardımlar ve diğer doğrudan yardımlar olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. 2003 reformu çerçevesinde gündeme gelen ve 2007 yılında tam olarak yürürlüğe giren tek ödeme planı çerçevesinde tarımsal desteklerin üretimle bağlantısı kesilmiştir. Bu çerçevede 2007 yılında Birlik üyelerine yapılan desteklerin %66,8'i (28,1 milyar €) üretimden bağımsız olarak yapılan destekler niteliğindedir. Doğrudan yardımların sadece %14,9'u üretime bağlı olarak tarım sektörüne aktarılmıştır. Birliğe yeni üye ülkeler için geçici ve basitleştirilmiş gelir desteği planı olan tek alan ödemesi planı çerçevesinde ödenen yardımlar ise %4,9 (2 milyar €) olarak gerçekleşmiştir. EAGF bütçesinden doğrudan yardımlara aktarılan kaynaklar ve doğrudan yardımların EAGF bütçesi içindeki payı ilerleyen yıllarda sürekli artmıştır. 2010 yılında doğrudan yardımların EAGF içindeki payı %90,1 (39,1 milyar €), olurken 2011 yılında %91,4 (40,1 milyar €), 2012 yılında %91,4 (40,8 milyar €) ve 2013 yılında ise %92 (41,6 milyar €) olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yardımlar yıllara göre artarken üretimden bağımsız doğrudan yardımlar da artmış buna karşın üretimle ilişkilendirilen direk doğrudan yardımların azaldığı görülmektedir.

Tablo 17'ye göre 2010 yılında üretimden bağımsız doğrudan yardımlar EAGF bütçesi içinde %76,7'lik (33,8 milyar €) bir paya sahip iken 2013 yılında %85,6'ya (38,8 milyar €) yükselmiştir. Buna mukabil bazı ürünler açısından üretimle bağlantılı doğrudan destekler kısmen devam etmekte ve yıllar itibariyle bu desteklerin oranı giderek azaltılmıştır. Bu bağlamda üretimle ilişkilendirilen diğer doğrudan yardımların EAGF bütçesi içindeki payı 2010 yılında %13,3 (5,8 milyar €) iken 2013 yılında %6,2'ye (2,8 milyar €) düşmüştür. Bu durum reformlar çerçevesinde üretimle bağlantılı desteklemelerin azaltılması yolunda alınan kararların uygulamada da hayata geçtiğini göstermektedir.

Tablo 18'de AB'ye üye ülkeler tarafından kullanılan doğrudan yardımlar görülmektedir. Buna göre 2013 yılında AB üye ülkeler tarafından kullanılan doğrudan yardımlara baktığımızda ise 41,6 milyar € olan bütçeden Fransa %19,1 (7,9 milyar €) pay ile en fazla yararlanan ülke olmuştur. Fransa'yı %12,6 (5,2 milyar €) ile Almanya, %12,6 (5,2 milyar €) ile İspanya ve %9,5 (3,9 milyar €) pay ile İtalya takip etmektedir. 2013 yılında EAGF bütçesinden doğrudan yardım olarak aktarılan 41,6 milyar €'nun 38,8 milyar €su diğer bir ifade ile yaklaşık %93'ü üretimden bağımsız doğrudan yardımlar olarak birliğe üye ülkelere aktarılmıştır.

Tablo 18: 2013 Yılında AB'ne Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan Doğrudan Yardımlar (Milyon Euro).

	Üretimden Bağımsız Doğrudan Yardımlar		Diğer Doğrudan Yardımlar		Ek Yardım		Toplam	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Belçika	475,337	1,22	91,501	3,25	0,0	0	566,838	1,36
Bulgaristan	467,299	1,2	27,138	0,96	0,0	0	494,437	1,19
Çek Cum.	793,169	2,04	30,952	1,1	0,0	0	824,121	1,98
Danimarka	925,841	2,38	13,326	0,47	-0,002	-1,16	939,165	2,25
Almanya	5.253,761	13,5	0,175	0,01	0,003	1,73	5253,939	12,6
Estonya	90,684	0,23	1,240	0,04	0,0	0	91,924	0,22
İrlanda	1.228,004	3,16	22,855	0,81	0,0	0	1250,859	3
Yunanistan	2.008,689	5,17	273,576	9,72	0,0	0	2282,265	5,48
İspanya	4.532,353	11,7	704,886	25	0,0	0	5237,239	12,6
Fransa	7.052,002	18,2	915,500	32,5	0,0	0	7967,502	19,1
İtalya	3.832,184	9,87	127,390	4,52	0,030	17,3	3959,604	9,5
Kıbrıs R.K	40,500	0,1	3,343	0,12	0,0	0	43,843	0,11
Letonya	127,880	0,33	5,033	0,18	0,0	0	132,913	0,32
Litvanya	332,448	0,86	13,134	0,47	0,0	0	345,582	0,83
Lüksemburg	33,737	0,09	0,0	0	0,0	0	33,737	0,08
Macaristan	1.157,945	2,98	45,448	1,61	0,0	0	1203,393	2,89
Malta	4,835	0,01	0,0	0	0,0	0	4,835	0,01
Hollanda	806,313	2,08	16,638	0,59	0,0	0	822,951	1,98
Avusturya	627,803	1,62	78,635	2,79	0,0	0	706,438	1,7
Polonya	2.664,846	6,86	104,658	3,72	0,0	0	2769,504	6,65
Portekiz	442,352	1,14	206,355	7,33	-0,005	-2,89	648,702	1,56
Romanya	1.049,354	2,7	37,460	1,33	0,0	0	1086,814	2,61
Slovenya	122,429	0,32	7,755	0,28	0,0	0	130,184	0,31
Slovakya	342,754	0,88	11,557	0,41	0,0	0	354,311	0,85
Finlandiya	483,762	1,25	48,065	1,71	0,0	0	531,827	1,28
İsveç	686,304	1,77	3,027	0,11	0,0	0	689,331	1,65
İngiltere	3.259,522	8,39	26,349	0,94	0,147	85	3286,018	7,89
TOPLAM	38.342,11	100	2.815.995	100	0,173	100	41.658,28	100

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

Üretimden bağımsız doğrudan yardımlardan Birliğe üye ülkeler itibariyle dağılımına baktığımızda %18,2 (7 milyar €) pay ile Fransa, %13,5 (5,2 milyar €) ile Almanya ve 11,7 (4,5 milyar €) pay ile İspanyanın en fazla yararlanan ülkeler olduğu

görülmektedir. Üretimle ilişkilendirilen diğer doğrudan yardımlara baktığımız da ise toplam doğrudan yardımlar içindeki payının 2003 reformları çerçevesinde arzulandığı gibi yaklaşık %7 gibi düşük bir seviye kaldığı görülmektedir.

Tablo 19: 2013 EAGF Harcamaları

	2013 Yılı EAGF Harcamaları	
	Tutar (Milyon Euro)	Yüzde (%)
İhracat İadeleri	62,38	% 0,14
Depolama Giderleri	25,10	% 0,05
Doğrudan Yardımlar	41.658,2	% 91,9
Diğer Harcamalar	3.556,3	% 7,85
Toplam	45.302,1	% 100

Kaynak: EU Budget, Financial Reports

Tablo 19’da EAGF harcamaları gösterilmektedir. OTP çerçevesinde sütun 1 de yer alan diğer desteklemelerden olan ihracat iadeleri 2013 yılında %0,14 (62,3 milyon €) ile depolama giderleri ise %0,05 (25,1 milyon €) ile çok küçük bir paya sahip olmasından dolayı ayrıntılı tablolara yer verilmemiştir.

2.1.3. Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu

2007 yılında AB-27 nüfusunun %56’sının üzerinde bir kısım kırsal alanda yaşamakta olup toplam alanının %91’ini kırsal alan oluşturduğundan, tarım ve ormancılık, arazi kullanımı, kırsal alanlarda doğal kaynakların yönetimi ve ayrıca kırsal toplulukların ekonomik yapıların çeşitlendirilmesi gibi faktörler AB açısından kırsal kalkınma için önemli bir yere sahiptir (European Commission).

AB’nin genişlemesi ile birlikte kırsal kalkınma politikalarının finansmanı için çeşitli finansal enstrümanlar kullanılmıştır. Kırsal kalkınmanın finansmanı için oluşturulan sistem 2000-2006 periyodunda oldukça karışık bir şekilde çalışmaktaydı. Sistem öylesine karışıktı ki Kırsal kalkınmanın finansmanı için farklı ülkeler ve dönemler için farklı finansman enstrümanları kullanılmaktaydı. Bölgesel şartlara bağlı olarak ya FEOGA’nın Garanti Bölümü ile ya da Yönlendirme Bölümü tarafından finanse edilmekteydi. FEOGA’nın Garanti Bölümü erken emeklilik, az gelişmiş bölgelerde, tarım-çevre tedbirlerinin ve tarım arazilerinin ağaçlandırılması

kapsamındaki destekleri kapsamaktaydı. Diğer kırsal kalkınma önlemleri hedef 1 kapsamına girenler FEOGA'nın Yönlendirme Bölümü ve 2000-2006 dönemleri için hedef 1 kapsamına girmeyen alanlar FEOGA'nın Garanti Bölümü tarafından finanse edilmiştir. 2007-2013 programlama döneminde önemli sadeleşmelere gidilerek AB-27 içinde kırsal kalkınma politikalarını finanse etmek için Avrupa Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu adı altında tek bir fon oluşturulmuştur (Avrupa Birliği, 2010: 10). FEOGA'nın ortadan kalkması ile birlikte OTP' iki sütunlu bir yapıya dönüşmüş olup birinci sütün bir önceki konuda ifade ettiğimiz üzere EAGF iken ikinci sütün 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde kırsal kalkınmanın finansmanı için oluşturulan EAFRD'dir.

EAFRD 21 Haziran 2005 tarihli 1290/2005 sayılı OTP'nin finanse edilmesine yönelik konsey tüzüğü çerçevesinde kurulmuş olup; 20 Eylül 2005 tarihli ve 1698/2005 sayılı tüzüğü ile de genel çerçevesi çizilmiştir.

20 Eylül 2005 tarihli ve 1698/2005 sayılı tüzük kapsamında AB-2'nin kırsal kalkınma politikasının temel hedefleri üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar (Official Journal, 2005);

- Yeniden yapılanma, geliştirme ve yeniliklerin desteklenerek tarım ve ormancılık alanında rekabet gücünün artırılması,
- Arazi yönetiminin desteklenmesiyle çevresel ve kırsal kesimin iyileştirilmesinin sağlanması,
- Kırsal alanlarda yaşam kalitesinin iyileştirilmesinin sağlanması ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesinin teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

1698/2005 sayılı tüzük kapsamındaki kırsal kalkınmaya yönelik amaçların gerçekleştirilebilmesi için uygulanacak tedbirler dört eksen altında toplanmıştır.

Eksen 1: Tarım ve Ormancılık sektörünün rekabet gücünün arttırılmasına yönelik tedbirler. Bunlar;

- Tarım gıda ve ormancılık sektörlerinde mesleki eğitim ve bilgi faaliyetleri,
- Genç çiftçilerin oluşturulması,
- Çiftçiler için erken emeklilik,
- Çiftçi ve orman sahipleri tarafından danışmanlık sisteminden yararlanmasının sağlanması,

- Çiftlik yönetimi,
- Tarımsal işletmelerin modernizasyonu,
- Ormanların ekonomik değerlerinin iyileştirilmesi,
- Tarım ve ormancılığa yönelik alt yapı çalışmalarının geliştirilmesi,
- Yeni ürünlerin geliştirilmesi, işleme, tarım gıda ve ormancılık sektörlerinde teknoloji için iş birliği,
- Doğal afetlerde zarar görmüş üretim potansiyellerinin onarmak veya önleme faaliyetlerini geliştirmek,
- Gıda planlamasına katılan çiftçilerin desteklenmesi,
- Üretici gruplarının desteklenmesi ve
- Birliğe yeni üye olmuş ülkelerin tarımsal işletmelerinin desteklenmesine yönelik tedbirler olup bu tedbirler eksen 1 çerçevesinde ele alınmıştır.

Eksen 2: Çevre ve Kırsal kesimin iyileştirmesine yönelik tedbirler;

- Tarım çevre ödemeleri,
- Hayvan refahı ödemeleri,
- Üretim dışı yatırım ödemeleri,
- Tarım arazisinin ilk ağaçlandırılması,
- Tarım dışı arazinin ilk ağaçlandırılması,
- Dağlık sahalarda çiftçilere doğal fiziki engel ödemeleri
- Tarım arazileri üzerinde tarım ormancılık tesislerinin kurulması da eksen 2 çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Eksen 3: Kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması ve ekonominin çeşitlendirilmesine yönelik tedbirler;

- Tarım dışı faaliyetlerin çeşitlendirilmesi,
- Mikro işletmelerin teşvik edilmesi,
- Turizm faaliyetlerin çeşitlendirilmesi,
- Köylerin yenilenmesi ve kalkınması,
- Yerel kalkınma stratejilerinin hazırlanması.

Eksen 4: Lider (LEADER) yaklaşımına yönelik tedbirler: Bu tedbirleri eksen 1,2 ve 3 'te ifade edilen hedeflerden bir veya birkaçına ulaşmayı sağlayacak yerel kalkınma stratejilerin uygulanmasıdır.

Tablo 20'de AB'ye üye ülkeler tarafından kullanılan EAFRD harcamaları görülmektedir. Bu bağlamda kırsal kesim finansmanı için oluşturulan EAFRD fonundan AB'ne üye ülkelere yapılan fon aktarımlarına baktığımızda 2007 yılında 9,5 milyar € kaynak aktarılırken bu tutar 2010 yılında 14,4 milyar € 2013 yılında 14,7 milyar € olmuştur. 2007-2013 yıllarında kümülatif olarak kırsal kesimin finansmanı için 96,8 milyon € fon desteğinin sağlandığı görülmektedir. Kırsal Kesim finansmanı için oluşturulan EAFRD fonundan AB'ne üye ülkelere ise 2007 yılında 9,5 milyar € kaynak aktarılırken en fazla yararlanan ülke 1,9 milyar € (%20,9) ile Polonya olmuştur. Polonya'yı 1,1 milyar € (%12,5) ile Almanya takip ederken Belçika, Estonya, Kıbrıs kesimi, Lüksemburg, Hollanda %1'in atında yararlanan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2010 yılında Polonya'nın EAFRD fonundan yararlanma payı %13,3'e (1,9 milyar €) düşmekle birlikte yine de Birlik ülkeleri arasında birinci sırada yer alırken; Birliğe yeni katılan Romanya %11 ile (1,5 milyar €) ikinci sırada yer almıştır. Romanya'yı %9,3 ile (1,2 milyar €) Estonya ve %8,3 ile (1,1 milyar €) İtalya izlemiştir. 2007-2013 yıllarında EAFRD fonundan kümülatif olarak en fazla yararlanan ülkelere baktığımızda Polonya %14 ile (13,4 milyar €) ilk sırada yer alırken %9,5 ile (9,1 milyar €) Danimarka ikinci sırada yer almaktadır. Danimarka'yı %9,4 ile (9 milyar €) İtalya ve %8,5 ile (8,1 milyar €) Romanya takip etmektedir.

Türkiye'nin olası AB'ye üyeliği karşısında AB bütçesine yapacağı katkılar ve Birlik bütçesinden alacağı yardımlar DPT tarafından 2004 yılında yapılan modelleme ile ortaya konulmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda 2014 yılı için, AB bütçesine geleneksel Özkaynaklar kapsamında yaklaşık 1,5 milyar € ve 2020 yılında 2,6 milyar € tutarında kaynak aktaracağı tahmin edilmektedir.

AB'ye üye devletler KDV gelirlerinin yüzde 0,5'ini AB bütçesine katkı olarak aktarmaktadır. Bu varsayımla, Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda 2014 yılında AB bütçesine yaklaşık 255,4 milyon € ve 2020 yılında ise 455,5 milyon € tutarında KDV katkısı ödeyeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 20: AB'ye Üye Ülkeler Tarafından Kullanılan EAFRD Harcamaları (Milyon Euro)

	2007-EU27	%	2010	%	2011	%	2012	%	2013-EU28	%	(2007-2013)	(%)
Belçika	64	0,7	71,7	0,5	73,2	0,5	75,5	0,5	77,8	0,5	490,6	0,5
Bulgaristan	-	0,0	432,2	3,0	398,1	2,8	397,7	2,7	395,7	2,7	2.657,8	2,7
Çek Cum.	396,6	4,2	436,6	3,0	406,6	2,8	412,7	2,8	424,3	2,9	2.875,7	3,0
Danimarka	-	0,0	85,1	0,6	91,2	0,6	98,8	0,7	106,5	0,7	581,2	0,6
Almanya	1185	12,5	1.325,5	9,1	1.365,6	9,5	1.398,4	9,6	1.429,7	9,7	9.137,1	9,4
Estonya	95,6	1,0	104,7	0,7	104,6	0,7	108,9	0,7	113,3	0,8	728,3	0,8
İrlanda	373,7	3,9	381,2	2,6	351,7	2,4	352,3	2,4	351,5	2,4	2.510,8	2,6
Yunanistan	461,4	4,9	521,6	3,6	665,6	4,6	669	4,6	671,7	4,5	3.930,3	4,1
İspanya	15,8	0,2	1.450	9,9	1.227,6	8,5	1.256	8,6	1.284,3	8,7	8.100,3	8,4
Fransa	914	9,6	1.091,9	7,5	1.169,1	8,1	1.223,9	8,4	1.279	8,6	7.631,6	7,9
İtalya	660,8	6,9	1.295,2	8,9	1.403,6	9,7	1.422,9	9,8	1.441,2	9,7	9.040,5	9,3
Letonya	-	0,0	153,2	1,1	148,8	1,0	150,2	1,0	151,2	1,0	1.060,6	1,1
Litvanya	261	2,7	253,9	1,7	248	1,7	250,3	1,7	253,9	1,7	1.777,2	1,8
Lüksemburg	14,4	0,2	13,8	0,1	13,3	0,1	13,3	0,1	13,2	0,1	95,6	0,1
Macaristan	570,8	6,0	557,6	3,8	547,6	3,8	563,3	3,9	584,6	4,0	3.884,8	4,0
Hollanda	70,5	0,7	87,1	0,6	90,4	0,6	96,1	0,7	102,8	0,7	596,9	0,6
Avusturya	628,2	6,6	587	4,0	556,1	3,9	546	3,7	533	3,6	4.052,2	4,2
Polonya	1.989,7	20,9	1.935,9	13,3	1.860,6	12,9	1.857,2	12,7	1.851,1	12,5	13.486,2	13,9
Portekiz	535,5	5,6	592,6	4,1	582,6	4,0	586,7	4,0	589,9	4,0	4.085,0	4,2
Romanya	-	0,0	1401,6	9,6	1357,9	9,4	1359,1	9,3	1356,2	9,2	8.171,3	8,4
Slovenya	149,5	1,6	134,1	0,9	124,1	0,9	118,9	0,8	113	0,8	922,1	1,0
Slovakya	303,2	3,2	281,3	1,9	263	1,8	275	1,9	319,8	2,2	2.009,5	2,1
Finlandiya	332,3	3,5	314,1	2,2	298,5	2,1	294,4	2,0	288,6	2,0	2.169,2	2,2
İsveç	292,1	3,1	294,3	2,0	278,8	1,9	277,9	1,9	275,8	1,9	1.965,8	2,0
İngiltere	172,5	1,8	750,4	5,1	749	5,2	752,5	5,2	749,2	5,1	4.639,7	4,8
TOPLAM	9.513,3	100,0	14.587,5	100,0	14.408,3	100,0	14.589,3	100,0	14.789	100,0	96.844,1	100

Kaynak: EU Budget, Financial Reports.

AB bütçesine GSMH katkısı üye ülkelerin GSMH büyüklüğü ile ilişkilidir. Türkiye'nin AB bütçesine GSMH katkısı olarak 2014 yılında 3,1 milyar € ve 2020 yılında 5,6 milyar € kaynak aktaracağını söylemek mümkündür.

Bu çerçevede, Türkiye'nin AB bütçesine toplam katkısının 2014 yılında 4,9 milyar €, 2020 yılında ise 8,7 milyar € olması beklenmektedir. AB'ye üyeliğin ilk yıllarında Türkiye'nin AB bütçesine katkısının sınırlı kalacağı ancak, bu katkının ilerleyen yıllarda ekonomik büyümeyle birlikte artacağı öngörülmektedir.

AB tarım sektörünü OTP çerçevesinde FEOGA tarafından finanse etmekte olup Türkiye'nin olası üyelik durumunda alacağı destek miktarları şu şekilde hesaplanmıştır. Türkiye'nin FEOGA'nın Garanti Bölümünden alabileceği destek miktarı, tarımsal üretim değeri başına düşen tarımsal destek miktarı kullanılarak hesaplanmıştır. Bu durumda AB ortalaması kullanıldığında, Türkiye'nin FEOGA Garanti Bölümünden alabileceği destek miktarı 2014 yılında yaklaşık 6,4 milyar €, 2020 yılında ise, 7,4 milyar € olacağı tahmin edilmektedir.

FEOGA'nın Yönlendirme Bölümünden ise, proje bazlı tahsisatlar yapılmakta olup, bu kalemden elde edilebilecek destek miktarı büyük ölçüde ülkelerin AB standartlarına uygun proje geliştirilebilme kapasitesine bağlıdır. Tarımsal yapısı ve kırsal nüfusunun sorun ve beklentileri Türkiye'ye benzeyen İspanya, İtalya ve Fransa'nın Yönlendirme Bölümü kapsamında aldığı kaynağın ortalaması kullanıldığında, üyelikle birlikte Türkiye'nin Yönlendirme Bölümünden yıllık yaklaşık 1 milyar € kaynak alması mümkün görülmektedir.

AB Bütçesinde yer alan Yapısal Harcamalar kalemi altında, Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu aracılığıyla AB üyesi ülkelerin projeleri desteklenmektedir. 2014 yılında Türkiye'nin üye bir devlet olduğu varsayımı altında yapılan hesaplamalara göre, AB bütçesinden yapısal harcamalar kapsamında yaklaşık 4,4 milyar €, 2020 yılında ise 7,9 milyar € civarında olacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak olası Türkiye 2014 yılında AB bütçesine yaklaşık 5 milyar € katkıda bulunurken; 6.4 milyar €'su tarım 4.4 milyar €'su yapısal harcamalar olmak üzere toplam 10.8 milyar € AB bütçesinden pay alacaktır. 2020 yılında ise AB bütçesine yaklaşık 8.8 milyar € katkıda bulunurken; 7.4 milyar €'su tarım 7.8 milyar €'su yapısal harcamalar olmak üzere toplam 15.2 milyar € AB bütçesinden pay alacaktır. Görüldüğü üzere olası üyelikte Birlik bütçesinden en fazla tarım sektörü yararlanacaktır.

2.2. TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMANI

Türkiye’nin kırsal alanlarında temel faaliyet tarım olduğundan, finansal destek ve hizmetler çiftlikler ve tarım işletmeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Tarım sektörü çeşitli şekillerde finanse edilmekte olup temel destek türleri devletin doğrudan ödemeleri ve banka kredileridir. Doğrudan gelir ödemeleri merkezi bütçeden finanse edilmekte ve yıllık olarak ödenmektedir. Tarımsal kredi hizmetleri ise Bakanlıklar (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı) bankalar ve kooperatifler tarafından idame edilmektedir. Ziraat Bankası ve TTK tarımsal kredilerin ana tedarikçileri olmakla birlikte 2000’li yılların başından itibaren özel finansal kurumları da (özel bankalar, finansal kiralama şirketleri vb.) arzu edilen boyutta olmasa da tarım sektörleri için kredi kolaylıkları sunmaya başlamışlardır.

Türkiye’de tarımın finansmanı; bankacılık sektörünün tarım sektörüne verdiği krediler, Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin üyelerine vermiş oldukları krediler, devlet tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal destekler ve son olarak da tarımsal işletmelere yönelik alternatif finansman yöntemleri (finansal kiralama, factoring, vadeli işlemler) çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2.2.1. Türkiye’de Tarım Sektörünün Finansmanında Tarımsal Krediler

Türkiye gibi sermaye birikiminin yeterli olmadığı ülkelerde tarım sektöründe faaliyet gösteren gerek tarımsal işletmeler gerekse çiftçiler tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmek için zaman zaman kredi kullanmak mecburiyetinde kalabilmektedirler. Çalışmanın bu kısmında tarımsal işletmelerde tarımsal kredi ihtiyacını doğuran nedenler, tarımsal kredi çeşitleri ve kaynakları üzerinde durulmuştur.

2.2.1.1. Tarımsal Kredilere Genel Bakış

Eski dönemlerde tarım geçimlik yapıldığı için tarımsal üretim için sermaye ihtiyacı daha az ve bu yüzden kredi ihtiyacı da sınırlı kalmaktaydı. Zamanla tarım daha sermaye yoğun hale gelmiş ve daha fazla krediye ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır (Rane ve Deorukhkar, 2007: 5).

Bir tarım işletmesinin sermaye ihtiyacı tarımsal işletmenin büyüklüğü ve teknoloji kullanımı ve genel ekonomik faaliyetlere bağlı olarak değişmektedir.

Tarımsal işletmeler her zaman yeterli bir sermayeye sahip olamamaktadırlar. Tarımsal üretim faaliyetlerinin düzenli, sürekli ve etkin olarak yürütülmesi, gerekli tarımsal yatırımların yapılmasına bağlıdır. Bu yatırımların gerçekleştirilebilmesi için tarım sektöründe sermaye büyük önem kazanmaktadır. Ancak, bazı ürünler yılda bir kez satılabilmekte, buna karşılık bir yıl boyunca harcama yapılmakta dolayısıyla tarım sektöründe sermaye birikimi yapılamamakta, kullanılabilir sermaye miktarı çoğu zaman yetersiz kalmaktadır (TZOB, 2010: 121). Bu durumda öz sermayesi yetersiz olan işletmelerin, tarımsal üretim faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için tarımsal girdilerin satın alınması, işletmelerini büyütebilme, teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmesi ve yeni yatırımlar gerçekleştirebilmeleri için dış kaynaklara bunların içerisinde de önemli bir paya sahip olan kredilere ihtiyaçları bulunmaktadır. Ayrıca tarım işletmelerinde; doğal afetler, haşere ve hayvanların verdiği zararlar, tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olması, tarım sektöründe gelir seviyesinin düşük olması da tarımsal kredilere olan ihtiyacı artırmaktadır.

Yeterli öz sermayeye sahip olmayan tarımsal üreticilerin zamanında ve yeterli miktarda üretim yapabilmeleri, tarımsal girdilerin sağlanması ve yeni yatırımların aksatmadan sürdürebilmesine ve uygun şartlarda tarımsal krediler ile desteklenmelerine bağlıdır. Bu nedenle, tarımsal politikaların en önemli unsurlarından olan tarımsal kredilerin istenilen zamanında ve yeterli tutarda kullanılabilmesi tarımsal üreticiler için büyük önem arz etmektedir (Erdoğan, 2002: 111).

Bu bağlamda tarımsal krediler, “tarımsal ürünlerin üretilmesi, işlenmesi, değerlendirilmesi depolanması, bozulmadan saklanması ve pazarlanmasına, üretimi geliştirici bilgi ve teknolojiye yararlanmasına yönelik her türlü yatırım ve işletme harcamaları ile bir bölge veya ürüne yönelik özel projelerin finansmanına yönelik açılan kredilerdir” şeklinde tanımlayabiliriz (Aksu, 2012: 52-53).

Bir başka ifadeyle tarımsal krediler, “her çeşit gerçek tarımsal işletme sahiplerinin üretim faaliyetlerini temin, iyileştirme veya çoğaltmak amacıyla çeşitli üretim araçlarını elde etmek ve çeşitli şekildeki işletme ve tesis-ekipman masraflarını karşılama konusunda öz sermayenin yeterli olmadığı durumlarda nakit sermayeyi tamamlamak için doğrudan doğruya üretimde kullanılmak zorunda kaldıkları ekonomik fayda ve etkisi kısa veya uzun süren yabancı kaynaklardır” (Erdaş, 2012: 52).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere tarımsal krediler tarımsal faaliyetin hemen hemen tüm aşamalarında ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaç zamanında ve yeterli miktarda karşılanmadığı zaman tarımsal üretim sekteye uğramakta üretim

azalmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak tarımsal işletmeler küçülmeye gitmekte istihdam yaratılamamakta ayrıca da iç ve dış talep karşılanamamakta ve tarımsal ihracat düşmekte ve tarım sektörünün iktisadi kalkınmaya olan katkısı azalmaktadır. Tablo 21’de tüm bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler ve toplam krediler içindeki payı gösterilmektedir.

Tablo 21: Tüm Bankalar Tarafından Tarım Sektörüne Verilen Krediler ve Toplam Krediler İçindeki Payı (Milyar TL)

Yıllar	Tarım Sektörü Kredileri	Tarım Sektörü Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı (%)	Toplam Krediler
2004	5,2	5,3	99,3
2005	7,2	4,6	156,4
2006	8,2	3,8	218,9
2007	10,6	3,7	285,6
2008	13,5	3,7	367,4
2009	15,8	4,0	392,6
2010	23,3	4,4	525,8
2011	31,2	3,3	962,8
2012	32,9	4,1	794,7
2013	36,8	3,5	1.047,4
2014	46,2	3,7	1.240,7
2015	61,7	4,2	1.484,8

Kaynak: BDDK (İnteraktif Bültenler), 2016.

Buna göre Türkiye’de faaliyet gösteren tüm bankaların tarım sektörüne vermiş olduğu krediler 2004 yılında 5,2 milyar TL iken tarım sektörü kredilerinin toplam krediler içindeki payı %5,3 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında tarımsal krediler 4,4 kat artarak 23,3 milyar TL’ye yükselmiş ancak toplam krediler içindeki payı %4,4’e gerilemiştir. 2015 yılında ise tarımsal krediler 61,7 milyar TL olmuş fakat toplam krediler içindeki düşüş devam etmiş ve %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Tabloyu incelediğimizde 2004-2015 yılları arasında krediler yaklaşık 15 kat artmış ancak tarımsal kredi artışı daha yavaş hızla 11,7 kat artmıştır. Bu durum bankaların riskli buldukları tarım sektörüne tarımsal kredi vermek hususunda yeterince cesur davranmadıklarını göstermektedir.

Tablo 22’de Türkiye’de tarımsal kredilerin sahiplik durumuna göre - kamu sermayeli bankalar, yerli özel sermayeli bankalar ve yabancı bankaların - sektör içindeki payları görülmektedir.

Tablo 22: Bankaların Sahiplik Durumuna Göre Tarımsal Kredilerin Sektör Kredileri İçindeki Payı (%)

Yıllar	Kamu Sermayeli Bankalar	Yerli Özel Bankalar	Yabancı Bankalar
2004	78,4	20,7	0,9
2005	74,8	22,7	2,5
2006	66,3	27,1	6,6
2007	62,5	28,4	9,2
2008	62,4	21,7	15,9
2009	68,2	17,0	14,8
2010	72,5	15,9	11,5
2011	73,9	16,6	9,5
2012	70,0	18,2	11,8
2013	64,2	21,3	14,5
2014	64,4	20,3	15,3
2015	68,5	14,9	16,3

Kaynak: BDDK (İnteraktif Bültenler), 2016.

Buna göre tarımsal krediler sahiplik durumuna göre incelendiğinde kamu sermayeli bankaların tüm bankalar içinde ağırlıklı bir konumda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte oransal olarak yıllara göre bir düşüş görülmektedir. Yerli özel bankalar 2004-2008 yılları arasında paylarını artırmışlar ancak 2008 yılında yaşanan kuraklık ve krizle birlikte tarımsal kredilerde oransal olarak düşüş yaşanmıştır. Krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte 2011 yılından itibaren yerli özel bankaların payları 2015 yılı hariç olmak üzere oransal olarak artmaya başlamıştır. Yabancı bankaların tarımsal kredi payları 2004 yılında yok denecek kadar az iken (%0,9) 2015 yılında oransal olarak payını %16,3’e kadar çıkarmıştır. Hiç şüphesiz ki bunda tarım sektörü gibi bir kredi pazarının varlığı olduğu ve bu sektörden riskli bile olsa çeşitli önlemler alınarak uzak durulamayacağı gerçeği yatmaktadır.

2.2.1.2. Tarımsal İşletmelerde Kredi İhtiyacının Nedenleri

Yukarıda tarımsal kredilerden bahsederken tarımsal işletmelerin sermayelerinin yeterli düzeyde olmadığını dolayısıyla tarım işletmelerinin faaliyetlerini sürdürebilmesi için yabancı yabancı kaynaklara gereksinim duyduklarından bahsetmiştik. Bu kısımda ise Türkiye’de tarımsal işletmelerin tarımsal kredilere gereksinim duyulmasının nedenlerini açıklayacağız.

Türkiye’de tarımsal işletmelerin tarımsal kredilere gereksinim duyulmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- **Tarımsal İşletmelerin Küçük Aile İşletmeleri Olması:** Bir tarımsal işletmenin kredi kullanmaması ancak tarımsal gelirin harcamalardan sonraki kalan kısmının sermayeye ilavesi suretiyle mümkündür. Diğer bir ifadeyle, tarımsal işletmeler gelirlerinden masraflar düştükten sonraki kalan kısmını tasarruf ederek sermayeye dönüştürebilirler. Küçük işletmelerin ağırlıkta olduğu ülkelerde söz konusu işletmeler ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilirler ve tasarruf yapamazlar. Bunun sonucunda işletmeler sermaye ihtiyaçlarını kredi alarak karşılamak durumunda kalmaktadırlar (Gaytancıoğlu, 2009: 57). Ayrıca Türkiye’de miras yoluyla varislerin çok olması arazilerin parçalanmasına ve tarımsal işletme büyüklüklerinin optimum büyüklüğün altında kalmasına yol açmaktadır. Küçük arazilerde tarımsal faaliyette bulunmak verimliliği düşürdüğü gibi tarımsal işletmelerin sermaye eksikliğine de yol açmaktadır. Bu durumda küçük tarımsal işletmelerin kredi talebi artmaktadır.
- **Sermaye Devir Hızının Düşük Olması:** Tarımsal faaliyetlerde üretim süresinin uzun oluşu sermayenin devir hızını düşürmekte bu durumda nakit ihtiyacını artırmaktadır.
- **Yüksek Risk ve Belirsizlik:** Tarımın açık tabiat şartlarında yapılması, doğal afetler, hastalık ve böceklerden zarar görme olasılığı ve tarımda sigortacılığın gelişmemiş olması, tarımsal faaliyetleri riskli bir yapıya büründürmekle beraber tarımsal krediye olan ihtiyacı artırmaktadır.
- **Tarımsal Ürün Fiyatlarındaki Dalgalanmalar:** Tarımsal ürün fiyatları sektörün özelliğinden dolayı çok büyük dalgalanmalar gösterebilmektedir. Tarımsal ürün fiyatlarında görülen bu dalgalanmalar, bu ürünlerin arzında ya da

talebinde artış ya da azalışlarından kaynaklanmaktadır. Tarımsal üretimin fazla olması fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Bu durum çiftçilerin gelirlerinin azalmasına neden olmakta bu durumda ise çiftçiler kredi kullanmak zorunda kalabilmektedirler.

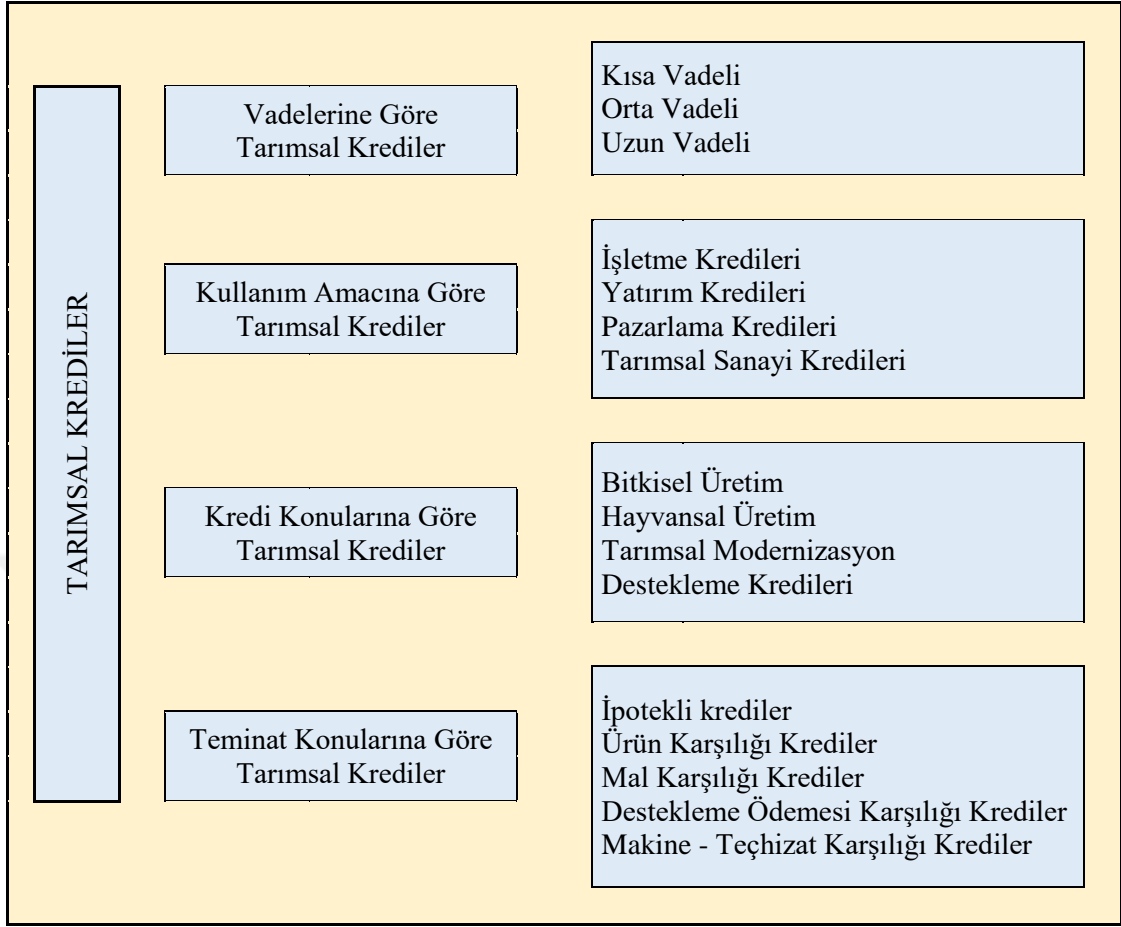
- **Çeşitli Hastalık ve Zararlılar:** Üreticiler çeşitli hastalık ve zararlılar nedeniyle tarımsal üretimlerinde düşüşler yaşamakta dolayısıyla tarımsal gelirlerinde bir azalma olmaktadır. Yeterli gelir elde edemeyen üretici tarımsal faaliyetinin devam ettirebilmesi ve yine aynı olumsuzluklarla karşılaşmamak için zirai ilaçlar kullanabilmesi için krediye ihtiyaç duymaktadır. Üreticilerin karşılaştığı bu zararlıların tazmin edilmesi çeşitli güçlükler içerdiğinden devlet bu konuda sadece hastalık ve zararlıların etkilerinin azaltılması konusunda yapılan kimyasal ve biyolojik mücadele konusunda destek olmaktadır. Örneğin süne mücadelesi ile ilgili çalışmalar bizzat Tarım Köy Bakanlığı İl Tarım Müdürlükleri tarafından yürütülmektedir. Bu durum sürdürülebilir bir tarımsal üretim için olumlu gelişmelerdir. Hastalık ve zararlılar nedeniyle ekonomik kayba uğrayan üreticiler bir sonraki üretim dönemi için yeterli gelire sahip olmadıklarından tarımsal kredilerle bu gereksinimlerini karşılamaktadırlar.
- **Doğal Afetler:** Tarımsal üretime zarar veren kuraklık, aşırı sıcaklık, sel, dolu, rüzgâr, don, deprem vb. doğal afetler; tarımsal üretim miktarını olumsuz yönde etkileyerek verimin dolayısıyla işletme gelirinin azalmasına neden olmaktadır. Doğal afetlere karşı sigorta konusunda yeterli bir bilince sahip olmayan çiftçi, tarımsal gelirdeki azalma sonunda, gelecek yıl ki tarımsal faaliyetler için gerekli işletme sermayesini tasarruf edemediği gibi bazen elde edilen ürün veya gelir, çiftçi ve ailesinin tüketimini dahi karşılayamamaktadır. Bu durumda tarımsal üretici sermaye ihtiyacını kredi kaynaklarından karşılamak zorunda kalmaktadır (Aksöz, 1972: 7).
- **Değişen Pazar İstekleri ve Teknolojik Gelişmeler:** Tüketicilerin zevk ve tercihlerindeki değişimler, tarım sektöründeki teknolojik yenilikler, tüketicilerin bilinçlenmesi tarımsal ürünlerin pazarlanmasında kullanılan yöntemlerin değişmesine yol açmaktadır. Bu gelişmelere cevap verebilmek için tarımsal üreticiler açısından ilave harcamalar yapılması gerektirmektedir (Gaytancıoğlu, 2009: 57). Tarımsal üreticinin teknolojiyi ve pazar isteklerini takip edebilmesi kredi ihtiyacını doğurmaktadır.

- **Gelir ve Gider Arasında Zaman Uyumunun Olmaması:** Tarım sektöründe harcamaların yapıldığı dönemle gelirin tahsil edildiği dönem arasında uzun sayılabilecek bir zaman aralığı mevcuttur. Zaman uyumsuzluğu olarak ifade edebileceğimiz bu durum özellikle tek tip ürün yetiştiren çiftçilerde daha fazla görülmektedir. Bu çiftçiler sadece belirli aylarda gelir elde ettiklerinden tarımsal kredi ihtiyacı daha net olarak anlaşılmaktadır. Farklı tip ürünler üreten çiftçilerin gelirleri yıl içerisinde dengeli bir şekilde dağıldığından gelir ve gider arasındaki zaman uyumsuzluğu nedeniyle tarımsal kredilere ihtiyaç bir nebze de olsa azalacaktır (Akgüç, 1999: 225).
- **Ekstansif Tarımdan Enstantif Tarıma Geçiş:** Ekstansif tarım ilkel yöntemlerle (doğal koşullara bağlılık) yapılan tarım metodu olduğundan dolayı sulama, gübreleme, ilaçlama, kaliteli tohum ve makinalaşma gibi uygulamalar yeterli bir şekilde kullanılmadığından tarımsal kredilere de ihtiyaç nispeten daha az olmaktadır. Oysa enstantif tarımda modern tarım yöntemleri kullanıldığından doğal koşullara bağımlılık oldukça düşüktür. Sulama, gübreleme, ilaçlama kaliteli tohum ve makinalaşma gibi uygulamalar bilimsel yöntemler kullanılarak yapıldığından tarımsal kredilere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.
- **Kapalı Ev Ekonomisinden Pazar için Üretime Geçiş:** Tarımsal işletmeler, sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim faaliyetinde bulunmamakta, pazar için de üretim yapmaktadırlar. Diğer bir ifade ile kapalı ev ekonomisinden pazar ekonomisine geçmeleri nedeniyle daha fazla tarımsal kredi ihtiyaçları artmaktadır. Bu aşamada tarımsal işletmeler kendi kendine yeterli olmaktan çıkmakta, ürettiğinden çok daha az bir kısmını tüketmekte, dışardan mal ve hizmet alımlarını finanse etmek için daha fazla krediye ihtiyaç duymaktadır (Akgüç, 1999: 225).

2.1.1.3. Tarımsal Kredi Çeşitleri

Tarım sektöründe tarımsal kredileri vadelerine göre, kullanım amaçlarına göre, kredi konularına göre, teminat konularına göre olmak üzere dört grup altında sınıflandırılabilir (Pandey, 2008: 4; Berberoğlu, 1981: 57-58; Karacan, 1991: 55; Aksöz, 1972: 27). Tablo 23'te tarımsal kredilerin sınıflandırması yer almaktadır.

Tablo 23: Tarımsal Kredilerin Sınıflandırılması

Kaynak: Yılmaz, 2008: 24.

2.2.1.3.1. Vadelerine Göre Tarımsal Krediler

Tarımsal krediler sürelerine göre diğer bir ifadeyle vadelerine göre kısa, orta ve uzun vadeli krediler olmak üzere üç grup altında sınıflandırılabilir (Pandey, 2008: 4; Rane and Deorukhkar, 2007: 10; Aksöz; 1972: 27).

Bu kredilerden kısa vadeli tarımsal krediler bir yıl veya bir buçuk yıl (18 ay) içinde neticelenecek yatırımların finansmanında kullanılan kredilerdir ve belirlenen süre sonunda geri ödenmektedir (Pandey, 2008: 4; Rane and Deorukhkar, 2007: 10). Kısa vadeli tarımsal krediler genel olarak dört amaçla talep edilmektedirler. Bunlar ilk olarak, tarımsal işletmelerin işletme giderlerinin finansmanı amacıyla, ikinci olarak tarım işletme sahibinin ve ailesinin birtakım giderlerinin karşılanması amacıyla, üçüncü olarak vadesi gelen eski borçların ödenmesinde dördüncü olarak da üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanmasını sağlamak amacıyla talep edilmektedir (Berberoğlu, 1981: 58). Diğer bir ifadeyle kısa vadeli krediler işletme sermayesi ihtiyaçlarının finansmanı

amacıyla kullanılmakta olup tarımsal işletmelerin faaliyetlerini kesintisiz sürdürmesini sağlamaktadır. Çiftliklerde tohum, yem, gübre, işçilik giderleri böcek ilaçları makinaların kiralanması, besi hayvanlarının satın alınması vb. gibi giderlerin karşılanmasında kullanılmaktadır. Genellikle mevsimlik krediler, bitkisel krediler ve üretim kredileri olarak adlandırılmaktadır (Pandey, 2008: 4).

Tarımsal kredilerden bir diğeri ise orta vadeli krediler olup bu grupta yer alan krediler genellikle 15 ay ile 5 yıl arasında değişmekte olup arazi satın alınması hariç olmak üzere makine gibi genellikle ömrü ve yararı bir yıldan daha uzun olan yatırımları finanse etmek için kullanılmaktadır. Özellikle söz konusu krediler, canlı demirbaş, tarım araç ve gereçleri, traktör diğeri taşıt araçlarının satın alınması, arazilerin verimli hale getirilmesi, binaların ekonomik değerini artırıcı büyük bakım ve onarımlar, sulama sistemleri ve barınaklar için kullanılmaktadır. Tarımın makinalaşmakta olması, çiftçilerin orta süreli kredi taleplerini artırmaktadır (Pandey, 2008: 4; Akgüç, 1991: 226).

Vadelerine göre tarımsal kredilerden uzun vadeli krediler ise gayrimenkul kredileri olarak da ifade edilmektedir. Söz konusu bu kredilerde vade 5 yıl ile 30 yıl arasında değişmekte olup bazı ülkelerde 40 yıla kadar çıkabilmektedir (Karacan, 1991: 57). Tarım sektöründe uzun vadeli krediler genellikle taşınmaz malların satın alınmasında tarla ıslahı, çiftlik binalarının inşası, kalıcı drenaj veya sulama sistemleri gibi uzun ömürlü yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Tarımsal işletmelerde yeni binaların yapılması ve üretim tekniklerinin sürekli olarak geliştirilmesi uzun dönemde gelir artışları yaratabilmektedir. Uzun vadeli krediler bu amaçla kullanıldığı zaman, gelir artışı genellikle kredi maliyetinden çok daha yüksektir. Bundan dolayı yatırımların gelir sağlama dönemi borcun vadesinden uzun olmamalıdır. (Berberoğlu, 1981: 60).

Tarım üreticilerinin uzun vadeli olarak aldıkları kredi miktarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Alınan tarımsal kredinin işletmenin faaliyetlerinden sağlayacağı gelir ile ödenemediği durumlarda sermayesini kaybetme riski ile karşı karşıya kalabilmektedir.

2.2.1.3.2. Kullanım Amaçlarına Göre Tarımsal Krediler

Tarımsal krediler kullanım amaçlarına göre tarımsal üretimle ilgili krediler, işletme kredileri, pazarlama kredileri ve tarımsal sanayi kredilerinden oluşmaktadır (Çelik, 2000: 74).

- **Tarımsal Üretimle İlgili Krediler:** Bu tür krediler tarım işletmelerinin işletme sermayelerini artırmak amacıyla alınan kredilerden oluşmaktadır. Tarımsal üretimle ilgili krediler kendi arasında işletme kredileri ve yatırım kredileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarımsal üretim kredileri gübre besisi ve iş hayvanlarının satın alınması, tohum, ilaç, yem, ürünlerin depolama giderlerinin karşılanması, makine araç ve gereç satın alınması gibi işletmenin zorunlu giderlerinin karşılanmasında kullanılmaktadır (Berberoğlu, 1981: 61).
- **İşletme Kredileri:** Çiftçilerin tarımsal işletmelerine ait, tohumluk, fide, gübre, ilaç, yem, akaryakıt, besisi hayvanı, kanatlı hayvan vb. girdilerinin karşılanması ve ekme, biçme, toplama faaliyetleriyle ilgili işçilik giderlerinin ödenmesi gibi işletme sermayesi ihtiyacının finansmanına yönelik olarak azami bir yıl vadeli kullandırılan kredilerdir.
- **Pazarlama Kredileri:** Tarımsal üreticilerin tarımsal ürünlerin pazarlama olanaklarının artırılması için kullanılan kredilerdir.
- **Tarımsal Sanayi Kredileri:** Tarımsal sanayi işletmeleri tarafından tarımsal ürünlerin hammadde olarak kullanılıp işleyerek yeni bir mamul üretmek ve yatırım yapmak amacıyla kullanılan kredilerdir (Uğur, 2013: 179).

2.2.1.3.3. Kredi Konularına Göre Tarımsal Krediler

Tarımsal krediler konularına göre bitkisel üretim, hayvansal üretim, Tarımsal modernizasyon, destekleme kredileri olmak üzere dört grup altında incelenebilir (Uğur, 2013: 180; Dernek, 2011: 157; Karacan, 1991: 61).

- **Bitkisel Üretim Kredileri:** Bitkisel üretimi artırmak için belirli bir fizibilite çalışması doğrultusunda verilen kısa ve orta süreli kredilerdir.
- **Hayvansal Üretim Kredileri:** Bu krediler kültürel tarımı yapılan ve üretim dönemi sonunda pazarlama kabiliyetine sahip hayvancılık konularını kapsamaktadır. Kredilendirilmede entegre tarım işletmelerine öncelik tanınmakta

olup, krediden yararlanacak üreticilerin faaliyette bulunacakları hayvancılık dalında yeterli bilgi ve deneyime sahip olmaları ve hayvancılık faaliyetinin yürütüleceği barınakların uygun teknik nitelikleri taşıması esastır (Erdoğan, 2002: 114).

- Tarımsal Modernizasyon Kredileri: Tarımsal ürün üreten işletmelerin modernizasyonu kapsamında uzun vadeli olarak verilen traktör, biçerdöver, mibzer, çapa makinası, pulluk ve diğer makine araç ve gereçler için verilen kredilerdir.
- Destekleme Kredileri: Devlet tarafından çeşitli şekillerde sübvansiyon uygulamasına tabi tutulan ürünlere yönelik verilen bireysel tarım kredileridir.

2.2.1.3.4. Teminat Konularına Göre Tarımsal Krediler

Teminat konularına göre krediler; ipotekli tarımsal krediler, ürün karşılığı krediler, ürün ve mal karşılığı krediler, destekleme ödemesi karşılığı krediler, makine teçhizat karşılığı krediler olarak sınıflandırılabilir (Uğur, 2013: 180; Yılmaz, 2008: 26).

- İpotekli Tarımsal Krediler: Kullanılan kredinin teminatı olarak gayrimenkul ipotegi alınan kredilerdir. Genellikle tarımsal işletmenin bulunduğu alan ipotek olarak tercih edilmektedir.
- Ürün Karşılığı Krediler: Yetiştirilen ürünün pazarlanmasından önce lisanslı depolarda kredi kuruluşuna rehnedilmesi ile kullanılan kredilerdir.
- Mal Karşılığı Tarımsal Krediler: Genellikle hayvansal yatırım kredilerinde ürün girdisi olarak satın alınan malın rehni karşılığı kredilerdir. Örneğin hayvancılık yatırım kredilerinde teminat, satın alınan hayvanlar olabilmektedir. Bu teminatların korunmasında sigorta ön plana çıkmaktadır.
- Destekleme Ödemesi Karşılığı Krediler: Devlet tarafından işletmeye sağlanan destekleme fonu ödenmeden önce bu ödemenin kredi kuruluşuna temlik edilmesi yoluyla kullanılan kredilerdir. Bu kredilerde vade destekleme ödemesinin yapılacağı tarihtir.
- Makine-Teçhizat Karşılığı Krediler: işletmenin ihtiyacı olan makine veya teçhizatın kredi kuruluşuna rehnedilerek alınmasında kullanılan kredilerdir. Örneğin, traktör alımının finansmanında kullanılan bu krediler genellikle yatırım kredileri olarak değerlendirirler.

2.2.1.4. Türkiye’de Tarımsal Kredi Kaynakları

Tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu tarımsal finans kaynakları genel olarak iki kategoriye ayrılır. Bu kaynaklardan birincisi kurumsal olmayan (organize olmamış) kredi kaynakları diğeri ise kurumsal (organize olmuş) kredi kaynakları şeklinde sınıflandırılabilir. Bunlardan kurumsal olmayan kredi kaynakları tüccarlar ve komisyon acenteleri, arazi ağaları ve borç verenlerden oluşurken; kurumsal kredi kaynakları hükümetler, kredi kooperatif dernekleri ticari bankalar, bölgesel kırsal bankalardan oluşmaktadır (Pandey, 2008: 1-4). Türkiye’de tarımsal kredilerin organizasyon şeması incelendiğinde, iki önemli unsurunun olduğu görülmektedir. Bir yanda T.C. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri ağırlıklı olmak üzere organize olmuş kurumsal yapıya sahip kredi kaynakları, diğeri yanda ise organize olmamış daha çok şahıslara dayalı kaynakların bulunduğu bir yapı mevcuttur (Yeğenağa, 2009: 17).

2.2.1.4.1. Kurumsal Olmayan Tarımsal Kredi Kaynakları

Organize olmamış kredi piyasası tüccarlar, tefeciler, büyük toprak sahipleri, akraba ve arkadaşlardan meydana geldiğini söyleyebiliriz. Çiftçilerin özellikle tüccar ve tefecilerden aldıkları borçların iki önemli özelliği mevcuttur. Birincisi çiftçilerin organize olmamış kredi piyasalarından aldıkları kredi miktarlarının az olması, ikinci ise uygulanan faiz oranının yüksek olmasıdır. Bu iki özellik adı geçen kredilerin ancak çok ihtiyaç duyulduğu zamanlarda (hastalık, ölüm, düğün, yiyecek ya da yakacak ihtiyacının karşılanması... vb) kullanılabilen bir tüketim kredi niteliğinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Akraba ve arkadaşlar arasındaki borçlanmalar genellikle faizsiz, ancak yabancı para veya altın karşılığı verilirken, tefecilerden alınan borçlarda ise yüksek faiz oranları söz konusudur.

Bir Amerikalı uzman organize olmamış kredi piyasalarının kaynaklarını; akraba ve arkadaşlar, büyük toprak sahipleri, faizle para verenler ve tüccarlar olmak üzere dört gruba ayırmaktadır. Ayrıca doğal felaket gibi nedenlerden dolayı tarımsal üretimin düşük olduğu yıllarda çiftçiler arasında aynı yardım şeklinde gözüken dayanışma kredileri de mevcuttur. Dolayısıyla bu yardımlaşma tefecilik alanına girmemektedir. Tefecilik kredilerinin genel bir tanım olarak şu nitelikleri taşıması gerekmektedir ‘Kredi verme işini meslek edinmiş kişiler tarafından yüksek faiz karşılığında ve bir kazanç sağlama düşüncesiyle özel ve yöresel geleneklere göre verilen ve üretim

ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alınan krediler tefeci (murabaha) kredisi'' olarak adlandırılmaktadır. Tefeciler genellikle o yörenin büyük çiftçisi veya tüccarı olabileceği gibi sabit bir mesleği olmayanlar da olabilmektedir (Hassan, 1970: 102).

Sonuç olarak kurumsal olmayan kredi kaynakları, genellikle tarımsal kredi sisteminin iyi işlemediği toplumlarda boşluğu doldurmuştur. Borçlanmanın kolay olması ve formalitelerin azlığı, alınan borcun nerede nasıl kullanılacağına bağlayıcı olmaması gibi nedenlerden dolayı üreticileri organize olmamış kredi kaynaklarından borç almaya yönlendirmektedir.

2.2.1.4.2. Kurumsal Tarımsal Kredi Kaynakları

Organize olmuş kredi kuruluşları, , tarım kesiminin kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla kanun ve yönetmeliklerle kurulmuş olup tarım sektöründe faaliyette bulunan çiftçilerin kredi işlemlerini belirli esaslara göre yürüten kamu ve özel kuruluşlardır. Organize olmuş kredi kuruluşlarında sağlanan kredilerin faiz oranları genellikle şahıslardan sağlanan kredilerin faiz oranlarından daha düşük olmakta olup faiz oranları genellikle sabit kalmaktadır (Taşkiran ve Özüdoğru, 2010: 153).

Organize olmuş kredi kuruluşlarının başında T.C. Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Kredileri Kamu, Özel Bankalar ve T.C Merkez Bankası olarak sayılabilir. Son yıllarda yeni gelişmeye başlamakla beraber tarıma finansman sağlayan diğer organize olmuş kuruluşlar ise Tarımsal Sigorta Merkezi, Leasing ve Factoring şirketleri ile Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş.'dir. Bu kuruluşlara karşın en yoğun kullanılan finansal araç tarımsal banka krediler olup toplam tarım sektörü içerisindeki payı sürekli artış göstermektedir.

2.2.1.4.2.1. T.C. Merkez Bankası

11 Haziran 1930 yılında kabul edilen 1715 sayılı kanunla kurulan Merkez bankası para yaratan kurumların başında gelmektedir. Emisyonla ve reeskont uygulaması ile para yaratmaktadır (Aksoy ve Tanrıöven, 2007: 94).

T.C. Merkez Bankasının tarım sektörüne doğrudan bir kredilendirme politikası bulunmamasıyla birlikte T.C Merkez Bankası reeskont oranları, faiz farkları ve munzam karşılıkları gibi araçları kullanarak kredilerin banka sisteminden ilgili sektörlerle

yönlendirme yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle Merkez Bankası kredi kuruluşlarını finanse etmek şeklinde tarım sektörünü kaynak aktarımını dolaylı yoldan desteklemektedir. Tarım sektörü T.C Merkez Bankası tarafından aşağıda belirtilen yollarla desteklenmektedir (Artukoğlu, 1993: 75-76);

- İlgili Kamu İktisadi Kuruluşlarına doğrudan kredi açmak,
- TKK'ye T.C Ziraat Bankası aracılığı ile kredi açarak çiftçilere kredi kullandırılmasının sağlamak,
- TSKB'ye destekleme alımları için T.C Ziraat Bankası aracılığı ile kredi açmak,
- T.C Ziraat Bankasına tarımsal üreticilerin kredi kullanabilmeleri amacıyla reeskont kredileri açmak.
- Tarımsal girdilerin üretilmesi, sağlanması ve dağıtılması amacıyla TZDK'ye kredi açmak,

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere T.C Merkez Bankası tarımsal kredileri doğrudan üreticiye vermemekte T.C Ziraat Bankası aracılığı ile kooperatiflere ve tarımsal üreticilere kredi ulaştırmaktadır.

2.2.1.4.2.2. Kamu Bankaları

Türkiye'de kamu bankaları özellikle özel sermayenin yetersizliği nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmaya başlanmıştır. Kamu bankalarının kuruluş nedenleri arasında özel bankaların kırsal bölgelere karlılıktan dolayı şube açmayacakları bununla birlikte kırsal kesiminde bankacılık faaliyetlerinden yararlanması gerektiği düşüncesidir. Bugün itibarıyla Türkiye'de T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası ve Halk Bankası olmak üzere üç kamu bankası faaliyet göstermektedir.

Tablo 24'te kamu sermayeli bankaların tarım sektörüne vermiş oldukları krediler ve bu kredilerin sektör kredileri ve toplam krediler içindeki payları gösterilmektedir. Buna göre kamu sermayeli bankalar tarafından 2004 yılında 4,1 milyar TL tarımsal kredi verilirken tarım sektörüne tüm bankalar tarafından verilen krediler içindeki payı %78,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum tarım sektörünün kredi ihtiyacının çok önemli kısmının kamu sermayeli bankalar tarafından karşılandığını göstermektedir. Bununla birlikte kamu sermayeli tarımsal kredilerin toplam krediler

içindeki payı ise ancak % 4,2 olabilmiştir. Kamu sermayeli tarımsal kredilerin yıllar itibarıyla tutar olarak bir artış gösterdiği örneğin 2010 yılında 17 milyar TL, 2015 yılında ise 42,2 milyar TL'ye yükseldiği görülmektedir. Ancak tutar olarak gerçekleşen bu artış tarım sektörü kredileri içindeki payına yansımamış bilakis düşüşler yaşanmıştır. Söz konusu yıllarda kamu sermayeli bankaların tarımsal kredileri %72,5 iken %68,4'e kadar gerilemiştir. Yine aynı şekilde toplam krediler içindeki payı ise 2004 yılında %4,2 iken 2015 yılında %2,8'e kadar gerilemiştir.

Kamu bankaları tarafından tarım sektörüne kullanılan kredilerin sektörün toplam kredi hacmi içindeki paylarının azalması, tarımsal kredi pazarındaki büyümenin özel bankalar (yerli ve yabancı) tarafından sağlandığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 24: Kamu Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri (Milyar TL)

Yıllar	Kamu Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri	Kamu Sermayeli Tarımsal Banka Kredilerinin Tarım Sektörü İçindeki Payı (%)	Kamu Sermayeli Tarımsal Banka Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı (%)	Tarım Sektörü Kredileri	Toplam Krediler
2004	4,1	78,4	4,2	5,2	99,3
2005	5,4	74,8	3,5	7,2	156,4
2006	5,5	66,3	2,5	8,2	218,9
2007	6,6	62,5	2,3	10,6	285,6
2008	8,4	62,4	2,3	13,5	367,4
2009	10,8	68,2	2,8	15,8	392,6
2010	16,9	72,5	3,2	23,3	525,8
2011	23,1	73,9	2,4	31,2	962,8
2012	23,0	70,0	2,9	32,9	794,7
2013	23,6	64,2	2,3	36,8	1.047,4
2014	29,7	64,4	2,4	46,2	1.240,7
2015	42,2	68,5	2,8	61,7	1.484,8

Kaynak: BDDK (İnteraktif Bültenler), 2016.

Tarımsal kredilerin toplam krediler içindeki paylarının artırılması için tarım sektörü kredi faiz oranlarının düşürülmesi ve çiftçilere kredi alımlarında ve ödemelerde kolaylık sağlanması gerekmektedir.

Türkiye'de kurumsallaşmış tarımsal kredi kaynaklarının başında bir kamu bankası olan T.C. Ziraat Bankası gelmektedir. Tarım sektörüne açılan kredilerin büyük bir bölümü T.C. Ziraat Bankası aracılığıyla verilmektedir (Fırat ve Çiçek, 2000: 20).

Bu bağlamda Ziraat Bankası aşağıdaki faaliyetlere yönelik kredi vermekte olup bunlar (Aksoy, 1972: 21):

- Çiftçilerin bir tarım işletmesine sahip olması veya bir tarım işletmesini genişleterek arazi edindirilmesi,
- Çiftçilerin işletme sermayesi ihtiyaçlarının giderilmesi,
- Tarımsal üretim de verimin artırılması ve kalitenin yükseltilmesi,
- Tarımsal ürünlerin pazarlama faaliyetlerine yönelik krediler olarak sıralanabilir.

Tarım sektörünün finansmanında önemli görevler üstlenen TC Ziraat Bankası 4603 sayılı kanunun 1. maddesine göre özelleştirilmeye hazırlanmasına olanak sağlayacak şekilde yapılandırılma ve daha sonra satışının yapılması amacıyla anonim şirket haline getirilmiştir. 22.02.2001 tarihli banka genel kurulunda kabul edilen ana sözleşmenin geçici 2.maddesine göre “... Bankanın zirai kredileme faaliyetleri, uğraşı konuları münhasıran küçük ve orta boy tarımsal işletmelerin işletilmesinden ibaret üreticilere doğrudan ve/veya Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla açacağı kredilerle sınırlı olmak ve faiz oranları Banka kaynak maliyetinin altında olmamak kaydıyla devam eder” şeklinde tanımlanmaktadır. (Özçelik, Güneş ve Artukoğlu, 2005: 5-6).

Türkiye’de tarım sektörünün finansman ihtiyacını karşılayan temel mali kurum olan T.C. Ziraat Bankası; bitkisel ve hayvansal üretim, su ürünleri ve tarımsal mekanizasyon konularında doğrudan üreticilere ve Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğine kendi kaynaklarından kullandığı tarımsal işletme ve yatırım kredilerinin yanı sıra, kullanımına aracılık ettiği çeşitli fon kaynaklı krediler vasıtasıyla, tarım sektöründe faaliyet gösteren kişi ve kurumlara mali destek sağlamaktadır. T.C. Ziraat Bankasının tarım sektörüne vermiş olduğu tarımsal krediler iki başlık altında toplayabiliriz. Bunlardan birincisi bitkisel üretim kredileri ikincisi hayvancılık kredileridir. Bu kredileri aşağıdaki şekilde gruplandırabilir (www.ziraat.com.tr).

I. Bitkisel Üretim Kredileri

- a) Seracılık Kredileri
- b) Organik Tarım Kredileri
- c) Sertifikalı Tohum, Fide ve Fidan Üretim Kredisi

- d) Sertifikalı Tohum, Fide ve Fidan Kullanım Kredisi
- e) İyi Tarım Uygulamaları Kredileri
- f) Sulama Kredileri
- g) Tarım Makinaları Kredisi
 - Değişken Faizli Tarımsal Mekanizasyon Kredileri
 - Sabit Faizli Tarımsal Mekanizasyon Krediler
 - Değişken Faizli Traktör Kredileri
 - Sabit Faizli Traktör Kredileri
 - Değişken Faizli Biçerdöver Kredileri
 - Sabit Faizli Biçerdöver Krediler
- h) Hasat ve Pazarlama Kredileri
- i) Arazi Alım Kredileri
- j) İşletme Edindirme Kredileri
- k) Sözleşmeli Üretim Kredileri
- l) Birlik ve Kooperatif Kredileri
- m) Tarımsal Döviz Kredileri
- n) Çok Yıllık Yem Bitkisi Üretim Kredisi

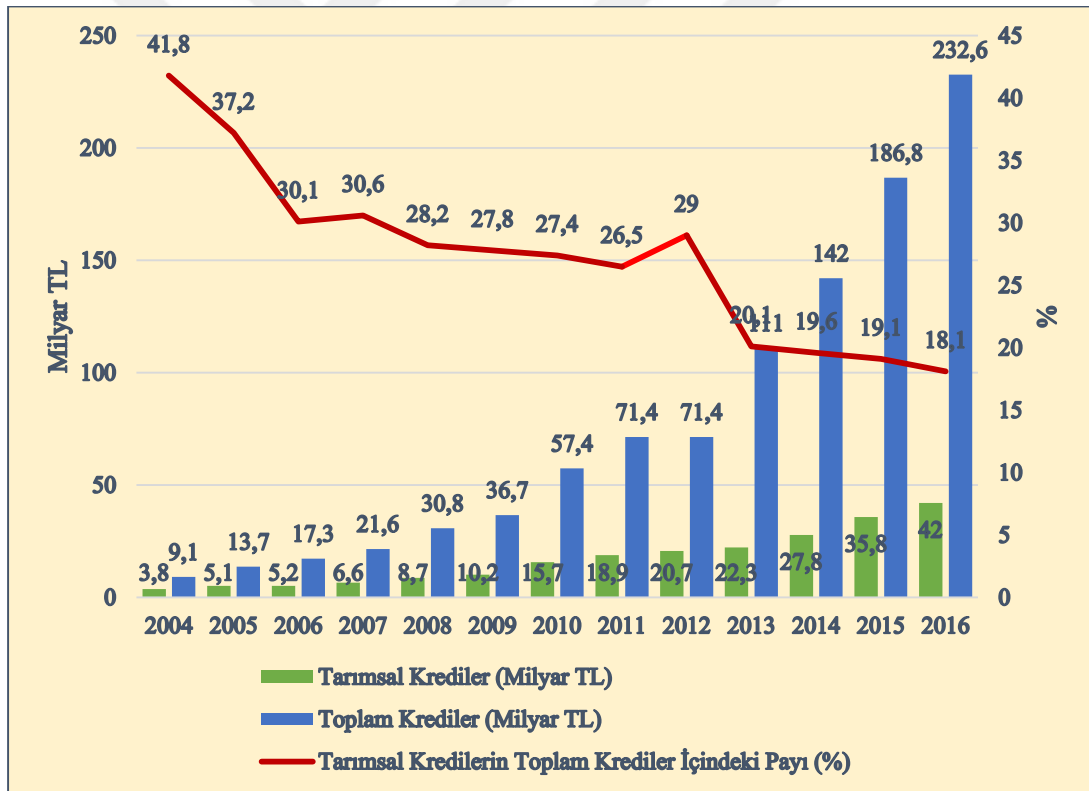
II. Hayvancılık Kredileri

- a) Damızlık Süt Sığırcılığı Kredisi
- b) Büyükbaş Süt Hayvancılığı Kredileri
- c) Küçükbaş Süt Hayvancılığı Kredileri
- d) Damızlık Düve Yetiştiriciliği Kredileri
- e) Damızlık Etçi Sığır Yetiştiriciliği Kredileri
- f) Büyükbaş Besicilik Kredileri
- g) Küçükbaş Besicilik Kredileri
- h) Kanatlı Kredileri
- i) Arıcılık Kredileri
- j) Safkan At Yetiştiriciliği Kredileri

Şekil 13’te Ziraat bankası tarafından tarım sektörüne verilen tarımsal banka kredileri ve toplam krediler içindeki payı görülmektedir. 2004 yılında Ziraat Bankası kanalıyla tarım sektörüne 3,8 milyar TL tarımsal kredi aktarılmıştır. Ziraat Bankasının toplam kredilerin 9,1 milyar TL olduğu ve tarımsal kredilerin toplam krediler

içerisindeki payının %41,8 olduğu düşünüldüğünde Ziraat Bankasının tarım sektörünün finansman ihtiyacının karşılanması açısından ne derece önemli bir kuruluş olduğunu ortaya koymaktadır. Ziraat Bankası kanalıyla verilen tarımsal krediler yıllar itibariyle tutar olarak 2010 yılında 15,7 milyar TL'ye 2016 yılında ise 42 milyar TL'ye yükselmiştir. Bununla birlikte tarımsal krediler toplam krediler içindeki 2004 yılında %41,8 olan pay 2010 yılında %27,8'e 2016 yılında ise %18,1'lere kadar gerilemiştir.

Son yıllarda tarımsal kredilerdeki payın azalması yine son yıllardaki tarımın kendine yetememesi sonucuyla örtüştüğü gibi tarımsal büyüme artış hızı oranları hep düşük oranlarda gerçekleşmiştir. Türkiye'de tarımın kendi kendisine yetebilmesi için tarımsal üretimin artırılması bu amaçla da tarım sektörüne teşviklerin yanında tarımsal kredi faiz oranlarının düşürülerek daha fazla kredi kullanma olanağının sağlanması gerekmektedir.

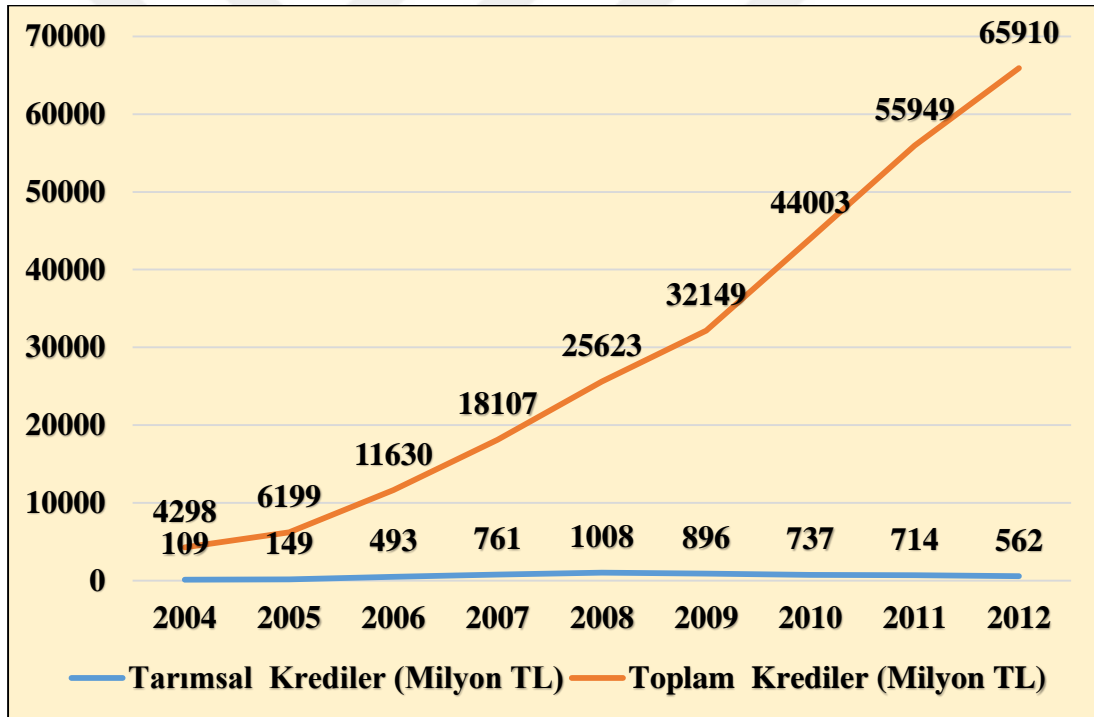
Şekil 13: Ziraat Bankası Tarımsal Kredileri ve Toplam Krediler İçindeki Payı (%)

Bir diğer kamu bankası olan Halk Bankası'nca 2014 yılı itibari ile tarım sektörüne kapsamlı bir destek sunabilmek amacıyla "Tarım Destek Paketi" hazırlanmış olup paket kapsamındaki tüm ürünlerin vadeleri çiftçilerin ödeme şartları göz önünde bulundurularak nakit girdilerinin olduğu hasat zamanında ödeme yapılmasına olanak

sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu paket içerisinde yedi ürün bulunmakta olup bunlar (www.halkbank.com.tr):

- Tarım Destek Kredisi
- Traktör ve Tarım Makinaları / Ekipmanları Kredisi
- Sera İşletme ve Sera Yapım Kredisi
- Tarımsal Sulama Sistemleri Kredisi
- Çeltik Kredisi
- TMO Makbuz Senedi Karşılığı Kredilerden oluşmaktadır.

Şekil 14’de Halk Bankası tarafından tarım sektörüne verilen tarımsal krediler ile toplam krediler gösterilmiştir.

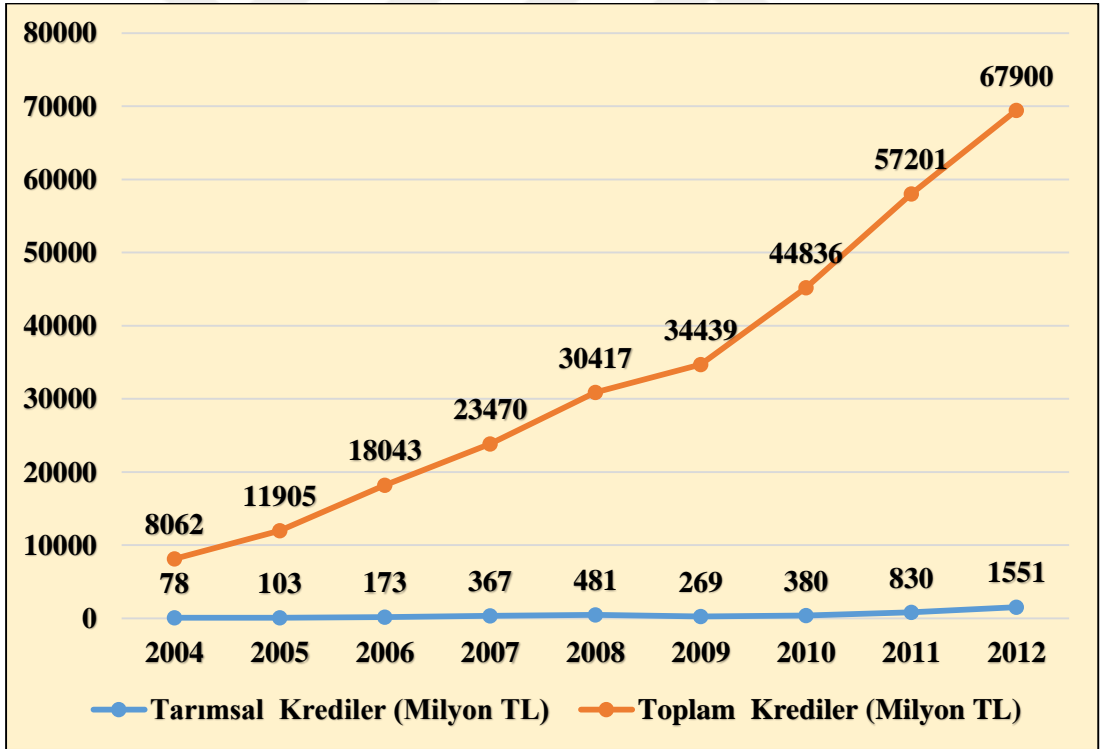

Şekil 14: Halk Bankası Tarımsal Krediler ve Toplam Krediler (Milyon TL)

Buna göre Halk Bankası tarafından tarım sektörüne 2004 yılında 109 milyon TL tarımsal kredi aktarılırken tarımsal kredilerin Halk Bankası'nın vermiş olduğu toplam krediler içindeki payı %2,5 olmuştur. Tarımsal krediler 2008 yılına kadar artış göstermiş ve aynı yıl yaşanan kuraklık tarımsal üreticilerin gelirlerinde düşmesine sebep olmuş ve tarımsal kredi talebinde bir artış baş göstererek 1 milyar TL olmuştur. Bu yıldan sonra tarımsal kredilerde azalma görülmeye başlanmış ve 2011 yılında 713

milyon TL 2012 yılında ise 562 milyon TL'ye gerilemiş ve 2011 yılında tarımsal kredilerin toplam krediler içindeki payı da %1,3, 2012 yılında ise %0,8'olmuştur. Görüldüğü üzere Halk bankasının tarım sektörüne vermiş olduğu krediler arzu edilen hacimde değildir.

Bir diğer kamu bankası olan Vakıflar Bankası tarım sektörüne vermiş olduğu krediler ve toplam krediler şekil 15'te gösterilmiştir. Buna göre Vakıflar Bankası 2004 yılında 78 milyon TL tarımsal kredi kullanırken söz konusu kredinin toplam krediler içindeki payı %1 olmuştur. 2005, 2009 ve 2010 yıllarında tarımsal kredinin payı %1'lerin altında diğer yıllarda ise çok az üzerinde seyretmiştir. Ortalama olarak baktığımızda Vakıflar Bankasının 100 TL'lik krediden tarım sektörüne ancak 1 TL kredi verdiğini görmekteyiz bu durum ise kısmen bir tarım ülkesi olan Türkiye için yeterli değildir. 2012 yılında tarımsal kredilerde biraz kıpırdama olmuş ve 1,5 milyar TL'ye yükselmiştir.

Şekil 15: Vakıflar Bankası Tarımsal Krediler ve Toplam Krediler (Milyon TL).

2.2.1.4.2.3. Özel Bankalar

Son dönemlerde bazı özel bankalar çalışma alanlarını genişleterek tarım sektörüne de kaynak aktarmakta gerek yatırım kredisi gerekse işletme kredisi ile üreticiyi desteklemektedir. Artık günümüzde birçok özel banka, tarımsal üreticiye kredi vermek amacıyla çok çeşitli ve düşük faizli kredi imkânı sunmaktadır.

Özel bankaların tarım kesimine yönelik kredileri genel olarak sınırlı düzeylerde kalmıştır. Tablo 25'te özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler ve bu kredilerin tüm bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler ile toplam krediler içindeki paylar gösterilmektedir.

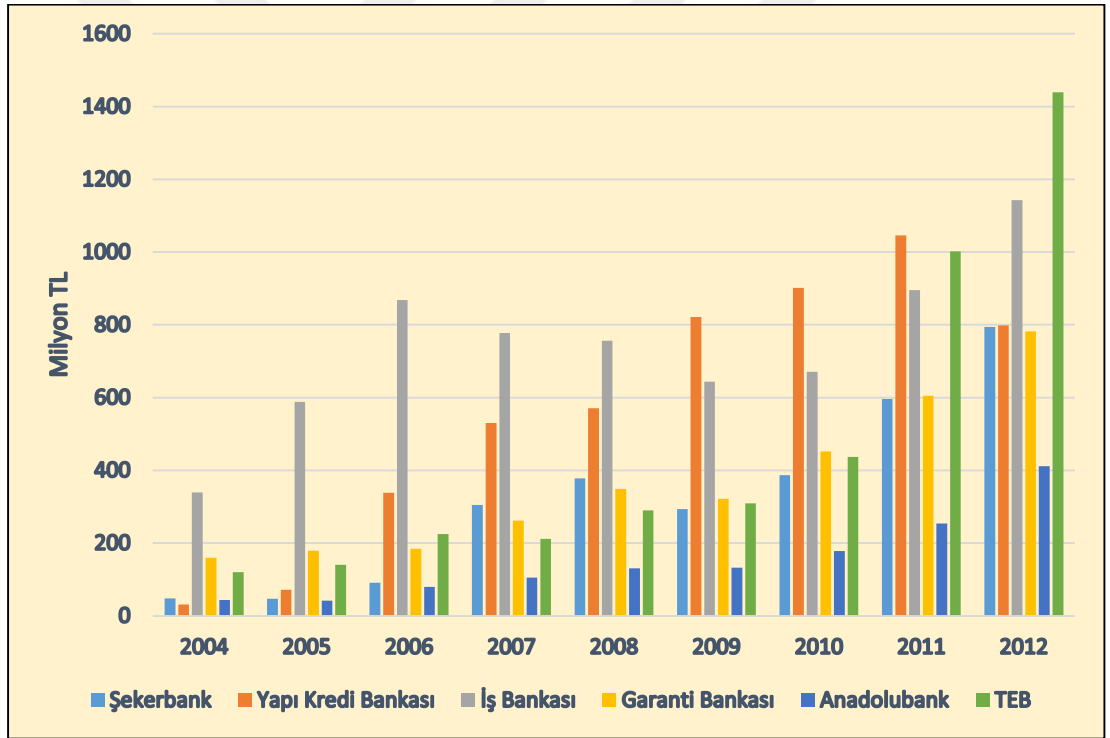
Tablo 25: Özel Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri (Milyar TL).

Yıllar	Özel Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri (Milyar TL)	Özel Sermayeli Tarımsal Banka Kredilerinin Tarım Sektörü İçindeki Payı (%)	Özel Sermayeli Tarımsal Banka Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı (%)	Tarım Sektörü Kredileri (Milyar TL)	Toplam Krediler (Milyar TL)
2004	1,1	20,7	1,1	5,2	99,3
2005	1,6	22,7	1,1	7,2	156,4
2006	2,2	27,1	1,0	8,2	218,9
2007	3,0	28,4	1,1	10,6	285,6
2008	2,9	21,7	0,8	13,5	367,4
2009	2,7	17,0	0,7	15,8	392,6
2010	3,7	15,9	0,7	23,3	525,8
2011	5,2	16,6	0,5	31,2	962,8
2012	5,9	18,2	0,8	32,9	794,7
2013	7,8	21,3	0,7	36,8	1.047,4
2014	9,3	20,3	0,8	46,2	1.240,7
2015	9,2	14,9	0,6	61,7	1.484,8

Kaynak: BDDK (İnteraktif Bültenler), 2016.

Buna göre özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne 2004 yılında 1,1 milyar TL tarımsal kredi verilmiş olup bu kredilerin tarım sektörü kredileri içindeki payı %20,7 iken toplam krediler içindeki payı %1,1 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörü kredilerinde yıllar itibariyle bir artış görülmekte olup 2007 yılında 3 milyar

TL'ye yükselmiş ve tarım sektörü kredileri içindeki payı da %28,4 olmuştur. Bu yıldan sonra gerek 2007-2008 yılında yaşanan kuraklık gerekse 2008 yılının sonu ve 2009 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne tarımsal kredi akışı yavaşlamıştır. Bu bağlamda tarımsal krediler 2009 yılında 2,7 milyar TL'ye tarım sektörü krediler içindeki payı %17'ye toplam krediler içindeki pay ise %1'in altına düşmüştür. Son yıllarda özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler de bir artış görülmüş ve 2014 yılında 9,4 milyar TL'ye kadar yükselmiştir. Ancak olaya tarımsal kredilerin toplam krediler içindeki payı açısından baktığımızda 2015 yılında %0,6 olarak gerçekleşmiştir ki bu son derece düşük bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel sermayeli bankaların tarım sektörüne ilgisinin artırılması gereği ortadadır. Bazı özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne verilen tarımsal kredileri bankalar bazında Şekil 16'da gösterilmiştir.

Şekil 16: Bazı Özel Sermayeli Bankalar Tarafından Tarım Sektörüne Verilen Tarımsal Krediler

Buna göre özel sermayeli bankalardan son yıllarda tarım sektörüne kredi akışlarını artırdıklarını görmekteyiz. Bu çerçevede özellikle son yıllarda Türkiye Ekonomi Bankasının (TEB) tarım sektörü kredilerinde bir artış görülmektedir. TEB tarım sektörüne 2004 yılında 120 milyon TL tarımsal kredi verirken bu rakam 2012

yılında 1,4 milyar TL'ye yükselmiştir. Yine aynı şekilde İş Bankası 2004 yılında 339 milyon TL kredi verirken 2012 yılında 1,1 milyar TL kredi vermiştir. Tarımsal sanayinin finansmanını sağlamak amacıyla 12 Ekim 1953'te kurulan Şekerbank 2014 yılında, tarım kredilerinde sektör %26 büyürken, Şekerbank %53 ile sektörün iki katından fazla büyüme elde etmiş ve tarım kredileri hacmini 1,6 milyar TL'nin üzerine çıkarmıştır. Şekerbank, tarım kredilerindeki bu büyümenin etkisiyle kamu bankaları hariç pazar payını %8'den yaklaşık %10 seviyelerine yükseltmiştir. Yapı Kredi Bankası 2014 yılında tarımsal kredi hacmini yıllık %52 artışla 1,3 milyar TL'ye ulaştırmıştır. Garanti Bankası 2013 yılında 1,2 milyar TL 2014 yılında ise 1,3 milyar TL tarım sektörüne kredi aktarırken bu tutarın %60'ını KOBİ segmentinde yer alan tarımsal işletmelere kullanmıştır.

Tablo 26'da Yabancı Sermayeli Bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler ve bu kredilerin tüm bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler ile toplam krediler içindeki paylar gösterilmektedir.

Tablo 26: Yabancı Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri (Milyar TL).

Yıllar	Yabancı Sermayeli Tarımsal Banka Kredileri (Milyon TL)	Yabancı Sermayeli Tarımsal Banka Kredilerinin Tarım Sektörü İçindeki Payı (%)	Yabancı Sermayeli Tarımsal Banka Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı (%)	Tarım Sektörü Kredileri (Milyar TL)	Toplam Krediler (Milyar TL)
2004	0,05	0,9	0,1	5,2	99,3
2005	0,1	2,5	0,1	7,2	156,4
2006	0,5	6,6	0,2	8,2	218,9
2007	0,9	9,2	0,3	10,6	285,6
2008	2,1	15,9	0,6	13,5	367,4
2009	2,3	14,8	0,6	15,8	392,6
2010	2,6	11,5	0,5	23,3	525,8
2011	2,9	9,5	0,4	31,2	682,8
2012	3,8	11,8	0,5	32,9	794,7
2013	5,3	14,5	0,5	36,8	1.047,4
2014	7,0	15,3	0,6	46,2	1.240,7
2015	10,2	16,6	0,7	61,2	1.484,8

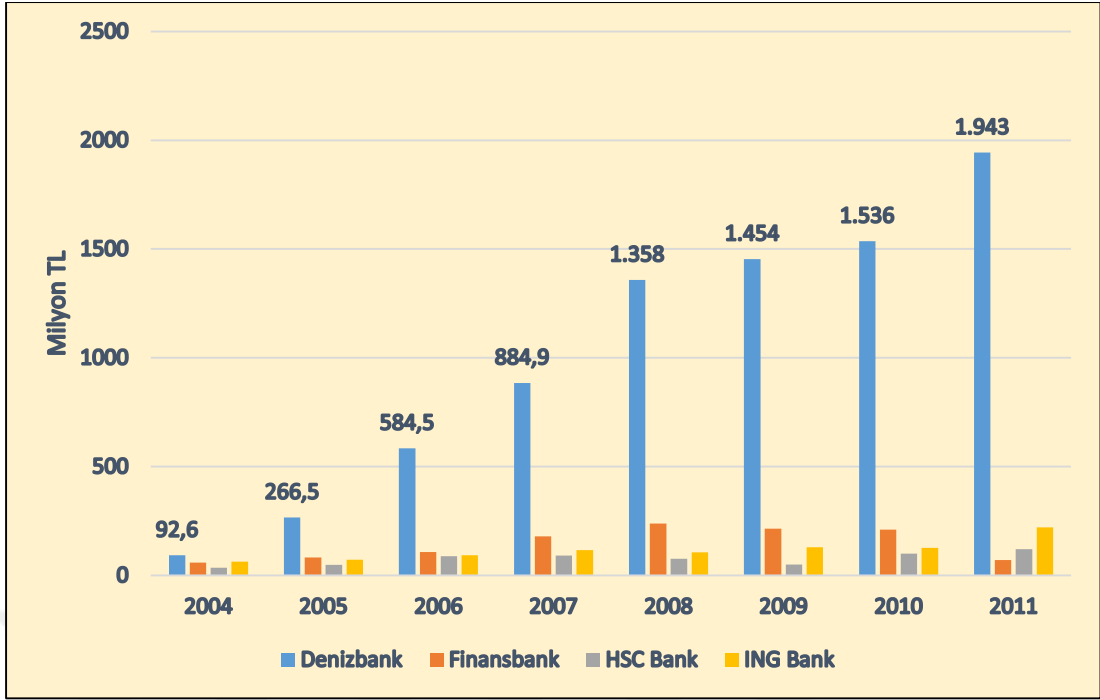
Kaynak: BDDK (İnteraktif Bültenler), 2016.

Buna göre yabancı sermayeli tarımsal banka krediler 2004 yılında 50 milyon TL tarım sektörü kredileri içindeki payı %0,9 toplam krediler içindeki payı ise %0,1 olarak gerçekleşmiştir. Yabancı sermayeli bankaların tarım sektörüne ilgisi son birkaç yıl içinde artmış ve 2015 yılında 10 milyar TL ve tarım sektörü kredileri içindeki payı da %16,6'ya kadar yükselmiştir. Bununla birlikte toplam krediler içindeki payı tüm 2004-2015 yıllarında maalesef %1'lerin altında kalmıştır.

Özel sermayeli bankalarda olduğu gibi yabancı sermayeli bankaların da tarım sektörüne yönelik kredi politikalarını gözden geçirmesi gerekmekte olup tarımsal kredilendirmenin "riskli" olarak algılanması giderilmelidir. Hiç şüphesiz bunun yapılabilmesi için tarım sektörünün finansman ihtiyacının doğru bir şekilde belirlenmesi ve tarım sektörünün yapısına uygun kredilendirme sistemi geliştirilmelidir. Bankalar tarımsal üreticinin gelir akışını tespit etmeli kredilendirme de vade yapısını ona göre ayarlanmalıdır. Unutulmamalıdır ki tarımsal faaliyet neticesinde hasadın gerçekleştirilmesi gelirin elde edildiği anlamına gelmez. Hasat ile gelir arasında bir zaman dilimi olabilir bu durum dikkate alınarak tarımsal kredilerde vade yapısının belirlenmesi gerekir. Ayrıca tarım sigortacılığı konusu çiftçilere anlatılmalı ve teşvik edilmelidir. Böylece hem üretici hem de kredi kuruluşları risklerini azaltabileceklerdir.

Bazı yabancı sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne verilen tarımsal krediler bankalar bazında Şekil 17'de gösterilmiştir.

Yabancı sermayeli bankaların tarımsal kredilerdeki payı son birkaç yıldır artış göstermektedir. Bu artışta en büyük payı ise Denizbank almaktadır. Egeli üreticilerin kurduğu Tarışbank'ın tarımsal bankacılık mirasını değerlendiren Denizbank, Ziraat Bankası'ndan sonra tarıma en çok kredi veren banka unvanına sahip olmuştur. Bu çerçevede tarım sektörüne 2004 yılında 92,6 milyon TL kaynak aktarırken 2010 yılında 1,5 milyar TL ve 2014 yılında ise 4 milyar TL tarımsal kredi vermiş ve tarım sektörü kredileri içindeki payı %8,7 olmuştur. Finansbank'ın tarım sektörüne kredi aktarımları dalgalı bir görünüm arz etmiştir. 2004 yılında 59,4 milyon TL, 2008 yılında 238,4 milyon ve 2011 yılında 70.3 milyon TL kredi vermiştir. Bununla birlikte 2013 yılında 500 milyon TL ve 2014 yılında 1 milyar TL kredi vererek büyük bir çıkış yapmıştır. Yabancı sermayeli bankalardan HSC Bank 2011 yılında 120,3 milyon TL, ING Bank ise 220,3 milyon TL kredi vermiştir.

Şekil 17: Bazı Yabancı Sermayeli Bankalar Tarafından Tarım Sektörüne Verilen Tarımsal Krediler

2.2.1.4.2.4. Kooperatifler

Kooperatifler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak ekonomik faaliyetlerini sürdüren, özel yapıya sahip ekonomik ve sosyal amaçlı kuruluşlar olup ‘Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet sureti ile sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır’ (Koçtürk, 2006: 121).

Organize olmuş kredi kuruluşlarının başında yer alan kooperatifler, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış kooperatifleri ve Pancar Ekicileri Üretim kooperatifleridir. Tarım satış Kooperatifleri, üreticinin ihtiyaç duyduğu makine ve teçhizatı ucuza sağlamak ve üreticiyi desteklemek amacıyla kurulmuştur. Pancar ekicileri Üretim Kooperatifleri ise; toprak hazırlığı, ekim işleri ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, veriminin artırılması konusunda gerekli tedbirleri alarak, tarımsal üreticinin kalkınmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Tarım Kredi Kooperatiflerine bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde değinilecektir.

2.2.1.4.2.5. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının görev ve yetkileri 1985 tarih ve 3161 sayılı Yasa'ya belirlenmiş olup bu doğrultuda kırsal alanların kalkındırılması için alt yapı tesislerini yaptırmak, tarımsal kredi ve diğer tarımsal girdilerin sağlanması ve dağıtımında yardımcı olmak amacıyla faaliyette bulunmaktadır. Ayrıca bakanlık ilgili kuruluşlarla birlikte çalışarak tarımsal işletmelere tarımsal üretimin verimliliği artırmak amacıyla gerekli destekleri sağlamakta aynı zamanda projeli yatırımların desteklenmesi için çeşitli fonlardan kaynaklar oluşturmaya çalışmaktadır. Bu faaliyetleri sırasında Bakanlık T.C Ziraat Bankası kredilerinden yararlanabilmektedir. Bazı özel yetkilere sahip bulunan Bakanlık bu amaçla T.C Ziraat Bankası tarafından bazı kredilerin kullandırılmasına aracılık etmektedir. Bu kredilerin bazıları tohumluk kredileri, orman köylülerini kalkındırma fonu kredileri, hayvancılığı geliştirme teşvik kredileri ve Türkiye Ziraat Donatım Kurumu kredileridir (Bülbül, 2006: 287).

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ayrıca tarım sektörüne ve tarımsal üreticiye farklı yollarla tarımsal destekler sağlamaktadır. Aynı zamanda AB Ortak Tarım Politikasına uyum sürecinde, çıkarılması gereken yasaları ve kararları, uygulayarak, tarım sektörünün AB'ye uyumunu konusunda çalışmalar yapmaktadır.

2.2.2. Tarımın Finansmanında Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım kredi kooperatifleri ortaklarına uygun koşullarda kredi sağlamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluşu 1863 yılına, Mithat Paşa'nın Niş Valisi iken kurmuş olduğu "Memleket Sandıkları"na dayanır. Türk milletinin tarih boyunca başarı ile yaşatmış olduğu "imece" ve "Ahilik" gibi yardımlaşma ve dayanışma esaslı organizasyonlar, kooperatifçilik özellikle de Tarım Kredi Kooperatifleri ile daha ileri noktalara taşınmıştır. Cumhuriyet öncesinde "Memleket Sandıkları" ve 1883 de "Menafi Sandıkları" ile devam eden Türk Kooperatifçilik Hareketi 1935 yılında çıkarılan 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" ile bugünkü ad ve anlamda Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluşu gerçekleştirilmiş ve yeni çağdaş gelişmeler bu kanundan sonra meydana gelmiştir (www.tarimkredi.org).

Tarım Kredi Kooperatifleri isminden de anlaşılacağı gibi ortaklarına düşük maliyette kredi sağlamak için kurulmuştur. Daha çok da bankalarla çalışmaları zor olan küçük çiftçilerin kredi ihtiyacı bu kooperatifler aracılığıyla karşılanmaktadır. Diğer bir

ifadeyle Tarım Kredi Kooperatiflerinin başlıca amacı, üyelerine düşük faizli kredi sağlamak, kredi açmak ve kredilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığını denetlemektir. Tarımsal üretimin artırılması için verim artırıcı girdilerin kullanılması, tarımsal teknolojilerin edinilmesi, ıslah edilmiş bitki ve hayvan türlerinin üretimde yer alması büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de gerek çiftçiler gerekse tarım işletmelerinin büyük bir kısmı verimlilik artışı sağlayabilecek girişimlerde bulunamamaktadırlar. Tarımsal üretimin artırılabilmesi için amaca uygun ayni ve nakdi kredilere ihtiyaç duyulmaktadır. Tarım kredi kooperatifleri bu bakımdan stratejik bir öneme sahiptir.

Tarım kredi Kooperatiflerinin finansman kaynakları Özkaynaklar ve dış kaynaklar olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Ödenmiş sermayesi ve diğer fonlar Özkaynaklar içerisinde; Ziraat Bankasına ayrılan plasmanlar ve merkez ve bölge birlikleri tarafından sağlanan krediler ise dış kaynaklar içerisinde değerlendirilmektedir (Orhan, 1992: 89).

Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarının tarımsal üretimlerini geliştirmek, ihtiyaçlarını temin etmek, değerlendirme faaliyetlerinde bulunmak, ortaklarının ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olmak, ekonomik gücünü arttırmak, ortaklarına ucuz, yeterli ve maliyet fiyatına kredi sağlamak amacıyla kurulmuştur (Taşkiran ve Özudoğru, 2010: 155).

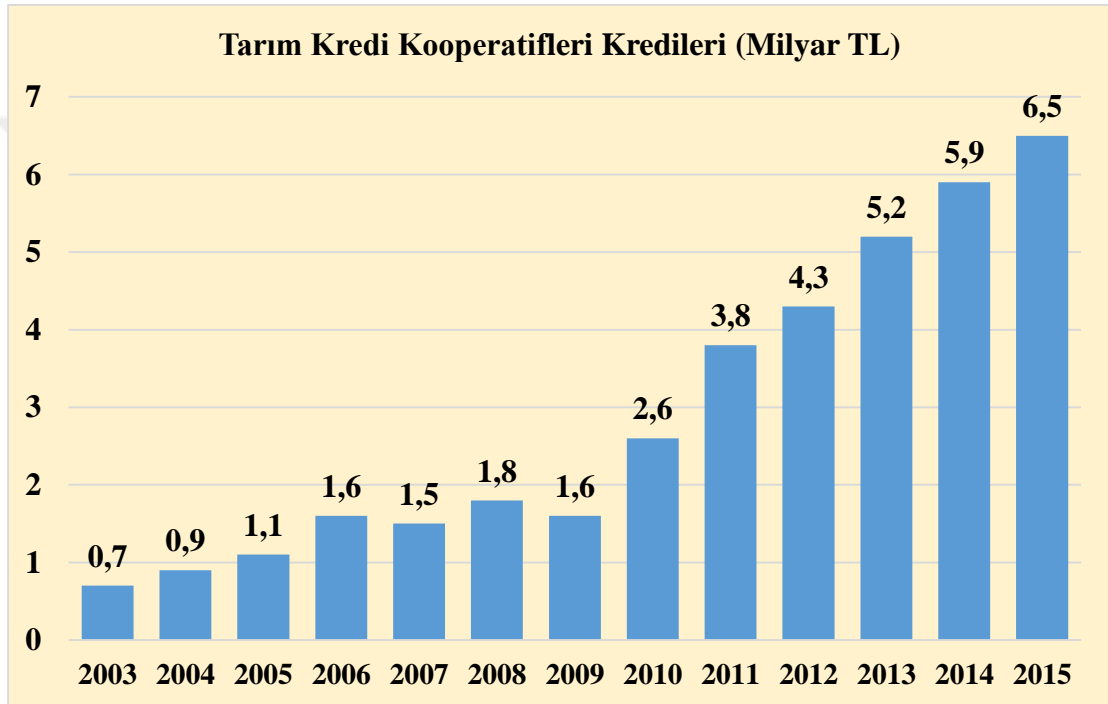
Diğer bir ifadeyle Tarım Kredi Kooperatifleri kooperatif ortaklarıyla tasarruf sahipleri ya da kredi kurumları arasında aracılık yaparak kredinin daha düşük bir maliyetle üreticiye ulaşmasına yardım ederler. Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından kullanılan tarımsal kredi kısa ve orta vadeli olmak üzere iki kategoride verilmektedir (www.tarimkredi.org.tr);

Kısa vadeli işletme kredileri, ortakların tarımsal işletmelerine ait tohumluk fide, gübre, ilaç, yem, ekme biçme toplama gibi faaliyetleri ile insan, hayvan, makine, işçiliği ücretlerinin ödenmesi ile ilgili konularda nakit olarak, bir yıl vade ile verilen krediler olup sundukları kredi olanaklarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Genel İhtiyaç Kredileri,
- Tohumluk Kredileri,
- Kimyevi Gübre Kredileri,
- Hayvancılık İşletme Kredileri,
- Tarımsal İlaç Kredileri,
- Akaryakıt Kredisi.

Orta vadeli yatırım kredileri ise tarımsal işletmenin her türlü tarımsal araç gereç traktör, at arabası, römork ve bunların lastikleri gibi malzemelerle, ihtiyaç duyulan tarımsal malzeme ve ekipmanlar için beş yıla kadar açılan tarımsal kredilerden oluşmaktadır.

Şekil 18’de Tarım Kredi Kooperatiflerince tarım sektörüne verilen krediler gösterilmiştir. Buna göre Tarım Kredi Kooperatiflerinin ortaklarına sağladığı krediler 2003 yılında 770 milyon TL iken 2015 yılında 6,5 milyar TL’ye yükselerek yaklaşık 8,2 kat artış olmuştur.

Şekil 18: Tarım Kredi Kooperatifleri Tarafından Tarım Sektörüne Açılan Krediler

Kaynak: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği.

Kooperatiflerin, politik ve günlük politikalardan etkilenmeyen güvenli finansman kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Türkiye’de AB ülkelerinde olduğu gibi Kooperatifler Bankası olmadığından kooperatiflerin ortaklarını finanse etmede kaynak sıkıntısı çekilmektedir. Tarım kredi kooperatiflerine mevduat toplama yetkisi verilirse, bunlar banka şubeleri gibi çalışarak önemli ölçüde finansal kaynak sağlayabilir. Tarımdan diğer kesimlere aktarılan kaynakları, planlı ve rasyonel şekilde tarım kesimine aktarılması da bu sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır.

2.2.3. Tarımsal Devlet Destekleri ve Teşvikler

İster gelişmiş ülkelerde olsun ister gelişmekte olan ülkelerde olsun devlet, tarım sektörünü geliştirmek, tarım sektöründe çalışanların refah düzeylerini artırmak, tarımsal üreticilerin gelirini artırmak, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri gidermek, tüketicileri fiyat artışlarına karşı korumak amacı ile tarım sektörüne uyguladığı değişik destek ve teşvikleri içeren bir takım müdahaleleri söz konusudur. Tarım sektörüne yönelik olarak bu müdahalelerden hangisinin seçileceği o ülkenin kendi koşullarına bağlı olarak değişebilmektedir. Devletlerin tarım sektörüne yapmış olduğu müdahaleler tarımsal piyasalar yoluyla müdahale (destekleme fiyatları, dış koruma, stoklama), girdiler yoluyla müdahale (kredi, ilaç, gübre, tohumluk... vs sübvansiyonları), miktar yoluyla müdahale (üretim veya ekili alana sınırlama getirilmesi), gelirler yoluyla müdahale (doğrudan gelir destekleri, fark ödeme, prim sistemi), son olarak da tarımsal altyapıya müdahaleleri şeklinde gerçekleşmektedir (Şahinöz, 2011: 259).

Tarım Kanununun tarımsal desteklemelerin finansmanı başlığı altında 21 maddesine göre “tarımsal destekleme programlarının finansmanı, bütçe kaynaklarından ve dış kaynaklardan sağlanır. Bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hasılanın yüzde birinden az olamaz” şeklinde belirtilmiş olmasına rağmen söz konusu oran ancak %0,5’lerde kaldığı görülmektedir.

2.2.3.1. Türkiye’de Tarımsal Devlet Destekleme ve Teşvik Politikaları

Türkiye’de tarım sektörü GSMH’ye, istihdama, ihracata, tarım dışı sektörlerle hammadde sağlanması ve ülkenin gıda ihtiyacının karşılanmasına katkılarından dolayı önem verilen bir sektör olmuştur. Bu nedenlerle devlet doğrudan veya dolaylı olarak tarım sektörünü destekleme ve teşvik politikaları ile tarımın gelişmesine önemli müdahalelerde bulunmuştur. Türkiye’de tarım sektörünü korumaya yönelik ilk müdahale 1929 dünya ekonomik krizi yıllarında tarımsal fiyatlarda meydana gelen özellikle de buğday fiyatlarındaki aşırı dalgalanmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda ‘Buğday Koruma Kanunu’ çerçevesinde Ziraat Bankasının buğday satın alması muhafaza etmesi ve ihtiyaç duyulduğunda pazarlamak üzere görevlendirilmesi sağlanmıştır. Sistemli tarımsal destekleme politikasının oluşturulması ancak 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulması ile gerçekleşebilmiştir.

2.2.3.2. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikasının Amaçları

Her devletin temel görevi toplumun gelir seviyesini artırarak refah seviyesini üst düzeye çıkarmak amacıyla bir takım hedefler belirler ve bu hedeflere ulaşabilmek için sektörlere müdahale eder. Bu müdahalelerin tarım sektörünün dolayısıyla ülke ekonomisinin gelişmesine yönelik ekonomik boyutu olabileceği gibi tarım sektöründe çalışanların gelir seviyelerini artırarak gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermeye yönelik sosyal boyutu da olabilir.

25.04.2006 tarih ve 26149 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan Tarım Kanununa göre tarımsal desteklemenin amacı ”tarım sektörünün öncelikli problemlerinin çözümüne katkıda bulunmak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak, sektörün bu politikalara uyumunu kolaylaştırmaktır. Tarımsal destekleme politikaları, ekonomik ve sosyal etkinlik ve verimlilik koşullarını sağlayacak programlarla uygulanır. Ödemeler bütçe imkânları çerçevesinde ve programların niteliğine bağlı olarak, gerekli denetim ve kontrollerin tamamlanmasından sonra ödenir” şeklinde belirtilmiş olup tarımsal destekleme programlarının belirlenmesinde, ilke ve stratejilerini ise aşağıdaki şekilde açıklanmıştır. Bunlar:

- Tarım politikalarının amaçlarına ulaşılmaya katkıda bulunması,
- Avrupa Birliği mevzuatı ve uluslararası taahhütler ile uyumlu olması,
- Üreticilerin piyasa koşullarında faaliyetlerini yürütmesi,
- Kullanılacak kaynağın, adil ve etkin bir şekilde üreticilere yansımaları sağlayacak yapıda olması,
- Tarımın alt sektörlerinde dengeli bir dağılım göstermesidir.

Hiç şüphesiz ki tarım sektörünün devlet tarafından desteklenmesinin çok sayıda amacı vardır. Söz konusu amaçlardan bazılarını aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

- **Toplumun Gıda İhtiyacının Karşlanması:** Tarımsal destekleme politikalarının en belirgin temel amacı toplumun gıda ihtiyacının karşılanmasıdır. Toplumun asgari gıda ihtiyacını sağlayacak bir üretim yapısı kuramayan ülkeler ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya gelmeleri muhtemeldir. Bu gerçeğin farkında olan ülkeler tarımsal ürünlerin üretimini teşvik etmektedirler (Ertekin vd., 2012: 57-58).

- **Tarımsal Ürün Fiyatlarındaki İstikrarsızlığı Azaltmak:** Daha önce de belirttiğimiz üzere tarımın doğa koşullarına bağlı olması gibi kendine has bir takım özellikleri nedeniyle tarımsal ürünlerin fiyatları yıllara göre büyük dalgalanma gösterebilmektedir. Örneğin havaların aşırı soğuk olduğu zamanlarda üretim azalacak dolayısıyla fiyatlar yükselecektir. Buna mukabil havaların mevsim normallerinde olduğu zaman tarımsal üretim talepten fazla olacak ve ürün fiyatları düşecektir. Tarım sektöründe yaşanan fiyatlardaki bu istikrarsızlığı ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için devlet tarafından müdahale edilmesi gerekmektedir.
- **Tarım Sektöründe Çalışanların Gelir Seviyelerinin Düşük Olması:** Tarım sektöründe çalışanların gelir seviyeleri sektör dışında çalışanların gelir seviyelerinden düşüktür. Tarım sektöründe düşük gelir seviyesinde çalışanların verimi ve tarımsal üretimi artırıcı faaliyet içerisine girmesi beklenemez. Tarım sektöründe çalışanların gelir seviyelerinin düşük olmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi tarımsal ürün fiyatlarının genel düzeyinin tarım dışı sektörlerin genel fiyat düzeyinden düşük olması ve üreticinin malını düşük fiyattan satmasından dolayı gelir seviyelerinin düşük olması sonucunu doğurmaktadır. İkincisi ise tarımsal ürün talebinin gelir esnekliğinin düşük olmasıdır (Dinler, 2014: 271). Tarımsal üreticilerin gelir seviyelerinin düşük olması hiç şüphesiz ki arzu edilmeyen bir durumdur. Bu durum üreticileri mutsuzluğa, yeniliklere kapalı ve faaliyetlerini küçük çapta sürdürmeye itmektedir. Devlet tarım sektörünü bu olumsuz durumdan çıkartmak, üreten hatta ihracat yaparak ülkeye döviz girdisi sağlayan bir sektör haline getirmek için tarım sektörüne çeşitli teşviklerle müdahale etmesi gerekmektedir.
- **Ülke Ekonomisi Açısından Tarım Sektörünün Yönlendirilmesi:** Devlet tarım sektörüne ülke ekonomisinin kalkınması ve gelişmesi açısından da sektöre destek ve teşvik verebilir. Tarımsal destek ve teşviklerle daha kaliteli mal ve hizmet üreterek ihracat artırılacağı gibi ülkeye döviz girdisi sağlanabilir. Ayrıca yeterli üretimle toplumun kendi kendine yeterli hale gelebileceği gibi tarımsal istihdam yoluyla işsizliğin azaltılması sağlanabilir.
- **Politik Amaçlı Destek ve Teşvikler:** Tarım sektörüne yapılan destek ve teşvikler her zaman ekonomik amaçlara dönük olmayabilmektedir. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde politik kaygılar nedeniyle teşvikler

verilebilmektedir. Tarım sektöründe çalışan nüfusun birçok ülkede yaklaşık yarısını oluşturduğu ve bunların seçimlerde oy kullandıkları düşünüldüğünde siyasi partiler tarafından cazip bir alan olarak görülmektedir. Sektör çalışanlarına şirin gözükmek adına bazı tarımsal ürünlere piyasa fiyatının üzerinde fiyat belirleyerek devlet tarafından satın alınmaktadır. Demokratik teamüllere uygun olmayan bu durum kısa vadeli olarak çiftçiye yarar sağlamış gibi gözükse de uzun vadede hem çiftçiye hem de devlet ekonomisine yarar sağlamamaktadır.

- **Tüketicilerin Menfaatlerinin Korunması:** Tarımsal ürünlere devlet müdahalesi 20.yüzyıla kadar tüketiciyi korumaya yönelik yapılırken 20.yüzyıldan sonra üreticiyi korumaya yönelik müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. Hiç şüphesiz ki üreticiyi korumaya yönelik müdahaleler yapılırken tüketiciyi de mağdur etmemek gerekir. Bu amaçla aşırı fiyatların olduğu durumlarda devlet tarafından üreticiden yüksek fiyatlardan alınan ürünler, tüketiciye düşük fiyatlardan satılarak, aradaki fark devlet tarafından sübvansiyon şeklinde karşılanır. Ayrıca aracı karlarını makul düzeye indirmeye yönelik politikalarında geliştirilmesi gerekmektedir (Dinler, 2014: 271).
- **Doğal Çevre ve Sağlıkın Korunması:** Son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde tarım politikaları belirlenirken doğal çevrenin ve insan sağlığının korunmasına yönelik bir takım yasal önlemler alınmaktadır. Bu çerçevede tarım sektöründe verimlilik ve üretim artışına hizmet edecek bazı teknolojik yeniliklerin tarım sektöründe uygulanması desteklenmektedir.

Yukarıda genel çerçevesini çizdiğimiz tarımsal destek ve teşvik politikalarına yönelik OECD tarafından ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış olan “ Ulusal Politikalar ve Tarımsal Ticaret” çalışması aşağıda belirtilmiştir (Ören, 1994: 16).

- Tarımsal üreticilere yeterli ve adil bir yaşam standardının sağlanması,
- Tarım kesimi gelirlerinde belirli bir standardın yakalanması,
- Tarımsal ürün fiyatlarında istikrarın sağlanması,
- Ekonomik krizlerden tarım sektörünün en az etkilenmesi için gerekli önlemlerin alınması,
- Çevrenin korunmasına yönelik politikalar,
- Kırsal kesimin gelişmesine yönelik politikaların üretilmesi,

- Bölgeler arası gelişmişlik farklarının minimize edilmesi,
- Küçük tarımsal aile işletmelerinin teşvik edilmesi ve korunması,
- Tüketiciler için hem tarımsal ürün arzının hem de fiyatın garanti edilerek,

2.2.3.3. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikasının Araçları

İster gelişmiş ister gelişmekte olan ülke olsun genellikle aynı amaçlar doğrultusunda destekleme ve teşvik politikaları uygularken söz konusu amaçlara ulaşabilmek için sosyo- ekonomik yapılarına bağlı olarak farklı stratejiler uygulayarak farklı araçları kullanma yoluna gitmektedirler. Türkiye’de uygulanan tarımsal destek ve teşvik politikaları da çok farklı biçimlerde sınıflandırılabilir. Türkiye’de uygulanan tarımsal destek ve teşvik politikalarının araçlarını 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanununda belirtildiği üzere, Doğrudan Gelir Desteği, Fark Ödemesi, Telafi Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri, Tarım Sigortası Destekleri, Kırsal Kalkınma Destekleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri ve Diğer Destekler çerçevesinde inceleyeceğiz.

2.2.3.3.1. Alan Bazlı Tarımsal Destekler

Alan bazlı tarımsal destekler üretimden bağımsız olarak Çiftçi Kayıt Sisteminde (ÇKS) yer alan çiftçilere verilen destekler olup; temel amaç olarak küçük ölçekli çiftçilerin gelir durumlarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Alan bazlı tarımsal desteklerden ilk sırayı DGD ödemeleri yer alırken onu mazot ve gübre desteği, sertifikalı tohum ve fidan desteği, fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği, organik tarım destekleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Koruma (ÇATAK) programı çerçevesinde verilen destekler ve telafi edici ödemeler takip etmektedir.

2.2.3.3.1.1. Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri

Türkiye ile IMF tarafından 1999 yılında imzalan Stand by anlaşmasının bir gereği olarak 2001 yılında mevcut geleneksel destekleme politikalarına son verilerek Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına geçilmiştir. Alan bazlı tarımsal destekleme ödemeleri içerisinde yer alan DGD ödemeleri 2001-2008 yılları arasında

uygulanmış olup, söz konusu yıllarda alan bazlı tarımsal destek ödemeleri içerisinde en büyük tarımsal destekleme kalemini oluşturmuştur.

Doğrudan Gelir Desteği, tarım sektörüne sağlanan sübvansiyonların, kredi ve fiyat desteklerinin kaldırılmasının yaratacağı olumsuz etkilerin azaltılması ve verimli üretim modellerine geçişin kolaylaştırılmasını amaçlıyordu (Dinler, 2014: 291). Türk tarımına yeni bir boyut getiren DGD Tarım Kanununa göre; “tarımsal üreticilere, tarımsal üretim amacıyla tarımsal faaliyetlerde kullandıkları araziler karşılığında Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen birim ödeme miktarı üzerinden, doğrudan ödeme yapılmasıdır” şeklinde açıklanmıştır.

Diğer bir ifadeyle DGD devletin tarımsal üreticilerin gelirlerini artırmak amacıyla tarımsal üretime bağlı kalımsızın veya kısmen bağlı kalınan genellikle de arazi büyüklüğünün ve hayvan sayısının dikkate alınarak devlet tarafından kamu kaynakları kullanılarak üreticilere yapılan ödemelerdir. Üretimden bağımsız olan DGD üretimin artması veya azalması tarımsal desteği etkilememektedir. (İnkaya, 2013: 231).

Doğrudan Gelir Desteği ile tarım sektöründe üretim dikkate alınmadan ekim alanı bazında destek uygulanması çiftçiyi üretimden vazgeçirmiş ve üretim miktarı daha da azalmıştır. Bu nedenle 2005 yılında tarımsal destekleme politikalarına yönelik yeni düzenlemeler yapılmış bu düzenlemelere bağlı olarak; alan bazlı destekler, fark ödemesi desteği, hayvansal üretim desteği, tarım sigortası desteği gibi uygulamalar faaliyete geçirilmiştir (Dernek, 2011: 179).

Tablo 27’de 2001-2008 yıllarından uygulanan DGD’nin dekar başına ödenen destek ve tarım destekleme bütçesinden aldığı pay görülmektedir.

Buna göre DGD uygulamasının faaliyete geçirildiği 2001 yılından 2008 yılına kadar devlet bütçesinden DGD olarak tarım sektörüne aktarılan toplam kaynak tutarı 14,1 milyar TL’dir. Yıllar bazında incelediğimizde DGD uygulandığı ilk yıl olan 2001 yılında dekar başına 10 TL ödenmiş olup çiftçilere 500 milyon TL aktarılmıştır. Bu tutar tarımı desteklemek için bütçeden ayrılan payın yaklaşık yarısına (%48) tekabül etmektedir. 2002 yılında ise dekar başına 13,5 TL ödenmiş olup çiftçilere 1,9 milyar TL aktarılmıştır. Bu tutar tarım sektörünü desteklemek için bütçeden ayrılan pay bir önceki döneme göre yaklaşık %75 oranında artarak % 82’ye ulaşmıştır. 2003 yılından itibaren DGD ödemeleri tedricen azalma eğilimine girmiş ve uygulamadan kalktığı yıl olan 2008 yılında ise çiftçilere 1,1 milyar TL ödenmiş tarım sektörüne verilen desteklerin payı ise %19’a kadar düşmüştür.

Tablo 27: Türkiye’de Yıllara Göre Doğrudan Gelir Destekleme Ödemeleri

Yıl	Dekar /TL	DGD (Milyar TL)	Tarım Destekleme Bütçesindeki payı	Tarımsal Destekleme
2001	10	0,5	% 48	1,0
2002	13,5	1,8	% 82	2,2
2003	16	2,5	% 84	3,0
2004	16	2,1	% 69	3,1
2005	16	1,6	% 45	3,7
2006	10	2,6	% 56	4,7
2007	7	1,6	% 29	5,5
2008	-	1,1	% 19	5,8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Yıllık Programlar.

Doğrudan Gelir Desteği ödemelerinin uygulamada tarımsal işletmeler, bölgeler ve ürün bazında bir dengesizlik yarattığı görülmektedir. Arazi genişliği üzerinden ödenen DGD ödemelerinin gelir dağılımı düzenlemediği bilakis büyük arazilere sahiplerine daha fazla küçük arazi sahiplerine ise daha az ödeme yapılmasından dolayı gelir farklılıklarını artırıcı bir etki yapmaktadır. Bölgeler bazında durum incelendiğinde ise ortalama işletme büyüklüğü daha fazla olan bölgelerdeki üreticilerin diğer bölgelerdeki üreticilere nazaran daha fazla desteklemelerden yararlanmaktadırlar. Ürün bazında ise buğday ve arpanın diğer ürünlere göre daha fazla destekten yararlandıkları görülmektedir (Eraktan, Abay, Miran ve Olhan, 2004: 17-18).

2008 yılında DGD uygulaması kaldırılmıştır. Bunun yerine, hayvancılık destekleri, organik tarım, mazot, kimyevi gübre, iyi tarım uygulamaları, sertifikalı tohum ve fidan destekleri, fark ödemesi (prim) destekleri, toprak analizi ve diğer alan bazlı tarım destekler, uygulamasına geçilmiştir.

2.2.3.3.1.2. Diğer Alan Bazlı Tarımsal Destekler

Alan bazlı olarak çiftçilere verilen DGD ödemelerinin dışında alan bazlı olarak verilen diğer tarımsal destekler: organik tarım destekleri, mazot ve gübre desteği, sertifikalı tohum ve fidan desteği, çevre amaçlı tarım arazilerinin koruma programı (ÇATAK) fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği, alternatif ürün destekleri ve telafi edici ödemelerden oluşmaktadır.

Türkiye’de organik tarım yapan çiftçilere 2009 yılından sonra desteklenmeye başlanmış olup desteğin başladığı ilk yıl olan 2009 yılında 13 milyon TL, 2014 yılında ise 199 milyon TL destek verilmiştir. Çiftçilere mazot desteği 2004 yılından sonra verilmeye başlanmış olup söz konusu desteğin verilmesinde ÇKS kayıtlı olması ve tarım arazilerinin büyüklüğü dikkate alınmıştır. Tablo 28’de 2004-2014 yılları arasında verilen DGD dışında kalan diğer alan bazlı tarımsal destek ödemeleri başlangıç yılları da dikkate alınarak gösterilmiştir.

Tablo 28: Alan Bazlı Tarımsal Destek Ödemeleri (Milyon TL)

	Organik Tarım	Mazot Desteği	Gübre Desteği	Sertifikalı Tohum ve Fidan	ÇATAK	Fındık	Alternatif Ürün Ödemeleri	Telafi Edici Öd.
2004	-	355	-	-	-	-	-	-
2005	-	410	270	-	-	-	-	56
2006	-	-	-	37	2	-	-	67
2007	-	480	345	50	3	-	-	79
2008	-	492	352	56	5	-	-	79
2009	13	469	596	85	6	-	4	74
2010	81	512	622	90	9	652	9	81
2011	150	508	621	86	17	709	8	90
2012	172	581	695	98	23	710	1	99
2013	154	607	718	76	40	720	1	122
2014	199	650	785	118	50	790	1	125

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Çeşitli Yıllık Programlar.

Tabloya göre çiftçilere 2004 yılında 355 milyon TL mazot desteği sağlanırken 2014 yılında bu rakam 650 milyon TL’ye ulaşmıştır. Çiftçilere 2005 yılından itibaren gübre desteği de sağlanmaya başlanmış olup bu çerçevede 2005 yılında 270 milyon TL, 2014 yılında ise 785 milyon TL ödenmiştir. Yine aynı şekilde 2006 yılından itibaren yurt içinde üretilip sertifikalandırılan bitkisel faaliyette bulunan çiftçilere dekar başına olmak üzere sertifikalı tohum ve fidan desteği verilmiştir. Söz konusu destek için çiftçilere 2006 yılında 37 milyon TL, 2014 yılında ise bu destek yaklaşık üç kat artarak 118 milyon TL ulaşmıştır.

Tarım kanununa göre erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalan tarım arazilerinde, arazilerini doğal bitki örtüleri, çayır, mera, organik tarım ve ağaçlandırma için kullanmalarını teşvik etmek amacıyla, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı destekleri verilmiştir. İlk kez 2006 yılında 2 milyon TL olarak verilmeye başlanan destek 2014 yılında 50 milyon TL ye ulaşmıştır. Fındık üretimi ruhsatı

verilmiş olan sahalarda fındık yetiştiriciliği yapan ve fındık üreticisi belgesine sahip olan çiftçilere 2010 yılından itibaren alan bazlı gelir desteği ve alternatif ürün desteği verilmeye (tütün ve fındık) başlanmıştır. Fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği olarak 2010 yılında 652 milyon TL ödenirken 2014 yılında ise 790 milyon TL olarak ödenmiştir. 2005 yılından itibaren üreticilerin arz fazlası ürünlerden vazgeçerek alternatif ürünlere yönelmeleri teşvik etmek amacıyla telafi edici teşvikler verilmeye başlanmıştır. Ayrıca üreticilerin bir araya gelerek, alternatif ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması için yapacakları yatırımların finansmanı için ek ödemeler de öngörülmüştür. Söz konusu destekleme ödemeleri tarımsal üreticilere arazilerinde alternatif ürünleri yetiştirmelerinden dolayı karşılaşılabilecekleri olası gelir kayıplarını telafi etmeye yönelik verilmekte olup söz konusu destekleme ödemeleri 2005 yılında 56 milyon TL iken bu rakam 2014 yılında 125 milyon TL'ye yükselmiştir.

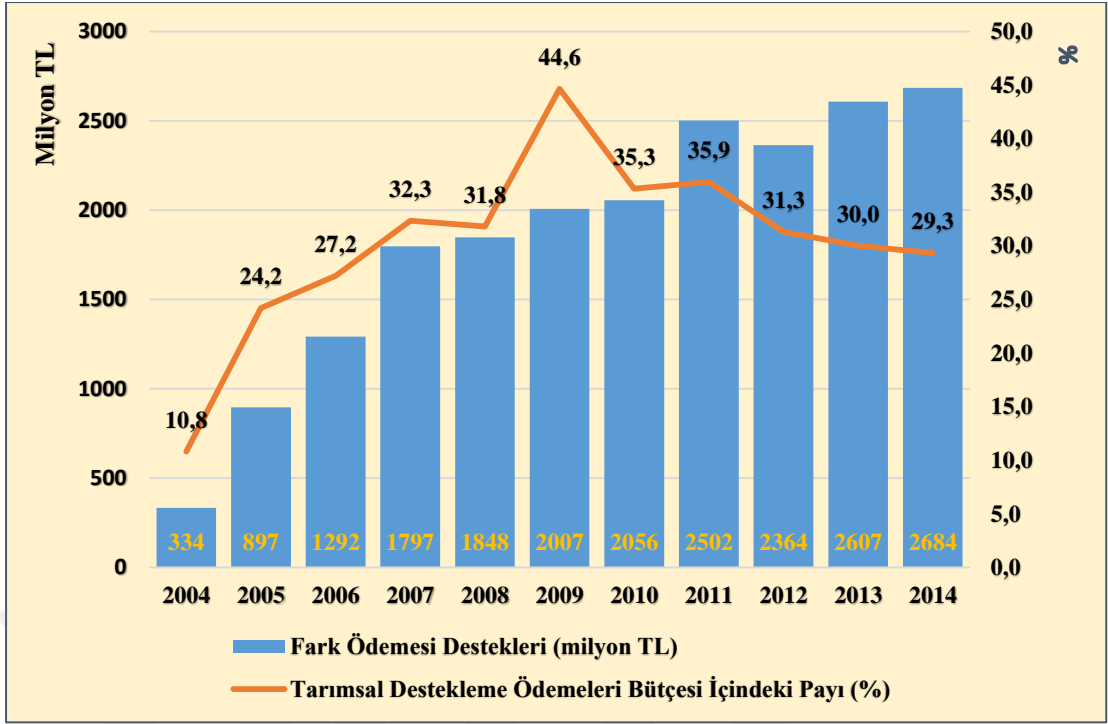
2.2.3.3.2. Fark Ödemesi

Devletin tarım sektörüne müdahale etmede kullandığı en önemli yöntemlerden biri olan fark ödemesi sistemi, Tarım Kanununa göre çiftçilere üretim maliyetleri ile yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar göz önünde bulundurularak fark ödemesi desteği verilmekte olup fark ödemesi desteği öncelikle arz açığı ve stratejik olan ürünleri kapsamaktadır. Her yıl hangi ürünlerin ne miktarda üretileceği ve fark ödeme miktarları Tarım Kurulu tarafından belirlenmektedir.

Fark ödeme uygulamasının temel amacı arz açığı bulunan tarımsal ürünlerin üretilmesini sağlamak amacıyla tarımsal üreticilerin desteklenmesine dayanmaktadır. Uygulama ile devlet tarafından belirlenen hedef fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki fark üreticilere prim olarak ödenmektedir (Yavuz, 2005: 62). Örneğin tütünde hedef fiyat 15 TL/kg ise ve müdahale fiyatı 10 TL/ kg olarak belirlenmiş ise ilgili üreticiye kg başına 5 TL'lik bir fark ödemesi yani prim ödenecektir. Dikkat edileceği üzere fark ödeme sisteminde ürün satın alınmamakta sadece hedef fiyat ile müdahale fiyatı arasındaki fark tarımsal üreticiye ödenmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Mevcut durumda sadece soya fasulyesi, pamuk, ayçiçeği ve diğer yağlı bitkileri kapsayan uygulama daha sonra mısır ve bazı yemeklik baklagilleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 46).

Şekil 19'da 2004-2014 yıllarındaki fark ödemelerini ve tarım destekleme ödemeleri bütçesinden aldığı pay görülmektedir.

Şekil 19: Fark Ödemesi Destekleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Yıllık Programlar.

Şekil 19'a göre 2004 yılı itibariyle tarım sektörüne yapılan fark ödemeleri tutarı 334 milyon TL iken tarım destekleme bütçesinden aldığı pay %10,80 olarak gerçekleşmiştir. Fark ödemeleri destekleri DGD ödemelerinin kaldırıldığı yıl olan 2008 yılına kadar hem tutar olarak hem de tarım destekleme bütçesinden aldığı pay olarak peyder pey artmış ve 2009 yılında tarımsal destekleme bütçesi içindeki pay %44,6 ile zirve noktasına çıkmıştır. 2009 yılından itibaren tarımsal destekleme bütçesi içindeki pay oransal olarak düşüş göstermesine rağmen tutar olarak sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Fark ödemelerinin tarımsal destekleme bütçesi içindeki payı oransal olarak 2009 yılında %44,6 iken 2012 yılında %31,3'e 2014 yılında ise %29,3'e kadar gerilemesine rağmen tutar olarak 2004 yılında 334 milyon TL olan fark ödemeleri 2006 yılında 1,3 milyar TL ve 2014 yılında ise 2,7 milyar TL'ye artmıştır. Tarım sektörünün doğası gereği bazı ürünlerde zaman zaman arz açığı oluşabilmektedir. İşte tam bu noktada fark ödemelerindeki bu artışların nedeni daha ziyade arz açığı bulunan tarımsal ürünlerde tarımsal üretim artırılmasına yönelik desteklemelerden ileri gelmektedir.

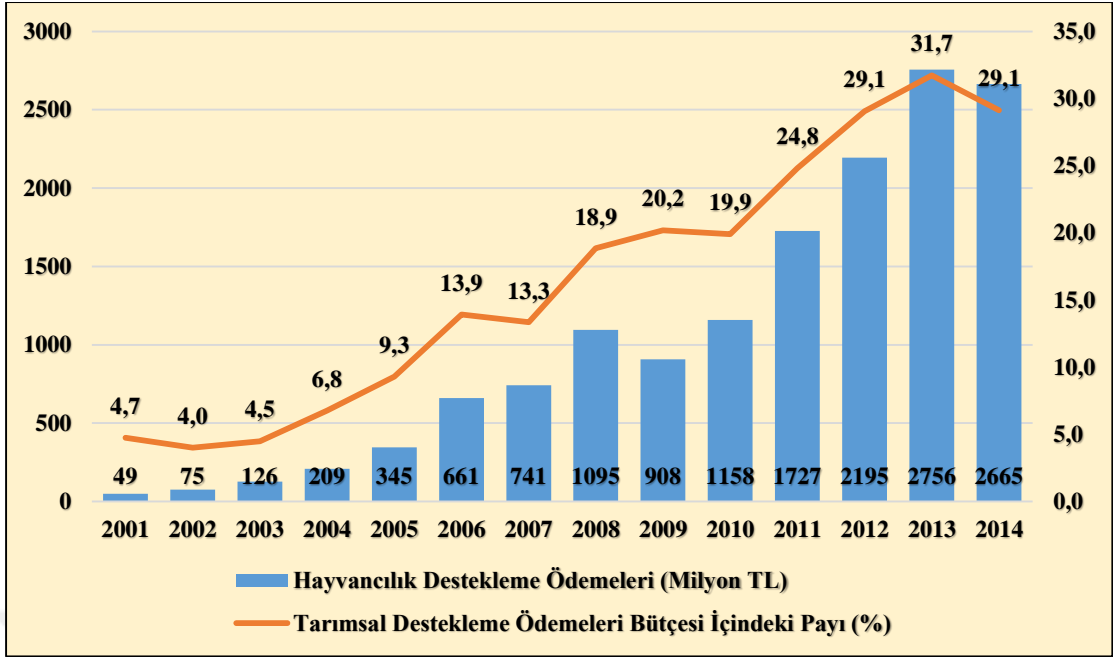
Fark ödeme sistemi tarımsal ürünlerin fiyatlarının piyasa koşullarında oluşmasına olanak sağlamakla birlikte dünya piyasa fiyatlarına uyum sağlamayı da

kolaylaştırmaktadır. Ancak fark ödeme sistemi iç ve dış pazarlarda rekabet gücünü artırmakla birlikte uygulama alanına giren ürünlerin üretimini güçlü bir şekilde özendirildiğinden, devlet bazen fazla üretimi engellemek için bir takım arz kısıtlamalarına ya da eşik fiyat belirleme yöntemlerine de müracaat etmek zorunda kalabilmektedir (Şahinöz, 2011: 265).

2.2.3.3.3. Hayvancılık Destekleri

Hayvancılık sektörünün temel işlevi gıda maddesi üretimi olup, sektör bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesinde ve birçok alanda endüstri hammaddesi olarak kullanılması nedeniyle önemli bir yer tutmaktadır. Hayvancılık kesintisiz bir üretim dalı olup, üretimin sürdürülebilir olması için yoğun bir iş gücüne ihtiyaç duymakta ve büyük bir istihdam kaynağı da oluşturmaktadır. Bu çerçevede, hayvancılık sektörü, önümüzdeki dönemlerde de ülke ekonomisi önemini artırarak sürdürecektir. Tarım kanununa göre hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, işletmelerin uzmanlaşması, işletmelerde temizlik şartlarının sağlanması, hayvan kimlik sisteminin teşviki, hayvan sağlığı ve refahı, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması ile bunlarla ilgili kontrol, takip ve standartların iyileştirilmesi ve su ürünlerinin desteklenmesine yönelik hayvancılık destekleri verilmektedir. Şekil 20'de 2001-2014 yıllarındaki hayvancılık destekleme ödemeleri ve tarım destekleme bütçesinden aldığı pay görülmektedir.

Şekil 20'ye göre 2001 yılında 49 milyon TL hayvancılık desteği verilmiş olup söz konusu desteğin tarım destekleme bütçesinden aldığı pay %4,7'dir. 2002 yılında bu oran %4'e düşmüş ve 2003 yılında ise %4,5 olmuştur. Bu düşük hayvancılık destekleri hayvan varlığını olumsuz etkilemiş ve hayvan sayısında azalma meydana gelmiştir. 2001 yılında 10,7 milyon adet büyük baş hayvan varken 2002 yılında bu sayı 9,9 milyon âdete gerilemiştir. 2001 yılında 34 milyon adet küçükbaş hayvan varken 2002 yılında 32 milyon âdete gerilemiş ve 2003 yılında ise 32,2 milyon adet olmuştur. 2009 yılına kadar hayvancılık sektörüne verilen destekler peyder pey artmasına rağmen tarımsal destekleme bütçesi içindeki payı %20'lerin altında seyretmiştir.

Şekil 20: Hayvancılık Destekleme Ödemeleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Yıllık Programlar.

Yeterli olmayan hayvancılık destekleri kendisini hayvan sayısında göstermiş 2004-2009 yılları arası büyükbaş hayvan sayısı ortalama 10,8 milyon adette kalarak bir türlü beklenen çıkışı yaratamamıştır. Küçükbaş hayvan sayısında ise 2004 yılında 31,8 milyon adet iken 2009 yılında 26,9 milyon âdete düşmüştür. Söz konusu yıllarda hayvancılık destekleme politikaları hayvancılık sektörünün sorunlarına çözüm olamamıştır.

2011 yılından itibaren Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığı ile hayvansal üretim faaliyetlerinde kullanılmak üzere sıfır faizli tarımsal kredi verilmesi, ayrıca ilerleyen yıllarda hayvancılık destek ödemelerindeki artışlar hayvan varlığı sayısında ve hayvansal üretimde artışa yol açmıştır (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012: 47).

Bu çerçevede 2011 yılında hayvancılık sektörüne verilen destek tutarı 1,7 milyar TL tarımsal destekleme bütçesi içindeki pay ise yaklaşık %25 civarında gerçekleşmiştir. Yine aynı şekilde 2014 yılında söz konusu destek tutarı 2,7 milyar TL olurken tarımsal destekleme içindeki pay %30'a yaklaşmıştır. Hayvancılık sektörüne verilen desteklerdeki artışlar hayvan sayılarında da artışlara yol açmış 2011 yılında 12,4 milyon olan büyükbaş hayvan sayısı 2014 yılında 14,3 milyona 32,3 milyon âdet olan küçükbaş hayvan sayısı ise 41,5 milyon âdete kadar yükselmiştir.

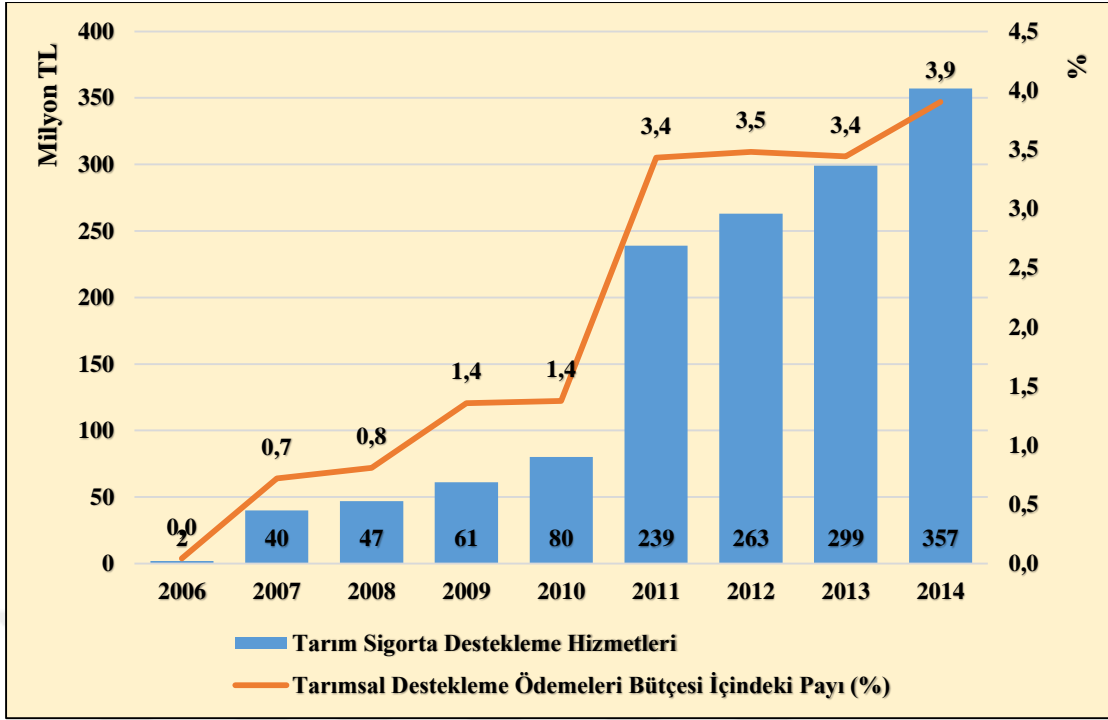
2.2.3.3.4. Tarım Sigortası Ödemeleri

Tarımsal faaliyetin üreticinin kontrolünde olmayan doğa koşulları altında yapılmaktadır. Gelişmiş ülkeler de dahi teknoloji, tarım üretimi için doğa koşullarına karşı tam güvence sağlayabilecek düzeye erişememiştir. Bu durum hastalık ve zarar üretimin miktar ve kalitesini olumsuz yönde etkilemekte ve üretici gelirlerinde istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Bu bağlamda tarım sigortacılığının amacı; tarım sektöründe gelir istikrarsızlığını azaltmak, doğal felaketlerin ve büyük kuraklıkların devlet bütçesine yapabileceği olumsuz etkileri en aza indirmektir.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de sel, kuraklık, don olayları gibi doğal afetlerin sık sık yaşandığı bir ülkedir. Tarımsal ve hayvansal üretimi tehdit ederek risk ve belirsizliği artıran bu durumun önlenmesi için en etkili yöntem tarım sigortacılığıdır. Bu nedenle tarımsal üreticilerin doğal afetler karşısında zor durumda kalmamaları amacıyla 2005 yılında “Tarım Sigortaları kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanuna göre “Üreticilerin, üretim materyallerini ve ürünlerini sigorta ettirmelerini teşvik etmek üzere, sigorta prim bedellerinin bir kısmı devlet tarafından karşılanır” denilmektedir. Bu kanun kapsamında tarımsal üreticilerin sigorta poliçelerinin %50’si devlet tarafından karşılanmaktadır. Sigorta kapsamında bitkisel ürünler ve seralar, tarımsal yapılar, tarım alet ve makineleri ile çiftlik hayvanları için kuraklık, dolu, don, sel, taban suyu baskını, fırtına, hortum, deprem, heyelan, yangın, kaza ve zararlılar ile hayvan hastalıklarının neden olacağı zararlar ve/veya tarım sektörü bakımından önemli görülecek diğer risklere ilişkin teminatlar yer almaktadır.

Şekil 21’de 2006-2014 yıllarındaki tarım sigortası destekleri ödemeleri ve tarım destekleme bütçesinden aldığı pay görülmektedir.

Şekil 21’e göre tarım sigortaları kanunun çıkarıldığı ilk yıl olan 2005 yılında çiftçiler sigorta poliçelerinin %50’si devlet tarafından karşılanmasına rağmen pek rağbet göstermemiştir. Bu durum 2011 yılına kadar devam etmiştir. Bu çerçevede tarım sigortası destekleri ödemeleri 2011 yılına kadar tarım destekleme bütçesinden aldığı pay yaklaşık %1’ler civarında kalmış 2011 yılından itibaren çiftçilerin çeşitli şekillerde bilgilendirilmesi ile bu pay 2014 yılında %4’e kadar çıkmıştır. Ancak tarımsal üretimin mevsimsel şartlardan dolayı sekteye uğradığı ülkemizde bu tutar yeterli olmayıp çiftçilere sigorta sistemi konusunda bilinçlendirilmesi ve daha cazip hale getirilmesi gerekmektedir.

Şekil 21: Tarım Sigorta Destekleme Hizmetleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%).

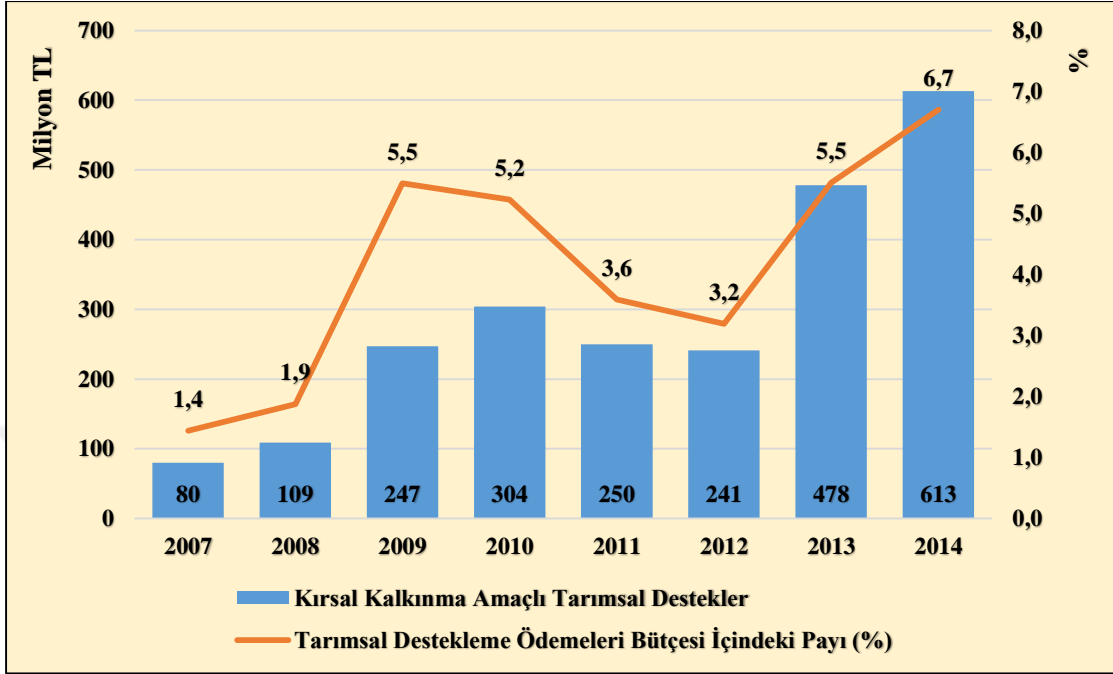
Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Yıllık Programlar

2.2.3.3.5. Kırsal Kalkınma Destekleri

Kırsal alanların, varlığının devam ettirilebilmesi ve kentli kesime göre daha geri ekonomik ve sosyal olanaklara sahip kırsal toplumun yaşam şartlarının iyileştirilebilmesi için geliştirilen girişimlere, genel olarak, “kırsal kalkınma” adı verilmektedir. Diğer bir ifadeyle kırsal kalkınma bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığının kaldırılması, tarımsal yapının iyileştirilmesi, tarımsal üretimde kalitenin artırılması, gıda güvenliği, işsizliğin azaltılması, sağlıksız bir göçün önlenmesi, tarımsal, kırsal alt yapı, tarımsal alt yapı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, örgütlenme, barınma, ulaşım, haberleşme, istihdam, pazarlama gibi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki mevcut yapılarda ihtiyaçların ve önceliklerin belirlenmesidir.

Tarım Kanununa göre kırsal bölgelerde yaşayan çiftçilerin gelirlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, kırsal altyapının sağlanması, toplulaştırma, tarla içi geliştirme hizmetleri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ile doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi, kırsal toplum kesimlerinin birlikte veya ferdi olarak yürütecekleri yatırım projelerinin maliyetinin bir kısmı, devlet tarafından karşılanacaktır.

Kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekleme harcamaları ve tarımsal destekleme bütçesi içindeki payı Şekil 22’de görülmektedir.

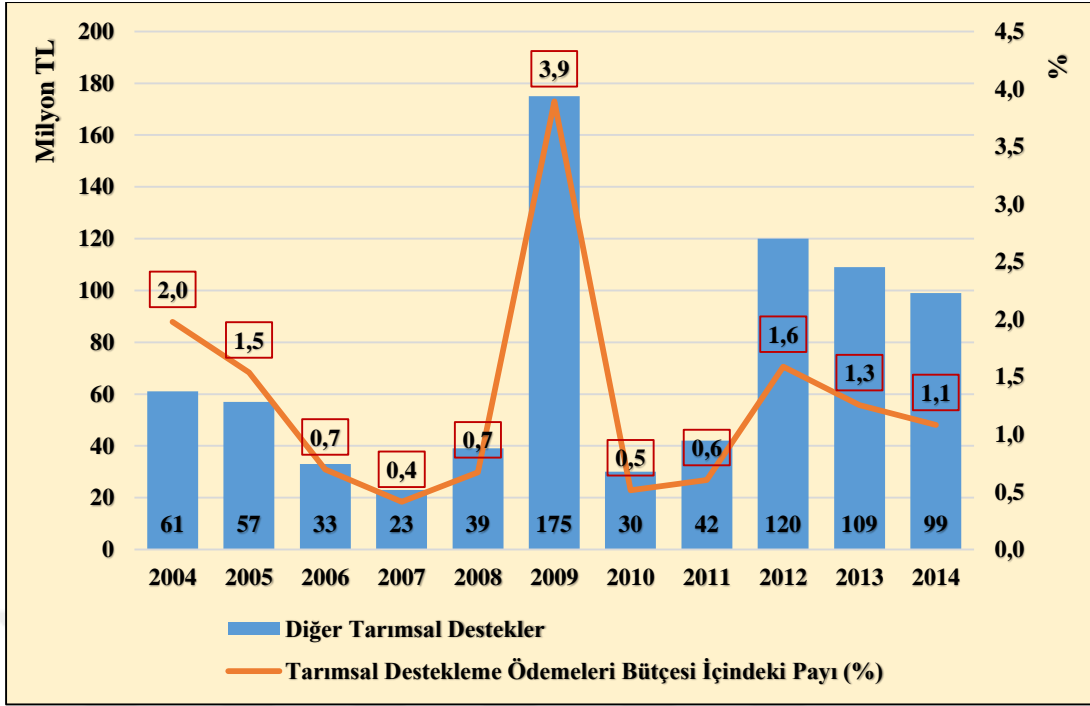
Şekil 22: Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme Harcamaları ve Tarımsal Destekleme Bütçesi İçindeki Payı (%).

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Yıllık Programlar.

Buna göre 2007 yılında 80 milyon TL kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekleme bütçesi içindeki payı %1,4 iken kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekleme tutarı 2014 yılında 613 milyon TL’ye tarım destekleme bütçesi içindeki payı ise %6,7’ye kadar yükselmiştir.

2.2.3.3.6. Diğer Destekleme Ödemeleri

Tarım Kanununa göre araştırma, geliştirme ve tarımsal yayım desteği, özel depolama yardımı, pazarlama teşvikleri, ürün işleme desteği, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, imha desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçlarının kullanılması diğer destekler çatısı altında birleştirilmiştir. Şekil 23’te diğer destekleme ödemeleri ve tarım destekleme bütçesi içindeki payı görülmektedir.

Şekil 23: Diğer Destekleme Ödemeleri ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri Bütçesi İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, Yıllık Programlar

Buna göre diğer destekleme ödemeleri için 2007 yılında tarımsal destekleme bütçesinden 61 milyon TL’lik bir tutar ayrılmış olup bu tutarın tarım destekleme bütçesi içindeki payı %2’ye karşılık gelmektedir. 2009 yılı hariç (%3,9) olmak üzere 2014 yılına kadar diğer desteklerin tarım destekleme bütçesi içindeki payı %2 ye kadar çıkamamıştır.

2.2.4. Tarımsal İşletmelere Yönelik Alternatif Finansman Yöntemleri

Bir tarımsal işletmenin yaşamını ve gelişimini sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu fonların hepsini Özkaynaklardan karşılaması çok zor olduğunu ve çiftçilerin daha ziyade yabancı kaynaklara müracaat etmek zorunda kaldıklarını önceki bölümlerde ifade etmiştik. Günümüz gelişmiş finansal sisteminde klasik kredi mekanizmalarının yanında tarımsal işletmelerin finansman talebini karşılayabilmek üzere yeni ve gelişmiş finansal tekniklerde kullanılmaktadır. Bu bölümde tarım sektöründe daha ziyade sabit varlıkların satın alınımında kullanılan alternatif finansal tekniklerden finansal kiralama, vadeli işlemler ve faktoring konuları ele alınacaktır.

2.2.4.1. Finansal Kiralama

Türkiye’de Leasing kelimesi karşılığı olarak ‘‘Finansal Kiralama’’ kavramı kullanılmaktadır. Yatırımların finansmanında geleneksel olarak kullanılan öz kaynak, satıcı kredisi ve banka kredilerine alternatif olarak kullanılan bir finansman enstrümanıdır.

Avrupa Leasing Birliği’nin Finansal Kiralama tanımına göre; ‘Finansal Kiralama, belirli bir süre için kiralayan (lessor) ve kiracı (lessee) arasında imzalanan ve üreticiden kiracı tarafından seçilip, kiralayan tarafından satın alınan bir malın, mülkiyetini kiralayanda, kullanımını ise kiracıda bırakan bir sözleşme olup, malın kullanımını belirli bir kira ödemesi karşılığında kiracıya bırakılmasıdır’’ şeklinde tanımlanmaktadır (Ceylan, 2002: 90). Türkiye’de finansal kiralama işlemleri 21.11.2012 tarihli ve 6361 sayılı Finansal Kiralama, Factoring ve Finansman Şirketleri Kanununun çerçevesinde uygulanmakta olup, yatırımcıya bir malın kullanım hakkının mülkiyet hakkından ayrılarak tahsis edilmesi ve bu sayede yatırımcıya peşin veya kısa vadeli finansman yükünden kurtarmaya dayalıdır. Tarım sektöründe finansal kiralamaya konu olan mallar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (fider.org.tr):

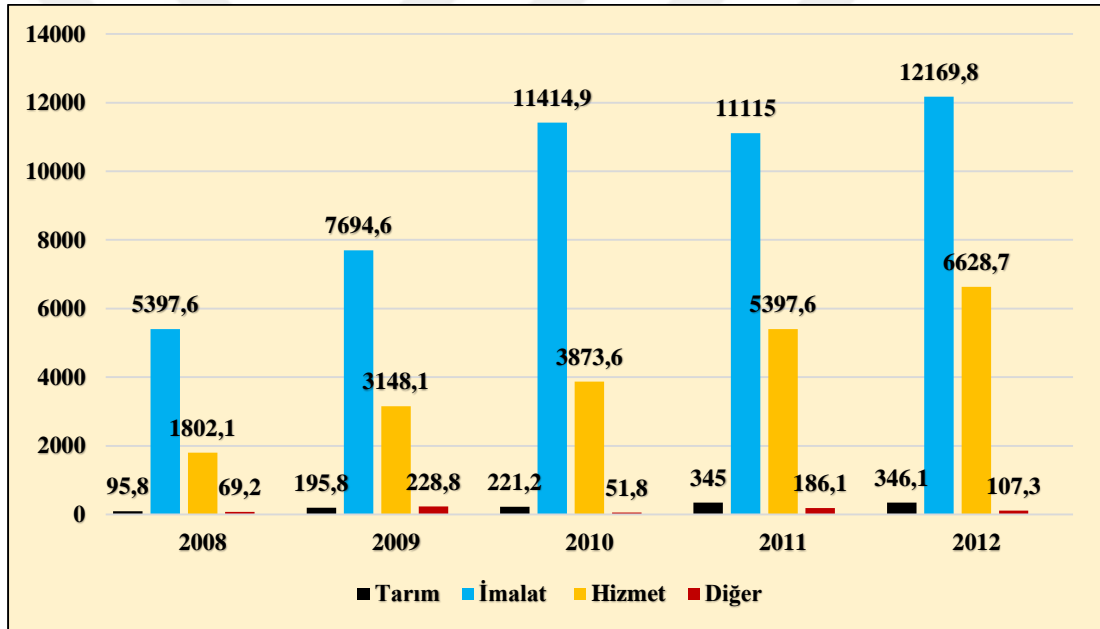
- Biçerdöver Ve Hasat Makineleri,
- Traktör
- Pamuk Toplama Makinesi,
- Hasat Makineleri,
- Ekim Dikim Makineleri,
- Zirai İlaçlama Makineleri,
- Gübre Hazırlama Dağıtma Makineleri,
- Yem Üretim Ekipmanları,
- Hayvancılık Ekipmanları.

Finansal kiralama tekniği Türkiye’de tarım sektöründe çok yaygın bir kullanıma sahip değildir. 2012 yılsonu itibariyle yıl içinde yapılan toplam finansal kiralama sözleşmelerinin sadece %4,29 (230 milyon \$) tarım sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum imalat sanayinde %43,75 (2,3 milyar \$), hizmet sektöründe ise %51 (2,7 milyar \$) olarak gerçekleşmiştir.

2.2.4.2. Factoring

Factoring ‘‘büyük miktarlarda kredili satış yapan işletmelerin bu satışlarından meydana gelen alacak haklarının ‘‘Factor veya Factoring Şirketi’’ olarak adlandırılan kuruluşlar tarafından satın alınması işlemidir’’ Factoring genellikle kısa vadeli satışlardan (90 ile 120 gün) doğan alacak haklarının Factoring şirketlerine satılması şeklinde işletmelere fon sağlama imkanı veren bir finansman yöntemidir’’ (Ceylan, 2002:1-2). Diğer bir ifadeyle Factoring dolaylı finansman sağlayan bir teknik olup satıcıya değil alıcıya verilen bir kredi görünümündedir. Şekil 24’te Factoring alacaklarının sektörel dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 24: Faktöring Alacaklarının Sektörlere Dağılımı (000 TL)

Kaynak: factoringderneği.org.tr

Factoring’ın ağırlıklı olarak hizmet verdiği sektörler, geleneksel olarak tekstil, inşaat ve metal ana sanayi sektörleri olmuştur. 2012 yılında toplam alacakların %64’ü imalat sanayiinde, %33’ü hizmet sektöründe ve geri kalanı tarım (%1,8) ve diğer sektörlerdedir (factoringderneği.org.tr).

İmalat ve hizmet işletmeleri, kredi sisteminin sisteminin kısa vadeli fon ihtiyaçlarını karşılamakta yeteri derecede hızlı olmaması nedeniyle factoring sistemini tercih ettiklerini buna karşılık tarımsal işletmelerin factoring uygulamasından yararlanmadıklarını göstermektedir.

2.2.4.3. Vadeli İşlemler

Tarım sektöründe tarımsal üretimin artırılabilmesi hasat dönemleri itibariyle gerçekleşebilmektedir. Tarımsal ürünlerin bazılarında bir dönem elde edilen ürün miktarı diğer döneme kadar artırılamayabilir. Diğer bir ifadeyle iki hasat dönemi arasında bir yıllık zaman vardır. Buna karşılık bazı tarımsal ürünlerin artırılması meyveliklerde olduğu gibi yıllar alabilmektedir (Türkey, 1986: 151).

Tarımsal ürünlerin kısa dönemde artırılamaması ve bunun sonucu olarak fiyatlarındaki oynaklıklar vadeli işlemler piyasasının ortaya çıkmasında temel neden olmuştur. Örumcek ağı teorisinin ifade ettiği gibi tarımsal üreticiler ürün fiyatların yüksek olduğu dönemlerde fiyatı artan tarım ürününü yetiştirmeyi tercih ederler. Psikolojik olarak herkesin aynı davranışta bulunduğunu varsaydığımızda söz konusu tarımsal ürünün piyasada miktarı artacak ve bunun sonucu olarak da ürünün fiyatı düşecektir. Fiyatların düştüğüne göre üretici bu kez aynı ürünü üretmeyecek dolayısıyla üretimin düşmesiyle birlikte fiyatlarda yükselecektir. Bu süreç böyle devam edecek ve tarımsal ürün fiyatlarının zaman içinde sürekli dalgalanmasına yol açacaktır. Dolayısıyla tarımsal ürünlerde fiyat değişkenliği yüksek olacak, bu da tarımsal işletmeler açısından ciddi bir fiyat riski oluşturacaktır. İşte tarımsal ürünlerdeki bu fiyat riskini transfer etmek amacıyla vadeli işlemler piyasası ilk olarak tarım sektöründe kurulmuştur (Uğur, 2013:188).

Vadeli işlemler “belirli bir tarihte teslim söz konusu olacak herhangi bir varlığın vadesi, fiyatı ve miktarı bu günden belirlenerek sözleşmeye bağlandığı işlemlerdir” şeklinde tanımlanabilir (Aksoy ve Tanrıöven, 2007: 484). Vadeli işlem piyasalarının temel amacı, tarımsal ürün fiyatlarındaki belirsiz fiyat artışlarından korunmak için gelecekte ortaya çıkabilecek risklere karşılık, gerek alıcılar, gerekse satıcılar açısından korunma imkânının sağlanmasıdır.

Tarımsal vadeli işlem sözleşmelerine örnek olarak mısır, buğday, pamuk, soya fasulyesi, şeker, canlı hayvan, kahve, pamuğa dayalı vadeli işlem kontratları gösterilebilir. Ülkemizde İzmir VOB’ında tarımsal ürünlere dayalı vadeli işlem sözleşmeleri olarak iki tane enstrüman olup bunlar (Çatal, 2007: 6);

- VOB-Ege Pamuk Vadeli İşlem Sözleşmesi
- VOB- Anadolu Kırmızı Buğday Vadeli İşlem Sözleşmesi.

Pamuk ve buğday vadeli işlem sözleşmeleri ile bu ürünler bir nevi yatırım aracına dönüşmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIMSAL FİNANSMAN KAYNAKLARININ TARIMSAL GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HÂSILA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TARIMIN FİNANSMANINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun tarım sektörü tüm ülkelerde en fazla önem arz eden sektörlerden birisi olmasına rağmen Türkiye’de tarımın finansmanına yönelik literatürde yeterli çalışma bulunmamaktadır. Literatürde yapılan çalışmaların genellikle tarımsal üretimin artmasına etki eden faktörler olarak kabul edilen doğrudan ve dolaylı tarımsal girdiler banka kredileri, tarımsal destekler, sermaye birikimi, faiz oranı, tohum, ilaç, gübre kullanımı, teknoloji ve yağışlar bağımlı değişken olarak kullanılırken, genellikle tarımsal üretimi ve ekonomik gelişmeyi temsilen GSYH bağımsız değişken olarak kullanıldığı görülmektedir.

3.1.1. Dünyada Tarımın Finansmanına Yönelik Çalışmalar

Chisasa ve Makina (2015), ‘‘Güney Afrika’da Banka Kredileri ve Tarımsal Üretim: Eşbütünleşme, Kısa Dönem Dinamikleri ve Nedensellik’’ (Bank Credit And Agricultural Output In South Africa: Cointegration, Short Run Dynamics And Causality) adlı çalışmalarında 1970-2011 yılları arasında zaman serisi verilerini kullanarak Güney Afrika'da banka kredileri ile tarımsal üretim arasındaki dinamik ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri ile birim kökün varlığı araştırılmıştır. Kredi ve tarımsal üretim arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen ve Juselius (JJ) ile test etmişler ve aşağıdaki modeli oluşturmuşlardır.

$$LAGDP = \beta_0 + \beta_1 LCAPFORM + \beta_2 LCREDIT + \beta_3 LLABOUR + \beta_4 LRINFALL + \epsilon_t$$

Denkleimde bağımlı değişken olarak tarımsal üretim (LAGDP) ile temsil edilirken diğer değişkenlerden sermaye birikimi (LCAPFORM), kredi (LCREDIT), işgücü (LLABOUR) ve yağış (LRAINFALL) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Johansen-Juselius (JJ) eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre tarımsal üretim ile kredi, sermaye birikimi, yağış ve işgücü arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı teyit edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Güney Afrika’da uzun vadede kredi ve sermaye birikimi tarımsal üretim üzerinde olumlu etkiye neden olmaktadır. Banka kredilerindeki %1’lik artış tarımsal üretimde %0,49’luk bir artışa neden olurken; benzer şekilde sermaye birikiminde %1’lik artış tarımsal üretimde %0,63’lük bir artışa neden olmaktadır.

Hartarska ve Nadolnyak (2015), ‘‘Kırsal Alanlarda Tarımsal Kredi ve Ekonomik Büyüme’’ (Agricultural Credit and Economic Growth in Rural Areas) adlı çalışmalarında ABD’de kırsal alanlarda finans ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır. 1991-2010 dönemini kapsayan ve panel verinin kullanıldığı çalışmanın amacı ticari bankalar ve Çiftlik Kredi Sistemi tarafından verilen krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendirmek olup aşağıdaki modeli oluşturmuşlardır:

$$\text{Ag GDP Growth}_{it} = \beta_0 + \sum_{j=1}^J \beta_j \text{Cradit}_{jit-1} + \sum_{m=1}^m \beta_m \text{Controls}_{mit} + \alpha_i + \epsilon_{it}$$

GDP Growth: Tarımsal Büyüme

Cradit: Ticari (tarımsal) Bankalar ve Tarım Kredi Sistemi tarafından verilen krediler

Control: Özel Banka Kredileri ve Devlet Kontrolündeki Banka Kredileri

i: Eyalet/Bölge

t: zaman

α_i : Gözlemlenemeyen Eyalet/Bölge

ϵ_{it} : Hata terimi

Çalışma sonucuna göre ticari banka kredileri ve Tarım Kredi Sistemi tarafından verilen krediler ile tarımsal GSYH arasında güçlü pozitif bir ilişki vardır. Bölgesel düzeylerde de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca kırsal nüfusun yüksek olduğu bölgelerde tarımsal GSYH daha fazla bir artışa neden olmaktadır.

Banga (2014), ‘‘ Yeşil Kutu Sübvansiyonlarının Tarımsal Verimlilik, Üretim ve Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkisi’’ (Impact of Green Box Subsidies on Agricultural Productivity, Production and International Trade) adlı çalışmada ‘‘Yeşil Kutu’’ sübvansiyonlarının tarımsal üretkenlik ve teknik verimlilik üzerindeki etkisi incelenmiştir. 1995-2007 dönemi için 26 ülkede Veri Zarflama Analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Yeşil Kutu (Green Box) destekleme ödemeleri AB’de tarımsal verimliliği yaklaşık %60, ABD’de ise %51 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Naidu, Sankar ve Kumar (2013), ‘‘Tarımsal Kredilerin Tarımsal Üretim ve Verimlilik Üzerindeki Etkisi’’ (Impact of Agricultural Credit on Agricultural Production and Productivity) adlı çalışmalarında; Hindistan ekonomisinin gelişmesinde tarım sektörünün ciddi bir rolü olduğunu öne sürmüşlerdir. Nüfusun yaklaşık üçte ikisinin tarım sektörüne bağlı olduğunu, tarım işletmelerinin yaklaşık %75’inin küçük işletmeler oluşturduğunu, bu yüzden tarımsal kredilerin daha yüksek verimlilik ve teknoloji ile birlikte önemli bir girdi gibi görüldüğünü ifade etmektedirler. Sanayi ve hizmetler sektöründe büyüme ivmesi son yıllarda hızlı bir şekilde arttığını bunun sonucu olarak tarım ve tarım dışı sektörlerin büyümesi arasında uçurum oluşmaya başladığını ancak tarıma bağlı insanların sayısında fazla bir değişme olmadığı görülmüştür. 1985-2011 yıllarını kapsayan regresyon analizi sonucunda tarımsal kredilerin üretim ve verimlilik üzerinde ana faktörlerden biri olduğu fakat tek faktör olmadığını başka faktörlerinde (kaliteli tohum, gübre, sulama tesisleri... vb) etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Nwankwo (2013), ‘‘Nijerya’da Tarımın Finansmanı: Nijerya Tarım Kooperatifi ve Kırsal Kalkınma Bankası üzerinde Ampirik Bir Çalışma: 1990-2010’’ (Agricultural Financing in Nigeria: An Empirical Study of Nigerian Agricultural Co-operative and Rural Development Bank (NACRDB): 1990-2010) adlı makalesinde Nijerya’da tarımsal finansmanın Nijerya ekonomisinin büyümesi üzerine etkileri En Küçük Kareler yöntemi ile incelenmiştir. Bu çerçevede 1990-2010 dönemini kapsayan çalışmada ampirik sonuçlar elde etmek için Augmented Dickey-Fuller, Phillip-Perron birim kök testleri, Johansen eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modeli testlerini kullanmışlardır. Nijerya’da tarımsal finansmanın Nijerya ekonomisinin büyümesi üzerindeki etkisini incelemek amacıyla bağımsız değişken olarak tarımsal kredi, faiz oranları ve geri ödeme oranı değişkenleri kullanılırken bağımlı değişken olarak ise

tarımsal çıktıyı temsilen tarımsal üretim kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ve para politikaları arasındaki ilişkiyi gösteren ana model aşağıdaki gibi oluşturulmuştur;

$$PAS = f(AL, INRATE, REPRATE) \quad (1)$$

$$PAS_t = \beta_0 + \beta_1 AL + \beta_2 INRATE + \beta_3 REPRATE + \mu \quad (2)$$

PAS: Tarımsal sektör üretimi

AL: Tarımsal Kredi

INRATE: Faiz oranı

REPRATE: Geri ödeme oranı

β_0 : sabit terim

μ : Hata terimi

Çalışma sonuçlarına göre, Nijerya Tarım Kooperatifi ve Kırsal Kalkınma Bankası (NACRDB)'nin verdiği kredilerin Nijerya ekonomisinin büyümesi üzerinde önemli bir pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir. Tarımsal kredilerin büyüklüğünün Nijerya'da ekonomik büyüme için iyi bir ölçü olduğu sonucuna varılmıştır. Kredinin faiz oranının yüksek olması Nijerya ekonomisinin büyümesini önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1990-2006 yıllarında kredilerin maliyeti oldukça yüksek olduğunu bunun sonucu olarak da kredilerin geri ödenme oranı düzeyi ile Nijerya ekonomisinin büyüme arasında anlamlı negatif bir ilişki bulunmuştur. Tarım sektörüne düşük faizli kredi verildiği takdirde büyük olasılıkla tarım sektörünün Nijerya ekonomisinin büyümesi üzerinde etkisi olacaktır sonucuna ulaşılmıştır.

Rizov, Pokrivcak ve Ciaian (2013), ‘‘OTP Sübvansiyonları ve AB Çiftliklerinin Verimliliği’’ (CAP Subsidies and Productivity of The EU Farms) adlı çalışmalarında AB’ de OTP destekleme ödemelerinin toplam faktör verimliliğinin çiftlikler üzerindeki etkisini araştırmışlardır. AB-15 ülkelerinde 1990-2008 dönemini kapsayan ve yarı parametrik tahmin algoritmasının kullanıldığı çalışmada ayrıştırma reformunun uygulanmasından önceki sübvansiyonların çiftlik verimliliklerini olumsuz etkilediği ancak ayrıştırma reformlarından sonra birkaç ülkede pozitif gelişmeler olduğu sonucuna varmışlardır.

Obilor (2013) ‘‘Nijerya’da Ticari Bankaların Tarımsal Kredilerinin Tarımsal Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz’’ (The Impact of Commercial

Banks' Credit to Agriculture on Agricultural Development in Nigeria: An Econometric Analysis) adlı çalışmalarında Nijerya Tarım Kredi Garantisi Programı Fonu kapsamında tarım sektörüne ticari bankalar tarafından verilen kredilerin etkisini incelemiştir. 1983-2007 dönemini kapsayan çalışmada bağımlı değişken olarak tarımsal üretim endeksini kullanmış ve aşağıdaki modeli oluşturmuştur.

$$API = f(CBCA, ACLP, GFAA, APPR)$$

API: Tarımsal üretim endeksi,

CBCA: Ticari bankalar tarafından tarım sektörüne verilen krediler,

ACLP: Tarımsal Kredi Garanti Planı çerçevesinde verilen krediler,

GFAA: Tarım sektörüne hükümet tarafından verilen mali ödenekler,

APPR: Tarımsal ürün fiyatı.

Doğrusal ilişkileri belirten denklem ise aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur;

$$API = b_0 + b_1CBCA + b_2ACLP + b_3GFAA + b_4APPR + e$$

Çalışmanın sonuçlarına göre tarım sektörüne ticari bankalar tarafından verilen krediler, Tarımsal Kredi Garanti Planı çerçevesinde verilen krediler, hükümet tarafından tarım sektörüne verilen mali ödenekler, tarım ürünleri fiyatları Nijerya'da tarımsal üretimi etkilemektedir. Tarım sektörüne ticari bankalar tarafından ve Tarımsal Kredi Garanti Planı çerçevesinde verilen tarımsal kredilerin tarımsal verimliliğin artmasında önemli bir katkısı vardır. Tarım sektörüne hükümetin fon tahsisi tarımsal verimlilikte önemli bir pozitif büyümeye yol açarken tarım ürünleri fiyatlarının ise tarımsal verimlilik üzerinde olumlu bir etki yapmadığı görülmüştür.

Akmal, Rehman, Ali ve Shah (2013), ‘‘Pakistan’da Tarımsal Kredilerin Büyüme Üzerindeki Etkisi’’ (The Impact of Agriculture Credit on Growth in Pakistan) adlı çalışmalarında gelişmekte olan ülkelerin çoğunda kredilerin ekonomik büyümede çok önemli bir rol oynadığını vurgulamışlar ve büyüme üzerinde tarımsal kredilerin etkisini analiz etmişlerdir. 1970-2010 yıllarını kapsayan çalışmalarında suyun, emeğin ve ürün yoğunluğunun tarımsal GSYH'nin önemli belirleyicileri olduğu ifade edilmiştir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ve EKK yönteminin kullanıldığı modelde değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı sorununu önlemek için bağımlı ve bağımsız değişkenler ekili hektar başına dönüştürülmüştür.

$$\text{LGPDCULT} = \beta_0 + \beta_1 \text{LCRPCULT} + \beta_2 \text{LLBPCULT} + \beta_3 \text{LWAPCULT} + \beta_4 \text{CROPINTE} + \beta_5 \text{DUMMY} + U$$

LGDP CULT: Logaritması alınmış ekili hektar başına tarımsal GSYH

LCRPCULT: Logaritması alınmış ekili hektar başına kurumsal krediler

LLBPCULT: Logaritması alınmış ekili hektar başına tarımsal işgücü

LWAPCULT: Logaritması alınmış ekili hektar başına çiftlik sularının kullanılabilirliği

CROPINTE: Bitki yoğunluğu (ekilen alanın ekim alanına oranı)

DUMMY: Kötü yıl için kukla değişken

U: Hata terimi

Çalışma sonuçları kurumsal krediler ile tarımsal GSYH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Tarımsal kredi katsayı pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı çıkmış bu durum ise kurumsal kredilerin tarımsal üretimi etkileyebileceğini göstermektedir. Tarımsal kredilerdeki %1'lik artış tarımsal GSYH'de %0,54 lük bir artışa yol açmaktadır. Yine aynı şekilde tarımsal işgücü ile tarımsal GSYH arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Katsayılar tarımsal işgücündeki %10'luk bir artışın ekili hektar başına tarımsal GSYH'de %1,18 oranında bir artış sağlayacağını göstermektedir.

Egbetunde (2012), "Nijerya'da Banka Kredileri ve Kırsal Kalkınma" (Bank Credits and Rural Development in Nigeria) adlı çalışmasında Nijerya'da banka kredileri ile kırsal ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ekonomik büyümenin bir göstergesi olarak GSYH bağımlı değişken olarak kullanılmış olup aşağıdaki model oluşturulmuştur;

$$\text{RGDP} = f(\text{CBC}) \quad (1)$$

$$\text{CBC} = f(\text{ALL}, \text{RLL}, \text{RDD}) \quad (2)$$

RGDP: Kırsal çıktılarının GSYH'ye katkısı,

CBC: Kırsal alanlara verilen ticari krediler,

ALL: Tarım sektörüne verilen ticari krediler,

RLL: Kırsal alanlara ticari krediler,

RDD: Ticari bankalar ile kırsal mevduat

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı denklemler doğrusal bir şekilde gösterilecek olursa denklem aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$RGDP_t = \beta_1 + \beta_2 ALL_t + \beta_3 RLL_t + \beta_4 RDD_t + \epsilon_t \quad (3)$$

Böylece denklem (3) Nijerya ekonomisinde ticari banka kredilerin kırsal ekonomik kalkınmaya etkisinin tahmini modelini yansıtacaktır. Denklem (3) Nijerya’da ekonomik gelişme için logaritması iki kere logaritması alınmış denklem ile de ifade edilebilir;

$$\ln \Delta RGDP_t = \beta_1 + \beta_2 \ln \Delta ALL_t + \beta_3 \ln \Delta RLL_t + \beta_4 \ln \Delta RDD_t + \epsilon_t \quad (4)$$

Birim kökün varlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testi kullanılarak yapılmış olup değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının tespitinde Johansen ve Juselius (1991) testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Nijerya’da kırsal alanlara ticari banka kredilerinin verilmesi kırsal ekonomik gelişme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermesine karşın ticari bankalardaki kırsal sakinlerin mevduatları kırsal ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Leitao (2012), ‘‘Finansal Yönetim ve Ekonomik Büyüme: Avrupa Ülkeleri Deneyimi’’ Financial Management and Economic Growth: The European Countries Experience adlı çalışmada 27 AB ülkesinde ekonomik büyüme ile banka kredileri arasındaki ilişki incelenmiştir. 1999-2009 dönemini kapsayan çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kullanılabilir tasarrufların ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini fakat yurtiçi krediler ile büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Mary (2012), ‘‘Fransız Yetiştirme Çiftliklerinde 1.ve 2. Sütunlardaki Sübvansiyonların Toplam Faktör Verimliliği Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi’’ (Assessing the Impacts of Pillar 1 and 2 Subsidies on TFP in French Crop Farms) adlı çalışmada Ortak Tarım Politikası Sübvansiyonlarının (1. ve 2. sütun destekleme ödemeleri) Toplam Faktör Verimliliği (TFP) üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Önce Genelleştirilmiş Momentler Metodu (*GMM*) yaklaşımını kullanarak bir üretim fonksiyonunu tahmin edip daha sonra çiftlik düzeyinde toplam faktör

verimliliğini hesaplamışlardır. 1996-2003 dönemini kapsayan ve Cobb–Douglas üretim fonksiyonunun kullanıldığı çalışmada aşağıdaki model oluşturulmuştur.

$$Y_{it} = Z_{it} K_{it}^{\beta K} N_{it}^{\beta N} L_{it}^{\beta L}, \quad i= 1, \dots, N; t= 1, \dots, T$$

Burada:

Y_{it} : Çiftliklerin üretim çıktıları

Z_{it} : Verimlilik şoku

K_{it} : Sermaye stoku

N_{it} : İşgücü

L_{it} : Arazi

i : Çiftlikler

t : Zaman

T : Periyod olarak simgelenmiştir.

Çalışma sonucuna göre çeşitli sübvansiyonların (sütün 1 ve 2, daha az tercih edilen alanlar) üretkenlik üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte önceki çalışmaların aksine tüm OTP ödemelerinin mutlak surette negatif etkilerinin olmadığını da tespit etmişlerdir. OTP reformları sübvansiyonlar ve verimlilik arasındaki ilişkileri etkilemekte olup selektif sübvansiyonların üretkenlik üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı sonucuna da ulaşmışlardır.

Sial, Awan ve Waqas (2011), “Kuramsal Kredilerin Tarımsal Üretim Üzerindeki Rolü: Pakistan Zaman Serisi Analizi” (Role of Institutional Credit on Agricultural Production: A Time Series Analysis of Pakistan) adlı çalışmasında 1972-2008 dönemindeki zaman serileri kullanılarak kurumsal kredilerin tarımsal üretimdeki rolü araştırılmıştır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, En Küçük Kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmiş ve tüm değişkenler ekili hektar başına dönüştürülmüştür. Bağımlı değişken olarak tarımsal GSYH kullanılırken; tarımsal krediler, suyun kullanılabilirliği, tarımsal işgücü, ekilen alan bağımsız değişken olarak denklemde yer almıştır. Modelde kullanılan bağımsız değişkenler tarımsal üretim faktörleri olarak kabul edilmiştir. Cobbs–Douglas üretim tahmini denklemini aşağıdaki gibi oluşturmuşlardır.

$$\text{LGDPCLT} = \beta_0 + \beta_1 \text{LINCLT} + \beta_2 \text{LALCLT} + \beta_3 \text{LAWCLT} + \beta_4 \text{CROPIN} + \beta_5 \text{DUMMY} + U$$

LGDPCLT: Tarımsal GSYH'nin doğal logaritması,

LINCLT: Tarımsal kredilerin doğal logaritma,

LALCLT: Tarımsal işgücünün doğal logaritması,

LAWCLT: Suyun çiftliklerde kullanılabilirliği doğal logaritması,

CROPIN: Ekili alanın ekim alanına oranı,

DUMMY: Kötü yıllar (1974-75, 1992-93 ve 2000-01 için 1; aksi halde 0),

U: Hata terimi.

Öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Birçok değişkenin birim kök içerdiği tespit edildikten sonra birinci farkları alınarak değişkenler durağan hale getirilerek regresyon denklemi AR (1) ve MA (1) için yeniden düzenlenmiştir. Sonuç olarak buldukları R^2 değerinin tarımsal üretimin tüm açıklayıcı değişkenler tarafından etkilendiğini ve tarımsal üretimin %96'sı bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Tarımsal krediler ile GSYH pozitif anlamlı iken; suyun kullanılabilirliği, tarımsal işgücü, ekilen alan GSYH'yı artıran faktörlerdir. Araştırmada tarımsal üretim artışının, tarımsal kredilere, tarımsal alanların sulanabilme imkânına, ürün yoğunluğuna ve tarımsal iş gücüne önemli bir şekilde bağlı olduğu ortaya konulmuştur.

Dritsakis ve Adamopoulos (2010), "Yunanistan'da Finansal gelişme ve Ekonomik Büyüme: Granger Nedensellik Analizi ile Ampirik Bir İnceleme" (Financial Development and Economic Growth in Greece: An Empirical Investigation with Granger Causality Analysis) adlı çalışmalarında ekonominin dışa açıklık derecesi, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi 1960:1-2000:4 dönem aralığında çok değişkenli otoregresif VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca değişkenlerin deneysel testleri için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi, Phillips, Kwiatkowski, Schmidt ve Shin'in (KPSS) Testi, hata düzeltme modeline dayalı Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Bu çerçevede aşağıdaki çok değişkenli VAR modeli oluşturulmuştur;

$GDP = f(FD, OP)$

GDP: GSYH,

FD: Finansal gelişme,

OP: Ekonominin dışı açıklık derecesi

Çalışmanın sonuçlarına göre üç değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonuçlarına göre ise ekonomik büyüme ve açıklık derecesi arasında ve finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında iki taraflı güçlü nedensel bir ilişki söz konusudur.

Johnson (2009), ‘‘ABD’de Kırsal Ekonomik Gelişme: ABD Tarım Bakanlığı’nın İş ve Sanayi Garantili Kredi Programının Değerlendirilmesi’’ (Rural Economic Development in The United States: An Evaluation of The U.S. Department of Agriculture’s Business and Industry Guaranteed Loan Program) adlı çalışmada ABD’de kırsal alanlardaki ekonomik gelişme ihtiyacının tespit edilemediği, kırsal ekonomideki gelişmelerin sorumlulukların eyaletlerde olduğu belirtilmiştir. ABD Tarım Bakanlığı ‘‘Garantili Kredi Programı’’ çerçevesinde kırsal bankalar tarafından kırsal işletmelere verilen kredileri güvence altına almakta olup söz konusu kredilerin istihdamı artırmadaki etkinliği araştırılmıştır. 1985-2006 dönemini kapsayan 1369 krediden oluşan bir veri seti oluşturulmuş ve En Küçük Kareler yöntemi ve Eğilim Skoru Eşleştirme yönteminin kullanılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre tarımsal işletmeler tarafından kullanılan krediler ile istihdam arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur. Kişi başı 1000 \$’lık bir kredi kişi başına büyümede %3-6 arasında bir artış sağlamıştır. Ayrıca kredilerin kullanılmaya başlamasından 2 yıl boyunca ise gelirlerde %3-5 arasında bir azalma meydana gelmiştir. Garantili Kredi Programı çerçevesinde verilen kredilerin sübvansede edilmesi istihdamı artırmakla beraber yaratılan yeni iş sahalarında ortalama olarak daha düşük ücret ödenmekte olduğu sonucuna varılmıştır.

Federici ve Caprioli (2009), Finansal Gelişim ve Büyüme: Bir Ampirik Analiz (Financial Development and Growth: An Empirical Analysis) adlı çalışmada finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, 39 ülke için, 1990-2000 dönemi verilerini kullanarak, panel VAR yöntemiyle analiz etmiştir. Finansal gelişmişlik düzeylerinin, kredi krizlerinde hayati öneme sahip olduğunu, yüksek finansal

gelişmişlik düzeyinin, ülke ekonomilerini krizlerden koruduğunu ve ekonomik istikrara katkı sağladığını tespit etmiştir.

Das, Senapati ve Jonh (2009), “Tarımsal Kredilerin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: Hindistan’da Ampirik Bir Analiz” (Impact of Agricultural Credit on Agriculture Production: An Empirical Analysis in India) adlı makalelerinde tarımda bölgesel farklılıkların dikkate alınarak tarımsal üretimde doğrudan ve dolaylı olarak tarımsal kredilerin rolü araştırılmış ve Arellano-Bond doğrusal dinamik panel veri analizi kullanılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre tarımsal kredilerin tarımsal üretim üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bir yıl gecikme ile dolaylı tarım kredi hesapları da tarımsal üretim üzerinde olumlu önemli bir etkiye sahiptir. Bu sonuçlar göstermektedir ki mevcut kurumsal kredi dağıtım sisteminin zayıf olması küçük ve marjinal çiftçilerin yeterli derecede kredi alamamaları, orta ve uzun vadeli krediler yetersizliğine rağmen tarımsal krediler halen Hindistan’da tarımsal üretim üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Dinamik panel regresyon modelinde bağımlı değişken olarak kişi başına tarımsal üretim tarımsal banka kredileri ile GSYH arasındaki korelasyon katsayıları bazı bölgeler için %1 düzeyinde pozitif ve anlamlı iken bazı bölgelerde anlamsız çıkmaktadır. Bu durum bölgeler arasındaki tarımsal kredi miktarı, tarımsal alanlar ve yağışların ilgilidir.

Tarımsal büyümeye katkıda üç ana faktör tarımsal girdiler, teknolojik değişim ve teknik verimlilik kullanımı artmıştır. Tarımsal krediler yüksek verimlilik için modern teknoloji ile birlikte önemli bir girdi gibi görünmesinin yanı sıra tarım sektörünün gelişme stratejisinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Lakner (2009), “Almanya’daki Organik Süt Çiftliklerinin Teknik Verimliliği Sübvansiyonların ve Bölgesel Faktörlerin Rolü” (Technical Efficiency of Organic Milk-Farms in Germany - The Role of Subsidies and of Regional Factors) adlı çalışmada Almanya’daki süt çiftliklerinin teknik verimlilikleri incelenmiştir. Bu çerçevede bölgesel faktörlerin ve tarımsal sübvansiyonların organik çiftliklerin teknik verimlilikleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. 1995-2006 dönemini kapsayan çalışmada Stokastik Sınır Analizinden yararlanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Tarımsal çevre ödemelerinin verimlilik üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu ve büyük

oranda yatırım destekleri alan çiftliklerin daha düşük verimlilik puanı aldıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Beck ve Levine (2004), *Borsa, Bankalar ve Büyüme: Panel Kanıtı (Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence)* adlı çalışmalarında 40 ülkeye ait 1976-1998 dönemi verilerini kullanarak, dinamik panel veri analizi yöntemiyle yaptığı çalışmada, bankacılık sektörünün gelişmesinin, ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Brummer ve Loy (2000), “Çiftlik Kredi Programlarının Teknik Verimlilik Etkisi: Kuzey Almanya Örneği” (The Technical Efficiency Impact of Farm Credit Programmes: A Case Study of Northern Germany) adlı çalışmada Avrupa Çiftlik Programı’nda yer alan Schbwig-Holstein’deki süt çiftliklerinin teknik verimliliği analiz edilmiştir. Bu programların amacı çiftliklerin verimliliklerini artırmak olup bu programa katılanların daha yüksek teknik verimliliğe sahip olup olmadıkları test edilmiştir. 1987-1994 dönemini kapsayan ve Stokastik Sınır Modeli ve EKK yönteminin kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre Çiftlik Kredi Programları verilen kredilerin çiftliklerin (süt çiftlikleri) teknik verimliliğini artıramadığı görülmüştür. Bu duruma sebep olan faktörler ise Çiftlik Kredi Programlarının kurumsal yapısı, OTP tarafından getirilen kısıtlamalar ve sübvansiyonlu faiz oranındaki kredilerin aşırı kullanımı şeklinde sıralanmıştır. Teknik verimliliği arttırmak için yapılan yatırımlar daha ziyade hayvan sayısını arttırmaya yönelik olsa da bu durum hem OTP tarafından hem de Çiftlik Kredi Programı tarafından kısıtlanmaktadır.

3.1.2. Türkiye’de Tarımın Finansmanına Yönelik Çalışmalar

Işık ve Bilgin, (2016). “The Effects of Agricultural Support Policies on Agricultural Production: The Case of Turkey” (Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretime Etkileri: Türkiye Örneği) adlı çalışmalarında Türkiye’de uygulanan farklı tarımsal destek programlarının tarımsal üretime etkilerini analiz etmektedir. Bu bağlamda toplam tarımsal üretim değerleri, MPS olarak verilen destek ve diğer destekler arasındaki ilişki 1986-2015 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda tarımsal üretimin verilen desteklerden olumlu bir şekilde etkilendiği tahmin edilmiştir. Öte yandan, farklı desteklerin etkileri

karşılaştırıldığında, MPS olarak verilen destek, tarımsal üretimin artırılmasında diğer desteklere göre daha etkili olduğu görülmektedir.

Aktaş, Altıok ve Songur (2015), ‘‘Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi’’ adlı çalışmalarında başta Avrupa Birliği olmak üzere tarım sektöründe ön plana çıkan birçok ülkenin, tarımı destekleme sistemlerinin tarımsal çıktı üzerine etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir.

Çalışmada 1995 ve 2010 arasında, tarım destekleme araçlarından pazar desteği ve girdi desteği farklı ülkelerin yıllara göre etkisi panel veri analiz teknikleri ile incelenmiştir. Yapılan ekonometrik analiz sonucu, genel olarak pazar fiyat ve girdi desteğinin tarımsal çıktı üzerine olumlu etkilerde bulunduğu tahmin edilmiştir. Ancak analizde tekil olarak ülkeler karşılaştırıldığında, gelişmiş ülkelerde destekleme politikalarının tarım sektörü üzerinde olumlu etkisi söz konusu iken gelişmekte olan ülkelerde olumsuz etki yarattığı gözlenmektedir. Türkiye için pazar fiyat ve girdi desteğinde istenilen sonuçlara ulaşamadığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye’deki tarım sektörünün yapısal özelliklerinden kaynaklanabilir. Türkiye özelinde sorun, tarım sektöründe yapısal düzenlemelere gitmeden çok sık değiştirilen destekleme politikalarıdır.

Işık, Kılınç ve Bilgin (2015), ‘‘Tarım Kredilerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi’’ adlı çalışmalarında 1995–2014 yılları arasında Türkiye’nin 26 alt bölgesinde kullanılan tarım kredilerinin tarımsal üretimi etkileyip etkilemediği, kullanılan tarım kredileri ile tarımsal üretim arasında kısa veya uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı dinamik panel veri analizi kullanılarak test edilmiştir.

Çalışmanın sonucuna göre Düzey- 2 alt bölgelerinde, gerek kısa gerekse de uzun dönemde tarımsal krediler arttıkça tarımsal üretimin arttığını tespit etmişlerdir.

Terin, Güler ve Aksoy (2014), ‘‘Türkiye’de Tarımsal Üretim ile Tarımsal Kredi Kullanımı Arasındaki Nedensellik İlişkisi’’ adlı çalışmalarında tarımsal üretim ile tarımsal kredi kullanımı arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını incelemiştir. 1995-2012 dönemlerini kapsayan çalışmada Tarımsal üretim ile tarımsal kredi arasındaki nedenselliği test etmek için Augmented Dicky-Fuller (ADF) birim kök testi, Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre; tarımsal

üretim ile tarımsal kredi arasında tarımsal üretimden tarımsal krediye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Çeçen (2012), "Türkiye'deki Banka Kredilerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi" adlı çalışmasında Türkiye'de banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki doğrudan ilişkiyi araştırmıştır. 2002:1-2012:1 dönemini kapsayan çalışmasında bağımlı değişken olarak GSYH'yi (GDP) kullanırken bağımsız değişkenler olarak banka kredileri (RCR) ve faiz oranlarını (INT) kullanmıştır. Çalışmanın ampirik kısmında ise Genişletilmiş Dickey Fuller" (ADF) birim kök testi, Phillips-Perron (PP) tesiti, VAR analizi, vektör hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın modeli;

$$\text{LNGDP} = f(\text{LNCR}, \text{INT})$$

Çalışmanın sonuçlarına göre bütün değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı mevcut olup ayrıca banka kredilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensel bir ilişki bulunmaktadır.

Baltacı (2012), "Banka Kredilerinin Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir Uygulama" adlı çalışmasında 2003:01-2012:03 döneminde aylık verilerden hareketle Türkiye'de banka kredileri ile GSYH, sabit sermaye yatırımları, yurtiçi tüketim ve enflasyon arasındaki ilişkileri analiz edilmiştir. Banka kredilerini temsilen toplam kredi hacmi, büyümeyi temsil eden GSYH, enflasyonu temsilen tüketici fiyat endeksi(TÜFE), hane halkı yurtiçi tüketimi ve yatırımı temsil eden sabit sermaye oluşumu analizimin verilerini oluşturmaktadır. Değişkenlerin durağan olup olmadıkları ve durağan iseler hangi seviyede durağan oldukları Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile sınanmış ve analizler Eviews programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğu görülmüştür. Uygun gecikme uzunluğunun Akaike Bilgi Kriterine göre (AIC) sekiz (8) olarak tespit edildikten sonra, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Johansen eşbütünleşme (JJ) testi ile yapılmış ve krediler ile GSYH, yatırım, tüketim ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna varmıştır.

Şimşir (2012), "Türkiye'de Yoksul Yanlısı Bir Büyüme İçin Tarımsal Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasında İlişkilerin Ekonometrik Bir Analizi" adlı çalışmasında

tarımsal krediler ve tarımsal büyüme arasında bir ilişkinin varlığını analiz etmek ve uzun dönemde tarımsal büyüme ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek amaçlanmıştır. Ayrıca tarımsal kredilerin tarımsal istihdam edilen kişilerin sayısı üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmıştır. 1970-2008 dönemini kapsayan çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritması alınmış şekli aşağıdaki gibidir:

$$LGSMH = \alpha_0 + \alpha_1 LTGELİR + \epsilon_t \quad (1)$$

$$LTGELİR = \alpha_0 + \alpha_1 LTKREDİ + \alpha_2 LTİSTİHDAM + \epsilon_t \quad (2)$$

α modellerde tahmin edilecek parametreleri gösterecek olup;

LGSMH; GSMH

LTGELİR: Tarımsal gelir

LTKREDİ: Tarımsal krediler

LTİSTİHDAM: Tarımsal istihdam

ϵ_t : Hata terimi

Çalışmanın sonuçlarına göre tarımsal kredilerin, tarımsal gelir ve istihdam üzerinde doğrudan etkisi vardır.

Erdaş (2012) ‘‘Türkiye’de Tarımın Finansmanında Banka Kredilerin Rolü: Edirne Bölgesi Örneği’’ adlı çalışmasında Türkiye’de tarım politikaları içinde önemli bir paya sahip olan tarımsal kredilerin tarım sektörüne etkileri incelenmiş, Edirne Bölgesi örneği ile tarımın finansmanında tarımsal kredilerin üstlenmiş olduğu rol ortaya konulmuştur. Edirne bölgesinde 380 tarımsal işletmenin sahipleri ile yüz yüze görüşme yoluyla yapılan anket yapılmış anketlerden elde edilen veriler istatistikî açıdan bilgisayar ortamında paket programıyla, Logistik Regresyon yönteminden yararlanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre tarımsal işletme sahiplerinin %64,2’sinin organize olmuş tarımsal kredi kaynaklarından; %14,5’inin ise organize olmamış tarımsal kredi kaynaklarından kredi kullanarak tarımsal işletmelerini finanse ettikleri tespit etmiştir. Üreticilerin organize olmuş tarımsal kredi kaynaklarından tarımsal kredi kullandırmalarını; yaşları, sosyal güvenceleri, eğitim durumları, tasarruf durumları, tarımsal kuruluşlara üye olmaları, yıllık giderleri ve yabancı işçi kullanmalarının etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca üreticilerin organize olmamış tarımsal kredi

kaynaklarından kredi kullanımlarındaysa sosyal güvence durumlarının, yabancı işçi kullanma sıklığının ve tasarruf durumlarının etkili olduğu tespit edilmiştir.

Ceylan (2011), ‘‘AB’ye Üye ve Aday Ülkelerde Tarım Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi’’ adlı çalışmasında, 15 AB üyesi ülkede 1995-2009 yılları arasında Ortak Tarım Politikası (OTP) ve Uyum Politikası mali araçları ile tarım sektörüne yapılan mali transferlerin ekonomik büyüme oranı üzerine etkisi incelenmiştir. Bu modelde bağımlı değişken olarak Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (ATYGF) ile Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu’ndan üye ülkelere yapılan kaynak aktarım miktarları kullanılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre tarım sektörüne yapılan doğrudan ve dolaylı transferlerin ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilediği anlaşılmıştır. Ortak Tarım Politikası çerçevesinde ATYGF-Garanti Bölümünden yapılan ödemelerdeki %100’lük bir artışın reel milli gelir büyüme oranını %30 oranında artırdığı, yapısal fon harcamalarındaki %100’lük artışın ise reel milli gelir büyüme oranını %113 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde tarıma sağlanan desteklerin, sektörün kendisine olan etkisinin yanında, ekonomik büyümeye de pozitif katkı sağladığı anlaşılmıştır.

Şahin (2011), ‘‘Türkiye’de Banka Kredileri ve ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama’’ adlı çalışma 1995-2010 dönemini kapsayan üçer aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmada kredi değişkeni olarak reel kredi hacmi değişim oranını, büyümeyi temsilen de kişi başına düşen GSYH’yı kullanmışlardır. Çalışmanın yönünü belirleyebilmek için, Birim Kök Testi, Koentegrasyon testi, Granger Nedensellik Analizi ve Regresyon Analizi gibi istatistiksel analiz yöntemlerinden yararlanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye’de bankacılık sektörü yapısı itibarıyla kredi kanalının etkinliğini azaltmaktadır bundan dolayı kredi hacminin büyümeye etki etme gücü azalmıştır. Kredi ve büyüme arasındaki ilişki tek yönlü bir nedensellik ilişkisine dayanmaktadır. İlişkinin yönünün büyümeden kredilere doğru olduğu, büyümenin kredileri etkilediği fakat kredilerin büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tosun (2008), ‘‘ Avrupa Birliği’nde Ortak Tarım Politikası Çerçevesinde Tarımın Finansmanı ve Türkiye’nin Uyumu Açısından Değerlendirilmesi’’ adlı çalışmasında AB’de tarımın finansmanı, FEOGA tarafından finanse edilmekte iken,

2007'den itibaren bu fonun yerini iki yeni fon EAGF ve EAFRD'nin yer aldığını Türkiye'de tarımın finansmanında ise AB benzeri bir yapılanma bulunmamaktadır. Olası bir tam üyelik durumunda, Türkiye'nin AB bütçesine yapacağı katkı ile Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ve Avrupa Kırsal Kalkınma Fonlarından yararlanabilmesi için oluşturması gereken idari ve yapısal düzenlemeler değerlendirilmiştir.

Yıldız ve Oğuzhan (2007), "Türkiye'de Uygulanan Para Politikalarının Tarımsal Üretime Etkisi: Model Denemesi" adlı çalışmasında Türkiye'de 1963–2004 döneminde uygulanan para politikalarının tarımsal GSMH'ye olan etkisini VAR modeli yardımıyla analiz etmiştir. Bu amaçla serilerin durağanlığı Dickey-Fuller, ADF testleri ve kologram testi ile test edilmiştir. Durağanlığı sağlanan serilerin, Granger nedensellik testleri ile aralarında nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Nedenselliği belirlenen değişkenler için VAR model tahminleri yapılarak, sonuçları etki-tepki fonksiyonları yardımıyla analiz edilmiştir. Tarımsal üretime etki eden faktörler olarak çiftçinin eline geçen fiyatlar, tarımsal krediler, faiz ve döviz kurları değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre çiftçinin eline geçen fiyatlar endeksi, döviz kuru ve faiz oranları GSMH üzerinde tarımsal krediler kadar etkili bulunmamıştır. Bu nedenle tarımsal desteklemede selektif kredilere ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilen çalışmada tarımsal krediler, sektörün sorunlarının giderilmesinde diğer değişkenlere göre daha önemli bulunmuştur.

Abasow (2007), "Kırsal Kalkınmanın Finansmanı: Tarımsal İşletmelerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri" adlı çalışmasında tarım sektörüyle ilgilenen güçlü finansman örgütlerinin bulunmadığını düşük verimlilikle çalışan çoğu aile işletmesi niteliğindeki tarım işletmelerinin kaynaklarını hızla eridiğinden hareketle tarım kooperatif örgütleri temelinde oluşturulacak bir "kooperatifler bankası" modeli üzerinde durmuştur. Modelde önerilen kooperatifler bankası üretim ve ürün arz zincirinin bütün aşamalarında yer almakta ve bu şekilde ortaya çıkan güç ile hem verdiği kredi riskini minimize etmekte, hem sektördeki kuruluşların performansını denetleyip, değerlendirebilmekte ve hem de yaratılan katma değerini sistem içerisinde kalmasını sağlamaktadır. Bu ise modelin sürekliliğini ve dinamizmini sağlamaktadır. Tablo 29'da tarımın finansmanına yönelik literatür özeti yer almaktadır.

Tablo 29: Tarımın Finansmanına Yönelik Çalışmalar

YAZAR	DÖNEM	ÜLKELER	YÖNTEM	SONUÇ
Chisasa ve Makine (2015)	1970-211	Afrika	Zaman Serisi	Uzun vadede kredi ve sermaye birikimi tarımsal üretim üzerinde olumlu etkiye neden olmaktadır.
Hartarska ve Nadolnyak (2015)	1991-2011	ABD	Panel Veri	Tarımsal kredilerle tarımsal GSYH arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Işık, Kılınç ve Bilgin (2015)	1995-2014	Türkiye	Dinamik Panel Veri Analizi	Türkiye ekonomisinde Düzey-2 alt bölgelerinde, gerek kısa gerekse de uzun dönemde tarımsal krediler arttıkça tarımsal üretim de artmaktadır.
Aktaş, Altıok, ve Songur, (2015).	1995-2010	Türkiye	Panel Veri	Bazı ülkelerde pazar fiyat ve girdi desteğinin tarımsal çıktı üzerine olumlu etkisi vardır. Ancak Türkiye’de bu durum olumsuzdur.
Rizov, Pokrivcak ve Ciaian (2013)	1990-2008	AB-15	Yarı Parametrik Tahmin Algoritması Korelasyon	Reformdan önce AB’nin OTP çerçevesinde vermiş olduğu sübvansiyonlar çiftlik verimliliklerini olumsuz etkilemektedir. Reformdan sonra birkaç ülkede pozitif gelişmeler vardır.
Kazukauskas, Nevman ve Sauer (2013)	2001-2007	İrlanda Danimarka Hollanda	Üretim Fonksiyonu Regresyon analizi	Sübvansiyonların özellikle İrlanda ve Danimarka’da üretkenlik üzerinde belirgin bir şekilde olumlu Hollanda’da ise çok az bir etkisi vardır.
Naidu, Sankar ve Kumar (2013)	1985-2011	Hindistan	Regresyon Analizi	Tarımsal kredilerin üretim ve verimlilik üzerinde ana faktörlerden biri olduğu fakat tek faktör olmadığını başka faktörlerinde (kaliteli tohum, gübre, sulama tesisleri...vb) etkili olduğu sonucuna varmışlardır.
Nwankwo (2013)	1990-2010	Nijerya	EKK ADF ECM	Nijerya Tarım Kooperatifi ve Kırsal Kalkınma Bankası’nın verdiği kredilerin Nijerya ekonomisinin büyümesi üzerinde önemli bir pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir. Düşük faizli kredinin önemine dikkat çekilmiştir.
Chisasa ve Makine(2013)	1970-2009	Güney Afrika	Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu	Sermaye birikiminin kredilerden daha düşük oranda tarımsal üretim üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.
Obilor (2013)	1983-2007	Nijerya	Doğrusal Regresyon Modeli ADF Durbin Watson	Tarım sektörüne ticari bankalar, Tarımsal Kredi Garanti Planı çerçevesinde verilen krediler, mali ödenekler, tarım ürünleri fiyatları Nijerya’da tarımsal üretimi etkilemektedir
Akmal, Rehman, Ali ve Shah (2013)	1970-2010	Pakistan	Cobb-Douglas EKK	Kurumsal krediler ile tarımsal GSYH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.
Erdaş (2012)	-	Türkiye	Logistik Regresyon Khi-Kare Bağımsızlık Testleri	Edirne bölgesinde tarımsal işletme sahiplerinin %64,2’sinin organize olmuş tarımsal kredi kaynaklarından; %14,5’inin ise organize olmamış tarımsal kredi kaynaklarından kredi kullanarak tarımsal işletmelerini finanse ettikleri tespit etmiştir
Mary (2012)	1996-2003	Fransa	Cobb-Douglas Panel Veri Wald Test	Değişik adlarda verilen sübvansiyonların üretkenlik üzerinde olumsuz etkileri vardır.
Çeçen (2012)	2002-2012	Türkiye	VAR/ECM Eşbütünleşme	Türkiye’de banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı mevcuttur.

YAZAR	DÖNEM	ÜLKELER	YÖNTEM	SONUÇ
Ceylan (2011)	1995-2009	AB-15	Panel Veri Analizi	OTP çerçevesinde FEOGA-Garanti Bölümünden yapılan ödemelerdeki %100'lük bir artışın reel milli gelir büyüme oranını %30 oranında, yapısal fon harcamalarındaki %100'lük artışın ise reel milli gelir büyüme oranını %113 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Sial, Awan ve Waqas	1972-2008	Pakistan	Zaman Serileri Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu	Tarımsal Krediler ile Tarımsal GSYH arasında pozitif anlamlı ilişki vardır.
Zhu ve Lansink (2010)	1995-2004	Hollanda Almanya İsveç	Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu	Tahıl sübvansiyonlarının toplam sübvansiyonlara oranı teknik verimlilik üzerinde Hollanda'da önemsiz olmasına rağmen Almanya'da negatif İsveç'te olumlu gerçekleşmiştir.
Dritsakis ve Adamopoulos (2010)	1960-2000	Yunanistan	VAR Granger Nedensellik	Eşbütünleşme var. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında iki taraflı güçlü nedensel bir ilişki söz konusudur.
Lakner (2009)	1994-2005	Almanya	Stokastik Sınır Analizi	Tarımsal çevre ödemelerinin verimlilik üzerinde olumsuz bir etki yaptığı ve yatırım yardımı alan çiftliklerin daha düşük verimlilik puanları almaktadırlar.
Das, Senapati ve Jonh (2009)	1990-2007	Hindistan	Dinamik Panel Veri Analizi	Tarımsal banka kredileri ile tarımsal GSYH arasındaki korelasyon bazı bölgelerde pozitif ve anlamlı iken bazı bölgelerde anlamsız çıkmıştır.
Janna Johnson (2009)	1985-2006	ABD	Eşbütünleşme	Tarımsal işletmeler tarafından kullanılan krediler ile istihdam arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur.
Tosun (2008)	-	AB	Teorik	AB'de tarımın finansman yapısı incelenmiş ve olası üyelik durumunda Türkiye üzerindeki etkileri tartışılmıştır.
Tomasz (2008)	1997-2006	Polonya	ANOVA, Pearson Korelasyon ve Lineer Regresyon	Bölgesel kalkınma kooperatif bankalarının verdiği krediler hem faaliyette olduğu bölgeye hem de tarımsal kalkınma düzeylerine istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.
Yıldız ve Oğuzhan (2007)	1963-2004	Türkiye	VAR ADF Etki-Tepki	Tarımsal kredilerin GSMH üzerinde pozitif bir etkisi vardır.
Brümmer ve Loy (2000)	1987-1994	Almanya	EKK Stokastik Sınır Modeli	OTP tarafından belirlenen kısıtlamalar nedeniyle Çiftlik Kredi Programlarınınca verilen destekler teknik verimliliği artıramamaktadır.
Artukoğlu (1993)	-	Türkiye	Teorik	Türkiye'de Tarım sektörüne yönelik kredi politikaları değerlendirilmiş ve kredilerin kullanımında daha etkin bir yapıya nasıl ulaşılır? Sorusuna Manisa örneği ile yanıt aramıştır.
Diakosavvas (1990)	1974-1984	35 Gelişmekte olan ülke	Kesit ve Zaman Serileri Analizi	Hükümet harcama politikalarındaki artış tarım sektörünün performansını olumlu etkilemektedir. Hükümet harcamalarındaki istikrarsızlık tarımsal üretimdeki büyümeyi olumsuz etkilemektedir

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bankacılık sektörünün tarım sektörüne vermiş oldukları tarımsal kredilerin ve devlet tarafından tarımsal destek ve teşvik adı altında tarım sektörüne aktarılan kaynakların Türkiye’nin tarımsal GSYH üzerinde etkilerinin olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu çerçevede çalışmada şu soruların cevapları araştırılmaktadır. Birincisi Türkiye’de kamu veya özel sektör bankacılığı tarafından tarım sektörüne aktarılan kredilerin tarımsal GSYH üzerinde etkisi var mıdır var ise bankacılık sektörlerinden hangisinin etkisi daha fazladır? İkinci olarak tarım sektörüne verilen kredilerin kısa veya uzun vadeli olması önem arz etmekte midir? Son olarak da tarımsal destekleme ödemeleri tarımsal GSYH’yi etkilemekte midir? Bu soruların cevapları araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Tarım sektörü ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun toplumların iktisadi ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye’de tarım sektörü GSYH’ye, istihdama, ihracata, tarım dışı sektörlerle hammadde sağlanması ve ülkenin gıda ihtiyacının karşılanmasına katkılarından dolayı önem verilen bir sektör olmuştur. Bu nedenlerden dolayıdır ki devletler tarım sektörünü tamamıyla rekabetçi bir ortama bırakmamışlar, çeşitli kurum ve kuruluşlarla veya geliştirdikleri sistemlerle kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de hem bankacılık sistemi ile tarım sektörüne aktarılan krediler hem de devlet tarafından doğrudan veya dolaylı olarak tarım sektörünü destekleme ve teşvik politikaları uygulanması ile tarım sektörünün gelişmesine önemli katkılar sağlanmıştır.

Türkiye’de tarımın finansmanına yönelik ekonometrik bir model içeren çalışmanın az olması bu çalışmayı önemli hale getirmektedir. Ayrıca çalışmanın sonuçlarına göre tarım sektörüne verilecek kredilerin ve teşviklerin hacimleri konusunda ilgili bakanlıklara fikir verebilecek niteliktedir. Son olarak da çalışmanın akademik anlamda literatüre katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir.

3.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KISITLARI

Araştırma kapsamında Türkiye’de tarımın finansmanı için kamu bankaları ve özel bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan kısa ve uzun vadeli tarımsal krediler, devlet tarafından tarım sektörüne yönelik verilen tarımsal destekleme ödemelerine ait olmak üzere 2003:1–2015:4 yıllarını kapsayan üçer aylık verilerden yararlanılmıştır.

Her bir değişken için gözlem sayısı 52 olup toplamda 312'dir. Çalışmanın başlangıç ve bitiş yıllarının seçiminde mümkün olduğunca geçmiş dönemlere kadar gidilmekle beraber tek parti iktidarı dikkate alınmıştır.

Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından üyelerine verilen kredilere üçer aylık bazda ulaşamamıştır. Tarım sektörünün finansmanı açısından önemli bir kurum olan TKK tarafından çiftçilere verilen kredilerin modelde yer alamaması önemli bir kısıt olarak düşünülmektedir. Ayrıca tarım sektörünün kurumsallaşmamış kredi kaynaklarından sağladıkları kredilere yönelik veri sağlamanın olanaksızlığı nedeniyle tarımsal finansman kaynakları arasında gösterilememiş ve modele dâhil edilmemiştir. Türkiye'de tarım sektörünün finansmanına yönelik ekonometrik analiz içeren yeterli derecede akademik çalışmanın bulunmaması da bir kısıt olarak düşünülmektedir.

3.4. ARAŞTIRMA VERİLERİ

Çalışmada 2003:1–2015:4 yılları arası üçer aylık veriler kullanılmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak kullandığımız Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya ait veriler üçer aylık dilimler halinde Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Bağımsız değişkenlerimizden Kamu Bankaları Kısa Vadeli Tarımsal Krediler (KBKVTK), Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Krediler (KBUVTK), Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler (OBKVTK), Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Kredilere (OBUVTK), Yabancı Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler (YBKVTK), Yabancı Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Kredilere (YBUVTK) ait veriler Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) resmi internet sitesinden sağlanmıştır. Model oluşturulurken özel banka kredileri ile yabancı banka kredileri birlikte düşünülmüş ve özel banka kredileri olarak modele dahil edilmiştir. Devlet tarafından tarım sektörüne verilen 2003-2005 yıllarına ait Tarımsal Destekleme Ödemelerine (TDO) ait veriler Maliye Bakanlığının resmi internet sitesinden 2006-2015 yıllarındaki Tarımsal Destekleme Ödemelerine ait veriler ise Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilmiştir. İki seri aynı endekste birleştirilmiştir. Türkiye'de tarımın finansmanının belirlenmesine yönelik oluşturulan modelde kullanılan tüm değişkenler ve tanımları Tablo 30'da sunulmuştur.

Tablo 30: Türkiye’de Tarımın Finansmanını Belirleme Modelinde Kullanılan Değişkenler

Modelde Kullanılacak Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı
TGSYH	Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KBKVTK	Kamu Bankaları Kısa Vadeli Tarımsal Krediler
KBUVTK	Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Krediler
OBKVTK	Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler
OBUVTK	Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Krediler
TDO	Tarımsal Destekleme Ödemeleri

Veriler üçer aylık olduğundan analizden önce modelde yer alan tüm değişkenlere ait seriler mevsimsel düzeltmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca logaritmik seriler daha kolay durağan hale geleceğinden dolayı tüm seriler logaritmik serilere dönüştürülmüştür.

3.5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Sosyal bilimler alanında yapılan bilimsel araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişki düzeylerini belirleyebilmek amacıyla çeşitli ekonometrik analiz teknikleri kullanılmaktadır. Böylece veriler arasındaki ilişkiler daha sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmekte geleceğe dönük kararlar alınabilmektedir. Genel olarak kullanabilen analizler zaman serileri, yatay kesit ve panel veri analizi olarak sınıflandırılabilir. Zaman serisi analizi değişkenlerin bir zaman aralığı üzerindeki değerlerini ve bu değerlerin farklı değişkenler için birbirleriyle karşılaştırılmasına dayanırken; yatay kesit analizinde ise tek bir zaman noktasında farklı değişkenlerin incelenmesine dayanmaktadır. Zaman serileri ve yatay kesit verileri bir arada kullanıldığında ise panel veri analizi diye ifade edilen yöntem uygulanır (Darnel, 1995:297).

Çalışma kapsamında bankacılık sektörü tarafından tarım sektörüne aktarılan krediler ve devlet tarafından tarım sektörüne verilen tarımsal destekleme ödemelerinin tarımsal GSYH üzerine etkileri inceleneceğinden, elde edilen veriler ışığında en uygun yöntem olarak zaman serileri regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırılması için istatistiksel bir araçtır (Sykes, 1993: 1). Eğer bir zaman serisi analizi tek değişkenin zaman içindeki hareketini inceliyorsa tek değişkenli zaman serisi (univariate), eğer birden fazla değişkenin birlikte zaman içindeki değişimi inceliyorsa çok değişkenli zaman serisi (multivariate) adını alır (Maddala, 1992: 526). Bu çalışmada birden fazla bağımsız değişken mevcut olduğu için çok değişkenli regresyon analizinden yararlanılmış ve aşağıdaki model oluşturulmuştur:

$$TG\text{SYH} = a + b(\text{KBKVTK}) + c(\text{KBUVTK}) + d(\text{OBKVTK}) + e(\text{OBUVTK}) + f(\text{TDO}) + \mu_i$$

Burada bağımlı değişken olarak tarımsal gayrisafi yurtiçi hasıla (TGSYH), bağımsız değişkenler kamu bankaları kısa vadeli tarımsal krediler (KBKVTK), kamu bankaları uzun vadeli tarımsal krediler (KBUVTK), özel bankalar kısa vadeli tarımsal krediler (OBKVTK), özel bankalar uzun vadeli tarımsal krediler (OBUVTK), tarımsal destekleme ödemeleri (TDO) ile temsil edilmektedir. Ayrıca modelde yer alan a, sabit olup b, c, d, e, f katsayıları μ_i ise hata terimini ifade etmektedir.

Regresyon analizinin temelinde bağımsız değişkenlerden herhangi birinin değişimine bağlı olarak bağımlı değişkenin nasıl hareket ettiğinin ortaya konulması yatmaktadır. Zaman serisi analizlerinde, verilerin durağan olması gerekmektedir. Bu amaçla önce modelimizde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Bunun nedeni yapay regresyona meydan vermemektir. Serilerin durağanlığı ADF testi ile test edilmiştir. Öncelikle serilerin durağan hale getirilmesi sağlanmış ve durağanlığı sağlanan seriler Johansen–Juselius (JJ) Eş Bütünleşme Analizi, Hata Düzeltme, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması testlerine tabi tutulmuştur.

3.5.1. Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi

Ekonometri literatüründe durağanlık kavramı uzun yıllar tartışılmış ancak esas gündeme gelişi Granger ve Newbold (1974), Nelson ve Kang (1981) ve Nelson ve Plosser'in (1982) makalelerinde durağan olmayan serilerin istatistiki özelliklerine dikkat çekmesi ile birlikte olmuştur (Dolado, Jenkinson ve Rivero, 1990: 1).

Ekonometrik modellerin ya da ekonometride yapılan çalışmaların birçoğu zaman serisi verilerine dayanmaktadır. Bir zaman serisinden hareketle yapılan istatistiksel analizlerde kullanılan değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde

edilebilmesi için serilerin mutlak surette durağan bir yapıda olması gerekmektedir. Ancak pek çok zaman serisi özellikle de iktisadi zaman serileri incelendiğinde genellikle durağan yapıda olmadıkları görülür. Bu durum tespit edildikten sonra zaman serisi analizlerinde kullanılan değişkenlerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir.

Zaman serilerinde iki iktisadi değişken arasındaki ilişkinin gerçek mi ya da sahte mi olduğunu anlamak da çok önemlidir. Bir zaman serisinin başka bir zaman serisine göre regresyonu hesaplanırken, ikisi arasında anlamlı bir ilişki olmasa bile çoğunlukla anlamlı bir ilişki varmış gibi yüksek bir R^2 bulunabilir. Bu durum seriler arasında sahte regresyon sorunu olduğunu göstermektedir. Bu sorunun ortaya çıkmasının nedeni ise her iki zaman serisinin aşağıya ya da yukarıya doğru kalıcı eğilimler içerisinde olduğunu diğer bir ifadeyle trend taşıdığını göstermektedir (Gujarati, 2001: 709).

Genel olarak durağanlık “ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç” olarak ifade edilebilir. Bu ifadeyi açıklamak için, Y_t , olarak ifade edilen bir zaman serisi değişkeni eğer durağan ise şu temel özellikleri taşımaktadır (Gujarati, 2001: 713).

Y_t 'nin ortalaması zaman içinde sabittir: $E(Y_t) = \mu$

Y_t 'nin varyansı zaman içinde sabittir: $\text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Gecikme mesafesine bağlı ortak varyans: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$

Literatürde bu yöndeki durağanlığa zayıf, ikinci dereceden durağanlık olarak ifade edilmektedir. Bu durumda zaman serisinin ortalaması zamandan bağımsız olup zaman içinde sabittir. Varyansı ise sonlu bir sayı ile ifade edilir ve zaman içinde sistematik olarak değişmediği kabul edilir. Güçlü durağanlık ise değişkenin koşullu olasılık dağılımının içinde değişmediği bir süreci gösterir (Enders, 1995: 70).

Durağan seriler ile durağan olmayan seriler arasında önemli farklar vardır. Durağan serileri incelediğimizde (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 317):

- Uzun dönem sabit bir ortalama etrafında dalgalanmalar ortalama olarak eski haline geri dönerler,
- Zamanın etkisiyle değişmeyen sabit bir varyansa sahiptirler,
- Gecikmelerin uzunluğu arttıkça otokorelasyonların azaldığı görülürken,

Durağan olmayan serilerde ise:

- Seriyi geri çevirecek bir uzun dönemli ortalamaya sahip değildirler,
- Varyans zamandan bağımsızdır ve zaman sonsuza yaklaştıkça varyansta sonsuza yaklaşır,
- Teorik otokorelasyonlar azalarak sönmez fakat sonlu örneklemelerde örnek otokorelagramı yavaş bir şekilde azaldığı görülmektedir.

Durağan ve durağan olmayan zaman serileri tartışmasında sahte regresyonun varlığını ortaya koymak amacıyla değişkenlerin birim köklerinin varlığının test edilmesi gerekmektedir. Şayet bir değişken birim kök içeriyorsa durağan değildir ve durağan olmayan seriler ile durağan bir eş bütünleşme ilişkisi oluşturmadıkça regresyonlar anlamlı bir ekonomik ilişki sergileyemeyecektir. Bu çerçevede her değişkenin kaç defa farkı alınarak durağan hale getirildiklerinin bilinmesi önemlidir (Uçan, 2013: 162).

Eğer bir zaman serisinin birinci farkları alındığında seri durağan hale geliyor ise başlangıçtaki (orijinal) seri birinci dereceden bütünleşiktir diye ifade edilir ve $I(1)$ şeklinde gösterilir. Benzer biçimde söz konusu serinin iki kez farkının alınması halinde durağan hale geliyorsa bu durumda seri ikinci dereceden eş bütünleşiktir ve $I(2)$ şeklinde gösterilir. Bir genelleme yapılacak olursa bir zaman serisinin d kez farkının alınması gerekiyorsa o seri d 'inci dereceden bütünleşik diye ifade edilir ve $I(d)$ şeklinde gösterilir. Eğer $d=0$ ise süreç durağan bir zaman serisini tanımlar ve $I(0)$ şeklinde gösterilir (Gujarati, 2001: 719).

Zaman serilerinde kullanılan değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığını diğer bir ifadeyle durağan olup olmadıklarını anlamak için ilk olarak bakılması gereken yöntem serinin zaman yolu grafiğidir. Grafiğe bakıldığında serinin sahip olduğu eğilimler artan veya azalan trend, konjonktürel dalgalanma, mevsimsellik ve düzensiz hareketler şeklinde olup olmadığı konusunda genel fikir verebilir. Serinin durağanlık araştırılmasında ikinci olarak bakılması gereken yöntem serinin korelogramıdır. Korelogram, serinin otokorelasyon fonksiyonuna verilen addır. Durağan bir seride korelogramın, birinci veya ikinci gecikmede sıfırı kesmesi gerekmektedir. Otokorelasyon fonksiyonu birinci veya ikinci gecikme haricinde daha yüksek gecikmelerde sıfırı kesiyorsa serinin durağan olmadığı anlaşılmalıdır (Yıldırım, 2011: 244).

Zaman serilerinde birim kökün varlığını veya durağanlığı test edebilmek amacıyla geliştirilen üçüncü yöntem ise Dickey – Fuller (1979) tarafından geliştirilen Dickey Fuller Testi olup uygulamada en fazla başvurulan yöntemlerin başında gelmektedir. Söz konusu testin ortaya çıkması D.A. Dickey ve W.A. Fuller’ın 1979’da “Journal of American Statistical Association” adlı dergide yayınlanan ‘‘Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root ‘’ adlı makaleleriyle olmuştur. Dikey Fuller testinde hata terimlerinin beyaz gürültü (White Noise) sürecine sahip olduğu varsayılmaktadır. Ancak otokorelasyon olması halinde En Küçük Kareler tahminlerinin sağlıklı olması için test geliştirilmiş ve Geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi olarak adlandırılmıştır. Bu teste göre basit bir otoregresif model için denklem aşağıdaki şekilde yazılabilir (Dickey ve Fuller, 1979: 427);

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \mu_t \quad (t = 1, 2, 3, \dots) \quad (4.1)$$

Burada μ_t , klasik varsayımlara uyan ortalaması sıfır, varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimidir ve bu şekildeki hata terimi beyaz gürültülü (white noise) hata terimi olarak adlandırılır (Gujarati, 2001: 718).

Basit bir Otoregresif AR(1) süreci için birim kökün varlığı araştırıldığında, Y_{t-1} ‘in katsayısı (ρ) 1’e eşitse seride birim kök sorunu diğer bir ifadeyle durağan olmama durumu mevcuttur ve hipotez aşağıdaki şekilde oluşturulur (Bozkurt, 2013: 37).

$$H_0 = \rho \geq 1 \text{ (Seri durağan değildir veya birim kök içerir)}$$

$$H_1 = \rho < 1 \text{ (Seri durağandır veya birim kök içermez)}$$

4.1’de yer alan denklemin birinci dereceden farkını almak istediğimizde denklemin her iki tarafını Y_{t-1} ’den çıkarırsak, denklem (4.2) deki gibi bir başka biçime dönüşür.

$$Y_t - Y_{t-1} = \rho Y_{t-1} - Y_{t-1} + \mu_t$$

$$Y_t - Y_{t-1} = \Delta Y_t$$

$$\Delta Y_t = (\rho - 1) Y_{t-1} + \mu_t$$

$$\delta = (\rho - 1) \text{ ise}$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \mu_t \quad (4.2)$$

denkleminde ulaşılır. (4.2) denklemindeki $\delta = 0$ ' i sınavan En Kucuk Kareler yönteminin t-istatistik sınavması Dickey Fuller İstatistiği olarak adlandırılır (Stock ve Watson, 2011: 566). Bu durumda hipotezler;

$$H_0 = \rho \geq 1 \text{ veya } H_0 = \delta \geq 0 \quad (\text{Seri durağan değildir veya birim kök vardır})$$

$$H_1 = \rho < 1 \text{ veya } H_0 = \delta < 0 \quad (\text{Seri durağandır veya birim kök yoktur})$$

Dickey Fuller birim kök sınavması Dickey Fuller (1979) Monte-Carlo simülasyon çalışmalarına dayanarak boş hipotez altında zaman serisinin oluşum sürecinde birim kökün varlığını (τ) tau istatistikleri için kritik değerleri tablo haline getirmişlerdir. Eğer tau (τ) istatistiğinin mutlak değeri DF veya MacKinnon DF'nin mutlak eşik değerinden büyükse H_0 Kabul edilir ve seri durağan sonucuna varılır. Eğer tau (τ) istatistiğinin mutlak değer DF veya MacKinnon Dickey Fuller'in mutlak eşik değerinden kucukse H_0 red edilir ve seri durağan değildir diğer bir ifadeyle birim kökü vardır sonucuna varılır (Yıldirtan, 2011: 245-246).

Dickey Fuller (1979) testi, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi halinde kullanılamamaktadır. Bu nedenle, Dickey Fuller bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini bağımsız değişken olarak modele dahil eden yeni bir test geliştirmişlerdir. Bu teste Genişletilmiş Dickey Fuller testi denilmektedir. Modelde yer alan gecikmeli değişkene ait uygun gecikme düzeyi belirlenirken yaygın olarak Akai ve Schwarz kriterleri kullanılmaktadır (Sevüktekin ve ınar, 2014: 335-336).

ADF Testi için üç ucu ayrı regresyon denklemi incelenmektedir. Birinci denklemde sabit ve lineer trend yoktur. İkinici denklemde sadece sabit eklenmekte olup ucucu denklemde ise hem sabit hem de trend değişkeni denkleme katılmaktadır. ADF (1981) test için önerilen modeller aşağıda gösterilmektedir (Uçan, 2013: 162; Brooks, 2008: 320-323).

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (\text{sabit ve lineer trend yok}) \quad (4.3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (\text{sabit var}) \quad (4.4)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \mu_t \quad (\text{sabit ve trend değişken var}) \quad (4.5)$$

ADF testi, yukarıdaki denklemde ρ katsayısının istatistiksel olarak sıfıra eşit olup olmadığını test eder. Denklemde ΔY_t durağan olup olmadığı analiz edilen zaman serisinin birinci farkını, t genel eğilim değişkenini ve Y_{t-1} ise gecikmeli fark terimlerini göstermektedir.

Bu test sonucunda elde edilen tau (τ) istatistik değeri Dickey - Fuller tarafından hesaplanan tablo değerleri ile karşılaştırılarak $\rho = 0$ hipotezi test edilmektedir. Dikey fuller testlerinde olduğu gibi ADF testinde de $H_0 = \rho \geq 1$ veya $H_0 = \delta \geq 0$ serinin durağan olmadığını, diğer bir ifadeyle birim kök içerdiğini gösterirken; alternatif hipotez olan $H_1 = \rho < 1$ veya $H_1 = \delta < 0$ testide serinin durağan olduğunu yani birim kök içerdiğini göstermektedir. ADF testinin Dickey – Fuller testinden önemli bir farkı değişkenin gecikmeli değerlerini içermesi ve dolayısıyla gecikme sayısının belirlenmesidir. Gecikme sayısının belirlenmesi için bir çok kriter bulunmakta olup; bu kriterler arasında Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwarz bilgi kriteri (SC) en fazla tercih edilen kriterler arasında yer almaktadır. Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwarz bilgi kriteri (SC) hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS) içereceğinden, bu kriterlerin değerlerini en küçük yapan gecikme sayısı en uygun gecikme sayısı olarak belirlenir.

3.5.2. Johansen – Juselius Eşbütünleşme Analizi

Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için, serilerin birinci, ikinci, üçüncü, vd. farkları alınmaktadır. Ancak serilerin farklarının alınması, değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok edecek ve uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu şekilde durağanlaştırılmış seriler arasında bulunacak bir regresyon denkleminde, uzun döneme ait tüm bilgilerin yok edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem ilişkisi vermeyecektir (Tarı, 2011:405).

Eşbütünleşme (cointegration) analizi, durağan olmayan seriler arasında uzun dönemli ilişkilerin saptanması amacıyla Engle ve Granger (1987) ile Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş bir tekniktir. Bu tekniğe göre iki veya daha fazla zaman serisi kendileri durağan olmadıkları halde, doğrusal kombinasyonları durağan ise bu serilerin eş bütünleşik oldukları söylenmektedir (Gujarati ve Porter, 2012: 762). İktisadi anlamda ise bu seriler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir (Uçan, 2013: 166-167). Diğer bir ifadeyle Johansen Juselius (JJ) eş bütünleşme analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında iktisadi olarak anlamlı bir

ilişkinin mevcudiyetini araştırmakta olup; söz konusu bu ilişkinin kısa dönemli bir ilişki mi yoksa uzun dönemli denge ilişkisi olup olmadığı hakkında fikir vermektedir. Eş bütünleşme testi en genel anlamıyla birim kök testi sonucunda birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiş serilerin uzun dönemdeki ilişkilerini test etmektedir.

Eğer iki veya daha fazla durağan olmayan değişken arasında uzun dönem bir ilişki yoksa tahmin edilecek regresyon modeli sahte regresyon olacaktır. Sahte regresyon durumunda tahmin edilen model genellikle iyi sonuçlar vermektedir. Örneğin modelde R^2 yüksek çıkabileceği gibi diğer parametreler de istatistiksel olarak anlamlı çıkabilir. Bu olumlu duruma rağmen elde edilen sonuçların ekonomik olarak yorumlanması oldukça güçtür. Bunun temel nedeni değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olması değil, söz konusu değişkenlerin tesadüfi olarak aynı yöne doğru hareket etmeleridir (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 559-560).

Modelde ikiden fazla değişken varsa birden fazla eş bütünleşme vektör olma olasılığı vardır. Diğer bir ifadeyle modelde yer alan değişkenler arasında birden fazla uzun dönem denge ilişkisi ortaya çıkabilir. Bu durumda Johansen – Juselius eş bütünleşme testi kullanılır. Genel olarak m sayıda değişken için $m-1$ sayıda eş bütünleşme vektör görülebilir. Değişken sayısının iki olması durumunda ($m = 2$) değişkenler eş bütünleşik ise tek bir eş bütünleşme vektör olacaktır. Yine aynı şekilde değişken sayısının ikiden fazla olması durumunda ($m > 2$) tek bir eş bütünleşme vektörü olabileceği gibi birden fazla eş bütünleşme vektör olma olasılığı da mevcuttur.

Bu nedenle S. Johansen (1998, 231-254), S. Johansen–K. Juselius (1990, 169-210) çok denklem yaklaşımını geliştirerek değişkenler arasında birden fazla eş bütünleşme ilişkisi olabileceğini ortaya koymuşlardır.

Johansen–Juselius yöntemi vektör otoregresyonlarını (VAR) temel almakla birlikte n sayıda endojen (içsel) değişkenin yer aldığı X_t ($n \times 1$) ve her bir Π_1 ($n \times n$) matrislerinden oluşan X_t vektörü denklem şeklinde aşağıdaki şekilde yazılabilir (Payne vd., 1997: 683).

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + \mu \quad t = 1, 2, \dots$$

Burada X_t değişkenlerin vektörünü μ sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı hata düzeltme vektörünü göstermektedir. Serinin durağanlaştırılması için serinin birinci farkı alındığında aşağıdaki denkleme ulaşılır (Johansen, 1998: 234).

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta X_{t-k+1} - \Gamma X_{t-k} + \mu$$

Burada;

$$\Gamma_i = -I + \Pi_1 + \dots + \Pi_i \quad i= 1,2,\dots,k.$$

$\Pi = I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k$ ve burada I birim vektörü temsil etmektedir.

Π ; katsayılar matrisi olup, $\Pi = \alpha \times \beta'$ eş bütünleşmenin varlığının hipotezini göstermektedir. Burada α ve β ($p \times r$) boyutlu iki matris olmaktadır (Johansen, 1988: 232). Π katsayılar matrisinin rankı değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler hakkında bize önemli bilgiler sağlar. Bu durumda üç olasılık vardır (Johansen ve Juselius, 1990: 170):

1. Rank (Π) = p ise Π matrisi tam ranka sahiptir. Bu durum X_t süreç vektörünün durağan bir yapıda olduğunu göstermektedir.
2. Rank (Π) = 0 ise Π matrisi sıfır matrisidir ve (1.1.1) geleneksel zaman serisi fark vektörü modeline karşılık gelmektedir.
3. $0 < \text{rank} (\Pi) = p = r < p$ ise bu durum $\Pi = \alpha \times \beta'$ ifadesinde yer alan α ve β $p \times r$ boyutlu matrisleridir. Diğer bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yani eş bütünleşme vardır.

Π matrisinin rankı belirlendikten sonra değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılır. Π matrisinin rankının belirlenmesi amacıyla iki farklı test geliştirilmiştir. Bu testler Johansen testleri diye adlandırılan Maximum Öz değer testi ve İz testi'dir. Bu testler (Maggiore ve Skerman, 2009: 19);

$$\lambda_{iz} = (r) = -T \sum_{i=r-1}^g \ln (1-\lambda_i)$$

$$\lambda_{max} = (r, r+1) = -T \text{LN} (1-\lambda_{r+1})$$

Burada T, kullanılabilir gözlem sayısı; λ_i ise Π matrisinden elde edilen karakteristik köklerin tahmin edilen değeridir. λ_{iz} testi ayrık eş bütünleşme vektörü sayısının r'ye eşit veya küçük olduğunu genel alternatif hipoteze karşı test eder. λ_{max} istatistiği ise r sayıda eş bütünleşme vektörü olduğunu ifade eden boş hipotezi, r+1 eş bütünleşme olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı test eder (Şentürk, 2012: 66).

Özetle İz (Trace) Testinde hipotezler şu şekildedir:

$$H_0: r \leq r_0$$

$$H_1: r \geq r_0 + 1$$

Özdeğer (Maximum Eigenvalue) Testinde ise hipotezler ise:

$$H_0: r = r_0$$

$$H_1: r = r_0 + 1$$

şeklinde yazılır ve İz ve Özdeğer test istatistiği kritik değerden büyük olursa sıfır hipotezi reddedilir. (Tarı, 2011: 429-435). Örneğin $r = 0$ sıfır hipotezinin reddedilmesi 1 koenteğrasyon vektörünün bulunduğunu gösterirken; $r \leq 1$ sıfır hipotezinin reddedilmesi 2 koenteğrasyon vektörünün bulunduğunu; $r \leq 2$ sıfır hipotezinin reddedilmesi ise 3 koenteğrasyon vektörünün bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca $r=0$ sıfır hipotezinin reddedilmemesi, değişkenler arasında koenteğrasyon vektörünün bulunmadığı anlamına gelmektedir.

3.5.3. Hata Düzeltme Modeli

Eş bütünleşme ve Hata Düzeltme Modelleri birbirini takip eden süreçlerdir. Önce değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı araştırılır. VAR modeli ile değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı tespit edildikten sonra uzun dönemde ilişkili olan değişkenlerin kısa dönemdeki davranışları incelenmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki varsa hata düzeltme modelleri kullanılır.

Hata düzeltme modelleri iki ya da daha fazla zaman serisinin hem kısa hem de uzun dönemde denge ilişkisini sergileyen davranışsal varsayımına dayanır ve kısa dönem dinamiklerinin derecesi hakkında bize bilgi verir (Boef, 2000: 82). Değişkenler arasında eş bütünleşme varsa uzun dönemli bir denge ilişkisinden bahsedebiliriz. Ancak kısa dönemde bu değişkenler arasında hiç şüphesiz bu dengeden sapmalar ortaya çıkabilir. İlk kez Sağan (1964) tarafından kullanılan daha sonra Engle ve Granger (1984) tarafından yaygınlaştırılan hata düzeltme modeli ile bu kısa dönemli dengesizlik hata düzeltme mekanizması yardımı ile düzeltilir (Uçan, 2013: 169; Gujarati, 2001:728-729). Hata düzeltme mekanizması ile değişkenlerin kısa ve uzun dönem davranışları arasında bir ilişki kurulmaktadır.

Durağan olmayan seriler arasında uzun dönem bir denge ilişkisi varsa, bu durumda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu kabul edilmektedir. Değişkenlerin uzun dönem denge ilişkisinden sapmalar göstermesi ve zaman içinde dengeye doğru yönelme süreci göstermesi ise Hata Düzeltme (Error Correction) olarak tanımlanmaktadır (Brooks, 2008: 388). Değişkenlerin denge değerlerinden sapması ise “denge hatası” olarak tanımlanmakta ve değişkenler arasındaki ilişkinin durağan olması denge hatasının durağan olmasını gerektirmektedir (Enders, 2004: 322).

İlk farklarında durağan ve eşbütünleşmiş seriler olan X_t , Y_t ve Z_t zaman serilerinin arasındaki ilişki, Hata Düzeltme Modeli en genel haliyle aşağıdaki şekilde ifade edilir (Uçan, 2013: 169):

$$\begin{aligned}
 \Delta x_t &= \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \lambda_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i z_{t-i} + \dots + \theta_1 e_{t-1} + \mu_{t-1} \\
 \Delta y_t &= \alpha_2 + \sum_{i=1}^n \lambda_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i z_{t-i} + \dots + \theta_2 e_{t-1} + \mu_{t-2} \\
 \Delta z_t &= \alpha_3 + \sum_{i=1}^n \lambda_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i z_{t-i} + \dots + \theta_3 e_{t-1} + \mu_{t-3}
 \end{aligned} \tag{4.4.4}$$

Yukarıda verilen denklemlerde x, y, z, \dots değişkenleri için Δ fark operatörü olup $\lambda, \beta, \gamma, \dots$ k_1 dönemdeki katsayılarını verirken; e_{t-1} eş bütünleşme denklemi kullanılarak elde edilen bir dönem gecikmeli hata düzeltme terimini göstermektedir. Hata düzeltme teriminin katsayıları $\theta_1, \theta_2, \theta_3, \dots$ negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması kısa dönem dengesizliklerden uzun dönem dengeye doğru yönelmeyi göstermekle birlikte ne kadar sürede tekrar uzun dönem dengesinin yakalanacağı konusunda da fikir vermektedir. Denge durumunda kısa dönemli sapmalar hata düzeltme teriminin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak düzeltilen olacaktır (Uçan, 2013: 169).

3.5.4. Varyans Ayırıştırması

Varyans ayırıştırması (Variance Decomposition), VAR modeline dayanarak, hareketli ortalamalardan yararlanılarak elde edilmektedir. VAR modeli sonucunda

tahmin edilen katsayılardan daha anlamlı yorumlar çıkarılabilmesi için, hata terimlerinde varyans ayrıştırma işlemine gidilmektedir.

Varyans Ayrıştırması modelin tahmini ile belirlenen ve öngörü hata varyansını ölçen artıkların analizinde kullanılan bir tekniktir. Bu teknik yardımı ile istatistiki şokların değişkenler üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Bir değişkenin hata teriminde meydana gelecek şokun diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı hesaplanarak, değişkenler arasındaki iktisadi ilişkiler daha iyi açıklanabilmektedir (Enders, 2005: 3010-312; Ece, 2012: 224).

Diğer bir ifadeyle varyans ayrıştırması ile sistemdeki değişkenlerin varyanslarındaki değişimin kaynakları araştırılmaktadır. VAR analizindeki bütün değişkenlerin belirli bir dönem kapsamında varyansındaki değişimin % kaçının kendi gecikmesinden ve yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirlemek için kullanılmaktadır (Uçan, 2009: 137). Bir değişkende meydana gelen değişmelerin tamamı kendisindeki şoktan kaynaklanıyorsa, bu durum değişkenin dışsal olarak hareket ettiğini; modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa değişkenin içsel olduğunu gösterir.

3.5.5. Etki Tepki Fonksiyonları

Bir makro ekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir.

Etki tepki fonksiyonları, hata terimine verilen bir standart sapmalı şokun (hata payı) içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisinin ölçüldüğü bir tekniktir (Kirchgassner ve Wolters, 2007: 138; Uçan, 2009: 137). Diğer bir ifadeyle etki tepki fonksiyonları sistemde yer alan değişkenlerden birine bir birimlik şok uygulandığında diğer değişkenlerin bu değişime gösterdikleri tepkiyi verir.

Böylece gelecekte meydana gelebilecek şok politikalar neticesinde, diğer değişkenlerin ne şekilde tepki verecekleri tahmin edilebilecektir. Bu açıdan etki tepki analizi tekniği analizcilere önemli bilgiler sunmaktadır. Sistemdeki değişkenler durağan bir yapıda olduklarından, başlangıçta verilecek bir şokun etkisi bir süre sonra sona erecektir. Şayet durağan yapıda değilse verilecek şokun etkisi sürekli devam edecek ve şoka verilecek tepki sağlıklı bir şekilde ölçülemeyecektir. Değişkenlerin durağan bir yapıda olmaları bu açıdan son derece önemlidir. Etki tepki analizi, yapısal

şoklar üzerine kurulmuş bir teknik olmasından dolayı Granger anlamda nedenselliğin olması önemlidir. Örneğin bir X değişkeni bir Y değişkeninin nedeni değilse, X üzerine verilecek bir birimlik şok, Y üzerinde herhangi bir etki yaratmayacaktır. Bundan dolayıdır ki önce değişkenler arasında nedensellik ilişkileri ortaya konulması gerekmektedir. (Bozkurt, 2013: 101).

Etki tepki fonksiyonunda eğer bir değişken başka bir değişkenin şoklarına reaksiyon gösteriyorsa, söz konusu değişkenler arasında nedensellikten bahsedilebilirken tepki göstermiyorsa nedensellikten bahsedilemez (Lütkepohl, 2005: 51).

İktisadi değişkenlerin maruz kaldığı şoklar genellikle iki şekilde incelenebilir. Bir kısım şoklar “kalıcı” bir özelliğe sahiptir ve iktisadi değişkenler üzerindeki etkileri uzun süre devam eder. Diğer bir ifadeyle bu tip bir şok sisteme girdiği anda sadece o dönemi değil, daha sonraki dönemleri de etkilemektedir. Teknolojik nitelikteki şoklar bunlara örnek gösterilebilir. Geçici (temporary) nitelikteki diğer şoklar ise sisteme girdikleri anda önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, bu etki kalıcı bir niteliğe sahip olmayıp ve takip eden dönemler içinde etkileri yok olur (Helhel ve Kalaycı, 2009: 157).

Etki tepki analizi de varyans ayrıştırma gibi ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için yararlı araçlar olarak kabul edilmektedir (Enders, 2005:312).

3.6. ARAŞTIRMA BULGULARI

Zaman serilerinde durağanlığın sınanması için birim kök testleri kullanılmakta olup bu çalışmada bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini test etmeye yarayan Augmented Dickey Fuller (ADF) testinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede Tablo 35’te ADF birim kök sonuçlarına yer verilmiştir. Kısım 3.4’te açıklamalarına yer verilen değişkenler (TGSYH, KBKVTK, KBUVTK, OBKVTK, OBUVTK, TDO) ilk önce seviyede daha sonra da birinci farklarında durağanlık testine tabii tutulmuştur. Bu çerçevede ADF testine giren tüm değişkenler seviyede durağan değilken birinci farklarında durağan bulunmuşlardır. Diğer bir ifadeyle bütün değişkenler birinci farkları alındığında 0.05 değerinden küçük olasılık değerlerine sahip olduğundan %5 anlamlılık seviyesinde durağan hale gelmiştir. Birinci farkları alındığında durağan hale gelen bu değişkenler için %5 anlamlılık seviyesinde I(1) olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 31: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzye		Birinci Fark	
	ADF Değerleri	Olasılık Değerleri	ADF Değerleri	Olasılık Değerleri
LOGTGSYH_SA	-1.27[0]	0.635	-8.80[0]*	0.000
LOGKBKVTK_SA	-2.87[0]	0.055	-7.08[0]*	0.000
LOGKBUVTK_SA	-0.41[1]	0.981	-6.01[0]*	0.000
LOGOBKVTK_SA	-2.20[1]	0.930	-8.57[0]*	0.000
LOGOBUVTK_SA	-1.33[7]	0.603	-4.21[6]*	0.001
LOGTDO_SA	-1.03[3]	0.733	-8.48[2]*	0.000

Not: (*) %95 güven aralığında anlamlılığı göstermektedir. ADF testi, durağanlık alternatifine karşı, boş hipotezde birim kökün varlığını test etmektedir.

Serilerin birinci farkında durağan olması bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında eş bütünleşmenin diğer bir ifadeyle uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını araştırmak için gerekli ön koşul olmakta olup çalışmada serilerin birinci farklarında durağan çıkması bu ön koşulu sağlamaktadır. Johansen-Jeselius eş bütünleşme testinin gerçekleştirilebilmesi için serilerin aynı dereceden durağan olması ve ayrıca optimum gecikme uzunluğunun da bulunması gerekmektedir. Tablo 32’de tüm bilgi kriterlerinden yararlanarak en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Buna göre optimum gecikme uzunluğu dört olarak bulunmuştur.

Tablo 32: Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	7.204865	NA	3.83E-08	-0.050203	0.183697	0.038188
1	241.2964	399.9063	1.01E-11	-8.304016	-6.666715*	-7.685277
2	299.7933	85.30804	4.24E-12	-9.241389	-6.200687	-8.092303
3	367.1844	77.80591	1.57E-12	-10.42435	-5.980248	-8.744918
4	419.1332	52.65920*	1.07E-12*	-11.21388*	-5.366378	-9.004101*

Not: * Kriterin hangi gecikme uzunluğunu kabul ettiğini gösterir. (Her test %5 anlamlılık seviyesinde değerlendirilmiştir)

Teorik kısımda da ifade edildiği üzere Johansen - Jeselius eş bütünleşme testinin yapılabilmesi için serilerin durağan olması ve uygun gecikme uzunluklarının bulunması gerekmektedir. Tüm bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğu dört olarak bulunmuş ve çalışmada kullanılan bütün seriler I(1) seviyesinde durağan olduğu için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı Johansen–Jeselius (JJ) eş bütünleşme testi yardımıyla araştırılabilir durumdadır.

Johansen–Jeselius testinde seriler arasında eş bütünleşmenin varlığı için İz (trace) ve Maksimum Özdeğer (Maximum Eigenvalue) test istatistikleri kullanılmaktadır. İz test istatistiğine göre, değişkenler arasında hiçbir eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını iddia eden boş hipotez ($r=0$), değişkenler arası eş bütünleşme ilişkisinin var olduğunu iddia eden alternatif hipoteze ($r>0$) karşı reddedilmektedir. Çünkü İz değeri %5 kritik değerden daha büyüktür. Bu durumda %5 kritik değerden az bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmelidir (Brooks, 2008: 351-352).

Eş bütünleşmenin varlığı ve vektörlerinin sayısını belirlemek amacıyla gerekli İz (λ trace) ve Maksimum Özdeğer (λ max) test sonuçları Tablo 33 ve 34'te verilmiştir.

Tablo 33: Johansen–Jeselius (JJ) Testi - İz (Trace) İstatistiği Sonuçları

İz (Trace) Testi	%5 Kritik Değer	Olasılık	Eş Bütünleşme Sayısı
203.7663	95.75366	0.0000	Hiç Yok*
111.9535	69.81889	0.0000	En Çok 1 Tane*
48.80881	47.85613	0.0406	En Çok 2 Tane *
15.51429	29.79707	0.7459	En Çok 3 Tane
6.378175	15.49471	0.6508	En Çok 4 Tane

Not: * 0.05 seviyesinde H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 33'deki İz istatistiği sonuçlarına göre değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur ($r=0$) şeklindeki sıfır hipotezi, %5 anlamlılık düzeyinde İz test istatistiği değeri kritik değerden büyük olduğu için reddedilmiştir. Aynı şekilde “değişkenler arasında eş bütünleşme vektörü sayısı en fazla 1'e, 2'ye eşittir” şeklindeki sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde, İz test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden büyük olması nedeniyle reddedilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle İz test istatistiğine göre uzun vadeli ilişkiye işaret eden en az üç tane eş bütünleşme vektörü olduğu söylenilebilir.

Tablo 34: Johansen–Jeselius Testi-Maksimum Öz Değer (Max-Eigen) Test İstatistiği Sonuçları

Öz Değer Testi (Maximum Eigenvalue)	%5 Kritik Değer	Olasılık	Eş Bütünleşme Sayısı
91.81286	40.07757	0.0000	Hiç Yok*
63.14465	33.87687	0.0000	En Çok 1 Tane*
33.29451	27.58434	0.0083	En Çok 2 Tane *
9.136119	21.13162	0.8213	En Çok 3 Tane
5.380105	14.26460	0.6933	En Çok 4 Tane

Not: * 0.05 seviyesinde H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Benzer şekilde Tablo 34'deki Maksimum Özdeğer istatistiği sonuçlarına göre de değişkenler arasında eş bütünleşme yoktur ($r=0$) şeklindeki sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde Maksimum Özdeğer test istatistiği değeri kritik değerden büyük olduğu için reddedilmiştir. Aynı şekilde “değişkenler arasında eş bütünleşme vektörü sayısı en fazla 1’e, 2’ye eşittir” şeklindeki sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde Maksimum Özdeğer test istatistiği değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu için reddedilmiştir. Buradan Maksimum Özdeğer test istatistiğine göre uzun vadeli ilişkiye işaret eden en az üç tane eş bütünleşme vektörü olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki testte aynı sonucu göstermektedir.

Sonuç olarak Tablo 33 ve 34'teki Johansen-Juselius Eşbütünleşme test sonuçlarına göre, %5 anlamlılık düzeyinde en fazla bir eş bütünleşme vektörü olduğunu söyleyen boş hipotez her iki teste göre de reddedilmiştir. Bunun anlamı %5 anlamlılık düzeyinde hem İz testi hem de Maksimum Özdeğer testine göre en az bir eş bütünleşme ilişkisi vardır. Diğer bir ifadeyle modelde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı öne sürülmektedir.

Johansen–Jeselius eş bütünleşme testi sonucunda elde edilen eş bütünleşme denkleminin TGSYH (-1)'ye göre normalize edilmiş denklemi Tablo 35'te görülmektedir. Verilen katsayılar uzun dönem denge değerlerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler ise t istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo 35: Normalize Edilmiş Denklem ve Hata Düzeltme Katsayısı Sonuçları

LOGTGSYH_SA(-1)	LOGKBKVTK_SA (-1)	LOGKBUVTK_SA (-1)	LOGOBKVTK_SA (-1)	LOGOBUVTK_SA (-1)	LOGTDO_SA (-1)
1.000000	-0.065555	-0.049964	0.068541	0.037894	-0.197995
	(0.00945)	(0.01210)	(0.02806)	(0.01917)	(0.02684)
	[-6.93920]	[-4.12993]	[2.44229]	[1.97670]	[-7.37604]

Hata Düzeltme Katsayısı	-0.780339 [-2.29411]
-------------------------	---------------------------------------

Not: Standart Hatalar parantez (), t istatistikleri köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir.

Normalleşme süreci nedeniyle işaretler uygun yorumlanmasını sağlamak için tersine çevrilir (Maggiore ve Skerman, 2009: 24). Bu çerçevede denklem aşağıdaki gibi olur.

$$0 = \text{LOGTGSYH_SA} - 0,065\text{LOGKBKVTK_SA}(-1) - 0,049\text{LOGKBUVTK_SA}(-1) + 0,068\text{LOGOBKVTK_SA}(-1) + 0,037\text{LOGOBUVTK_SA}(-1) - 0,197\text{LOGTDO_SA}(-1) - 11,707$$

$$\text{LOGTGSYH_SA} = 0,065\text{LOGKBKVTK_SA}(-1) + 0,049\text{LOGKBUVTK_SA}(-1) - 0,068\text{LOGOBKVTK_SA}(-1) - 0,037\text{LOGOBUVTK_SA}(-1) + 0,197\text{LOGTDO_SA}(-1) + 11,707$$

Modelde Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ile Kamu Bankaları Kısa Vadeli Tarımsal Krediler, Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Krediler ve Tarımsal Destekleme Ödemeleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Buna mukabil Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ile Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler ve Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Krediler arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Buna göre Kamu Bankaları Kısa Vadeli Tarımsal Krediler %1 oranında arttığında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla istatistiksel olarak yaklaşık %0,07, Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Krediler %1 oranında arttığında ise Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla %0,05 oranında artmaktadır. Benzer şekilde Tarımsal Destekleme Ödemeleri %1 arttığında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla %0,2 oranında artmaktadır. Buna karşılık Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler %1 arttığında Tarımsal

Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla %0,07, Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Krediler %1 arttığında ise Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın %0,04 oranında azaldığı görülmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunun tahmin edilmesinden sonra kısa dönemli ilişkilerin varlığının belirlenmesinin gerçekleştirilmesi amacıyla Hata Düzeltme Modeli analizi gerçekleştirilmiştir.

Eş bütünleşme denklemlerinin hata terimleri (CointEq1) bir gecikme ile modele ilave edilmiş olup hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve (sıfır ile bir arasında) negatif bulunmuştur. Hata düzeltme katsayısının modelde hem anlamlı hem de negatif işaretli olması iki sonucu ortaya çıkarmaktadır: Bunlardan birincisi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. İkincisi de ilgili dönemdeki sapmaların bir denge noktasına doğru yakınsadığını göstermektedir.

Johansen - Jeselius eş bütünleşme testi çerçevesinde oluşturulan Hata Düzeltme Modelinin katsayısı (-0,780339) olarak bulunmuştur. Bunun anlamı kısa vadede meydana gelen dengesizlik sonraki dönemlerde düzeltilecektir. $1/|ECM|$ formülünden hareketle verilerin kaç dönem sonra dengeye ulaşacağı hesaplanabilir. Hata Düzeltme Modelinin katsayısının değeri 0,780339'dur. Bu çerçevede $1/|-0,780339|$ ifadesinin yaklaşık sonucu 1,28 olup bu da dört aya denk gelmektedir. Bu sonuca göre Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılada gerçekleşen sapmaların dört ayda bir yaklaşık 0,780339 kadarının ortadan kalktığı söylenmektedir.

Çalışmanın bu safhasında VECM yardımıyla değişkenler arasında Varyans Ayırıştırması ve Etki-Tepki fonksiyonları yoluyla tarımın finansmanında kullanılan kaynakların Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla üzerindeki etkisinin büyüklüğü hesaplanmaya çalışılmıştır. Teorik kısımda da ifade edildiği üzere Varyans Ayırıştırması uygulamasında belirli bir dönem sonra değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişmelerin % kaçının kendi gecikmesi, % kaçının diğer değişkenler tarafından açıklandığının belirlenmesinde yararlanılmaktadır.

VECM yardımıyla hesaplanan Varyans Ayırıştırması sonuçları Tablo 36'da 10 dönemlik periyotta Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın belirleyicileri olarak ele aldığımız değişkenlerin Varyans Ayırıştırması sonuçları görülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla büyük ölçüde kendi şoklarından diğer bir ifadeyle Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılada meydana gelen bir değişikliğin ilk dönemde %100'ü kendisinden kaynaklanmaktadır.

Onuncu dönem sonunda tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıladaki değişmelerin yaklaşık %33'ü kendisinden kaynaklanırken aynı dönemde tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılaya en büyük katkıyı sırası ile %31 ile Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Krediler, %18 ile Tarımsal Destekleme Ödemeleri, %9 ile Kamu Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler, %5 ile Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler ve %4 ile Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Krediler sağlamıştır.

Tablo 36: Varyans Ayrıştırma Analiz Sonuçları

Dönem	Standart Hata	LOGTGSYH_SA	LOGKBKVTK_SA	LOGKBUVTK_SA	LOGOBKVTK_SA	LOGOBUVTK_SA	LOGTDO_SA
1	0.022306	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.027627	80.54148	2.169227	4.698204	1.975572	0.084172	10.53135
3	0.040381	53.79179	17.76461	7.429425	1.732986	3.767091	15.51410
4	0.046103	52.24455	16.66045	8.463066	1.507884	3.666222	17.45783
5	0.048451	47.51426	15.08895	14.68432	1.496016	3.581122	17.63533
6	0.051207	47.36045	13.53377	15.40648	3.850933	3.453028	16.39534
7	0.054070	42.56659	12.24650	21.33541	3.930462	5.105819	14.81522
8	0.060275	36.79398	10.68334	28.75848	4.964286	4.366286	14.43363
9	0.065217	34.25054	9.129231	29.38380	5.662721	4.521993	17.05172
10	0.067612	32.65843	8.508181	31.22687	5.406348	4.209763	17.99041

Etki tepki analizi ile modelde bulunan değişkenlerden birine bir birimlik şok uygulandığında hem kendisi hem de diğer değişkenlerin bu değişime vermiş olduğu tepkiler gözlemlenmektedir.

Etki tepki analiz sonuçları Şekil 25'te görülmektedir. Etki tepki fonksiyonlarının tamamı yerine sadece bağımlı değişken olarak tanımlanan Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın tepkileri verilmiştir.

Buna göre Kamu Bankaları Kısa Vadeli Tarımsal Kredilere verilen bir standart hatalık şok karşısında tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılda ilk 4 dönem boyunca negatif

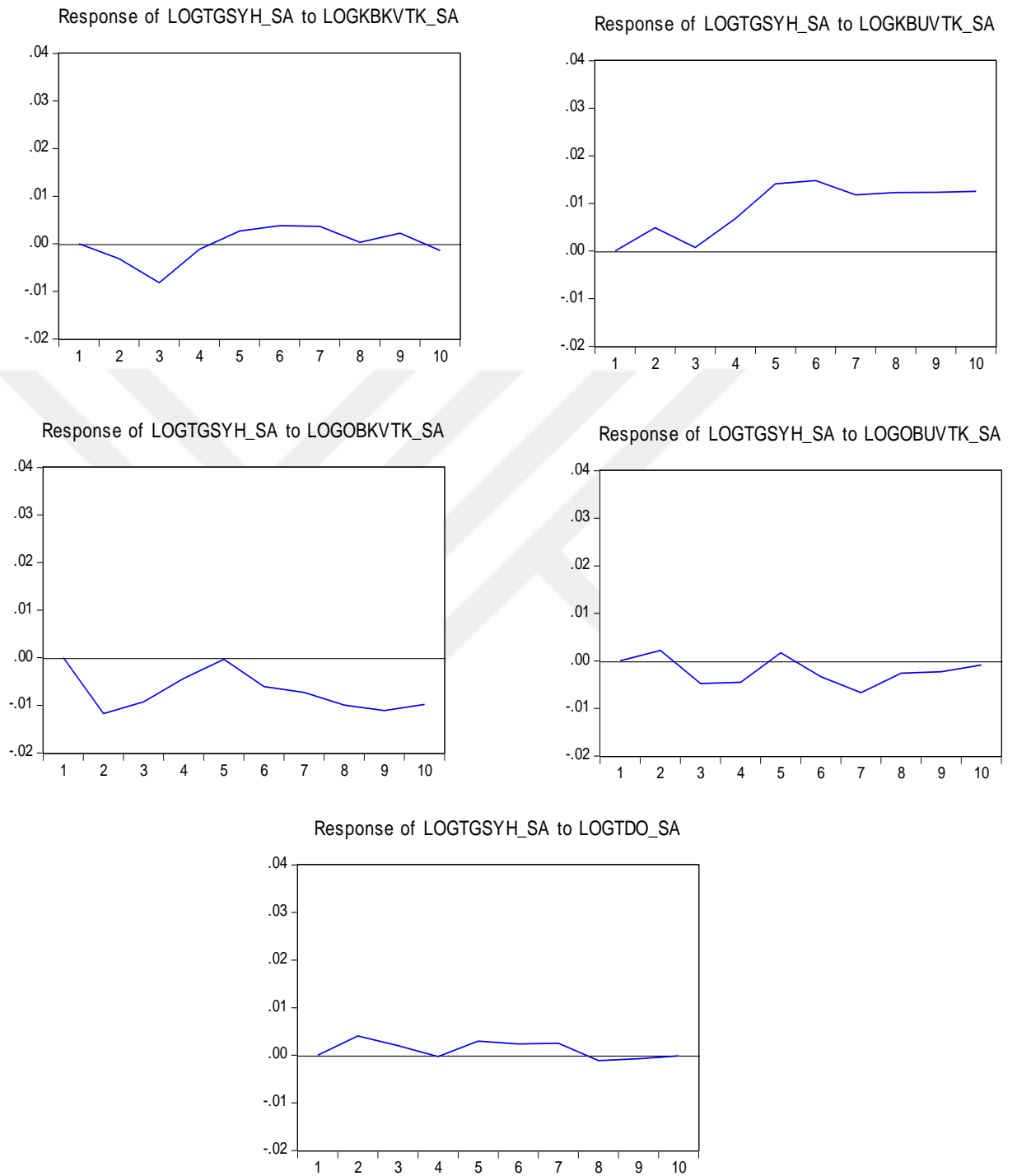
yönlü bir tepki oluştururken 4. Dönemden sonra pozitif bir tepki göstermeye başlamıştır. Grafiğin geneline baktığımızda tepkinin pozitif yönde ağır bastığı görülmektedir. Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Kredilere verilen bir standart hatalık şok karşısında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla 10 dönem boyunca pozitif bir tepki göstermiştir. Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın tepkisinin pozitif olması Kamu Bankaları Kısa Vadeli Tarımsal Krediler ve Kamu Bankaları Uzun Vadeli Tarımsal Kredilere verilen bir birimlik şok karşısında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın daha da artacağı anlamını taşımaktadır.

Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler ve Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Kredilere verilen bir standart hatalık şok karşısında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın genel görünümün olarak negatif yönde tepki verdiği görülmektedir. Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın tepkisinin negatif olması Özel Bankalar Kısa Vadeli Tarımsal Krediler ve Özel Bankalar Uzun Vadeli Tarımsal Kredilere verilen bir birimlik şok karşısında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın daha da azalacağı anlamını taşımaktadır.

Tarımsal Destekleme Ödemelerine verilen bir standart hatalık şok karşısında Tarımsal Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın pozitif tepki verdiği gözlemlenmiştir.

Şekil 25: Etki Tepki Analizi Sonuçları

Response to Cholesky One S.D. Innovations

3.7. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmada Türkiye’de tarımsal finansmanın Tarımsal GSYH üzerindeki etkisi 2003-2015 yıllarını kapsayan çeyrek veriler dikkate alınarak incelenmiştir. Mevsimsellikten arındırılan ve logaritması alınan değişkenlerimizin durağan bir yapıda olup olmadıklarını tespit etmek için Augmented Dickey Fuller (ADF) testinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede değişkenlere ilişkin birim kök testleri yapılmış ve bağımlı ve bağımsız değişkenlerimiz düzey değerlerinde durağan değilken birinci farkı alınarak tüm değişkenler durağan hale getirilmiştir. Ayrıca tüm bilgi kriterlerinden yararlanarak en uygun gecikme uzunluğu dört olarak tespit edilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı Johansen-Jeselius (JJ) eş bütünleşme testi yardımıyla yapılmıştır. Johansen-Jeselius testinde seriler arasında eş bütünleşmenin varlığı için İz ve Maksimum Özdeğer istatistikleri kullanılmaktadır. İz ve Maksimum Özdeğer test istatistiği sonuçlarına göre uzun vadeli ilişkiye işaret eden 3 tane eş bütünleşme vektörü olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle eş bütünleşme testi sonucunda bağımlı değişken tarımsal GSYH ile bağımsız değişkenler KBKVTK, KBUVTK, OBKVTK, OBUVTK ve TDO arasında bir eş bütünleşme olduğu ve bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Johansen-Jeselius eş bütünleşme testi sonucunda elde edilen eş bütünleşme denklemi tarımsal GSYH’ye göre normalize edilmiştir.

Buna göre kamu bankaları kısa vadeli tarımsal krediler %1 oranında arttığında tarımsal GSYH istatistiksel olarak yaklaşık %0,07, kamu bankaları uzun vadeli tarımsal krediler %1 oranında arttığında ise tarımsal GSYH %0.05 oranında artmaktadır. Benzer şekilde tarımsal destekleme ödemeleri %1 arttığında ise tarımsal GSYH %0,2 oranında artmaktadır. Buna karşılık özel bankalar kısa vadeli tarımsal krediler %1 arttığında tarımsal GSYH %0,07 özel bankalar uzun vadeli tarımsal krediler %1 arttığında ise tarımsal GSYH’nin %0,04 oranında azaldığı görülmektedir.

Çalışma sonuçlarına göre kamu sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal krediler tarımsal GSYH üzerinde pozitif bir etki yaratırken; özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan krediler tarımsal GSYH üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Türkiye’de tarım kredileri, genellikle devlet tarafından desteklenmekte (düşük faiz-uygun vade) ve bu tür kredilerin özelliklerini bilen kamu bankaları tarafından verilmektedir. Ayrıca özel bankalar tarafından finanse edilmeyen projelere fon

sağlanması, çiftçi bankası olarak adlandırılan TC. Ziraat Bankasının Türkiye'nin hemen hemen tarafında şube açması ve birebir çiftçi ile ilgilenebilme olanaklarına sahip olması kamu sermayeli bankaların tarımsal kredilerini önemli hale getirmektedir.

Kamu sermayeli bankaların tarımsal kredilerinin tarım sektörü kredileri içindeki payı 2004 yılında %78,4 iken 2015 yılında biraz gerileyerek %68,5'olmuştur. Kamu sermayeli bankaların tarımsal kredilerine hacimsel olarak da baktığımızda 2004 yılında yaklaşık 4 milyar TL iken 2015 yılında 42 milyar TL'ye yükseldiği görülmektedir. Kamu sermayeli bankaların tarımsal kredilerini takipteki krediler açısından değerlendirdiğimizde ise 2004 yılında %2,5 iken 2015 yılında %1,6'ya düştüğü 2004-2015 yıllarında ortalama ise %2,2 olduğu görülmektedir. Sonuç olarak kamu sermayeli bankalar tarafından tarımsal sektörüne verilen tarımsal kredilerin hem hacim hem de oransal olarak yüksek olması ayrıca takipteki kredilerin düşük oranda seyretmesi tarımsal üretimin artmasının nedenleri olarak gösterilebilir.

Ekonometrik testlerin sonucu teoriye uygun şekilde sonuçlanmıştır. Buna göre tarımsal kredilerin ekonomik büyüme ve gelişmeyi pozitif yönde etkilediğini gösteren Addien ve Ananzeh (2016), Işık, Kılınç ve Bilgin (2015), Hartarska ve Nadolnyak (2015), Naidu, Sankar ve Kumar (2013), Nwankwo (2013), Egbetunde (2012), Şimşir (2012), Federici ve Caprioli (2009), Das, Senapati ve John (2009), Yıldız ve Oğuzhan (2000) çalışmalar modelimizi desteklemektedir.

Özel bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal krediler kamu bankalarının tarımsal kredilerinin aksine tarımsal GSYH üzerinde negatif bir etki yaratmıştır. Özel sermayeli bankaların tarımsal kredilerinin tarım sektörü kredileri içindeki payı 2004 yılında %21,6 iken 2015 yılında %31,5'olmuştur. Özel sermayeli bankaların tarımsal kredilerine hacimsel olarak da baktığımızda ise 2004 yılında yaklaşık 1 milyar TL iken 2015 yılında 19 milyar TL'ye yükseldiği görülmektedir. Bu rakam kamu sermayeli bankaların aynı dönemde tarım sektörüne 42 milyar TL kredi verdiği düşünüldüğünde yeterli gözükmemektedir. Hiç şüphesiz bunda özel sermayeli bankaların kırsal ve uzak bölgelerde şube açmayı karlı görmemelerinin de etkisi bulunmaktadır. Özel sermayeli bankaların tarımsal kredilerini takipteki krediler açısından değerlendirdiğimizde ise 2004 yılında %9,4 iken 2015 yılında %3,7'ya düştüğü 2004-2015 yıllarında ortalama ise %6 olduğu görülmektedir. Takibe düşen kredilerdeki bu yüksek oran özel bankalar tarafından verilen tarımsal kredilerin yeterince üretken alanlara plase edilmediğinin göstergesidir. Krediyi kullananlar büyük olasılıkla fonları şahsi amaçlar için kullanmış, üretime katkı sağlamamış ve alınan

kredileri geri ödeyememişlerdir. Sonuç olarak özel sermayeli bankalar tarafından tarımsal sektörüne verilen tarımsal kredilerin hem hacim hem de oransal olarak düşük olması ayrıca takipteki kredilerin yüksek oranda seyretmesi tarımsal üretimin artmasına engel olmuş dolayısıyla tarımsal ekonomik büyüme yeterince sağlanamamıştır.

Çalışmada özel bankalar tarafından verilen tarımsal krediler ile tarımsal GSYH arasındaki ilişkilerinin negatif çıkması Leita (2012), Şahin (2011), Durham (2003) çalışması ile benzerlik göstermektedir.

Kamu sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne verilen tarımsal kredileri vadeleri açısından incelediğinde ise kısa vadeli tarımsal kredilerin uzun vadeli tarımsal kredilere göre tarımsal GSYH üzerinde daha fazla pozitif bir etki yarattığı görülmektedir. Bu krediler içerisinde kısa vadeli tarımsal kredilerin etkisi uzun vadeli tarımsal kredilere göre daha yüksektir.

Tarımsal krediler dışında diğer bağımsız değişkenimiz olan tarımsal destekleme ödemeleri tarımsal GSYH'yi pozitif yönde etkilemektedir. Tarımsal destekleme ödemelerini tarımsal krediler ile karşılaştırdığımızda tarımsal GSYH üzerinde daha büyük bir etkiye neden olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak son yıllarda tarım sektörüne yapılan desteklerin giderek artması ve destekleme uygulamalarının ÇKS ile kayıt altına alınması, tarımsal üreticileri daha fazla üretmeye, yeni teknolojileri uygulayabilmeye ve daha doğru işletme planlaması ve organizasyonlarında bulunmaya teşvik etmiştir. Bu durum tarımsal üretimin artmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Çalışmada tarımsal destekleme ödemeleri ile tarımsal GSYH arasındaki ilişkinin pozitif çıkması Işık ve Bilgin (2016), Banga (2014), Adofu, Abula ve Agama (2012), Rizov, Pokrivcak ve Ciaian (2013), Ceylan (2011), Armas, Osoria ve Dodson (2010) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Buna karşılık OTP çerçevesinde verilen bazı spesifik sübvansiyonların tarımsal işletmelerin etkinlik ve verimlilikleri üzerinde olumsuz etki yarattığını gösteren Mary (2010), Lakner (2009), Brümmer ve Loy (2000) çalışmalarda mevcuttur.

Çalışmada bağımlı değişkenlere verilen şoka karşı bağımsız değişkenin tepkisini test etmek amacıyla Etki-Tepki Analizi yapılmıştır. Bu bağlamda kamu bankaları tarafından verilere şoklara tarımsal GSYH'nin pozitif, buna karşılık özel bankalar tarafından verilere şoklara tarımsal GSYH'nin ise negatif tepki verdiği görülmektedir. Etki tepki analizleri kredilerin vadelerine göre ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde kamu bankaları kısa vadeli tarımsal kredilere verilen şoklara tarımsal

GSYH'nin ilk dönem tepki vermediği dördüncü döneme kadar negatif daha sonraki dönemlerde ise pozitif tepki verdiği görülmektedir. Sekizinci dönemden sonra ise tepkinin yavaşladığı ve denge noktasına doğru ilerlediği anlaşılmaktadır. Kamu bankaları uzun vadeli tarımsal kredilere verilen şoklara tarımsal GSYH'nin ilk dönem tepki vermediği altıncı döneme kadar peyder pey artarak pozitif tepki verdiği yedinci dönemden sonra ise tepkinin paralel şekilde devam ettiği görülmektedir. Çalışma sonuçları Yıldız ve Oğuzhan (2007) ile örtüşmektedir.

Özel bankalar kısa vadeli tarımsal kredilere verilen şoklara tarımsal GSYH ilk dönem tepki vermezken diğer dönemlerde negatif tepki verdiği dokuzuncu dönemden sonra ise denge noktasına doğru yöneldiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde özel bankalar uzun vadeli tarımsal kredilere verilen şoklara tarımsal GSYH ilk dönem tepki vermezken diğer dönemlerde genel olarak negatif tepki verdiği gözlemlenmektedir. Sekizinci dönemden sonra ise denge noktasına doğru yönelmektedir. Çalışma sonuçları Özcan ve Ari (2011) ile benzerlik göstermektedir.

Gerek kamu bankaları gerekse özel bankaların kısa ve uzun vadeli tarımsal kredilerine verilen şoklara tarımsal GSYH'nin ilk dönem tepki vermemesi tarım sektöründe tarımsal üretimin elde edilebilmesi için belli bir zamanın geçmesi gerektiğinden dolayıdır. Kamu bankaları tarafından verilen tarımsal kredilerin tarımsal GSYH üzerinde genelde pozitif tepki vermesi ile özel bankalar tarafından verilen tarımsal kredilerin tarımsal GSYH üzerinde genelde negatif tepki vermesi normalize edilmiş denklem katsayıları ile uyumludur.

Tarımsal destekleme ödemeleri tarafından verilen şoklara tarımsal GSYH'nin pozitif bir tepki verdiği sekizinci dönemden sonra tepkinin zayıfladığı ve denge değerine doğru yaklaştığı görülmektedir.

Varyans Ayırıştırma sonuçlarına göre tarımsal GSYH büyük ölçüde kendi şoklarından diğer bir ifadeyle tarımsal GSYH'de meydana gelen bir değişikliğin ilk dönemde %100'ü kendinden kaynaklanmaktadır. On dönemlik ortalamalara bakıldığında tarımsal GSYH'deki değişikliğe kendisinin katkısı %52,7 iken, kamu bankaları uzun vadeli tarımsal kredilerin %16,1 tarımsal destekleme ödemelerinin %14,1 kamu bankaları kısa vadeli tarımsal kredilerin %9,6 özel bankaları uzun vadeli tarımsal kredilerin %3,2 ve özel bankaları kısa vadeli tarımsal kredilerin %3 olarak gerçekleşmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada üyesi olmak istediğimiz AB ve Türkiye’de tarım sektörünün nasıl finanse edildiği incelenmiş ayrıca Türkiye’de tarım sektörüne aktarılan kaynakların tarımsal GSYH üzerindeki etkisi ekonometrik bir çalışma ile analize tabi tutulmuştur.

Avrupa Birliği’nde tarım sektörü OTP çerçevesinde şekillenmektedir. OTP’nin finansmanı amacıyla 1962 yılında Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) adıyla bir fon kurulmuştur. Fon 1964 yılında Garanti Bölümü ve Yönlendirme Bölümü olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 2007 yılında AB tarafından OTP reformları çerçevesinde tarımsal harcamaların finansmanında kullandığı FEOGA’nın yapısında değişikliğe giderek bu fonun görevlerini yerine getirmek üzere iki yeni fon oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi Avrupa Tarımsal ve Garanti Fonu (EAGF), ikincisi Tarımsal Kırsal Kalkınma Fonu (EAFRD) dur. Bu fonlardan EAGF tarımsal destekleri finanse ederken, EAFRD kırsal kalkınmayı finanse etmekte kullanılmaktadır.

Çalışmanın Türkiye bölümünde ekonometrik bir çalışma yapılmış olup Türkiye’de bankacılık sektörünün tarım sektörüne vermiş olduğu tarımsal kredilerin ve tarımsal destekleme ödemelerinin Türkiye’nin tarımsal GSYH üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda 2003:1–2015:4 yıllarını kapsayan üçer aylık verilerden yararlanarak zaman serisi analizi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Dickey-Fuller (ADF) testi, Johansen–Jeselius Eşbütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli, Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki fonksiyonları testlerinden yararlanılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre göre kamu bankaları tarafından tarım sektörüne aktarılan tarımsal krediler ile tarımsal destekleme ödemeleri tarımsal GSYH üzerinde pozitif bir etki yaratırken; özel sermayeli bankalar tarafından tarım sektörüne aktarılan krediler tarımsal GSYH üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Kamu bankaları tarımsal kredilerinin tarımsal GSYH üzerinde pozitif etkisinin nedenleri üç başlık altında toplanabilir:

- I. Tarımsal Kredi Hacminin Yüksek Olması: Kamu Bankaları tarımsal kredileri 2004 yılında yaklaşık 4 milyar TL iken 2015 yılında 42 milyar TL’ye yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle tarımsal kredilerin yaklaşık %70’i kamu bankaları tarafından sağlanmaktadır. Bu tespiti teyit eder biçimde, Merkez Bankası başkanı Erdem Başçı 25 Ocak 2013 tarihinde, (Davos) yaptığı açıklamada “...sürdürülebilir yüzde

4'lük büyüme hedefi için kredi hacminde yüzde 15'lik artış öngörüldüğünü.” belirtmiştir.

- II. Tarımsal Kredilerin Maliyetinin Düşük Olması: Türkiye’de tarımsal krediler, genellikle devlet tarafından desteklenmekte (düşük faiz-uygun vade) ve bu tür kredilerin özelliklerini bilen kamu bankaları tarafından verilmektedir.
- III. Batıklık Oranının Düşük Olması: Kamu Bankaların tarımsal kredilerini takipteki krediler açısından değerlendirdiğimizde ise 2004 yılında %2,5 iken 2015 yılında %1,6’ya düştüğü 2004-2015 yıllarında ortalama ise %2,2 olduğu görülmektedir. Bu sonuç bize tarımsal kredi kullanan çiftçi veya tarımsal işletme sahiplerinin aldıkları kredileri tarımsal faaliyette kullandıkları elde edilen gelire borçlarını genellikle zamanında ödediklerini göstermektedir.

Çalışmada Tarımsal Destekleme Ödemelerinin tarımsal GSYH’yi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bunun nedeni olarak son yıllarda tarım sektörüne yapılan desteklerin giderek artması ve destekleme uygulamalarının ÇKS ile kayıt altına alınması, tarımsal üreticileri daha fazla üretmeye, yeni teknolojileri sahip olmaya ve daha doğru işletme planlaması ve organizasyonlarında bulunmaya teşvik etmiştir. Bu durum tarımsal üretimin artmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Özel Sermayeli Bankaların tarımsal kredilerinin tarımsal GSYH üzerinde negatif etkisinin nedenlerini üç başlık altında toplayabiliriz bunlar:

- I. Tarımsal Kredi Hacminin Düşük Olması: Özel Sermayeli Bankaların tarımsal kredilerinin tarım sektörü kredileri içindeki payı 2004 yılında %21,6 iken 2015 yılında %31,5’olmuştur. Bu durum çiftçilerin veya tarımsal işletmelerin tarımsal kredi taleplerinin büyük ölçüde karşılanamadığının bir göstergesidir. Hiç şüphesiz bunda özel sermayeli bankaların kırsal ve uzak bölgelerde şube açmayı karlı görmemelerinin de etkisi bulunmaktadır.
- II. Tarımsal Kredilerin Maliyetinin Yüksek Olması: Özel bankalar tarafından verilen tarımsal kredi faiz oranlarının yüksek seyretmesi kullanılan tarımsal kredi maliyetlerini artırmaktadır.
- III. Batıklık Oranının Yüksek Olması: Özel Sermayeli Bankaların tarımsal kredilerini takipteki krediler açısından değerlendirdiğimizde ise 2004 yılında %9,4 iken 2015 yılında %3,7’ya düştüğü 2004-2015 yıllarında ortalama ise %6 olduğu görülmektedir. Takibe düşen kredilerdeki bu yüksek oran Özel Bankalar tarafından verilen tarımsal kredilerin yeterince üretken alanlara plase edilmediğinin göstergesidir. Krediyi kullananlar büyük olasılıkla fonları şahsi amaçlar için

kullanmış, tarımsal üretime katkı sağlamamış ve alınan kredileri geri ödeyememişlerdir.

Çalışmanın sonuçlarından bir diğeri de kamu bankaları tarafından verilen kısa vadeli tarımsal kredilerin tarımsal GSYH üzerinde %0,06 oranında bir etkisi mevcut iken uzun vadeli tarımsal kredilerin %0,04 oranında bir etki gösterdiği görülmektedir. Bu durum bize kısa vadeli tarımsal kredilerin uzun vadeli tarımsal kredilere nazaran tarımsal GSYH üzerinde etkisinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Sermaye yetersizliği içinde bulunan çiftçilerin ve tarımsal işletme sahiplerinin tarımsal faaliyette bulunabilmeleri için kısa vadeli tarımsal kredilere ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer bir ifadeyle tarımsal üretimin gerçekleşmesi için ilaç, gübre, tohum gibi tarımsal girdiler ancak kısa vadeli tarımsal kredilerle finanse edilebilmektedir. Uzun vadeli tarımsal kredilerin daha ziyade tarımsal yatırımlarda kullanıldığı düşünüldüğünde ve yatırım sonuçlarının ise birkaç yıl içinde elde edilmesinden dolayı tarımsal GSYH üzerinde etkisi oran açısından kısa vadeli tarımsal kredilere nazaran düşük gerçekleşmesi normal olarak kabul edilmesi gerekir.

Tüm bu teorik ve analitik bulgular ışığı altında aşağıdaki gibi değerlendirme ve önerilerde bulunmak mümkündür:

- Tarım sektörünün en önemli sorunlarının başında finansmana erişim gelmektedir. Tarımsal GSYH'nin genel GSYH içindeki payı 2015 yılında %6,7 iken tarımsal kredilerin toplam krediler içindeki payı %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'de tarım sektörünün milli gelire katkısı oranında kredi olanaklarından yararlanamadığını göstermektedir. Tarımının finansmanında ve özellikle kredilendirilmesinde makro planlamalar yapılarak kurumlar arası ilişki ve koordinasyonun kuvvetlendirilmesi gerekmektedir. Bu ilişki sadece devlet, banka ve üreticileri değil aynı zamanda tarım sektörünün bütün paydaşlarını da kapsamalıdır.

- Tarım sektörüne genellikle resmi tarımsal kuruluşlar kredi vermekte özel bankalar fazla bir katkıda bulunmamaktadırlar. Her ne kadar özel bankalar tarafından son yıllarda tarım sektörüne verilen kredilerde bir artış eğilimi olmasına rağmen istenilen boyutta olmadığı görülmektedir. Hiç şüphesiz ki bunda tarım sektörünün doğa koşullarına bağımlı olunmasından kaynaklanan riskli bir sektör olması rol oynamaktadır. Bu durum bankaların kredi vermekte isteksiz davranmalarına yol açmaktadır. Özel bankaların tarım sektörüne verdikleri krediler denetim altına alınmalı

ve düşük faizli kredilerle üretici finanse edilmeleri sağlanmalıdır. Tarımsal kredilerin yararlı olabilmesi ve üretimde beklenen artışın sağlanabilmesi için kredi faiz oranlarının düşük, kredilerin zamanında ve yeterli miktarda ve hemen kullanılmaya hazır bir şekilde olması gerekmektedir. Ayrıca kredilerin geri ödeme vadesinin satış zamanında yapılması da çiftçiye kolaylık sağlayacaktır. Hiç şüphesiz ki verilen kredilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığının denetiminin de kurulacak teknik tarım elemanlarınca yapılması gerekmektedir.

- Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler tarım sektörüne tarımın gelişmesi amacıyla teşvikler vermiş ve tarım sektörünü koruma altına almışlardır. Bu bağlamda devlet tarafından verilen tarımsal destek ve teşviklerin artırılması gerekmektedir. Tarım kanununun 21. maddesinde tarımsal desteklemelerin finansmanı için bütçeden ayrılacak kaynak GSYH'nin yüzde birinden az olamaz hükmü yer almaktadır. Buna rağmen ödenen tarımsal desteğin GSYH içindeki payı 2006 yılında %0.63, 2010'da %0.54 ve 2014'te %0.56 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal üretimde bir artışın sağlanabilmesi için tarımsal desteğin GSYH'ye oranının en az kanunda belirtilen sınıra kadar yükseltilmesi gerekmektedir. Ayrıca üretimden bağımsız destekleme ödemelerinden vazgeçilerek tarımsal destekleme ödemelerinin üretim ve verim ile bağlantısı kurulmalı ürünlere ve bölgelere göre farklılıklar göstermesi sağlanmalıdır. Bu çerçevede ülke tarımının geleceğine yön verecek en önemli unsurun havza bazlı üretim modeli olacağı düşünülmektedir. Söz konusu üretim modelinin hayata geçmesi ile birlikte ülkemizde üretim deseni çok daha net şekilde ortaya çıkacak ve bu model ile tarımsal destekleme ödemelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

- Çiftçinin gelirinin azalmasının en önemli nedenlerinden biri olan, aracılardan ortadan kaldırılıp, birlikler ve kooperatifler aracılığı ile ürünlerini doğrudan tüketicilere satabilecekleri politikalar gerçekleştirilmelidir. Ayrıca tarımsal üretim için kullanılan mazotta Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) kaldırılmalı, maliyet artırıcı unsurların (ilaç, gübre, tohum...vb) aynı olarak verilmesidir. Böylece tarımsal destekleme ödemelerinin üretimde kullanılması sağlanacaktır. Ayrıca tarımsal üretimde yenilenebilir enerjinin kullanımı teşvik edilmeli, tarımda kullanılan elektrik bedeli hasat sonunda ödenmeli ve uygun kamu arazileri, tarımsal amaçlı olarak çiftçilerin hizmetine verilmelidir.

- AB'ye üye birçok ülkede örneğin Hollanda'da Rabobank, Almanya'da Raiffeisen ve Fransa'da Credit Mutuel ve Credit Agricole gibi kooperatif bankacılık

sistemi mevcuttur. Söz konusu kooperatif bankacılık sisteminin temel amacı tarım sektörünün kredi ihtiyacının karşılanmasıdır. Tarım Kredi Kooperatiflerinin AB ülkelerinde olduğu gibi Kooperatifler Bankasına dönüştürülerek tarımın finansman açığının giderilmesine destek olunması sağlanmalıdır.

- Ülkemizde tarım arazileri çeşitli nedenlerle küçülmüş, parçalara bölünmüş, verimliliği, karlılığı olması gerekenden çok aşağılarda kalmıştır. İşletme büyüklüklerinin istenen değerlerin altına düşmesi, ekonomik tarım yapılmasını imkânsız hale getirmektedir. Bunu önlemenin yolu öncelikle tarım arazilerindeki daha fazla parçalanmayı ve bozulmayı önleyici hukuksal düzenlemelerin etkin olarak uygulanması ve parçalanmış, dağılmış arazilerin modern işletmecilik esaslarına göre birleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda tarımsal üretimi artırmak için “toprak reformu” en kısa sürede hayata geçirilmelidir. Böylece göç, hisselilik, parçalılık gibi çeşitli nedenlerle ekilemeyen tarım arazileri, mülkiyet hakkına dokunulmadan başka bir üreticiye kiraya verilebilecektir. Böylece atıl durumda olan tarım arazilerini ekonomiye kazandırma fırsatı yakalanmış olacak ve tarımsal üretimin artmasına katkıda bulunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. ve Bulut, A. (2010). AB Ortak Tarım Politikası Reformları Işığında Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-23.
- Ackrill, R. (2000). *The Common Agricultural Policy*. Sheffield Academic Press.
- Akçay, Y. ve Baydaroglu, N. (2000). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Tarımsal İşletme Yapıları Üzerindeki Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Osman Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 17(1), 51-61.
- Akgüç, Ö. (1998). *Finansal Yönetim* (7. basım). İstanbul: Avcıol Basım-Yayım.
- Akmal, N., Rehman, B., Ali, A., And Shah, H. (2012). The Impact of Agriculture Credit on Growth in Pakistan. *Asian Economic and Social Society*. 2(4), 579 - 583.
- Aksoy, A. ve Tanrıöven, C. (2007). *Sermaye Piyasası Yatırım Araçları ve Analizi*. (3. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksöz, İ. (1972). *Zirai Ekonomiye Giriş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aksu, E. (2012). *2003-2011 Yılları Arasında Tarımsal Krediler İle Tarım Sektörü Arasındaki Nedensellik İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Andersen, E., Elbersen, B., Godeschalk, F., and Werhoog, D. (2007). Farm Management Indicators and Farm Typologies as a Basis for Assessment in a Changing Policy Environment. *Journal of Environmental Management*, 82, 353-362.
- Andrews, M. (2006). Microcredit and Agriculture: How to Make it Work. Mennonite Economic Development Associates, Canada.
- Anthony, A. (2010). Agricultural Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Analysis. *Business and Economics Journal*, 14, 1-7.

- Aslan, M. (2008). *Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (ÇMVA) Uygulamalarında Örneklem Seçimi ve Türkiye'deki Tarımsal Yapıda Uygulanabilirliği*. Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Artukoğlu, M. M. (1993). *Tarımsal Kredinin Tarım Sektörünün Gelişmesindeki Önemi ve Manisa Merkez İlçe Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanımının Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bornova.
- Aydemir, C. (1988). *Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA)*. İGEME.
- Baltacı, İ. (2012). *Banka Kredilerinin Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Banga, R. (2014). Impact of Green Box Subsidies on Agricultural Productivity, Production and International Trade. Unit of Economic Cooperation and Integration Amongst Developing Countries (ECIDC) Unctad, Switzerland.
- Baş, E. (2004). *Avrupa Birliğinde Ortak Tarım Politikası Alanında 2003 ve 2004 Yıllarında Gerçekleştirilen Reformların Genişleme Süreci ve Türkiye'nin Adaylığı Göz Önüne Alınarak İncelenmesi*. Uzmanlık Tezi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara.
- Baysuğ, İ. (2010). *Avrupa Birliği Sürecinde Birliğin Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarımına Olası Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Beck, T. And Levine, R. (2002). Stock Markets, Banks, And Growth: Panel Evidence. *Journal of Banking & Finance*. 28, 423–442.
- Berberoğlu, N. (1981). *Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması*. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.

- Berntson, B.L. (1966). *The European Agricultural Guidance and Guarantee Fund*. U.S. Department of Agriculture Economic Research Service.
- Beşirov, H. (2008). *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Polonya Örneği Işığında Türkiye Tarımının Dönüşüm Sorunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilge, S ve Çelikay, F. (2010), Avrupa Birliği Bütçesi Gelir Kalemlerinde Yaşanan Değişim Sürecinin Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 213-226.
- Boef, S. D. (2000). Modeling Equilibrium Relationships: Error Correction Models with Strongly Autoregressive Data. *Political Analysis*, 9(1), 1-17.
- Bozkurt, H. Y. (2013). *Zaman Serileri Analizi* (Genişletilmiş 2. baskı). Bursa: Basım Yayın Dağıtım.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance* (Second edition). UK: Cambridge University Press.
- Brummer, B., and Loy, J. P. (2000). The Technical Efficiency Impact of Farm Credit Programmes: A Case Study of Northern Germany. *Journal of Agricultural Economics*, 3, 405-418.
- Bulut, C. (2011). *Atatürk Dönemi Ekonomik Yapı ve Politikaları*.
- Burny, P. (2010). Reforming The Common Agricultural Policy Perspective of 2013 and Beyond. *International Journal of the Bioflux Society*, 2(2), 175-186.
- Büker, S., Aşıkoğlu, R., ve Sevil, G. (2010). *Finansal Yönetim*. (6. baskı). Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- Bülbül, M. (2006). *Tarımsal İşletmelerin Finansmanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ceylan, A. (2002). *Finansal Teknikler* (4.basım). Bursa: Ekin Kitabevi.

- Ceylan, R. F. (2011). *Avrupa Birliği'ne Üye Ve Aday Ülkelerde Tarım Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisinin Analizi*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Chisasa, j., and Makine, D. (2015). Bank Credit and Agricultural Output in South Africa: Cointegration, Short Run Dynamics And Causality. *The Journal of Applied Business Research*. 31(2). 489-500.
- Chisasa, J., and Makina, D. (2013). Bank Credit and Agricultural Output in South Africa: A Cobb-Douglas Empirical Analysis. *International Business and Economics Research Journal*, 12(4), 387-398.
- Coulibaly, A. E. (1998). *The EU Wheat Market and Agenda 2000 Farm Reform: Policies, Decision-Support Tools and Impact Multipliers*. Doctor of Philosophy Thesis, The Faculty of The Graduate School University of Missouri, USA.
- Çatal, M. F. (2007). Tarım Sektörünün Geliştirilmesinde Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası.
- Çeçen, M. (2012). *The Effects of Banks Credits on Economic Growth in Turkey*. Yayınlanmamış Tüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, N. (2000). *Tarımda Girdi Kullanımı ve Verimliliğe Etkileri*. Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2521, Ankara.
- Çetin, B. (2008). *Tarımsal Finansman* (Birinci basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Darnell, A. C. (1995): A Dictionary of Econometrics, Great Britain.
- Das, A., Senapati, M., and John, J. (2009). Impact of Agricultural Credit on Agriculture Production: An Empirical Analysis in India. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 30(2),75-107.

- Delayen, C. (2007). *The Common Agricultural Policy: A Brief Introduction*. Institute For Agriculture and Trade Policy, USA.
- Dellal, İ. (2004). Ortak Tarım Politikasında Reform, DTÖ ve Türkiye. *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü*, T.E.A.E-Bakış, 3(7), 1-4.
- Deran, A. (2005). *Meyve Bahçelerinde Maliyetlerin Muhasebe Kuramı Çerçevesinde Hesaplanması ve Uygulamaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Dernek, Z. (2011). *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 56.
- Diana, P. (2007). The Financing of The Common Agricultural Policy. Paper Presented At The International Scientific Session European Integration.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979). Distribution of Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. and Fuller, W.A. (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057- 1072.
- Dinan, D. (2005). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. (çev. H. Akay). Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 1998'de yayımlandı). 1(1), İstanbul.
- Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi* (7. Basım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Dolado, J. J., Jenkinsen, T. And Rivero, S. S. (1990). Cointegration and Unit Roots. *Journal of Economic Surveys*, 4(3), 249-273.
- Dorward, A., Jonathan, K., Morrison, J., and Urey, I. (2004). A Policy Agenda for Pro-Poor Agricultural Growth. *World Development*, 32(1), 73-89.

- Dritsakis, N. And Adamopoulos, A. (2015). Financial Development and Economic Growth in Greece: An Empirical Investigation with Granger Causality Analysis. *International Economic Journal*, 18(4), 547-559.
- Egbetunde, T. (2012). Bank Credits and Rural Development in Nigeria (1982-2009). *International Journal of Finance and Accounting*, 1(3), 45-52.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York, John Wiley & Sons. Inc.
- Eraktan G., Ören M.N. (2005). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası, Reform Süreci ve Türkiye'ye Etkileri. Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, Ankara.
- Eraktan, G., Abay, C., Miran, B., ve Olhan, E. (2004). Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları. İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayın No: 2004-53, İstanbul.
- Ercan, M. K., Ban, Ü. (2005). *Değere Dayalı İşletme Finansı: Finansal Yönetim* (1.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erdaş, H. (2012). *Türkiye'de Tarımın Finansmanında Banka Kredilerinin Rolü: Edirne Bölgesi Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Erdoğan, N. (2002). *Dünya ve Türkiye'de Tarımın Finansmanı*. Ankara: Ziraat Matbaacılık A.Ş.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, F., ve Demirci, R. (1995). *Tarım Ekonomisi*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları. No: 5, Ankara.
- Ertekin, M. S. (Editör). (2012). *Tarım Ekonomisi ve Tarımsal Politikalar*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2717, Eskişehir.
- Eurostat (1996). Farm Structure-Methodology of Community Surveys. EC. Eurostat. Agriculture, Forestry and Fisheries Series Method, Statistical Document.

- Fabozi, F.J., and Peterson, P. P (2003). *Financial Management Analysis*. (second edition). John Wiley&Sons, Inc.
- Fellmann,T., Leeuwen, M. V., Salamon, P., Koc, A., and Boluk, G. (2012). Eu Enlargement To Turkey: Potential Effects on Turkey'sAgricultural Income and Markets. *Eurasian Economic Review*. *Eurasian Economic Review*, 2(2), 1-16.
- Fennel, R. (1997). *Common Agricultural Policy*. Continuity and Change, Oxford, Oxford University Press.
- Fırat, O. ve Çiçek, A. (2000). T.C. Ziraat Bankasının Tarımsal Kredi Uygulamaları ve Tokat İli Merkez İlçedeki İşletmelerin Bu uygulamalardan Yararlanma Etkinliği Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Osman Paşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 19-26.
- Gaytancıoğlu, O. (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2009-14. İstanbul.
- Gietema, B. (2006). *The Farm as a Commercial Enterprise*. (Second edition), Agromisa Foundation, Wageningen, The Netherland.
- Gresh, S. F., White, E. And Losch, B. (2012). Rural Tranformation an Structural Change: İnsight from Developing Countries Facing Globalization.
- Gujarati, N. D. (2001). *Temel Ekonometri*. (çev. Şenesen, Ü. ve Şenesen, G. G.). İstanbul: Literatür Yayıncılık. (Eserin orijinali 1978'de yayımlandı).
- Gujarati, D. N. And Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*. (çev. Şenesen, Ü. ve Şenesen, G. G.). İstanbul: Literatür Yayıncılık. (Eserin orijinali 1978'de yayımlandı).
- Günaydın, G. (2006). Türkiye Tarım Sektörü. *Tarım ve Mühendislik Dergisi*, 76(77), 12-27.
- Gürler, A. Z. (2012), *Analitik Tarım Ekonomisi* (Geliştirilmiş 2.basım). Ankara: Nobel Yayınları.

- Güvenç, M. H. (2010). Avrupa Birliği Bütçesi. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Araştırma ve İnceleme Serisi: 1, Ankara.
- Hassan, Ü. (1970). Tarımsal Kredi Sorunları Özellikle Tefecilik. *A.Ü.S.B.F.D.*, 25(4), 85-159.
- Hartarska, V. and Nadolnyak, D. (2015). Agricultural Credit and Economic Growth in Rural Areas. *Agricultural Finance Review*, 75(3), 301-312.
- Hatunoğlu, E. E. ve Eldeniz, F. (2012). 2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları. *Sayıştay Dergisi*, 86, 27-56.
- Helhel, Y. ve Kalaycı, Ş. (2009). Cari Açık ve Döviz Kurunun Karşılıklı Ekonomik Etkileşimi: Türkiye Örneği., D. Dileyici., İ. Ege., T. Vural., ve T. Yay. (editörler). *Küresel Ekonomi ve Türkiye Ekonomisi* (Yebko). Birinci Baskı.
- Herekmen, A. (1969). *Türkiye’de Tarım Sektörüne Yapılan Mali Yardımlar ve F.E.O.G.A.* (Birinci baskı). Ankara: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Başnur Matbaası.
- Işığçok, E. (1994). Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 94, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- İnci, İ. (2010). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Tarımsal Kredi Konusundaki Gelişmeler (1923–1938). *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 12(1), 91-116.
- İnkaya, A. (2013). Tarım Sektörüne Devlet Müdahalesi., Aydın, B. ve Paksoy, S. (Editörler). (2013). *Tarım Ekonomisi*. (birinci Baskı), İstanbul: Elma Basım, 172-192.
- İskenderoğlu, Ö. (2008). *İşletmelerin Büyümesinde Büyüklüğün Etkisi: Türkiye için Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Jensen, A. N. (2011). The UK Rebate-or Rethinkingthe EU Budget? Institutfor Sprogog Erhvervs Kommunikation Handelshøjskolen I Aarhus, Aarhus University.

- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Co-integration—with Applications to The Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Johnston, B.F. and Mellor, J.W. (1961). The Role of Agriculture in Economic Development. *The American Economic Review*, 51(4), 566-593.
- Jones, C. (2008). EU Common Agricultural Policy: 2008 Health Check. Members' Research Service: Research Paper Gwasanaeth Ymchwil y Aelodau: Papur Ymchwil, 1-12.
- Kandemir, F.(2010). *Dünya ve Türkiye'de Tarımın Finansmanı, T.C. Ziraat Bankası'nın Türkiye Tarımının Finansmanındaki Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.
- Karacan, A. R. (1991). *Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Tarımsal Krediler* (Birinci basım). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Karlık, R. (1995). *Avrupa Birliği ve Türkiye* (Üçüncü basım). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Kelch, D. And Normile, M. A. (2004). CAP Reform of 2003-04. Electronic Outlook Report from The Economic Research Service, United States Department of Agriculture (USDA), 1-13.
- Kilit, G. (2013). *Sorularla AB Politikaları: Ortak Tarım Politikası*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları Yayın No: 266.
- Kirchgässner, G. And Wolters, J. (2007). *Introduction to Modern Time Series Analysis*. Springer, Germany.
- Koçtürk, O. M. (2006). Türkiye'de Kooperatiflerin Vergilendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), 1-8.

- Lakner, S. (2009). Technical Efficiency of Organic Milk-Farms in Germany-The Role of Subsidies and of Regional Factors. Paper Presented at The IAAE Conference, 16–22.
- Leontjeva, K. (2013). 50:50 For 2020 How The European Union's Budget Could be Cut by Half. Lithuanian Free Market Institute.
- Losch, B., Gresh, S. F., and White, E. T. (2012). Structural Transformation and Rural Change Revisited : Challenges for Late Developing Countries in a Globalizing World. Africa Development Forum Series, Washington DC, World Bank.
- Lueschen, L. S. (1993). Towards Globalization of Agricultural Policies. A. Bonanno, ed. The Agricultural and Food Sector in the New Global Era, New Delhi: Concept Publishing, 71-92.
- Lütkepohl, H. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Springer Verlag, Berlin.
- Maddala, G. S. (1992). *Introduction to Econometrics*. (Second edition). Macmillan Publishing Company, New York.
- Maggiore, D.B., and Skerman, R. (2009). *Johansen Cointegration Analysis of American and European Stock Market Indices: An Empirical Study*. Master Thesis in Finance. Lund University. Swedish.
- Mary, S. (2013). Assessing The Impacts of Pillar 1 and 2 Subsidies on TFP in French Crop Farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(1), 133–144.
- Moussis, N. (2004). *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*. (çev. A.Fethi). Mega Press. İstanbul.
- Naidu, V. B., Sankar, A. S., and Kumar, P. S. (2013). Impact of Agricultural Credit on Agricultural Production and Productivity. *Asia Pacific Journal of Social Sciences*, 1, 173-179.

- Narin, M. (2011). 1980'li Yıllardan Sonra Tarım Politikalarında Değişiklikler, Ekonomik Yaklaşım Kongresi: Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: Politika Arayışları. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara.
- Narin, M. (2008). Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim. *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 19, Özel Sayı, 183-225.
- Nordbland, L. (2011). EU-Agricultural Census 2010–Firs Results. Eurostat Newsrelease.
- Nwankwo, O. (2013). Agricultural Financing in Nigeria: An Empirical Study of Nigerian Agricultural Co-operative and Rural Development Bank (NACRDB): 1990-2010. *Journal of Management Research*. 5(2), 28-45.
- Rehber, E. (2013). *Tarım Ekonomisi* (Birinci basım). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Rizov, M., Pokrivcak, j. and Ciaian, P. (2013). CAP Subsidies and Productivity of The EU Farms. *Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 537–557.
- Obilor, S. I. (2013). The Impact of Banks' Creditto Agriculture on Agricultural Development in Nigeria: An Econometric Analysis. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 3(1), 85-94.
- Orhan, O. Z. (1992). *Türkiye'de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası*. İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 199-62.
- Owens, R. E. (1987). An Overview of Agricultural Policy... Past, Presesent, and Future. *Economic Review*, 39-50.
- Ören, M. N. (1995). *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikası Uygulamaları, Bu Uygulamalar Sonucu Ortaya Çıkan Üretici ve Tüketici Transferleri ve Bunun Çukurova Tarımına Etkileri*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Özçelik, A., Güneş, E. ve Artukoğlu, M. M. (2005). Türkiye'de Tarımsal Kredi: Sözleşmeli Tarım ve Üretici Örgütleri Üzerinden Kredi Uygulamaları. Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, 2, 961-985.

- Özdemir, Z. (1998). Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1), 261-279.
- Özgüven, A. (1982). *Ortak Tarım Politikası ve Türkiye*. Bursa: Bursa Üniversitesi Basımevi.
- Özgüven, A. (1997). *Tarım Ekonomisi ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası* (Gözden geçirilmiş ve ilave edilmiş üçüncü baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkaya, T., Günaydın, G., Bozoğlu, M., Olhan, E., ve Sayın, C., (2010), Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişmeler. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi.
- Öztürk, M. B. (2002). *Konjonktürel Hareketlerin İşletme Sermayesi Üzerine Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Öztürk, F. ve Ardor, H. N.(2004). Tam Üyelik Öncesinde Türk Tarımının AB Tarımı Karşısında Durumu ve Ortak Tarım Politikasına Uyum Sorunu. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-3), 209-233.
- Pandey, U.K. (2008). Agricultural Cooperation, Finance and Business Management. Department of Agricultural Economics, Haryana Agricultural University.
- Paramasivan, C. And Subramanian, T. (2008). *Finansal Management*. New Age International (P) Limited.
- Parsy, P. And Nordmann, C.H, (1986). European Agricultural Guidance and Guarantee Fund: Financial Instrument of The Common Agricultural Policy, Commission of The European Communities.
- Payne, J. and Ewing, B. (1997). Evidence from Lesser Developed Countries on The Fisher Hypothesis: A Cointegration Analysis. *Applied Economics Letters*.
- Rane, A. A. Ve Deorukhkar, A.C. (2007). *Economics of Agriculture*. (Second edition). Atlantic Publishers and Distributors (P) Ltd. India.

- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı* (Genişletilmiş 4.baskı). Bursa: Dora Yayınevi.
- Sial, M. H., Awan, M.S., and Waqas, M. (2011). Institutional Credit and Agricultural Production Nexus. MPRA Paper, No: 30392.
- Simovic, H. (2005). The European Union Budget. *Financial Theory and Practice*, 29 (3), 245-262.
- Stock, J. H. ve Watson, M. M. (2011). *Introduction to Econometrics* (Third edition). England: Pearson.
- Şahin, A. (2011). Türkiye’de Banka Kredileri ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama: 1995-2010. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Şahinöz, A. (2011). *Neolitikten Günümüze Tarım Ekonomisi ve Politikaları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Şentürk, İ. (2012). *Kaynaklarına Göre Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkileri*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Şimsir, N.C. (2012). An Econometric Analysis of The Relationships Between Economic Growth and Agricultural Credits For Pro-Poor Growth in Turkey. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(2): 355-364.
- Tan, S. ve Dellal, İ. (2003). Avrupa Birliği’nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci. *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE)*, Ankara.
- Sykes, A. O. (1993). *An Introduction to Regression Analysis*. Chicago Working Paper in Law & Economics.
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri* (4.baskı). İstanbul: Avcı Ofset.

- Taşkıran, R. (2011). *Türkiye’ de Tarımsal Kredi Politikaları Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Taşkıran, R. ve Özüdoğru, H. (2010). Türkiye’de Tarımsal Kredi Uygulamaları. **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, 150-163.
- The World Bank (1992). Staff Appraisal Report, Republic Of Turkey Employment and Training Project, S.10331-TU.
- Tipi, T. (2002). *Tarım İşletmelerinde Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Değerlendirilmesi Yöntemlerinin Karşılaştırılması Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Todaro, M. P. and Smith, S. C. (2012). *Economic Development*, (11 th Edition), Addison Wesley, USA.
- Tosun, D. (2008). *Avrupa Birliği’nde Ortak Tarım Politikası Çerçevesinde Tarımın Finansmanı ve Türkiye’nin Uyumu Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Tufan, A. (1997). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No:1487
- Tuna, Y. (1998). Tarım Ürünleri Fiyatlarına Devlet Müdahalesi ve Türkiye’de Müdahale Fiyat Politikasının Tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 345-365.
- Türkay, O. (1986). *Makro İktisat Teorisi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 551. Ankara.
- Türkiye Ziraat Odalar Birliği (2010). Zirai ve İktisadi Rapor 2007-2010. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayın No: Ankara.
- Uçan, O. (2013). *Döviz Kuru Dinamikleri* (Birinci baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Uçan, O. ve Yardım, Ö. (2009). Döviz Kurunun Bir Belirleyicisi Olarak Kısa Vadeli Sermaye Akımları: Türkiye Örneği., D. Dileyici., İ. Ege., T. Vural., ve T. Yay. (editörler). *Küresel Ekonomi ve Türkiye Ekonomisi (Yebko)*. Birinci Baskı. İzmir. 131-144.
- Uğur, A. (2013). Tarımın Finansmanı., Aydın, B. ve Paksoy, S. (Editörler). (2013). *Tarım Ekonomisi*. Birinci Baskı. İstanbul: Elma Basım. 172-192.
- Ülkü, E. S. (2006). **Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Reformları**. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No: 193, İstanbul.
- Varol, S. (2003). Dünden Bugüne Ortak Tarım Politikası ve AB Tarımının Yönetim Yapısı. AB Genişleme Sürecinde Türkiye, Tarımsal ve Kırsal Politikalar, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Yalçınkaya, N., Yalçınkaya, M. H. ve Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 97-118.
- Yavuz, F. (Editör). (2005). Türkiye'de Tarım. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Yeğenağa, T. (2009). Dünya'da Tarım Sektörü ve Türkiye'de Durum.
- Yıldırtan, Ç. (2011). *E-Wiews Uygulamaları Temel Ekonometri: Makro Ekonomik verilerle* (2.baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Yıldız, E. ve Oğuzhan, A. (2007). Türkiye de Uygulanan Para Politikalarının Tarımsal Üretime Etkisi: Model Denemesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 206-225.
- Yılmaz, M. K. (2008). *Dünya'da ve Türkiye'de Tarımsal Finansman: Türkiye İçin Model Önerisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Yiğit, U. (1996). *Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası*. Ankara: Türkiye Ziraat Odalar Birliği.

Weyerbrock, S. (1996). Reform of The European Union's Common Agricultural Policy: How to Reach GATT-Compatibility?. *European Economic Review* 42, 375-411.

Winter, M. ve Gaskel, P. (1998). The Agenda 2000 Debate and CAP Reform in Great Britain. Is The Environment Being Sidelined?. *Land Use Policy*, 15(3), 217-231.

World Bank (2011), Agricultural Reform Implementation (ARIP),

İnternet Alıntısı

<http://ebulten.bddk.org.tr/ABMVC/tr/Gosterim/Gelismis>

<http://evds.tcmb.gov.tr>

<http://www.ziraat.com.tr/tr/YatirimciIliskileri/FinansalBilgiler/Sayfalar/FaaliyetRaporlari.aspx>

<http://www.halkbank.com.tr/channels/1.asp?id=795>

<http://www.vakifbank.com.tr/finansal-bilgiler.aspx?pageID=353>

<http://www.denizbank.com/hakkimizda/faaliyet-raporlari.aspx>

<http://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/yatirimci-iliskileri/finansal-bilgiler/Sayfalar/finansal-bilgiler.aspx>

http://www.garanti.com.tr/tr/garanti_hakkinda/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik_gelisimleri/raporlar.page

<http://www.qnbfinansbank.com/yatirimci-iliskileri/finansal-raporlar/default.aspx>

https://www.hsbc.com.tr/tr/HSBC_hakkinda/HSBC_turkiye/faaliyet_raporu.asp

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/YillikProgramlar.aspx>

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>

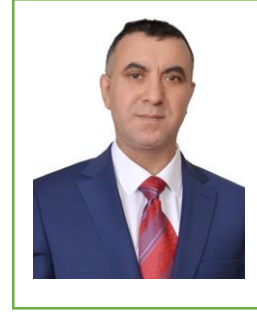
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Farm_structure_statistics

<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Nurettin ÜNSAL
Doğum Yeri ve Tarihi : Çiçekdağı-10.02.1971
Medeni Hali : Evli
İletişim Bilgileri : nunsal@ohu.edu.tr
0533 558 37 93 (GSM)

EĞİTİM DURUMU

1986-1989 Kırşehir Lisesi
1990-1994 Selçuk Üniversitesi Niğde İ.İ.B.F. İşletme
1995-1998 Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı
2011-2017 Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme
Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı Doktora
Programı

İŞ DENEYİMİ

1998 - 2000 Niğde Üniversitesi Ulukışla MYO - Öğretim Görevlisi
1999 - 2000 Ulukışla MYO Yönetim Kurulu Üyeliği
2000- ... Ömer Halisdemir Üniversitesi SBMYO - Öğretim Görevlisi
2002 - 2003 Mesleki ve Teknik Eğitim Bölgesi (METEB) üyeliği
2002 - 2005 Niğde MYO Müdür Yardımcılığı
2011 - 2016 Niğde SBMYO Yönetim Kurulu Üyeliği

YABANCI DİL

İngilizce ÜDS: 58,75

